ТОКОВИ

1/2020

Беране, 2020. година

ТОКОВИ

Часопис за научна, књижевна и друштвена питања
Број 1/2020

Главни и одговорни уредник
Дамјан Ћулафић

Редакција
Проф. др Здравко Делетић
Проф. др Радован Стојановић
Проф. др Саша Поповић
Проф. др Велибор Спалевић
Др Милован Живковић
Др Никола Маројевић
Др Александар Животић
Мр Миливоје Бабовић
Мр Туфик Софтић
Мр Рита Барјактаровић
Будо Мојашевић
Слободан Стојановић
Велимир Ралевић
Дамјан Ћулафић
Лука Радојевић

Лектор
Дамјан Ћулафић

Секретар
Светлана Марсенић

Издавач

ЈУ Центар за културу – Беране

За издавача
Слободанка Ивановић
директорица ЈУ Центар за
културу - Беране

Ул. Милоша Малишића 11
84300 Беране
e-mail: czkba@t-com.me

Досадашњи гл. и одг. уредници
Миомир Дашић
Рајко Богојевић
Љубомир Бојовић
Милија Коматина
Иван. С. Раичевић
Миодраг Бобо Радуновић
Драшко Дошљак
Будо Мојашевић

Штампање „ТОКОВА“ суфинансира Министарство културе Црне Горе

ТОКОВИ

ЧАСОПИС ЗА НАУЧНА, КЊИЖЕВНА И ДРУШТВЕНА ПИТАЊА

1

2020

БЕРАНЕ

ТОКОВИ
1/2020

СТУДИЈЕ, ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

ТОКОВИ 1/2020

УДК 271.222 (497.16)
(091)

Др Љубомир ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ

МИТРОПОЛИЈА ЦРНОГОРСКА НИКАДА НИЈЕ БИЛА АУТОКЕФАЛНА[1]

УВОД (ПРЕДГОВОР)

Његош:
„Не бојим се од вражјега кота,
нека га је ка на гори листа,
но се бојим од зла домаћега.“
(П. П. Његош, *Горски вијенац,* стих 528-530).

„Ко умије лагати, не умије вјеровати.“
(*Његошева бележница,* Цетиње 1956, 137).

Научним радом сам се почео бавити проучавањем Његоша, као владике и господара, и његове Црне Горе. На основу првих резултата тога рада 1937. на Универзитету Варшави добио сам титулу доктора историје[2] Приликом проглашења за доктора, по правилу Универзитета, свечано сам дао заклетву, коју сам, *као православни верник са уздигнута три прста,* гласно изговорио да ћу у будућем научном раду служити *само истини,* истражујући је путем *научне методе рада.*

У току даљег проучавања Старе Црне Горе запазио сам неке историјске погрешке, које су писци преузимали један од другог, не чинећи напоре да их отклоне. Неке од њих ја сам исправио, на пример:

1 Овај обиман и знаменит научни рад се приређује на основу монографског издања из 1991. године, када су га, као прву књигу посебних издања, у оквиру библиотеке Свети Петар Цетињски, штампали удружени издавачи Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве и Митрополија црногорско-приморска, у Београду, односно Цетињу. За овај број „Токова“ рад је приредио, урадио коректуру и најнужније лекторске интервенције Дамјан Ћулафић. Приређивач се трудио да ни у чему не наруши аутентичност исказа др Дурковића-Јакшића, као ни правописна правила која су била важећа у вријеме писања рада.

2 Ljubomir Durkowicz-Jakszicz, *Petar II Petrović-Njegoš (1813-1851)*, Warszawa 1938.

1. Установио сам да је у *Горском вијенцу,* штампаном у Бечу 1847, дат лик владике Данила, „наводно“ као лик главног лица у том делу. Међутим, то није лик владике Данила већ лик самог Његоша, који је тада урадио литограф Анастас Јовановић[3].

2. Његош је 1847. у Бечу дао да му се изради медаља Милоша Обилића, па је на самој медаљи место Милоша Обилића приказан Његошев лик[4].

3. Установио сам да на Великом звону Цетињског манастира није лик владике Данила него да је то владика Петар I Петровић[5].

4. Приликом последњег насилног рушења на Ловћену Његошеве задужбине – Цркве Светог Петра Цетињског (владике Петра I), коју је Његош подигао и одредио за своје вечито пребивалиште, рушитељи су тврдили, да Његош није подигао цркву већ само гробницу за себе. Тим поводом први сам објавио више мањих радова, а затим и књигу 1971. под насловом *Његош и Ловћен,* у којој је дата историја о подизању 1845. Његошеве задужбине, како ју је 1916. аустро-угарска војска порушила и *угасила у њој српску свећу,* да би на њеном месту био подигнут споменик Фрањи Јосифу I, и на крају како је 1925. обновљена ова задужбина и *опет упаљена српска Православна свећа*[6]. Ово дело сам 1988. допунио документима како је 1916. аустро-угарски генерал Стјепан Сарковић, Хрват из околине Оточца, учествовао у освајању Ловћена, рушењу Његошеве задужбине, првом раскопавању Његошевог гроба и гашења српске свеће на Ловћену, да би на том месту подигао споменик Фрањи Јосифу I, зашто је добио титулу „фон Ловћен“, и да би од Бајичког поља, Скадарског језера до Бојане и Јадранског мора све пределе припојио Аустро-Угарској, односно у њој завојевачкој Хрватској[7].

5. После другог светског рата чули су се зли гласови, засновани на авнојевским одлукама, о потреби издвајања Црногорске митрополије из састава Српске православне цркве у *самосталну – аутокефалну цркву.* То безразумно једноумље, затровано западно–источним гујиним отровом и спровођено властодршћем, навело ме је да у више наврата

3 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Његошев лик,* Београд 1963, 53-56. И потписи испод тзв. лика владике Данила није правилно прекопиран (др Александар Младеновић, *Прилози о Његошу,* Библиографски вјесник, Цетиње, 2, 1968, 343-347).

4 Дурковић-Јакшић, *Његошев лик,* 57-65.

5 Исти, *О Лику Владике Данила и митрополита Петра I Петровића,* Зборник Музеја примењених уметности, Београд 1977, 77-85.

6 Исти, *Његош и Ловћен,* Београд 1971.

7 Исти*, Његош и Ловћен Првог светског рата,* Гласник СПЦ 1988, 157, 183.

покушам научним радовима супротставити *истину* неистини, којом су се служили *заговорници* те замисли[8].

За такве радове, засноване на историјским чињеницама и канонским прописима, у поверљивој документацији једноумне власти био сам записан као *православни клерикалац,* и *српски националиста,* чиме ми се у току мога службовања чешће подсећало, да не припадам „поштеној интелигенцији.“ Оваква карактеристика од стране разуздане власти, од које нисам имао могућности да се браним, испољила се и на Пленуму Централног Комитета Савеза комуниста Србије 30. јуна 1972. на коме се расправљало само о једној тачци дневног реда: *О активности СКС у борби против национализма и шовинизма у Србији,* када је нападнута Српска православна црква и моји радови. Оно што је све речено о томе углавном је објављено у режимској штампи, па се то и овде наводи, као доказ једног безумља:

„Деловања Српске Православне цркве на националистичкој основи.”

У последњој деценији појачана је политичка активност Српске православне цркве, посебно на националистичком плану. То је нарочито дошло до изражаја у време када у друштву настаје све снажнији процес деетатизације и демократизације односа и даље продубљавање равноправности народа и народности у југословенској заједници и СР Србији. Изгледа да је период еластичног система давао неке имплицитне ‘гаранције’ Српској православној цркви да ће се у њему остваривати начело такве југословенске заједнице у којој би се под ‘југословенством’ учвршћивала позиција најбројније нације. Разумије се да је ово ‘ишчекивање’ имало за собом и некакво историјско искуство, искуство јаких централистичких држава са више националним саставом, у којима је редовно привилегована најбројнија нација. С тим у вези настаје двострано усмеравање политичког деловања у самој Српској православној цркви. Реч је о постојећим снагама у самој Српској православној цркви и о њиховом различитом усмеравању према постојећем политичком курсу, који иде ка све већој демократизацији односа, а такође и остварењу вишег степена равноправности

8 Исти, *Одређивање међуцрквеног положаја Црногорске митрополије,* Историјски записи Цетиње 1953, 62-89; 1954, *512-615; исти, План о успостављању редовног стања у Пећкој Патријаршији с Његошем на челу,* Србијанско-црногорска сарадња (1730—1851), Београд 1957, 171-172; исти, *Удео Цетињске митрополије у борби за успостављање редовног стања у Српској Православној цркви,* Српска православна црква 1219—1969, Београд, 241-270; исти, *Цетињска митрополија није била аутокефална,* Гласник 1985, 154-158; Православље, Београд 1-15. августа 1985. г.

међу народима и народностима. У том смислу диференцирају се снаге унутар Српске православне цркве, један смер који се оријентише око политике врха у Српској цркви, и други који се махом центрира око Удружења свештеника. То, разуме се, не значи да је читав врх политички *радикално против* постојећег курса, и обратно, да нема ниједног свештеника који не би био против *постојећег система.*

Са све већим степеном и демократизације у свим сверама друштва, као што је речено, и када се истовремено доследније афирмишу и реализују принцип равноправности међу народима и народностима, осећају се и отпори таквом курсу, који долазе и од стране неких кругова у Српској православној цркви. Један од видова отпора јесте супротстављање идеји одвајања македонске цркве из окриља Српске православне цркве. Српска православна црква, наиме, одлучно одбија да призна право на аутокефалност македонске православне цркве. У штампи, у акцијама које је предузимала Српска православна црква, постало је очевидно да се жели умањити значај и чак признање права на националност Македонаца. И то у време када је СР Македонија изложена истом политичком бојкоту из иностранства. Македонци бивају проглашавани 'етничком групом' од стране неких значајних представника у Српској православној цркви, чиме је још једном афирмисано право Србије на овај део земље који се историјским жаргоном назива 'Јужном Србијом'. Тиме је и идеја 'Велике Србије' још једном добила на афирмацији.

Повезано с тим је васкрсавање 'племените' мисије Цара Душана о коме црквена штампа не престаје да пише с надахнућем, као о човеку са 'освајачким намерама', који је није стигао да сасвим реализује. Отуда и протестни дефиле који је Српска православна црква организовала преношењем мошти Цара Душана у Београд 1967. године[9].

Слично стоји ствар и са оспоравањем права на националност Црногораца. То што најутицајнији црквени представници отворено изјављују (у духу говора о Македонцима) да 'су Црногорци Срби', да је 'Његош српски песник', јесте само израз незадовољства СПЦ и њеног врха, одвајањем МПЦ (македонске цркве), таласом децентрализације, тежњом за еманципацијом националних цркава из тзв. 'Југословенског православља' у чијем оквиру доминира превасходни утицај Српске православне цркве. Због тога се у текстовима у

9 Није цар Душан проглашен за свеца, па зато његови земни остаци *нису мошти.* Проф. др Радослав Грујић је цареве земне остатке пре рата открио крај Призрена у задужбини Душановој, манастиру Св. Архангела и донео у Београд, одакле су из капеле Патријаршије пренете у Маркову цркву.

публикацијама СПЦ све више доводи у питање теза (коју је изнео црквени историчар Душан Петровић)[10], да су до балканских ратова 1912. и 1913. на простору нашег православља 'у црквеном погледу постојале три аутокефалне цркве: у Србији, Црној Гори и Карловачкој митрополији'. Стога се сада упорно истиче да су 1922. (погрешно; треба 1920), Црногорска и Карловачка митрополија 'присоједињене Српској православној цркви', и да је Свети синод Цариградске патријаршије признао уједињење ових цркава под СПЦ. *Истиче се, такође, и сасвим супротна теза да 'Цетињској митрополији није нико и никад дао аутокефалију' (др Љубомир Дурковић). Чему ово инсистирање да Црна Гора није имала аутокефалну цркву? Читав овај проблем добија своју световну димензију управо око подизања Маузолеја Његошу на Ловћену, што је само повод да СПЦ искаже и неке своје политичке намере*."[11]

Под овом једноумном напашћу која је претњама тражила да порекнем установљење научне истине без обзира колико је она излила отрова на мој рад и опстанак, нисам поклекнуо; трпео сам и непоколебљиво бранио *откривену* истину, па сам своје радове и даље допуњавао и објављивао. Сада дајем у штампу овај рад о *непостојању канонске аутокефалије Епархије Црне Горе, а затим ћу, поводом изјава Шиме Ђордана да ће бранити јужну границу Хрватске на „Ловћену" и Далибора Брозовића да ће се „хрватске границе бранити до Дрине"*[12], приредити ново *проширено издање књиге, објављене 1971, о Његошевој задужбини на Ловћену,* коју су *њихови преци, под командом генерала Стјепана Саркотића, Хрвата из Синца код Оточца,* наименованог 1914. од Фрање Јосифа I за Гувернера Србије, а после Церске битке, за гувернера Босне и Хрватске, освојили, Ловћен, и на њему порушили Његошеву задужбину и *угасили српску свећу,* с намером да на том месту подигну споменик цару Фрањи Јосифу, зашто је Саркотић као награду добио титулу „фон Ловћен."[13]

10 Петровић је био средњошколски наставник, и кад је ово писао он понавља грешку ранијих писаца, који то питање нису подвргавали научној критичкој анализи и суду истине, што нису учинили ни једноумници на свом конгресу.

11 Борба 1. VII 1972; НИН 2. VII 1972. Подвлачење у тексту је моје.

12 Политика 25. VI 1990. стр. 7.

13 Дурковић, *Његош и Ловћен.* Београд 1971; исти, *Његош и Ловћен првог светског рата,* Гласник СПЦ 1988, 157-183.

СИЛОМ ТУРСКЕ ВЛАСТИ РАЗОРЕНА ЈЕ 1766. ОРГАНИЗАЦИЈА ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ: ЊЕНО ОБЕЗГЛАВЉЕЊЕ, ПРОГОН СРПСКИХ ЕПИСКОПА И ДОВОЂЕЊЕ НА ЊИХОВА МЕСТА ГРЧКИХ ЕПИСКОПА

1. *Насиљем потчињавање Пећке патријаршије 1766. године*

По одлуци турске власти, Цариградска патријаршија је 1766. године Пећку патријаршију присвојила својој власти. Наш истакнути канониста епископ Милаш каже да „то није био законити, канонични оправдани чин, него проста протузаконита узурпација, изведена услијед мало похвалних побуда“.[14] Ову незаконити радњу Цариградске патријаршије нагласио је Руварац[15], а Слијепчевић и документовао у својој солидној расправи посвећеној томе питању. Његово тврђење о незаконитости тзв. укидања гласи: „И по форми и по суштини оно је било један насилни акт, а тиме и незаконит. Свако друго тврђење и аргументација била би проста софистика.“[16]

Још одвођењем патријарха Василија Бркића у заточење почело је нередовно стање у Пећкој патријаршији. Наметањем 1766. године Грка Калиника за пећког патријарха отпочело је потчињавање Српске православне цркве. Власт у епархијама преузимали су Грци пошто су претходно српске епископе протеривали или хапсили.[17] *Једина епархија Пећке Патријаршије, у којој Грци, нису могли никада да успоставе своју фанариотску власт, била је Епископија Црне Горе.* Чим су Грци присвојили Пећку патријаршију, издати су берати епископима, на терену исте, којима су потврђена права која су им припадала као епископима. Такав берат, лепо опремљен, упућен је и цетињском митрополиту Сави. У њему се између осталог каже: „*Цариградско-грчки патријарх, са Синодом митрополита, налазећи се у царској престоници мојој, дали су молбу, у којој су представили да услед тога, што је бивша Пећка патријаршија по височајшем ферману укинута и присаједињена к Цариградској*

14 Н. Милаш, *Канонично начело православне цркве при разређивању црквених власти. К питању о јерархичком положају Сарајевске митрополије,* Задар 1884, 13. То гледиште заступао је и Дучић (*Васељенска патријаршија и српско црквено питање,* Београд 1897, 11, 35).

15 Ђура Вукичевић, *Да ли се српска Пећка патријаршија год. 1766. канонички укинула и коначно угасила и ко јој је црквеноправни наследник?* Нови Сад 1904, 15-19; Д. Руварац, *О укинућу Пећке патријаршије и њеном наслеђу,* Срем. Карловци 1904 (из «Српског Сиона» 1904).

16 Др Ђоко М. Слијепчевић, *Укидање Пећке патријаршије 1766,* Београд 1939 (из «Богословља»), 52.

17 Рад. М. Грујић, *Седам писама пећког патријарха Василија Бркића,* Споменик СКА, 51, 1913, 83-84.

патријаршији, па отуда долази потреба, да се изнова издаду берати свима митрополитима пређе подвласним, и сада укинутој Патријаршији најпонизније умољавају издати, пошто преда одређен данак, берат монаху Сави за потврђење његово наново у звање митрополита Црне Горе, која се сад зове Караџа-таги, са њеним окрузима, а која, као и остале, присоједињена к Цариг.-грчкој патријаршији. У биљежнику новчане царске благајнице моје о приходима од епископа нашло се, да је на Митрополију Караџа-таги са окрузима њеним, која су спадала у границе Пећке патријаршије, сад ферманом к Цариградско-грчкој, записано 800 акче и то на монаха Саву".[18] Саопштавајући нам овај део фермана, који је нашао у Пећи, Јастребов је додао: „Колико је познато, митрополит црногорски Сава није ишао и није могао ићи, због одношаја Црне Горе к Турској, да плати 800 акче, па да прими овај ферман. Очевидно је, да је Патријаршија сама платила дивану за њега и послала му ферман преко митрополита призренског, да му га овај пошаље у Црну Гору. Не зна се је ли био ферман у Црној Гори, али је то познато да митрополиту Сави он није био потребан".[19] *Јастребов је у праву. Епископи Епархије Црне Горе нису признавали ни турску, ни грчку власт, нити су им били у зависности*[20], јер их нису признавали.

Нема сумње архијереји из Црне Горе имали су удела у припреми око доласка на пећки престо Василија Бркића.[21] У јесен 1763. године патријарх Василије посетио је Београд у жељи да се састане са својим сродницима из Срем. Карловаца. Тада је оптужен код турских власти, које су наредиле да се уклони са патријаршког престола. Зна се да већ 1765. године није био на престолу.[22] Турци су имали право што су посумњали у рад патријарха Василија. Зна се да је владика Црне Горе био 1763. године с неким Србима покренуо питање обнове старе српске државе, у чији је састав требало да уђу Србија, Бугарска, Босна, Горња Албанија, Далмација, Темишварски Банат и Славонија. По договору, који су они били учинили, имали су сви православни у тим областима да у један дан побију своје Турке, а у аустријским провинцијама да смакну све странце официре. За ово је био задобијен и Данило Јакшић, владика горњокарловачки.

18 И. С. Јастребов, *Подаци за историју Српске цркве,* Београд 1879,20-21.

19 Исти, 21.

20 Д. Милаковић, *Историја Црне Горе,* Задар 1856, 231; Живојин Јовичић, *Писмо писано митрополитом црногорским Савом митрополиту Платону 1776. год. фебруара 26,* Гласник СУД, 22.1867,359, Цариградски патријарх *тврдио је 1798,* да његова црква црногорског архијереја «не разлучајет от прочих вијерних собратијев својих архијереов», иако «сија није била обикла писати му до тада» (Записи, Цетиње, 21, 1939, 244).

21 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Покушај црквене конференције у Нишу 1761, да потврди патријарха Гаврила III на Пећки престо,* Зборник Прав. богословског факултета 2, 1951, 135-138.

22 Гласник СУД 6, 1854, 46;»Споменик СКА, 10, 1891, 44.

Цео тај подухват био је осујећен само зато што није свуда нађен довољан број вођа.[23] Мора да је у ову организацију био умешан и патријарх Василије, те су га Турци на време у томе послу спречили. Ако је он био умешан у овај посао, онда треба то све довести у везу са оном црквеном конференцијом која је била у Нишу 1761. године.[24] Изгледа да је све ово имало своју везу и да се радило по одређеном плану, на коме је на првом месту сарађивао владика са Цетиња.

Патријарх Василије одведен је у заточење на острво Кипар, где је био око две године у затвору[25], а после је успео да се помоћу пријатеља избави и дође „на своје мјесто", па је хтео да моли Порту да му дозволи да управља Српском црквом. Међутим, Грци који су били протерали и српске владике из њихових епархија успели су помоћу новца код Турака да се и патријарх Василије протера. Овога пута патријарх је побегао у Брда, где је у манастиру Острогу написао службу Василију Острошком, која је штампана у „Србљаку".[26] Патријарх је, у ствари, дошао у Брда пред долазак Шћепана Малог у Црну Гору.[27]

23 Др В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија у XVIII веку,* Београд 1912, 50.

24 Дурковић-Јакшић, *Покушај црквене конференције у Нишу,* 135-138.

25 Арх. Авакум је тврдио да је патријарх Василије био у затвору две године и седам месеци (Споменик СКА, 22, 1893, 31). Међутим сам патријарх Василије каже да је био две године (исто, 51, 1913, 84).То исто тврди патријархов јеромонах Пајсије (Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи,* Београд 1925, III, 166). Према тврђењу др Глигора Станојевића, патријарх је добио од млетачког конзула на Кипру и надбискупа Масарека препоруку са којом је напустио Кипар. Први документ нема датума па се не може одредити време када је то било. Из извештаја конзула патријарх се налазио у тврђави Фамагуста од маја 1764. године. Овај конзул тврди да је патријарх ослобођен заточења благодарећи заузимању француског конзула с тим да патријарх иде у Рим. Препорука надбискупа Матије Масарека издата је у Јањеву 25. октобра 1766. године. То би значило да је патријарх напустио Кипар средином ове године. Масерек је препоручио патријарха наводно што се ничим није замерио римокатолицима.

«Патријарх Василије дошао је у Куче по свој прилици у току љета 1767», констатује Станојевић. Одатле је упутио 6. августа писмо митрополиту карловачком и осталим српским владикама. У томе писму наводи да су га Грци оклеветали код Турака, због чега су га и скинули са Трона пећког патријарха и заточили на Кипру, где је остао две године. То се све догодило до краја 1764. године. Према томе, ово би се слагало са његовим тврђењем даје остао на Кипру две и по године. Даље, патријарх је истицао да је успео 1766. да се ослободи заточења идеје покушао да се врати у Пећ на Патријаршијски престо и да је у том циљу ишао и у Цариград. У томе подухвату није имао успеха, али му је у том место саветовано да иде у Црну Гору. На крају, патријарх је препоручивао митрополиту и осталим епископима да подржавају аустријску политику у борби противу Турака, да би се Срби ослободили (Г. Станојевић, *Василије Бркић у Црној Гори 1768,* Историјски преглед, 2, 1954, 63-67).

Сачувана је и доста интересантна традиција о доласку патријарха у Црну Гору, коју сам објавио (Историјски записи, 7,1954,613-614). Тамо су дате и неке исправке мога чланка који је уредник осакатио и учинио некорисним.

26 (Љубо Влачић), *Римокатоличка пропаганда,* Никшић 1932, 38.

27 Грујић, 83-84. Сима Милутиновић прича да је патријарх Василије пуштен са Кипра да се као прости калуђер врати натраг, али успут послани су људи да га посеку «насред Патријаршије пећке». Када је патријарх сазнао за ову намеру, ноћу без ичег, утекао је у Црну Гору (С. Милутиновић, *Исторія Церне-Горе;* Београд 1835, 94-95). О патријарховој страдању помиње и сам Његош (*Лажни цар Шћепан Мали,* Трст—Загреб, 1851, 28-29).

Самозванац Шћепан Мали појавио се на Цетињу јануара 1768. и представио се Црногорцима као руски цар Петар III.[28] Тада су Турци проносили вести по којима је патријарх Василије окривљен зато што је дошао у Црну Гору руски цар. Када су ове вести стигле у Цариград султан је наредио да се патријарх ухвати. Патријарх је хтео да бежи преко Млетака, али му млетачке власти нису дозволиле да иде преко њихове територије. Због тога је морао да се задржи дуже време у Црној Гори.[29] Председник Дворског ратног савета у Бечу фелдмаршал гроф Лаци писао је 15. јуна 1768. митрополиту Ненадовићу и питао га кога има у Сремским Карловцима од породице Петровића. Митрополит је, у свом одговору од 28. јуна исте године, истакао да је у том крају био познат владика Василије Петровић, који је већ био умро у Русији 10. марта 1766, чије је место заузео патријарх Василије.[30] „Из заточења он је недавно умакао и отишао у Црну Гору", каже митрополит.[31] Патријарх Василије је дошао у Црну Гору 1767. „негде први дан по Митровудне".[32] Митрополит Сава „прими га усредно и свијем га својијем преоћене и снабђене по помогућству".[33] И Шћепан Мали га је „врло радо примио", а овај му је поклонио коња.[34] По жељи митрополита Саве и Шћепана Малог патријарх Василије хиротонисао је Арсенија Пламенца, који је доцније већином боравио у манастиру Брчелима. По млетачком извештају од 28. јануара 1768. „патријарх пећки истјеран од беглер-бега румељског, а од патријарха цариградског обустављен 'a divinis',

28 Милаковић, 150. Турци су пратили рад Шћепана Малог и о томе јављали султану. Он је у јануару 1769. године обавештен да је Шћепан Мали наводно био у Азији, у граду Аритији близу Никеје, где је оставио много новаца управнику тамошње школе. Управник и још шест његових сарадника били су ухапшени. После дугог мучења управник је умро, али остали су се ослободили затвора. У априлу исте године пронеле су се вести као да је Шћепан Мали био у Цариградској патријаршији и да је с патријархом преговарао. Одмах су ухапшени патријарх Мелентије и најближи његови сарадници. Међу њима био је и епископ каристијски Јаков са острва Евбеје. Њега су оптуживали да је Шћепан Мали. Он и још неки су умрли од мучења у затвору. Патријарх је после 18 месеци спасо живот, али је послан на острво Митилену (Архимандрить Арсеније, *Лѣтописъ церковынихъ событій гражданскихъ поясняюшихъ церковныя од Рождества Христова до 1879*, С. Петерсбургъ 188.0., 731)

29 Грујић, 85.

30 Митрополит је дао податке и о неким Петровићима.

31 Грујић, 80. Вероватно да је митрополит Ненадовић био о овом обавештени од стране арх. Авакума и арх. Глигорија када су ови били у Митровици и Земуну (Споменик СКА, 22, 1893, 6-41).

32 Милаковић, 149. Сима каже да је то било «мало по Божићу прије појаве Шћепанове» (Милутиновић, 94). По арх. Авакуму патријарх је био на Цетињу 1767, пре Богојављења, али је пошао у Црну Гору 1765. (М. Драговић, *Документи о Шћепану Малом,* Споменик СКА, 22, 1893, 28 и 32).

33 Милутиновић, 95.

34 Милаковић, 149.

посветио је Арсенија, унука Савина, за бискупа црногорског онда кад је у Црној Гори било више странака".[35]

Патријарх Василије сарађивао је с Шћепаном Малим и они су спремали заједнички ослобођење свих пограничних племена од Турака. Рад је неко време у почетку текао у договору и с митрополитом Савом, али касније њихова сарадња слаби.[36] Када је патријарх сазнао за Шћепана Малог, послао му је, док је овај био још у Маинама, дарове.[37] У почетку Шћепана Малог примио је и митрополит Сава, одајући му почаст као руском цару Петру III, и зато што је по доласку у Црну Гору чинио добра дела и стварао мир и ред у земљи. Бојећи се непријатеља Шћепана Малог, који су му претили и давали велики новац да се само смакне самозванац, митрополит Сава је писао 12. октобра 1767. руском посланику у Цариград. Он је молио посланика да га обавести о судбини цара Петра III, како би се могао правилно управљати по питању Шћепана Малог и непријатеља који окружују Црну Гору. Одговор је упућен митрополиту Сави 17. новембра. У њему се наглашавало да је Шћепан Мали самозванац и захтевало се од митрополита да увери народ да је ово преварант, претећи му да ће, ако то не учини, бити с народом заувек лишен руске заштите.[38] Али ни Шћепан Мали није седео скрштених руку. Он је покушао да дође у везу с руским послаником у Бечу. Да би у томе успео послао је делегате у Беч. Архимандрит пећки Авакум Миланковић послан је био 2. децембра, а архимандрит нишки Григорије Дрекаловић 22. децембра 1767. године. За њима је послан и неки војводин брат 14. јануара 1768.[39] Шћепан Мали писао је 2. децембра 1767. године руском

35 Милутиновић, 95; Милаковић, 149; Симо Љубић, *Споменици о Шћепану Малом,* Гласник СУД, 2/11, 1870, 69, 101. Милутиновић каже да је Арсеније живео после само три године (стр. 95), а на другом месту да је умро 1782, после смрти митрополита Саве(стр. 110). Међутим, владика Арсеније је умро 15. маја 1784. (Споменик СКА, 25, 1895, 42; В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија у XVIII веку,* 61).

36 Љубић, 70, 94, 107, 110.

37 Драговић Љ, *Документи о Шћепану Малом,* 31. Вук Караџић о томе каже: «Српски патријарх из Пећи пошаље на дар коња, због чега је, кад су Турци за то дознали, и сам морао побјећи у Црну Гору» (Караџић, *Црна Гора и Бока Которска,* Београд, 1922,32). И Милаковић тврди да је коњ послан на дар (стр. 149).

38 Драговић, *Документи о Шћепану Малом,* 5-6.

39 Исто, 8-10; М. Шапчанин, *Летопис раванички,* Гласник СУД, 22, 1866, 10-21. О арх. Глигорију Дрекаловићу, који се потписивао и «от Кастриотов», сазнајемо да је од 1760. до 1765. био архимандрит нишки и Трона српског егзарх (Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи,* Београд, 1903, 11, 199, 222, 458). Године 1761, као истакнути члан, учествовао је у Нишу на конференцији (Дурковић-Јакшић, *Покушај црквене конференције у Нишу,* 137-138). На једном месту се каже да је он био послан од црногорског и брдског народа, без знања Шћепана Малог да сазна у Бечу и у Русији ко је Шћепан Мали (Драговић, *Документи о Шћепану Малом,* 38). Можда је он тамо говорио 1769. када је био у Русији, пошто му је то годило.

посланику. То писмо носио је архимандрит Авакум.[40] Ови делегати су стигли до Митровице, а неки до Земуна. Архимандрит Авакум јавио се из Митровице 3. јануара 1768. руском посланику у Бечу, а архимандрит Григорије из Земуна 9. фебруара исте године, такође руском посланику у Бечу. Аустријске власти, пошто су одузеле од архимандрита Авакума писмо Шћепана Малог упућено аустријском цару, спровеле су га у Земун, а одатле је са архимандритом Григоријем молио руског посланика да им омогући долазак у Беч, пошто им аустријске власти нису, и после одржаног карантина, хтеле дозволити да могу путовати.[41] Познат је одговор руског посланика у Бечу, од 25. марта исте године, у коме се саопштавало архимандриту Григорију да сва писма, која је носио руском посланику, пошаље у Беч, ако не може доћи. У том писму забрањивано је да са својим друговима проноси вести о Шћепану Малом као руском цару, напомињући да ће Црногорци, ако не буду веровали да је Шћепан Мали самозванац, изгубити руску заштиту.[42] Вероватно да ово писмо делегати нису примили, јер су протерани из Земуна, и код Остружнице пребачени 12. фебруара у Шумадију.[43] Архимандрит Авакум, обријавши браду и обукавши се у цивилно одело, под изговором да је грчки трговац, провукао се поново преко границе и дошао у Беч почетком 1768. године. Тамо се јавио руском посланику, коме је предао писмо од Шћепана Малог, и известио га о стању у Црној Гори.[44] Русија је била 1768. године послала у Црну Гору Ђорђа Мерка, који је требало да преда Црногорцима царичину грамату и објасни им ко је Шћепан Мали. Овај је стигао до Котора, али му Млечани нису дали да иде на Цетиње, због чега се морао вратити натраг.[45] Када је руски посланик био обавештен о овом неуспеху, решио се да пошаље у Црну Гору архимандрита Авакума. Овај архимандрит, када је сазнао да Шћепан Мали није руски цар, врло радо је пристао да се врати у Црну Гору, да тамо обавести народ да га Шћепан Мали обмањује. По архимандриту Авакуму послана је царичина грамата, коју Мерке није могао предати. Осим тога, носио је он писмо руског посланика, упућено патријарху Василију и митрополиту Сави. Он их је саветовао да све учине са своје стране како би самозванца онемогућили у његовом раду; ако то ураде, обећавао је помоћ њима у Црној Гори, али ако не послушају савет, претио им је да ће Русија отказати сваку помоћ и заштиту Црној

40 Драговић, *Документи о Шћепану Малом*, 6, 9.

41 Исти, 7-10; Шапчанин, 20-21.

42 Драговић, *Документи о Шћепану Малом,* 15.

43 Шапчанин, 21. Арх. Глигорије вратио се у Маине. ту га је ухватила млетачка власт, одавде одвела у Бар и предала Турцима. Отуда је послан у Цариград. Испод Хотима, где су га нешто касније одвели Турци, побегао је у Русију 1769. (Драговић, *Документи о Шћепану Малом,* 38).

44 Драговић, *Документи о Шћепану Малом,* 28-37.

45 Исти, 35.

Гори. Архимандрит Авакум кренуо је на пут 13. августа 1768. Са собом је носио грамату.[46]

Док је Шћепан Мали очекивао резултат мисије делегата, патријарх Василије био је на његовој страни, верујући да је он руски цар. У пролеће 1768. Паштровићи су били нешто љути на Шћепана Малог и на Црногорце. Патријарх им је писао у два маха. Он их је саветовао да не иступају противу Шћепана Малог, за кога је гарантовао да је у праву, и молио их је да одржавају мир са Црногорцима. Патријарх обавештава Паштровиће и о новостима у Брдима, о доласку појединих истакнутих људи брдских племена у Црну Гору, као и о другим стварима које су ови ради чути. Патријарх је такође наглашавао: „Ви никому не били никогда подани (...). Покажите бједној Србији вашу наклоност и ваше доброје повеленије и подајте сију надежду вашим одноземцом“.[47]

Турци су се прибојавали свега онога што се дешавало у Црној Гори, а нарочито их је узнемиравало присуство патријарха Василија и Шћепана Малог. Због тога су напали Црну Гору августа 1769. године, од Никшића, Подгорице и Плавнице. У то време су Млечићи држали затворену границу према Црној Гори. Иако је ситуација изгледала очајна, Црногорци су и овога пута достојанствено сачували своју српску националну и црквену слободу.[48] У то време стигао је на границу и архимандрит Авакум. Он је покушао да пређе у Црну Гору, али му Млечићи нису дозволили. По наређењу руског посланика из Беча он је отишао у Венецију и тамо је руском представнику предао царичину грамату. Ту је сачекао Долгорукова, па је с њим пошао у Црну Гору, где је све време остао у његовој пратњи.[49]

Долгоруков је стигао у Црну Гору августа 1769. године. Он је имао задатак да испита стање у Црној Гори и случај Шћепана Малог, као и то да изазове покрете у Албанији и Босни против Турака. Када је Долгоруков стигао у манастир Брчеле, тамо га је посетио патријарх Василије. У извештају Долгорукова за патријарха се каже: „Патријарх Василије, човек слабог здравља, средњег раста, у лицу жут, око 50 година. По тихом и уморном говору види се да је простосрдачан и прави калуђер“. Ту је кнез разговарао „с њим на само (...). Кнез је разговарао са патријархом о околним хришћанским народима и о тврђавама турским, и посаветује му да напише посланицу свима босанским и албанским племенима, којима ће их као духовни старешина њихов позвати да се лате оружја против

46 Исти, 35-37.
47 Исти, 10-12, 16-17.
48 Милаковић, 152-156.
49 Драговић, *Документи о Шћепану Малом,* 39-40.

општег напријатеља.“ Патријарх је то и учинио. И кнез се обратио једним манифестом пограничним, брдским, албанским и приморским племенима, православним и римокатоличким, и позвао их да пошаљу своје представнике на савет и договор на Цетиње.[50] Народни збор је био на Преображеније 6. августа. Том приликом „патријарх је послао по кнезу својеручну посланицу црногорском народу, у којој он, као духовни старешина, изобличава слепо мишљење Црногораца о Стјепану Малом.“ Јеромонах Теодосије прочитао је посланицу народу.[51] Када је кнез саопштио народу ко је Шћепан Мали и када је читана царичина грамата, коју је био донео кнез, патријарх Василије учествовао је као прва личност на Цетињу, и он је једини био стално уз кнеза, јер тада нису били дошли на Цетиње митрополит Сава и владика Арсеније, „због привидне болести“.[52] Из млетачког извештаја сазнајемо о томе следеће: „Бје присутан патријарх печки, много цијењен у Црној Гори. Бискуп Сава болује“.[53] У то време нису били добри односи између патријарха Василија и митрополита Саве. Када је 14. септембра кнез предложио патријарху да служи „на празник Успенија Богородице“, и овај „радо пристао (...), цетињски монаси с безобразном дрскошћу јаве кнезу да га они не примају за правог него за одлученог од Цркве архијереја и да неће допустити да служи“.[54] Да не би изазвао калуђере, патријарх је одустао од службе, а кнез сазнавши „за вражду и мрзост Саве на патријарха“, а желећи да их измири, реши се да испита „узроке неслоге међу духовништвом“. У том циљу послао је једног официра митрополиту Сави „да му представи како несугласице међу пастирима могу оставити штетних последица у народу“. Овај официр је известио да је у старом митрополиту „нашао на непомирљиву злобу и мржњу на патријарха, с којом жели у гроб поћи. Страшним заклетвама клео се да није дао никакву наредбу цетињским монасима да не допусте патријарху служити, и, напослетку, желећи угодити кнезу, прима савете о помирењу и обећава их испунити. Али све је ово било привидно, лажно, притворно“.[55] Митрополит Сава био је тада „седамдесетогодишњи старац“ и имао је 45 година архијерејске службе. „Дволичан је, лукав, глуп, злобан, неспособан, притворен, а најгоре је што је лаком на новце, па макар би то стало и народног крвопролића“.

50 Љ. Стојановић, *Прилог историји Црне Горе Стјепана Малог,* Годишњица НЧ, 11, 1889, 301-302. Види још: др Љубомир Дурковић-Јакшић ,*Прилог чланку «Одређивање међуцрквеног положаја Црногорској митрополији».* Историјски записи, 10, 1954, 614-615.

51 Љ. Стојановић, *Прилог историји Црне Горе,* 303.

52 Исти, 303, 308; Љубић, 114.

53 Љубић, 114.

54 Стојановић, *Прилог историји Црне Горе,* 308.

55 Исти, 308.

Овако је описан овај митрополит у руском извештају.[56]Тек 21. августа дошао је митрополит Сава из Стањевића на Цетиње. Дочекан је при улазу у Манастир, где су га срели монаси. „Замољен да седне, провео је неко време у разговорима, па оде к патријарху, и с њим се помири. Не може се рећи да је ово помирење било искрено, јер подозрења митрополита да му патријарх не узме власт у народу изазвало је у њему непомирљиву мржњу, која ће се свршити његовом смрћу.[57] После седам дана патријарх Василије и митрополит Сава посетили су кнеза Долгорукова, и неко време разговарали“.[58] Ускоро је једна група црногорских главара посетила кнеза и захтевала „да се изагна из цетињског манастира патријарх Василије ради спокојства митрополита Саве“. За ово су главари били укорени и разишли су се кућама.[59] Самовоља и непослушност тада су царовали у овом крају.[60] Било је и таквих Црногораца који су претили кнезу и патријарху. „Патријарх Василије изагнан из својег отачаства, и са Српског престола, дошао је у Црну Гору надајући се наћи ту прибежишта. Но Турци, желећи добити његову главу, понудили су Црногорцима неколико кеса новца“.[61] За новац нашла су се 24 издајника, који су се јавили патријарху и саопштили му да ће га предати Турцима. Он их је покушао одвратити од тога нечовечног дела, прво пастирским речима и проклетством, а после је са крстом пао на колена и са сузама молио да му поштеде „бедни живот“. На крају му ништа није помогло, дао им је 54 дуката, само да га оставе на миру. Сутрадан је побегао у Маине, где се испред гониоца скрио код неке побожне особе.[62] Када се патријарх поново вратио на Цетиње, не зна се. Познато је да је 9. октобра са Цетиња кренуо са кнезом, митрополитом Савом и осталом пратњом у Стањевиће. Кнежева намера била је да оде из Црне Горе.[63] Ова намера чувана је у тајности да је не сазна митрополит Сава, јер су га Руси сматрали да је био млетачки шпијун. Пошто је он био непријатељски расположен према патријарху, коме је „немогуће било избећи или издају или убиство“, ако остане и даље у Црној Гори, то је кнез предложио патријарху да пође са њим. Он је ово примио с благодарношћу, „тим пре што му је даље бављење претило очевидном смрћу“.[64] На путу до морске обале „болешљиви патријарх умало није умро“. Обалу је напустио са кнезом 14. октобра.[65]

56 Исти, 309.
57 Исти, 311.
58 Исти, 314.
59 Исти, 316.
60 Исти, 314, 325.
61 Исти, 325.
62 Исти, 326.
63 Исти, 232-233.
64 Исти, 337.
65 Исти, 339; Љубић, 122-123, 129.

Са кнезом Долгоруковим вратио се и архимандрит Авакум. Он је доцније отишао са руском флотом у Архипелаг, где је учествовао у бојевима, служећи као војни свештеник и преводилац на грчки и турски. Из руске службе хтео се вратити у Црну Гору, али тамо није могао да оде. Због тога, по одобрењу руске флоте, долази у септембру 1772. године у Русију.[66] О његовом даљем животу и раду имамо мало података. Зна се да му је царица 1773. одредила плату од 300 рубаља месечно, а Синод му је дозволио да живи у ком жели манастиру у Москви. Нешто касније упућен је у манастир Богојављенски у Москви.[67] У том граду посетио га је 1776. Теофан, јеромонах манастира Житомислића.[68] Године 1785. био је архимандрит манастира донског у Москви.[69] Идуће године стигли су у Москву пуномоћници манастира Крушедола, које је био послао архимандрит Стефан Стратимировић с братством, а које је био препоручио руски посланик у Бечу, да би примили неиздату помоћ Крушедолу из ранијих година. Њих је Стратимировић упутио да траже ту помоћ преко архимандрита Авакума.[70]

Патријарх Василије налазио се 1770. године у Трсту, па је отуда отишао руском адмиралу Орлову, који се с флотом налазио у водама Јадранског мора. Он је 1771. написао један извештај за Русе, у коме је описао земљу и народ оних турских области које се граниче са Јадраном, или су дубље у унутрашњости Балкана.[71] Црну Гору није убројио у те области. Он само спомиње да Црногорци живе слободно.[72] Маја 1771. патријарх је био у Бечу. Отуда је отишао у Русију, јер се није могао вратити у Црну Гору, како сам каже: „В Черној Гору не дајут Венецијане никому входити, колми паче мења, а на овај начин. Ашче мир учинитсја Бог зна што ће бити и от Черне Горе, да не пропадне и горе но во времја Милорадовића“.[73] Патријарх је умро у Русији 1772. године.[74] Укопан је у цркви

66 Драговић, *Документи о Шћепану Малом,* 39-41.

67 Ст. *М. Димитријевић, Грађа за српску историју из руских архива и библиотека,* Споменик СКА, 53, 1922, 84.

68 Исти, 269.

69 Стојановић, *Прилог историји Црне Горе,* 273-274.

70 Димитријевић, 198.

71 И Руварац, *Опис турских области и у њима хришћанских народа, а нарочито народа српског,* Споменик СКА, 10, 1891, 43-66.

72 Исти, 51.

73 Грујић, 82-86. Патријарх Василије покушао је у Бечу да добије дозволу да се може склонити негде у Аустрију и зато се обраћао и карловачком митрополиту. Од тамошњих неких архијереја тражио је и новчану помоћ. Ипак је на крају морао поћи у Русију (исти, 80-86).

74 По Грујићу, умро је 1771 (*Пећки патријарси и карловачки митрополити у 18. веку,* Гласник ИДНС, 4, 1931, 240), што не стоји (Ст. М. Димитријевић, *Василије Јовановић Бркић,* Хришћански весник, 1909. 184).

Александра Невског, и то до гроба митрополита Василија Петровића.[75] Млечани нису добро гледали на боравак патријарха Василија у Црној Гори и старали су се да му дођу главе.[76]

У време када је патријарх био у Црној Гори тамо је било врло тешко стање. Турци и Млечани притешњавали су тамошње становништво и његову слободу и захтевали да им се предају Долгоруков, патријарх и Шћепан Мали. Главари су се делимично били осилили. Поред митрополита Саве, који није био способан да управља народом,[77] управљали су гувернадур[78] и Шћепан Мали.[79] Присутни патријарх често је свима њима ускраћивао власт, а доласком Долгорукова с пратњом[80] настала је још виша пометња у управи. Ту је неку власт имао и владика Арсеније. Новац, муниција, коју је донео Долгоруков, читање грамате и сувишан број старешина изазвали су трвење међу Црногорцима. По Његошу, тада је на Цетињу долазио и неки „експеријус“ патријарха цариградског. Црногорци су га ухватили на граници и довели на Цетиње.[81] Тада је Црна Гора била препуна главара.

Присуство патријарха Василија није увек било по вољи митрополиту Сави, јер се бојао његовог угледа у народу па је зазирао да му не преотме власт, иако овај није то ни покушао. Осим тога бојао се одмазде од стране Турака и Млечана због патријарховог присуства у Црној Гори. Нетрпељивост митрополита Саве појављивала се с времена на време, *али он није оспоравао патријарху право патријарашке власти. Митрополит је само чувао своја епархијска права, у која по канонима није имао право да се меша ни патријарх*.[82] Испад цетињских калуђера не може се узимати у обзир, јер се зна да је патријарх за све време био поштован и признаван за законитог патријарха и поглавара Пећке патријаршије.[83] Шћепан Мали појавио се с циљем да преузме световну власт у Црној Гори и сањао је

75 Димитријевић, 184.

76 Ст. М. Љубиша, *Продаја патријаре Бркића,* Дубровник, Забавник Штионице друбровачке за годину, 1871, 239-258.

77 М. Медаковић, *Повъестница Црне Горе од наистаріег времена до 1830,* Земун, 1850, 58; Милаковић, 172.

78 О улози гувернадура у управи у Црној Гори види рад Р. Ј. Драгићевића: *Гувернадури у Црној Гори* (Записи 1940, књ. 23).

79 О појави Шћепана Малог у Црној Гори и његовој владавини постоји опширна литература. Антољак је споменуо највише прилога о Шћепану Малом (*Неколико докумената о мисији кнеза Долгорукова у Црној Гори,* Цетиње, 1949, 3-5; 11. Види још «Отаџбину» за 1902, 377-382; Историјски записи, XV/1, 1959, 81-93).

80 Стојановић, *Прилог историји Црне Горе;* 296-340. Ту су објављене белешке о експедицији Долгорукова у Црну Гору, које је водио неки од учесника ове експедиције.

81 Његош, *Лажни цар Шћепан Мали,* 137-140.

82 Н. Милаш, *Православно црквено право,* Мостар 1902, 390-391.

83 Сам митрополит Сава, у писму митрополиту московском, сведочи да је он тако мислио (Јовичић, 357-379).

о ослобођењу Србије. И о његовој глави радили су Турци и Млечићи. И због тога се прибојавао митрополит Сава. Он је очекивао напад Турака и Млечића. Патријарх Василије је извесно време помагао Шћепана Малог. Тада су неки Црногорци и Приморци били уз митрополита Саву, а други уз патријарха и Шћепана Малог. Било је и таквих који су служили непријатељима. У таквој ситуацији патријарху није било лако да остане у Црној Гори, тим пре што је био и болестан. У нади да ће се поново вратити, чим добије помоћ од Руса, и ослободити пећки престо, патријарх Василије је напустио Црну Гору.

2. *Митрополит Сава моли Русе да помогну Србима да успоставе редовно стање у Пећкој патријаршији*

Митрополит Сава писао је 26. фебруара 1776. године митрополиту московском Платону, познатом догматичару, проповеднику и црквеном историчару у Русији крајем XVIII и почетком XIX века. О слави овога митрополита знао је и митрополит Сава. Он је наглашавао да је познато у свој Европи старање митрополита о Цркви и православљу. И то га је побудило да му пише о народу „славено-сербском“, који се налазио под тешким и неподношљивим турским ропством, и то не само од своје стране но „от всјех архиереов“, тј. од самоковског, штипског, скопског, новопазарског, нишког, жичког, београдског, босанског и херцеговачког, који су били изгнани из својих епархија, тако да српске епархије нису имале Србе за епископе. *Дакле, из писма сазнајемо како је цариградски патријарх са својим Синодом протерао све епископе Србе и на њихова места довео Грке, а по православним правилима апостола и св. отаца није имао право да се меша у ствари Српске цркве, којој је Св. Сава српски издејствовао самосталност.* Због тог поступка Грка, поменути архијереји молили су, с митрополитом Савом на челу, да Руски синод „ради јединоверија и јединојазичија и јединокровија с нами“ подигне престо Пећке патријаршије, која је од стране Грка лишена права неправедном одлуком. Српски архијереји су такође молили царицу Катарину II да их помогне. „Заступи нас при Портје, что Греки не би мјешалис у сербски национ, тим нас вјечно одолжиш“, наглашавало се у писму. Обраћајући се митрополиту Платону тамо је писано: „Јеже ли Б(о)г возгл(а)гољет во сердци јеја величанств освободит од Греков престол Сербској архиеп(с)копијпећкој, тој имјејет у вашој империји архимандрит-с(вјата)го патријарха Василија Беркића, которој прошлија рати избјегли в Росију, а бл(а)жењејшиј патријарха окончилсја. Он, архимандрит Ава-

кум, годан будет за престол сербских бит архиеп(иск)оп, вси сербскиј архијереји јего примут с радостију, да знајет турецки јазик и греческиј он, природниј Сербин да знајет“ да под Руски синод буде Српска црква и да се српски архиепископ поставља по његовој сагласности, или ако буде потребно да буде рускиархијерај архијепископ пећки, „по једнокровију и једнојазичију“, - и на то се пристајало. Тамо се наглашавало да би Русија у време ратова имала корист од српског народа. Писмо је писао митрополит Сава, како сам каже, *у име свих епископа.* Он каже: „Мње в руције предато от всјех архиереов славено-сербских, как најстаршему и никаквој влалсти наподлежашчему својими черногорскими народи“. На крају, митрополит је обећао, ако Руси ослободе Србе од Грка, да ће за све то платити Русији српски народ својом крвљу, „што јест најдражајше“.[84]

Познато је да је рат Русије противу Турака, у коме је учествовала и Црна Гора узнемиравајући непријатеља на својим границама, трајао од 1768. до 1774. године. Русија је на крају принудила Турску да тражи мир. Том приликом Турска је признала право Русији да буде покровитељица хришћанске вере и цркве у турским областима.[85] Ово је морало охрабрити Србе, па су отада полагали више наде у руску помоћ. Зна се да је митрополит Сава 1756. молио Русе да заштите Хиландар од покушаја Грка да га преотму од Срба. Вероватно да ово није једини случај када он интервенише у одбрану Српске цркве. Његова интервенција у одбрану Хиландара значајна је управо зато што је било насилног разарања организације Пећке патријаршије 1766. године, у време када су се Грци отимали о Престо Пећке патријаршије, тј. када се припремало увођење незаконитог стања у овој Цркви. Можда у време ове интервенције није ни било патријарха на пећком престолу, јер се то никако не може проверити.[86] Ако је тачно да тада није било патријарха, а оно изгледа врло вероватно, јасно је да су и овога пута Срби нашли митрополита Саву за најподеснијег архијереја који је могао општити с Русијом, *јер је био у слободној национално-црквеној епархији Пећке патријаршије која је била ван домашаја Турака и Грка.* Из истих разлога мора да су Срби тражили да митрополит Сава интервенише код Руса и 1767. године, како би се успоставила власт у Пећкој патријаршији. Митрополит *Сава молио је у име* „всјех архиереов славено-српских“, који су били настрадали, па их наводи девет по епархијама, али не и по именима. Питање је да ли су сви ти епископи били тада живи и да ли су они молили митрополита Саву да

84 Јовичић, 357-359.
85 Димитријевић, 136.
86 Гласник СУД, 6, 1854, 45-46; 35, 1872, 81-82; Глас САН, 96, 1949, 113.

у име њих пише. То питање покушавано је да се реши,[87] али без успеха. На њега је тешко дати правилан одговор и доказати га. Може се само нагађати и то помоћу претпоставки. Највероватније је да је активност српских црквених људи у земљи, као и оних који су били у Русији, покренула старог митрополита Саву, да пише Русима. Не може се веровати да је архимандрит Авакум скрштених руку седео у Москви. Мора да је и он, за кога је такође знао и Стратимировић, давао неку иницијативу митрополиту Сави, са којим је вероватно одржавао везу, јер видимо да га митрополит у писму предлаже за кандидата на Пећки престо, и то као архимандрита почившег патријарха Василија. Без обзира који су српски архијереји били и колико је њих било који су молили, а сам митрополит Сава могао је интервенисати у име оних епархија чији су епископи страдали, макар са њима у томе моменту и немао везу. *Значајно је да је он интервенисао за целу Српску цркву, а то је имао право сваки српски епископ, а тим пре митрополит Сава који није над собом признавао ни Турску ни Цариградску патријаршијску власт.*

Није познато да ли су Руси што предузимали по овоме питању и сва је прилика да митрополит Платон није узимао ову молбу у поступак.

Због владавине Шћепана Малог у Црној Гори „руска заштита“ је ослабила. Црногорци, налазећи се у тешкој ситуацији, морали су тражити помоћ на другој страни. Решено је да се ослоне на Аустрију. Изасланство, које је било састављено од гувернадура Радоњића, првог сердара Ивана Петровића и архимандрита Петра Петровића, покушало је да прво у Русији нађе разумевање за помоћ, али то је било без успеха. На повратном путу кроз Беч 1779. године то изасланство је предузело преговоре са аустријским властима да би Аустрија помогла Црну Гору у борби против Турака. Гувернадур Радоњић је још 1777. послао Николу Марковића, аустријског услужника, да сондира терен. Марковић није успео у својој мисији.[88] Сада је наново поведена акција за помоћ

87 Н. Дучић, *Одговор на кођење и клеветање,* Стражилово 1885,1241 -1242; В. С. Д. (Димитрије Руварац) *Да л' су били Срби или Грци, оних 8 митрополита што су 1766. г. молили за укидање Пећке српске патријаршије,* Н. Сад 1886 (из «Гласа Истине»), 29-31.

88 Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија у XVIII веку,* 1-24. Марковић је родом из Будве, за време Шћепана Малог неко време боравио у Црној Гори, а после је служио у руској флоти под командом Орлова и Долгорукова. Доцније је служио у преговорима између Црногораца и Аустријанаца. За услуге учињене Аустрији добио је у Банату 1000 јутара земље као награду, разуме се, што је радио на штету свога народа. Његов живот и рад описао је мало знани немачки писац у посебној књижици (Erdemann Schmiedlen Von Kleinhammer, *Kurzgefasste Geschichte des Grafen Miklas Markovich*), коју је штампао у Прагу. Према причању тога Немца, Марковић је придобио владику Арсенија Пламенца, па је са њим и двојицом главара отишао у Рим, где их је примио папа. Преговори о прелазу Црногораца у римокатоличку веру били су поведени. У почетку текли су добро, али када је цар Јосиф II запленио манастирска имања, папа је морао ићи у Беч због чега су преговори прекинути. Нисам могао пронаћи ову књижицу. Имао сам само у рукама чланак у

Аустрије. Ово изасланство поднело је цару „Погодбе“ на основу којих је тражило помоћ. Тачка XI тих „Погодби“ гласила је: *„Желимо да митрополит црногорски зависи од пећког Патријарха у Србији. Када садашњи митрополит умре, пристајемо засад да његов наследник буде рукоположен у Карловцима, али да увек буде изабран по старом обичају, тј. да га бирају гувернадур, потчињени главари и цео народ црногорски; али само дотле докле Турци владају Србијом, те не можемо да га слободно пошаљемо у Пећ.“*[89]

Ово не треба коментарисати, тим пре што се зна да је тада Црна Гора била у врло тешкој ситуацији, па ипак је остала на позицији националног српског јединства и светосавског црквеног јединства на канонској основи.

3. *Супротстављање Руском синоду да се меша у послове Епископије Црне Горе*

Пошто је патријарх Арсеније III, због учешћа у рату аустријско-турском са делом српског народа морао прећи преко Саве 1690. године, Турци су идуће године довели на пећки престо Грка за патријарха. Док су била два патријарха (1691—1706), тј. док није умро патријарх Арсеније III митрополит Црне Горе признавали су власт само законитог патријарха Арсенија III. Године 1692. „повељенијем“ патријарха Арсенија III посвећен је у Херцеговини Сава Очинић за епископа који је признавао власт овог патријарха.[90] Сам патријарх Арсеније III посветио је Данила Петровића у Сечују 1700, који је наследио Саву Очинића.[91]

После владике Данила наследио га је синовац Сава Петровић, кога је био српски патријарх Мојсеј, још кад је долазио у Црну Гору 1719. хиротонисао за архијереја, а пошто је умро 1782. ускоро је изабран за наследника архимандрит Петар Петровић. Овај је отишао у Сремске Карловце, где је у канонској Српској цркви хиротонисан 13. октобра

коме се о овоме случајно говори. Разуме се, писан је врло тенденциозно, на шовинистички начин, али клерикално је обојен масном бојом (Јадрански дневник 29. IX 1938). Зна се да је владика Арсеније имао везу с Марковићем и да су њих двојица с неким главарима из Црмнице, Ријечке нахије и с Цетиња преговарали на своју руку са Бечом. То није било са знањем архимандрита Петра и гувернадура који су чували Српску слободу у Црној Гори (Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија у XVIII веку,* 1-24). Владика Арсеније био је»одан пићу, те га народ не поштује» (исти, 44). Такав човек могао је имати неке сумњиве везе с Марковићем, који је био на услузи Аустрије. Марковић је био национално неисправан и зато је радио у корист Аустрије. (Курзив је мој.)

89 Ђорђевић, 9-10; исти, *Исписи из бечких државних архива у којима су документи уз дело»Црна Гора и Аустрија у осамнаестом веку»,* Београд 1913, 20.

90 Милаковић, 104 -105; У. Ћирић, *Српска православна црква у Црној Гори,* Гласник Православне цркве 1901, 413.

91 Милутиновић, 30-32; Милаковић, 104, 105.

1784.[92] *Митрополит Петар I наставио је да чува постојеће право Епископије Црне Горе као дела Пећке Патријаршије.*[93] Зна се чак да је 25. фебруара 1802. године молио Русе да приме Црногорце за држављане своје земље.[94] Ово је он желео на добровољној бази да се решава, али када су Руси иступили противу њега и *покушали да нарушавају канонске норме, он је одбио све покушаје да се мешају у послове његове епархије.* У јесен 1803. године био је митрополит Петар I оклеветан код цара Александра I. Оптуживан је да ће продати Црну Гору Француској, тј. сарађивати са Наполеоном када се овај спремао да нападне Русију. Због тога је цар послао у Црну Гору генерала графа Марка Ивелића, а Црногорцима и Брђанима грамату. Цар је предочавао каквим путем би требало да иду Црногорци и Брђани да би сачували слободу.[95] Руски синод био је оштрији у поруци Црногорцима. Он је прво нагласио да је слао Црногорцима и Брђанима *св. миро, антиминсе, књиге, одежде и друге ствари*. Међутим, све ово, како је Синод тврдио, ишло је „у туђе руке". Народ од овог ништа није примио, јер се деца не крштавају, у црквама се не служи, манастири су опустели, не поучава се народ итд., па је постала опасност за цркву. Због свега овога нашао се Руски синод позваним да „за учињена зла и опачила" окриви митрополита Петра I. Отуда је Синод, *по царевој наредби, позвао митрополита да се пред синодским судом оправдава или покаје. У случају да ово не учини, запрећено му је да ће бити лишен чина и одлучен од цркве, а Црногорцима и Брђанима предложено да изаберу другог пастира, кога би послали у Петроград да се хиротонише,* јер непослушношћу би се доказала кривица учињена против вере и отаџбине. Када је Ивелић дошао у Котор, почео је проносити вести како ће он митрополита Петра I ухватити и послати у Сибир, а народу је разаслао писмо од Синода, у коме се митрополит оптужује. Када су главари за ово сазнали, окупе се на Цетињу јула 1804. године и одговоре руском делегату и руском цару. У одговору су они нагласили да се Руски синод ослања „само на клеветања", која шире непријатељи митрополита Петра I. Када су истакли да Руски синод нема право над архијерејима који нису њему потчињени, писали су и то: *„Пошто је*

92 Милаковић, 136; Александровъ, *Петръ I Петровичъ владыка - митрополитъ Чрногорскій. Его посвященіе во епископа и сказанное имъ послъ этого слово,* Казанъ 1895; исти, *Матеріаль и нъкоторія иследования по исторій Черногоръя,* Казанъ. 1897, 49-61.

93 О митрополиту Петру види значајне радове: Л. Попович, *Черногорскій владыка Петаръ,* Кіев 1897; др Д. Лекић, *Спољна политика Петра Петровића Његоша (1784—1830),* Цетиње 1950 (превод с француског са изменама и допунама); Д. Д. Вуксан, *Посланице митрополита црногорског Петра I,* Цетиње 1935; исти, *Петар I Петровић Његош и његово доба,* Цетиње, 1951.

94 Медаковић, 179.

95 Н. И. Петров, *Описаніе рукописныхъ собраний находяшихъ в городъ Кіевь.* Выпускъ III. Библиотека Кіево-Софійскаго собора, 193.

Српско царство пало, ми смо се од силних непријатеља христијанства склонили у ове горе и у њима населили, не зависећи ни од кога, само што смо слушали настављенија и покоравали се власти наших митрополита, који су нас научили бранити православну вјеру и своју слободу.“ Сам митрополит Петар I има заслуге што нас због неслоге, нису Турци покорили. Руски синод не може лако знати наше стање и тешкоће. Али, кад Руски синод гледа на ствари код нас тако, зашто у садашњем времену не скрене пажњу „на христијане у турској Србији, гдје Турци немилице истребљују христијанство и архијереје божије кољу мачем?“ Тамо треба помоћ: „По свој прилици није познато Руском синоду, да је народ српски православни имао свог патријарха, коме су српски архијереји били подвластни све до 1769. године, а тада, пошто је запламтео рат између Отоманске и Руског царства, патријарх српски и света Илирика Василије Бркић, уклонивши се у наше крајеве од предстојаше му погибељи, пређе у Русију и у Петрограду представи се, *на којем се и пресјекла битност славено-српски Патријараха, а Столица Пећке Патријаршије и данас је упражњена; по томе, дакле, наш господин митрополит остао је сам за себе у овдашњој цркви, независан ни од какве власти.“* Ми нисмо чули да Руски синод има каква права над српским народом. Црногорци и Брђани нису руски поданици, него само стоје под „моралним покровитељством“ Русије, и то су само због „једнакости вјере и племена“ привржени руском двору. Поред тога, своју слободу неће никаквој сили предати. „До сад наше архијереје није нико вукао Руском синоду на одговор, па и овог нашег архиепископа нећемо пустити, да ико над њим триумфира и да мусуди. Кад би он у чему преступио и био крив, као што је неправедно оклеветан, ми бисмо сами могли му судити, не као архијереју, него најпростијему грађанину међу *нама; јер ми народ црногорски за овај чин изабрали смо њега, а да буде за архијереје посвећен, не бивши тад у Србији патријарха, послали смо га к православном митрополиту, који је саборно с другим епископима и посветио и предао му врховно пастирство над нама.* Ми би смо могли, кад би он тога чина недостојан био, сбацити га па изабрати другог достојнијег, представити га гдје треба.“ Тако су оштро писали главари. Они су у писму руском цару наглашили и да је Ивелић свему томе крив, јер је јавно претио митрополиту хапшењем. Они су писали цару и то: „Наш архипастир није заслужио, да би у његовом делу и собственој независности могао ико с њим тако тирански поступати, јер док смо год ми живи никаква човјечија сила није у стању њему такова безчестија учинити. *Наш митрополит није нигде био под заповједи Руског синода, него смо под покровитељством вашег*

императорског величанства, и то под моралним покровитељством (...). Св. Синод нема никаква права заповједати над оним архијерејима који су изван Русије, па зато и с нашим архипастиром никаква посла нејма.“[96]

Ова оптужба противу митрополита Петра I потекла је од Руса, који су имали обавештења да је митрополит био почео скретање у политици ка Француској. У томе је било истине, јер како је почетком XIX века био запостављен митрополит од стране Руса, верујући да ће Француска напустити Турску, овај митрополит, вођен вишим интересима своје земље можда је једно време помишљао да користи понуђену француску помоћ, како би се ослободио од Турака. Руси су му то у грех уписали. Неспоразум са њима трајао је од 1803. до 1805. године. Руси су на крају загладили ову ствар, јер их је на то принудила ратна ситуација, и отуда је била она сарадња Црногораца и Руса у Боки, када су заједнички водили борбу противу Француза.[97] Руски синод није са своје стране више покушавао да напада митрополита Петра I, а руски цар му је 1806. године послао на поклон „бели клобук с духовним крстом алмазами украшеним“, у знак захвалности за учествовање у борбама у Боки.[98]

4. *План о ослобођењу од Турака и успостављању редовног стања у Пећкој патријаршији са Његошем на челу*

У првој половини XIX века водила се тешка борба за ослобођење од Турака Срба и њихове Цркве. У то време појављују се тежње да владика Црне Горе дође на Пећки престо. Још је пивски архимандрит Арсеније Гаговић, сарадник митрополита Петра I и тршћанских Срба, бавећи се у Русији, сугерирао Русима да помогну Србе у борби за национално-црквено ослобођење.[99] Карловачки митрополит, с којим је био у вези архимандрит Арсеније, у једном меморандуму, упућеном руском цару 1804. најлепше је изложио шта би требало урадити да би се успоставила славено-српска царевина на Балкану. Цар Александар, у својој акцији на Балкану, скренуо је пажњу на Црну Гору што се види из његове грамате од 26. октобра 1803. године, упућене главарима црногорским и брдским

96 А. Попов, *Путествіе въ Черногорію, С.* Петербургъ 1847,107. (Курзив је мој.)

97 Милаковић, 227-236. Нисам могао добити расправу Жмакина: *Россия и Черногория начал въ XIX вьека* (Др. и Н. Росс, 1881, март), у којој је реч о овом питању.

98 Милаковић, 237-276; Лекић, 133-176; Вуксан, *Посланице,* 44-50; исти, *Петар I,* 94-148 *Петар I,* 94-148; П. Ровинскій, *Значеніе правленія владыкъ въ исторій Черногорія.* Извьстія С.-Петербурскаго слов. благ. общества. 4-5, 1886, 162-180.

99 Медаковић, 165-166; Љубомир Дурковић-Јакшић, *Прилог за биографију Арсенија Гаговића,* Зборник, Историјског музеја Србије, 8-9, 1972, 111-119.

славено-српских области.[100] Његов министар спољних послова Пољак кнез Адам Чарториски, бранећи Црну Гору на дипломатском пољу, истицао је њен значај на Балкану.[101] Он је предвиђао да ће се Турска распасти, чија ће последица бити уједињење балканских хришћана.[102] Пошто се Чарториски упознао са Стратимировићевим меморандумом, указивао је на улогу Црне Горе и њеног митрополита у акцији за ослобођење и уједињење Јужних Словена на Балкану. Због тога је тражио да руска влада поклони што већу пажњу значајном раду митрополита Петра I. На Балкану „све словенске земље, изгледа, ујединиће се под заставом митрополита црногорског“, писао је он 1806. у једном извештају руској влади.[103] Апел Чарториског није примљен како треба. Сам митрополит Петар с народом предложио је Русима један план о формирању „Славено-сербскога царства“. Према томе плану требало је присајединити Црној Гори Подгорицу, Спуж и Жабљак, Боку, Херцеговину, Дубровник и Далмацију. Од тих области требало је да се образује царевина. Предвиђала се у тој царевини и митрополија славено-српске царевине, на чијем би челу био митрополит Петар I. Предвиђало се још места и за три епископа. И то у Задру за Далмацију, у Требињу за Херцеговину и у Котору за митрополитовог намесника.[104] И ова сугестија митрополита Петра I није наишла на разумевање у Петрограду.[105] Мир у Тилзиту 1807. између Наполеона и Александра I довео је Французе у Боку. Тим је осуђен план митрополита Петра I о стварању једне државе, у којој би била и повећана област епископа Црне Горе.[106]

Када су Французи завладали Далмацијом, желели су да ступе у ближе односе с митрополитом Петром I. Њихов управник Далмације Дандоло понудио је митрополиту Петру I Далмацију на духовну управу с титулом „патријарха свега српског народа или целог Илирика“, за што би добијао плату од 20.000 франака, али под условом да престане сарађивати с Русијом и да прими француски протекторат. Митрополит је одбио ову понуду с изговором да се боји да не би епархија Црне Горе временом

100 О томе плану дао је интересантну радњу Стева М. Димитријевић (Богословље 1926, св. 1, и засебно; Љубомир Дурковић-Јакшић, *Казивања Црногораца о помоћи тршћанских Срба Карађорђу за подизање устанка,* Стварање, 9/3, 1954, 194-196; исти, *О помоћи тршћанских Срба Карађорђу и устаницима,* Гласник СПЦ, 1954, 152-154).

101 Архив Српске академије наука и уметности, бр. 764.

102 М. Драговић, *Два акта о вјековној независности Црне Горе,* Луча 1896, 94-104.

103 Henrik Batowski, Un precurseut poloniase de L' Union balkanique le prince Adam Czartorski, Revue international des etudel balkanique, 2-4, 1936, 149-156.

104 Сбор. имп. русс. ист. обшч. 82, 1892, 265-275, 334-340.

105 М. Драговић, *Прилози за историју Црне Горе и Боке Которске,* Споменик СКА, 31, 1898, 107-108.

106 Лекић, 215.

потпала под власт римског папе. О оваквом држању митрополита Петра I обавештен је Наполеон.[107] Одмах после тога Французи почињу да раде на осамостаљењу православне цркве у Далмацији и Боки.[108] Тиме је отпочела акција на ускраћивању права јурисдикције Епархије Црне Горе у Приморју. Тако је после 1810. године, са изузетком неко време 1813. и 1814. када су биле Црна Гора и Бока уједињене, ова епархија имала своје јурисдикционо право само над манастирима Маинама и Стањевићима, док и они нису уступљени Аустријанцима за време прве деценије Његошеве владавине, само да би се издејствовало од Аустрије међусобно признање и постављање границе без учешћа Турске. Отуда Епархија Црне Горе почиње да се све више шири у правцу Брда и оближњим херцеговачким племенима, која су на Црну Гору гледала као на водећу, у том делу, српску покрајину. На томе је Његош нарочито врло живо радио. Док је митрополит Петар I више гледао на Приморје, дотле је Његош више гледао на Шумадију и тамо тражио ослонац у борби за ослобођење.

После смрти Петра I 1830. наследио га је Његош. Он је, због непријатељског држања Аустрије према Црној Гори, затражио да га рашко-призренски митрополит Антоније (1830-1836), на граници Црне Горе, на Кому, рукоположи у чин јеромонаха и произведе за архимандрита.[109] Тако је он био произведен 31. јануара 1831. године.[110] Манастир Ком, стара српска задужбина у којој су се сахрањивали истакнути Црнојевићи, био је под јурисдикцијом самог Његоша, и овај додир с рашко-призренским митрополитом није ничим нарушен углед Епархије Црне Горе, јер није ништа изгубила од својих канонских права, које је имала као једна од епархија Пећке патријаршије. Овде је Његош одлучивао, и није ни најмањи неки уступак учинио на штету Епархије Црне Горе и њене припадности Пећкој патријаршији, нити му је тада ко тражио да призна, уступи или да се нечега одрекне.

У то време није било епископа у Епархији Црне Горе, па зато није било никог ко би рукополагао кандидате у свештенике. У пролеће 1832. рашко-призренски митрополит, који је произвео Његоша за архимандрита, походио је Србију. Он се тада у Крагујевцу састао са ужичким епископом Никифором, коме је могао причати о томе како је текло производство Његошево, као и о стању у Епископији у Црној Гори. И, после тога, лети исте године, епископ Никифор нешто се завадио с кнезом Милошем, и, ако је то тачно, побегне у Црну Гору, где је 19. октобра већ

107 Д. Руварац, *Аутобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање за православље,* Београд, 1898, стр. II.

108 Е. Н. М(илаш), *Православна Далмација,* Н. Сад 1901, 480-496.

109 Вук Ст. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска,* 52.

110 Ljubomir Durkowicz-Jakszicz, *Petar II Petrović-Njegoš*, Warszawa 1938, 13.

стигао на Цетиње, али се вратио крајем маја 1833, јер је кнез Милош послао Симу Милутиновића, Његошевог учитеља, да га доведе. Наводно, уз помоћ Његошеве интервенције и Симе Милутиновића, епископ Никифор измирио се с кнезом.

Док је епископ Никифор боравио у Црној Гори рукоположио је више свештеника из Црне Горе и Боке Которске. Са Његошем се пео и на Ловћен, на Ђурђевдан 1833, пред одлазак за Србију, и за успомену добио је на поклон од Његоша Вукову *Даницу* из 1826, у којој је Вук објавио свој опис овчарско-кабларских манастира. Том приликом написао му је посвету: „Добром христијанину г-д преосвећеном ужичком еп. Никифору, о Ђурђевудне, На Ловћену, љета 1833“, па је место потписа написао следеће стихове:

„Име ми је вјерољуб,
презиме ми родољуб.
Црну Гору, родну груду
камен паше одасвуда.
Српски пишем и зборим
сваком громко говорим:
народности ми србинска,
ум и душа славјанска.“

Испод ове Његошеве посвете епископ Никифор је дописао:

„Ко се попо на вр Ловћена
нек пребива онђена.
С Његошем се туне ближе неба
и сунца које нам свима треба.“[111]

Ако се узме у обзир да је митрополит рашко-призренски на Кому произвео Његоша за архимандрита, а затим долазио у Крагујевац и разговарао са кнезом Милошем и са епископом Никифором, одлазак овог последњег може се, с вероватношћу, претпостављати да је све то било у договору с кнезом Милошем како би се младом Његошу помогло у почетку његове владавине док не добије хиротонију. Ко познаје тадашње стање српског народа и начин владавине кнеза Милоша може се ово прихватити за истинито.

По одласку епископа Никифора, Његош је отишао у Русију где је у Петрограду 6. августа 1833. био хиротонисан. Од тада његови наследници су одлазили у Русију да се тамо хиротонишу.

Несумњиво је Његош од свога стрица, митрополита Петра I, слушао о настојањима Срба да се ослободе и уједине и да владика Црне Горе дође

111 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Епископ жички Никифор Максимовић и млади Његош,* Краљево, 1980, 25-56.

на Престо пећки, јер се зна да је на томе и сам радио. Овде ваља нагласити да је он био у дослуху и сарадњи и са онима који су припремали устанак у Шумадији, и зато је пре 10. јануара 1804, поручио архимандриту Данилу Кажанегри у Дечанима, да чува Светога краља и старине, а ако не може да их преко Васојевића склони у Црну Гору, пошто се припрема устанак, а пошто је Карађорђе освојио Београд, и наставио борбу да се споји са Црном Гором, спевао је песму о ратовању под Карађорђем. Осим тога, он је 29. јуна 1829. кнезу Милошу тврдио: *„Доказатељством свега служи важности ове стране, да од времена изгубљења србског царства, између свијех честицах србског народа једна се је Црна Гора нашла, која је до данас уздржала в цјелости глас, слободу и вјеру христијанску“.*[112] Све ово сведочи да су у Црној Гори борбене снаге, националне и црквене, радиле на обнављању српске државе и повраћењу редовног стања у Пећкој патријаршији. И секретар Петра I, а Његошев учитељ, Сима Милутиновић нарочито је истицао владику Црне Горе, као „намесника Саве Светитеља“, који жели да умре тамо где је „живео Саво србскиј“.[113]

Пољска емиграција, с кнезом Чарториским на челу, који је био напустио политику сарадње с Русима и прешао у Париз, живо је водила политичку акцију на Балкану у последњој десетини прве половине прошлог века с циљем да ослободи свој народ. Њихов агент у Београду, Фрања Зах пред полазак на своју дужност изложио је своме шефу план своје мисије на Балкану. Он је 21. марта 1843. писао кнезу Чарториском: „Пошто је поглавица православне цркве, коме припадају скоро сви Словени у Турској, цариградски патријарх, то би требало пренети отуда верски центар. Почаст црквеног поглавара требало би дати владици Црне Горе. Та почаст одговарала би интересима православних Словена у Турској, и морала би се допасти владици, као човеку, културном, мудром и жељном великих ствари, знајући још да никад као вођа Црногораца неће моћи решавати питања Словена у Турској. Сами Црногорци би се лакше сјединили са Србијом, видећи и свога владику на челу заједничке цркве (...). Ако би се успело, да се владика увери у то да ће постати митрополит Србије и неколико других крајева словенских, то би било средство помоћу кога би се придобио“ за сарадњу. По доласку у Београд Зах је

112 Грлица, Цетиње 1835, *116-123;* Стеван Ристић, *Дечански споменици,* Београд 1864, 23-24; Архив Србије. – ЗМП, бр. 3. Сима Милутиновић је у Видину 1818, написао песму *Комад из читавог,* коју започиње са речима: «Црна Горо! Утјециште старо» (Грлица 1835, 136).

113 Симеон Милутиновић, *Дика црногорска,* На Цетињу 1835, 99, 103. У томе делу, Сима у неколико махова спомиње патријарха и Светог Саву, што сведочи колики се значај давао и Светом Сави, као оснивачу аутокефалности Српске православне цркве и о њеном доцнијем поглавару патријарху за потврду што може послужити и народна песма *О сербском патријарху,* коју је Сима навео у делу *Пѣванія* објављена у Будиму 1833, стр. 100-104, забележена од Ђурице Пиеровића Бјелоша.

скренуо пажњу београдској влади да у националном раду води рачуна о Црној Гори и владици њеном.

Сам кнез Чарториски саветовао је да Србија направи план по коме би радила на ослобођењу и уједињењу. То је урадио Зах када је дошао у Србију. Илија Гарашанин учинио је у том плану неке измене, изостављања и допуне. По овом измењеном плану, познатом код нас под именом „Начертаније“, влада Србије је водила пропаганду српску и југословенску. Плански је рађено на ослобођењу и уједињењу. *„Црногорски владика Петар II обавештен је о овом плану. Послано му је хиљаду дуката и обречено прво место међу црквеним великодостојницима на ослобођењу. Он је на то пристао и обрекао помагати да се план изврши.“* Још 1831. године у Босни био је јачи покрет међу католицима да се отцепе од папе и признају „за поглавара црквеног или патријарха цариградског или владику црногорског“. Мора да је и ова појава била у вези са општим планом рада на ослобођењу и уједињењу. У Београду је истицано 1847. да је Цетињска епархија саставни део Пећке патријаршије. Овим се вероватно припремало јавно мњење за извођење плана по питању Његошева доласка на пећки престо.[114]

Београдска влада упутила је 1848. на Цетиње Матију Бана „народним послом“.[115] Он је Његоша упознао са планом о том послу. Осим тога, Његош је тада био упознат и са једним конкретним планом, који је био тек састављен. Из тога плана виде се његове главне основе. Тамо се каже да су Срби и Хрвати, као најсвеснији међу Јужним Словенима, направили своје основе за вођење политике убудуће, по којима су се обавезали, да према могућностима раде на ослобођењу и уједињењу. Главније основе у том плану су: 1. федерација је основ за све Словене; 2. Југословени ће имати своју заједничку државу, с једним владаром; 3. Југословени се деле на три племена, и то на српско, хрватско и бугарско; 4. свако племе имаће потпуну аутономију, свој сабор, управљање својим фондовима, установама, црквом; 5. уз владаоца биће влада у коју ће улазити најспособнији људи из свих племена; 6. у законодавној скупштини биће подједнак број представника; 7. свако племе просвећиваће свој народ у свом наречју, али за општу администрацију и већу књижевност прима се српски језик са ћирилицом; 8. „црква источна и западна једнаке ће бити“; 9. одређују се границе хрватског племена; 10. одређују се границе српског племена; 11. одређују се границе бугарског племена, и 12. у пропаганди племена ће се помагати, итд. На крају се подвлачи да ће се

114 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Његошев највећи сан,* Гласник СПЦ 1946, 155-156. Тамо је наведена и литература. Курзив је мој.

115 Записи, 20. 1938, 336-348.

чувати етнографска имена, али сва племена скупа зваће се само Југословени, а њихова држава Југославија.[116]

Кад се Његош упознао са овим планом, пристао је на све, али је додао: *„Треба најпре да се Српство ослободи и уједини. Ја бих тада у моју Пећку патријаршију, а кнез српски у Призрен. Мени духовна, а њему свјетовна власт над народом слободним и уједињеним“.* Да је Његош заиста и тада сањао да седне на Престо Светог Саве сведочи његово писмо Стевану Книћанину 1849, писано на Савиндан, на дан добијања аутокефалије Српске православне цркве, када је Книћанину послао Обилића медаљу; зато што је оправдао „име војника Душанових и Карађорђевих“. Његош није доживео ослобођење свога народа и Пећке патријаршије. Он је умро у нади да ће дело ослобођења српског народа извести Кнежевина Србија, јер говораше он Бану 1850. године: „Србија је матица Српства, без ње никад ништа“.[117]

После Његошеве смрти 1851. искрсло је питање где ће се хиротонисати његов наследник, архимандрит Никанор Ивановић. Године 1853. вођени су преговори да би се хиротонисао у Сремским Карловцима. Том приликом патријарх Јосиф Рајачић изјавио је спремност да га хиротонише, али с тим да се прво та ствар уреди дипломатским преговорима између надлежних власти. Своје право да хиротонише владику Црне Горе оправдавао је својим, како каже канонским правом на Епархију у Црној Гори и епархије у Турској, јер су то прво пренели са собом пећки патријарси у Аустрији.[118] Шездесетих година прошлог века, у време када је било покренуто питање оснивања Бугарске цркве, српска дипломатија у Цариграду заподела је питање обнове Пећке патријаршије. Под притиском руске дипломатије она је одустала од својих захтева док се реши бугарско питање.[119] Пошто је Аустро-Угарска, на основу Берлинског уговора из 1878. године, окупирала Босну и Херцеговину, настало је питање положаја православне сарајевске митрополије. Говорило се и писало, да ова митрополија треба да потпадне под власт Карловачке митрополије, као наследнице Пећке патријаршије. Ово гледиште подржавали су истакнути српски јавни и научни радници. Од њих су се истицали др Михаило Полит, др Паја Јанковић, др Емилијан Радић и др Никодим Милаш. Полит је 1879. године у сабору у Пешти истакао значај

116 Љубомир Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња 1830— —1851,* Београд 1957, 87-118.

117 Записи, 20. 1938, 338, 347; Петровић Његош, *Писма,* 1955, III, 407-408.

118 Д. Руварац, *Патријарх Јосиф Рајачић и Црногорска митрополија,* Српски Сион 1907, 243-245.

119 В. Теплов, *Греко-болгарскій вопросъ,* С. Петербург, 1889, 76-77.

овог гледишта.[120] Те године Радић подржава исто то гледиште у књижици коју је посветио том питању, издатој у Прагу.[121] Са њиховим гледиштем солидарисао се и Јанковић у својим чланцима 1882. године.[122] Идуће године ово питање је ватрено претресано у домаћој штампи.[123] То је било поводом објаве писма Стојана Новаковића упућеног карловачком митрополиту, у ком га је молио да хиротонише Теодосија Мраовића, којом приликом се обраћао Карловачкој митрополији, како Новаковић наглашава, као *наследници* „оне Цркве коју је још Св. Сава установио.“[124] На крају појавио се и Милаш са својим мишљењем. И он је покушавао са канонског гледишта да оправда мишљење свих оних који су гледали на Карловачку митрополију као наследницу Пећке патријаршије. Он је са њима сматрао да Сарајевску митрополију треба потчинити Карловачкој митрополији.[125] Године 1885. појавила су се два богослова-историчара који су расправљали питање наследства Пећке патријаршије. Нићифор Дучић у приказу радова Милаша и Радића, пошто је њихово гледиште одбацио као погрешно, заступао је мишљење да историјско и канонско право на наследство има само Српска црква у Краљевини Србији.[126] Димитрије Руварац такође посвећује томе питању читаву расправу. И он је био мишљења да архиепископ и митрополит београдски буде наследник пећког патријарха.[127] Када се 1896. пронео глас да ће Александар Обреновић ићи у посету султану, мислило се да ће бити у Цариграду признато право наследства пећког патријарха београдском митрополиту. Ђура Вукичевић био је противу таквог признања. Он је тада сматрао да се у томе моменту о успостављању Пећке патријаршије не може озбиљно ни мислити.[128] Те године било је постављено питање председнику владе и министру спољних послова Стојану Новаковићу да ли се може обновити Пећка патријаршија за оне Србе који су под Турцима. Овај је својим одговором уверавао да се при решавању тога питања мора водити рачуна и о Цариградској цркви.[129] Исте као и идуће, године Дучић је писао о

120 Гласник СУД, 62, 1885, 126-127.

121 Исто, 60, 1885, 324-331; 62, 1885, 127-128.

122 Исто, 62, 1885, 127.

123 Н. Дучић, *Одговор на кођење и клеветање,* 1206.

124 Хришћански весник, 1883, 381-383.

125 Милаш, *Каноничко начело Православне цркве,* Задар 1884.

126 Гласник СУД, 60, 1885, 323-333.

127 В. С. Д. (Вајднов Син Димитрије - Димитрије Руварац), *Ко је наследник Пећке патријаршије и коме данас припада врховно право над сарајевном православном митрополијом? Гласник СУД, 62,* 1885, 125-171.

128 Д. Руварац, *О укидању Пећке патријаршије и њеном наслеђу,* Срем. Карловци 1904 (из “Срп. Сиона”), 5-14.

129 *Питање о обнављању српске Пећке патријаршије и Охрдске архијепископије. (По стенографским белешкама),* Београд, 1896

српском црквеном и националном проблему, где је доказивао да је Пећка патријаршија незаконито укинута.[130] Ђура Вукичевић је 1904. године покушао да расправи питања: 1. да ли је Пећка патријаршија канонски укинута 1766? и 2. Ко је наследник Пећке патријаршије? И он је тада тврдио да је Пећка патријаршија неканонски укинута 1766. године.[131] Пошто је дошао до овога закључка, наставио је са доказивањем како се водила борба противу насиља Грка у овој Патријаршији. Ову борбу је сасвим издржала Епископија Црне Горе у којој се сачувао *„црквено-правни континуитет и традиција Српске пећке патријаршије“,* и то благодарећи томе што је Црна Гора успела да се одржи као независна земља. Вукичевић наглашава да Црна Гора није потпадала под власт Турака и зато ни црква у томе крају није потпадала под Цариградску патријаршију. Отуда је закључено да је Епархија Црне Горе једини наследник Пећке патријаршије.[132] Ово Вукичевићево гледиште запажено је од стране Јована Радонића и Јована Томића.[133] О томе гледишту писао је и Димитрије Руварац. Он му је посветио једну расправицу. У њој је Руварац побијао Вукичевићеве закључке и ревидирајући своје раније мишљење поставио је ново, а то је да карловачки митрополит, који је 1848. године проглашен патријархом, иако није наследник пећког патријарха, има највеће право на титулу патријарха српског.[134]

Политички моменти и националне аспирације утицали су на писце, иако су били сви Срби и добри патриоти, и отуда је разлика у мишљењима по питању насљедства Пећке патријаршије, јер које, по мом мишљењу, било је погрешно постављено. *Јер аутокефалија се не наслеђује. Она се добија или успоставља поремећено у њој редовно стање, које неки називају обновљење, што је такође погрешно. У овом случају, пошто Пећка патријаршија није канонски укидана; потребно је било повратити у њој ред, тј. довести српске епископе на оном терену који је припадао њој пре насилног почињавања Цариградској патријаршији, са седиштем у Пећи.*

130 Н. Дучић, *Рашко-призренска митрополија и национално-културна мисија Краљевине Српске,* Београд, 1896.

131 Ђура Вукичевић, *Дали се српска патријаршија год. 1766 канонички укинула и коначно угасила?* и *Ко јој је црквено-правни наследник?* Нови Сад 1904, 10-19.

132 Исти, 19-35. Курзив је мој.

133 Летопис МС, 225, 1904, 112-113; Срп. Књ. Гласник 13, 1904, 630-632.

134 Руварац, *О укидању Пећке патријаршије,* 69-71.

НЕКАНОНСКО УНОШЕЊЕ ЕПАРХИЈЕ ЦРНЕ ГОРЕ У РАНГ ЛИСТУ АУТОКЕФАЛНИХ ЦРКАВА

1. *Руска црква је неканонски унела Епархију Црне Горе у своју листу аутокефалних цркава*

Грчки правници Ралис и Потлис су саставили на грчком језику зборник законских прописа Православне цркве под називом *Синтагма*[135], штампана у Атини у више томова од почетка 1852. У петом тому те *Синтагме,* штампане 1855, на страни 529, навели су да је у Црној Гори била аутокефална *Митрополија црногорска,* и то међу осталим на ранг листи девета по реду. Текст објављен у *Синтагми* у дословном преводу гласи:

„9.
Аутокефална Митрополија црногорска.

Митрополит скадарски и приморски, архиепископ цетињски, егзарх свештеног Трона пећког, деспотис (владика) црногорски и брдски г. Петар Петровић.

1. (...).
2. Овај ранг има према руском Синтагмату (ранг листи); у Синтагмату, пак, Велике цркве (тј. Цариградске) не помиње се. Некад је био подручни пећском архиепископу.“

Текст, унет у *Синтагму* 1855, многе збуњује својом садржином, у ком су чињенице неодређене и једна другој канонски се супротстављају, јер не могу правно и историјски постојати једна поред друге:

1. Канонско право, и право уопште, не познаје *аутокефалију са егзархом на челу.* Сама реч *егзарх* је грчка реч и у православној Цркви стоји у титули оног епископа коме поглавар његове *аутокефалне цркве* — самосталне цркве; цркве која не зависи ни од једне друге самосталне цркве, *дадне овлашћења да га замењује у одређеним пословима.* То право може се сузити, ускратити и није *наследно* — преношљиво на наследника епископа коме је дато. Према томе, ако је Митрополија цетињска, како се горе наводи, *била аутокефална,* онда њен епископ, *аутокефалије поглавар,* не би могао бити *егзарх* — заменик поглавара друге неке аутокефалне цркве, у овом случају „Свештеног Трона пећког“, како се горе наводи,

135 *Синтагма је* грчка реч, а означава сређивање, збирку, зборник списа, ранг листу и слично.

од које се његова црква *Митрополија цетињска,* наводно одвојила, а тим самим чином и он сам постао *неограничени* - независни њен поглавар.

Историја зна да је од *владика из куће Петровића Његоша само владика Василије канонски добио права егзарха.* То овлашћење добио је од православног архиепископа пећског и „всеја Сербији, Болгарије, Далмације, Босне, обоњпол Дунаја и цјелог Илирика патријарха *Атанасија*“ кога је 22. *августа 1750. хиротонисао у Београду,* и том приликом доделио му титулу и права која су на основу ње. Ево дословна текста тога уписаног у *грамати* датој му:

„Јешче же и синодално потписујем сему митрополиту кир Василију скендеринскому и приморскому титул, да јест и егзарх С(вја)тјешаго Трона пећскаго, Патријархиј славеносербскија и по всуду навсјаком мјестје, јако лице наше патриаршеское да будет воспријат и почтен: и м(о)л(и)тви чинити и благословенија преподавати, дајетсја јему власт во всјех епархиах Патриаршества нашего и впрочих и цјеле кто восхошчет и желаније имјет от Престола сего бл(а)гословеније пријати: сего ради и потписајутсја и печатом нашим потвердају, и настојашчија сија наша ставилнајасвидјетелнаја Грамата издајет сја, и во всакоје утвержденије јему освјешченијејшему митрополиту скендеринскому и приморскому и егзарху С(вја)тјејшаго трона србскаго кир Василију Петровичу вручисја“.[136]

2. Право егзарха, које се спомиње у *Синтагми,* није познато нашој историји, јер га нису добили ни владика Петар I, а ни владика Петар II, о чему постоје поуздани докази:

а) Владика Петар I Петровић хиротонисан је 13. октобра 1784. у Сремским Карловцима „во епископа Чернија Гори, Скендерији и Приморја... тјемже убо всјеи, нарочно жев Богохранимој Черној Гори, Скендерији и Приморју духовнога и морскаго чина“, каже се у *дипломи* која је му је тада издата. Карловачки митрополит, иако је био поглавар једног дела Пећке патријаршије, тј. једне епархије, није му могао дати никаква права замене, а камоли права „егзарха“ за епархију која му није била под јуриздикцијом-влашћу, што се видии из титула Петра I, како се различито сам потписивао:

„Вла(ди)каПетар“, „вла(ди)ка Петр на служби“, „ваш брат Петр Петрович“, „покорни слуга Петр Петрович“, „ја вла(ди)ка Петрович Његуш“, „ја вла(ди)ка Петр Петрович“, „митрополит Петр Петрович“, „м(итрополит) ч(ерногорски) Петр Петрович“, „черногорскиј митрополит Петрович“, „Il metropolita di Montenegro Pietro Petrovich“, „митропо-

136 Милутиновић, *Історія Црне-Горе,* 78-82; Јевто М. Миловић, *Титуле владика Петровића,* Историјски записи, 60, 1987, 53-54.

лит черногорскиј, скендерински и приморски, и ордена свјатаго Александра Невскаго каваљер Петр Петрович“, „митрополит Петр Петрович с Његуш“, „il archives. e metropol. di Montenegro, Albania e litor. ed l'imp. russo cavaliere Pietro Petrovich“, „в. Петр“, „владика Петар својеручно“, „м. черногорски Петрович“, „митрополит Петрович“, „митрополит Петр Петрович Његуш“, „Петр Петрович Његош, митрополит Чернаја Гори, Скендерији и Приморја“, „смирени *митрополит черногорскиј,* скендериски и приморски Петр Петрович Његуш“, „смиренај митрополит Чернија Гори, Скендерији и Приморја“, „Петр Петрович Његуш“, „покорни слуга и богомољац м. Петр Петрович Његош“, „черногорскиј. митрополит Његош“.[137]

О добијању аутокефалије Епископије Црне Горе и давању митрополиту Петру I титуле „егзарха“ не спомиње сам Петар I у својој историји о Црној Гори, нити у својим посланицама.[138] То исто се може рећи и за писце који су писали о њему.[139]

б) *Владику Петра II Петровића хиротонисаног* у Петрограду 6. августа 1833. *према грамати* о хиротонији, издатој 28. августа и. г. Руски синод је уздигао архимандрита на степен духовног начелника „во еп(ис)к(о)па оних Б(о)гомспасајемих областеј черногорској и бердској“[140], док је испод његовог портрета, урађеног и објављеног тада у Петрограду, написано: „Високопреосвјашченијј Петр Петрович владика черногорскиј и бердскиј“.

Руски синод је 13. марта 1844. Његошу доделио титулу митрополита. О томе се у *грамати,* издатој тога дана, између осталог каже: „Ниње же, и потомужде, древнеје правленије народа твојего и твоје служеније и правленије чтушче, *благоволитељне со извољајушчу сомодержавњејшему великому г(осу)д(а)рју нашему императору Николају Павловичу,* паки достојно судихом бити и нарицатисја тебје митрополиту и владаје тјех же Б(о)гомспасавајушчих областеј. И сеј убо *синодалнију грамату нашеју вједомо тебје и паствје теојим,* јако бл(а)годат Прес(вја)таго Д(у)ха чрез нашу смјерност *возведе* тја на сеј бољших степен с(сва)титељства, и ми љубезње *утверждајем* сије именованије митрополита со

137 Записи, Цетиње, 19, 1938, 44; Миловић, *Титуле владика Петровића,* 55. (Подвлачење у тексту је моје.)

138 (Петар I Петровић Његош), *Кратка историја Црне Горе,* Грлица, Цетиње 1835, 55-86; 41-78; 1837, 41-52; 1838, 41-62; *Посланице,* Цетиње 1936.

139 L. C. Vialla de Commieres, *Voyage historique et politique au Montenegro,* Paris 1820; Лазаръ Поповичъ, *Черногорскій владька Петръ I,* Киевъ 1897; др Душан Лекић, *Спољна политика владике Петра I Петровића Његоша (1784-1830).* Цетиње 1950; Душан Вуксан, *Петар I Петровић Његош и његово доба.* Цетиње 1951. (Подвлачење у тексту је моје.)

140 Миловић, *Његош у слици и речи,* Титоград (Подгорица) 1974, 63.

старјешинством пред еп(ис)к(о)пи и архијеп(ис)к(о)пи.“[141] Владика Петар II није марио за ову титулу и више се одевао у народну ношњу, обично се и потписивао:

„Владика Петрович“, „в. П. Петрович“, „владика црногорски П. П. Његош“, „владика црногорски и брдски Петар Петровић“, „високопреосвјашченијь Петр Петрович, владика черногорскиј и бердскиј“, „владика черногорски и брдски“, „покорни слуга владика црногорски П. П. Његош“, „владика црногорски П. Петровић Његош“, „владика Петровић Његош“, „Vladica Montenegro P. Petrovich Njegosh“. „Vladika di Montenegro“.[142]

Ни код страних ни наших писаца, који су били код Његоша и у његовој Црној Гори, нема помена да је у његово време била Епархија Црне Горе аутокефална. То се види и из његових дела.[143] Нема код Лаврова, који је први написао докторску расправу о Његошу.[144] После овога Руса, ја сам докторску тезу објавио 1938. у Варшави[145], а затим више књига, неколико десетина расправа и чланака о Његошу.[146] И сада се непрестано бавим Његошем као владици, владару и *односу према његовом делу и завештању.* Такође ни ја нигде нисам нашао нешто слично што му се хоће попридодати.

в) После свега овога, ваља нагласити да у *Синтагми* није одређено ни који је то *Петар Петровић* био *на челу „аутокефалије“*, да ли је то био Петар!, који је умро 1830, или је то био Петар II, преминули 1851. Када је у *Синтагми* текст објављен 1855. био је у Епархији Црне Горе епископ Никанор Ивановић, који је на то место дошао 1852. после Петра II, хиротонисан у Русији, а напустио је Епархију 1860. и отишао у Русију, када је кнез Никола дошао на власт, јер се нису трпели.

141 *Његошев албум,* Цетиње 1951, 43.

142 Миловић, *Титуле владика Петровића,* 58.

143 (Вук Ст. Караџић), *Montenegro und die Monteneriner*, Stuttgard und Tubingen1837; Francesko Karara *Il Vladica di Montenegro, Letture di Famila,* Trieste, 1852*;* Bartolomeo Biasoletto, *Viaggio del re federico Augusto di Sassomia nell' Istoria, Dalmacia e Montenegro, fato nella primavera 1838,* Trieste 1841*;* Егоръ Петровичъ Ковалевскій, *Черногорія и славянскія земльи,* С. Петроград 1872; Александръ Поповъ, *Путешествіе вь Черногорию,* Санктпетербургъ 1847; В. М. Медаковић, *П. П. Његош,* Н. Сад 1882; Вук Врчевић, *Живот Петра II Петровића Његоша владике црногорскога,* Чланци и прилошци, Н. Сад 1914, 110-201; П. А. Ровинскій, *Петръ II (Раде) Петровичъ Његошъ владыка черногорскій (1830—1851);* С.- Санктпетербургъ 1889; др Л. Томановић, *Петар Други Петровић - Његош као владалац,* Цетиње 1896; Љубомир Дурковић-Јакшић, *Енглези о Његошу и његовој Црној Гори,* Титоград (Подгорица) 1963.

144 П. А. Лавровъ, *Петръ Петровичъ Ењегошъ владыка черногорскій и его литералная дъяательностиъ,* Москва 1887.

145 Ljubomir Durkowicz-Jakszicz, *Petar II Petrović-Njegoš (1813-1851)*, Warszawa 1938.

146 Види: Добрило Аранитовић, *Проф. др Љубомир Дурковић-Јакшић — био-биобиблиографија,* Библиографски вјесник, Цетиње 1986, бр. 1, стр. 197-245.

Руски синод, у сагласности са царем Николом I, хиротонишући за епископа Петра II, а затим доносећи одлуку и уздижући га за митрополита, везао му је власт на области Црне Горе и Брда. Ово је учињено у сагласности тадашње политике Русије, да се не замери Аустрији и у настојању да Црна Гора и Брда проширују свој простор на рачун Турске, што је одговарало и жељи самог владике Петра II, који је *сањао о* ослобођењу Срба испод Турака и да дође у Пећ и седне на Трон Пећке патријаршије, па отуда се и потписивао владика црногорски и *брдски.*

У тексту објављеном у *Синтагми*, поглављу тзв. „аутокефалије“ у Епархији Црне Горе епископ титулише се као митрополит и „скадарски и приморски, а на крају и као владика ‘црногорски и брдски’“. Као што је напред већ наведено, Петар I понекад се потписивао и као „митрополит черногорскиј, скадарскиј и приморскиј“, али никад и *брдски*.

3. У време владике Петра I и владике Петра II Епархија Црне Горе поуздано се налазила на територији Пећке патријаршије, која је била силом турске власти потчињена Цариградској патријаршији, а тим самим и у њеном саставу налазила се и Епархија Црне Горе, *што значи да није била аутокефална.* О томе постоје *два крунска доказа:*

а) Султан је месеца мухареме 1272, то јест септембра 1855, дао цариградском патријарху Кирилу *берат* — царско писмо о повластици, из кога се сазнаје, да је силом државне власти сав простор Пећке патријаршије, који је он дотле сматрао да је под његовом — султанском управом, поверио Цариградској патријаршији на управљање, тј. патријарху. Текст тога берата, у преводу на италијански језик преведен, из Цариграда 11. фебруара и. г. по новом, послат је тршћанском листу *Osservatore Triestino,*у коме је објављен на првој страници.

У Трсту су богати бродовласници Срби и Грци, који су одржавали трговачке везе са Цариградом, дуго имали заједничку црквено-школску општину и Грци су настојали да се у цркви служи само на грчком језику, док су Срби тражили да се служи и на црквенословенском језику. Због неслоге разишли су се и засебно организовали црквено-школске општине и цркве подигли[147], па се не зна ко је од њих берат објавио.

Чим се у Београду сазнало о објављивању поменутог берата, Друштво српске словесности је 10. марта 1856. писало Константину Николајевићу, капућехаји, тј. представнику Кнежевине Србије код турске владе: „у италијанском у Трсту излазећим новинама (чис(ло) 43), наштампан

147 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Тршћански Срби и словенска стремљења у Трсту 1848—1849,* Историјски гласник, Београд, 1-4, 1952, 87-129; исти, *Прилог историји Српске православне општине у Трсту,* Богословље, Београд 1970, 79-143; Миодраг Ал. Пурковић, *Историја Српске православне општине у Трсту,* Трст 1960; (Guiseppe Stefani), Greci a Trieste nel settecenti, Trieste 1960.

је берат, издат отоманском портом Цариградском патријарху, у коме се изчиљавају и епархије, које подпадају под Пећску патријаршију. Почем су исте епархије по свој прилици погрешно именоване, и почем би права имена њиова историју наше Цркве колико толико осветлила, ако не у ничем другом, а оно бар у *обиму* речене Српске патријаршије, то вас Друштво срб. словесности, пошиљући преведени вам речено число новина, моли да би исте епархије из оригинала и Друштву послати изволили, означивши у исто време код сваког турског имена и данашњем Србству општепознато име места или предела, по коме које се епархија назива".[148]

Николајевић је одговорио у облику опширне расправе о којој су 20. маја и. г., прегледавши је, дали свој суд и мишљење чланови Историјског одељења Друштва српске словесности, архимандрит Враћевшнице Гаврило, Јован Гавриловић и Јован Ристић, нагласивши, да би она била „драгоцен добитак за *Гласник Друштва*", зато су предложили да се штампа „заједно са српским преводом султановог берата из *Osservatore Triestino*", који би му „претходио, наравно ако би писац пристао".[149] Оштампано је само извод из Николајевићевог одговора под насловом *О границама докле се је простирала област некадашњег Пећскога патријарха,* где је писац на крају казао: „К Западу, пак, наш патријарх није имао никакви опредељени граница. Биле су му природне све оне докле се је Православије по венецијанским и мађарским државама простирало".[150]

Пошто је ово објављено, Јован Гавриловић је *берат* из 1855. у преводу на италијански, објавио такође у *Гласнику* Друштва српске словесности.[151] Тако благодарећи садржају овог берата може се сазнати не само о простору него и о епархијама које су биле у саставу Пећке патријаршије. Међу њима се тада налазила и Епархија „Karatagli (Montenegro)", тј. у „Карадагли (Црној Гори)". Овај податак јасно оспорава оно што је Руска црква била неканонски унела у свој каталог ранг листу *аутокефалних цркава,* и то пре 1855. када је султански берат те године констатовао да је Епархија Црне Горе *под његовом влашћу* и њу предаје под управу цариградском патријарху, тј. *да је Црна Гора припадала Турској, па према томе и Епархија Црне Горе да припада Пећкој патријаршији* која је силом туске власти подчињена цариградском патријарху.

148 Архив САНУ – ДСС 1856/9.
149 Исто. – ДСС 1856/52.
150 Гласник ДСС 1856, 116-130.
151 Исто, 1857, 227-242. Овде је дат превод на српски језик.

б) Године 1856. влада Турске издала је познати *хати-хумајум,* правни акт којим су Цариградском патријарху дата већа права, од оних датих раније, да би могла радити слободније на организовању црквено-школског живота хришћана на терену њој потчињеном, између осталог и на терену Пећке патријаршије, набрајајући места *и на тој територији,* укључујући у њу „Кроцки (Черногорій)“ *што сведочи да је овим хати-хумајумом била обухваћена и Епархија Црне Горе,* па према томе то доказује да 1865. ова Епархија тада није била „аутокефална“.[152]

Треба имати на уму, оба ова доказа сведоче, да се није могла добити аутокефалија од Цариградске патријаршије *без сагласности турских власти,* тим пре што је Црна Гора *била у непрекидној борби са њом коју није признавала.*

Отуда произилази, да су се грчки правници Ралис и Потлис *с правом оградили од извора који су добили од Руске цркве,* у коме наведене *чињенице нису засноване на канонима и потекле од надлежне црквене власти, позвавши се на каталог Цариградске патријаршије, у чијој ранг листи аутокефалних цркава није било ни помена о „аутокефалији“ Епархије у Црној Гори, наводно под поглаварством владике Петра Петровића.*

На крају, мора се знати, да Петар I ни Петар II *нису ништа предузели,* а камо ли учинили на доношењу каквог закона о уређењу цркве, зато у тзв. „аутокефалији“ није било ни *црквених сабора, синода и више епископа* (бар двојица) *што све ово мора имати свака аутокефална црква.* Тада је у Епархији Црне Горе био само по један епископ, који је био и управитељ Црне Горе и владика Епархије Црне Горе. И Петар I и Петар II били су без редовног школовања и богословског образовања. Управо, били су самоуци. Сами свештеници знали су само читати и писати и служили су се само *Требником,* а ретко ко од њих је имао *Псалтир* и *Часловац.*

О стању у тој тзв. „аутокефалији“, поред Милорада Медаковића, секретара Његошевог, најбоље је описао Вук Караџић који је 1834. и 1835. боравио код Његоша и своја запажања о Црној Гори и Боки Которској забиљежио, а која су 1935. објављена и у Београду.[153] Ево шта је он записао:

„Вјера Црногораца (грчка) јамачно је распрострта у овијем крајевима у IX стољећу, кад и међу осталијем Србима и Бугарима. Иако Срби нијесу уопште никад имали правијех школа и наука, ипак су њихови свештеници имали некијех знања, да су бар у вјерскијем стварима могли поучавати. Између осталога то доказују многе црквене књиге писане и

152 И. И. Соколов, *Константинопольская церковъ въ XIX въкъ,* С.- Петерсбургъ. 1904, 698.

153 Вук. Стеф. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска,* Београд 1922, 70-73; В. М. Г. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца,* Н. Сад 1860, 34-37.

од калуђера и од попова, које се на све стране налазе. Али откако су Турци загосподарили овијем крајевима, незнање је опет све више узимало маха и свако знање се тако изгубило, да се онај држи за најученијег који зна добро читати и писати; па и ти, особито они који знају *добро* писати, ријетки су. Тамо се не зна ни за коју другу књигу осим Часловца и Псалтира на старословенском језику, које Црногорац или никако не разумије, или највише разумије толико као на пр. латински језик садашњи прост Талијан. О каквој граматици, географији, историји, богословљу и другим наукама, не зна се ни по имену. Ни за саму просту наставу у читању и писању нема досад никакве школе у цијелој земљи, и они који хоће да постану попови, морају ићи да се уче у манастир, или сваки поп за то обучава свога сина. Нема ни никаквијех књига ни згодног метода за наставу, и ко има среће и прилике да што учи, мора се годинама мучити да само чита и нешто писати научи, и пресрећан је ко у томе успије, да се узалуд толико вријеме није мучио. Требник је једина књига коју сваки поп има, и мора имати. Ако уз то има још и Чаславац и Псалтир, онда има цијелу библиотеку која му је потребна. При таквом образовању свештеника није чудо што се хришћанска вјера и код попова и код народа више састоји у вршењу црквених обреда (као крштење, вјенчање, пост итд.), него у вршењу хришћанскијех врлина. У цијелој Црној Гори има на 200 попова, а нема никаква ограничења колико их може бити, јер никаквом Црногорцу нико не може забранити да не постане поп, ако само владика хоће да га рукоположи. Тако рукоположени свештеник не може вршити никакву службу до нове године. Тада се распоређују куће по броју попова, тако да ако их се увелича, сваки добије мање кућа, а ако се смање, добије више. И у Црној Гори, као и свуда, попови наплаћују, истина, неку одређену таксу за службе које врше, али је од тога због великог броја њихова тако незнатан приход, да они од тога не могу живјети, зато морају као и остали Црногорци радити и занимати се обичнијем пољскијем радовима. Неки су попови и свјетовне старјешине, као сердари, војводе, кнежеви, али се сви, који немају нарочитог чина, рачунају у главаре. Могло би се уопште рећи да је поповство у Црној Гори насљедно, јер обично сваки поп спрема свога сина за то; а у самој ствари чин протојерејски је насљедан у некијем породицама, као на пр. сердарски или други који. Попови се ни иначе ни по чему не разликују од осталијех људи. Они не само што не носе браду, него као и други бријe велики дио косе. Они носе оружје као и сваки, и иду у бој како на Турке тако и између себе; али како вјера забрањује вршење црквене службе ономе ко убије човјека, то се, колико је могуће, од тога чувају, већ као главар

и предводе војску, соколе је, итд. Кад служе у цркви, морају отпасати оружје и фишеклије. Ова спољашња једнакост попова с осталијем људима има ту добру страну што се људи из најугледнијих породица надмећу да се запопе, док у другим крајевима, на пр. у Србији и у Угарској, у попове често иду само такви људи који у другим гранама јавног живота немају изгледа да могу напредовати, и није риједак случај да и најсиромашнији младић воли како тако да живи, него да се запопи и да мора носити браду и одјевати се друкчије од осталијех људи. У Србији је штавише било примјера да су се за вријеме устанка на Турке млади попови распопљавали само зато да би могли носити оружје и лијепо и богато одијело, што Хришћанима у Турској није допуштено. У Црној Гори поп не губи ништа ни у ком погледу, а добија почаст и приход, који ма како да је мали, ипак није на одмет.

Грчког закона попови сви се жене, и морају се вјенчати прије рукополагања. Они то обично тако и чине, а запопе се доцније, кад им се укаже згодне прилика. Тако је и у Црној Гори, али с неком разликом. Тамо родитељи вјенчају сина који ће бити поп с дјевојком коју изаберу још као дијете. Млада остане као дјевојка код својијех родитеља, а младожењу владика запопи, и он онда почне учити што му као попу треба. И кад тако учећи се одрасте, на уобичајени начин доведе кући младу (управу жену, која је дотле живила и одјевала се као девојка, само су је задиркујући у шали понекад звали *попадијом*). Ако у међувремену млада умре, млади поп мора остати удовац, јер се, као што је познато, по грчком закону попови само једном могу женити. А ако умре младожења, не смета млади ништа да се као дјевојка опет уда. Изгледа да је овај обичај постао због тога што се боје да не наступи случај, да доцније не буде прилике да их владика запопи. Зато су 1832-33. године кад је стари владика био умро, а нови још непосвећен, довели много такве дјеце једноме владици из Србије који је случајно дошао у Црну Гору, да их запопи, па су послије, као што сам их и сам гледао, у цетињском манастиру учили читати и писати. — Кад нови свештеник отслужи прву службу, зађе с бардаком у једној, а чашом у другој руци по собама манастирскијем и части све ракијом.

У Црној Гори има доста цркава; свако племе има их по неколико, а свако село бар по једну. И манастира има у свакој нахији, али нема у сваком калуђера, већ су или владичини или нахиски. Управу над њима и имањем воде или попови (што је највише случај по нахијским манастирима), или свјетовни људи, а попови долазе овди онда да служе службу. У самом цетињском манастиру има само један калуђер, и то странац, кога је владика недавно закалуђерио. Најважнији манастири у којима *има ка-*

луђера јесу Манастир под Острогом и *Морача.* У оба има око десетак калуђера и игумани су им архимандрити. Осим овијех има још на три разна мјеста манастира са по једнијем или два калуђера, од којијех је само један с једнијем калуђером у правој Црној Гори (у Ријечкој нахији). У свему биће дакле у Црној Гори око 25. калуђера. Они обично не просе већ живе од пољопривреде и од онога што им људи као милостињу сами драговољно донесу. О црквенијем славама на пр. *прилажу већијем манастирима волове,* овце, козе, паиновац. — Калуђери се носе друкчије од осталијех Црногораца. Осима капе, одијело им је врло слично грчкијем калуђерима, али по црвеном фесу, око кога је као мала чалма оплетена усукана свилена марама, сасвим личе на Турке. Садашњи владика одијева се као калуђер у чији ред и он спада, само су му хаљине од боље свите. Калуђери носе браду као што је по правилима, али сам ја видео једног калуђера испод Острога обријаног, и по спољашњости изгледао је као какав хришћански трговац из какве турске вароши. Неки млађи калуђери који то воле, носе и оружје, што они објашњавају и правдају тиме што су сви манастири, осим онога у Ријечкој нахији, на граници, сасвим у близини Турака, и нијесу сигурни животом. — Позната је ствар да Црногорци нијесу тако побожни као остали Срби, на пр. они у Србији, и то се објашњава разним узроцима, од којијех неће бити најневажније и тај што овдје калуђери не иду по земљи, као у Србији, и народу предикују, иако само о паклу и ђаволима. — Под Турцима у Србији није било ни у десетом селу цркве, па ипак тамо је било мало људи који се нијесу бар једном у години причешћивали (уз велики пост у манастирима); ово су нарочито чинили они који се због великог гријеха нијесу усуђивали ићи своме попу, или којим је поп за неколике године забранио причешћивање. А у Црној Гори рјеђи су они људи који се бар једном у години причешћују, него они који то никако не чине. У оваквијем приликама не може се другачије ни очекивати, пошто закон забрањује причешћивање убицама за 20 година, за које вријеме има да издржи разне покоре, а сваки Црногорац мора бити сваког тренутка готов и на убиство, ако не намјерно, а оно из одбране. А при његову начину живота немогуће му је и обичну покору издржавати. У Србији се обично моле Богу трипут на дан: ујутру кад устану, увече кад хоће давечерају и послије вечере кад хоће да спавају. Ујутру се моле Богу кад које устане, послије вечере кад које доспије да спава, а пред вечеру сви се моле заједно. Старјешина породице стане напријед, за њим мушкарци, а жене и дјеца за њима. Старјешина почиње молитву и нико не смије престати ни сјести док старјешина не сврши. Они се не моле Богу једнако (од хиљаде можда ниједан не зна Оченаш),

него што које зна оно и говори (шапућући: само старјешина може говорити мало побоље да се чује), и што жели оно и иште,и молитва је овдје или ондје дужа или краћа. Црногорци имају обичај да недјељом и празником иду у цркву, али овакве молитве у кући нијесу у обичају. Може бити да је турски јарам у Србији учинио да се боље држи закон, али јамачно и калуђери за то имају заслуга, чему је између осталог доказ и то да је потурчивање најчешће било онамо гдје није било манастира, као на пр. у Босни. Садашњи владика отворио је на Цетињу једну малу школу, у којој се око 30 младића (међу њима и горе поменути млади попови) уче осим читања и писања још и рачуну и црквеној историји. Нека би Бог дао да ова школа и даље напредује и да се и другијем наукама умноже! Исти владика подигао је и једну малу штампарију.“

И сам Његош је у свом *Горском вијенцу* (стих 2051-2090), писаном 1846, а штампаном идуће године, понајбоље приказао самоуко свештенство у лицу „попа Миће“, о чијој писмености је познато читаоцима овог Његошевог дела.

Да би се ово *поткрепило,* наводи се још један доказ. Његош је био свестан да није поткован богословским знањем, тзв. познавањем канона и осталих црквених правила, па се зато није ни упуштао у оцену његових примена. Отуда, када му се 1833. и 1847. Вук Караџић обратио да му даде благослов на његов превод *Новог завета,* он је то одбио зато што је сматрао да за то није стручан. Како је то било, најлепше нам приказује његов секретар Милорад Медаковић: „Вук Караџић долазаше често код владике, и у то доба бјеше Вук спремио да печата свој превод Новога завета, па тражаше од владике, да му даде благослов архиерејски, а владика нежелећи да прими на себе оно о чему није најбоље обавјештен, па ће му одговорити: ‘није то, Вуче, за мене, нити су моји посли, него ето у Унгарији доста наученије србскије владика, који су учили и познају сва црквена правила и каноне, па се ти обрати к њима кано ти правијема архиерејима, да ти дају благослов, а да иштеш од мене благослов за ослобођење браће Срба испод несноснијe јармова и за набавку оружја иђења у рат, у томе сам ти ја прави владика, па би ти и да’ благослов колико оћеш, али ти Вуче, нијеси за то, колико ни ја за оно прво’.“[154]

Напоменути је, да треба имати на уму и добро знати: тада у Епархији Црне Горе владика и свештеници са калуђерима су превасходно служили у одбрани Црне Горе и мирења племена и појединаца међу собом.

Епархија Црне Горе под влашћу самодржца кнеза Николе неканонски је представљена као „аутокефална“

154 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Његош и питање архијерејског благослова за превод Вукова Новога завјета,* Календар Црква СПЦ 1947, 42-47; Медаковић, *П. П. Његош,* 127-128.

После владике Петра II Петровића Његоша у Црну Гору дошао је на власт кнез Данило, који је дотадашњу тзв. теократску власт, којом је владао владика, поделио на световну и црквену *али није донео ама баш ниједан закон о црквеној власти*.[155]

Када је 1860, после кнеза Данила, дошао на власт кнез Никола затекао је упражњено место на црквеној столици Епархије Црне Горе, јер ју је био напустио владика Никанор Ивановић и отишао у Русију. Зато је кнез тадашњег архимандрита Цетињског манастира Илариона Рогановића *наименовао* на упражњено место, који је касније отпутовао у Русију, где је у Петрограду хиротонисан за епископа 30. маја 1863. године. „Послије кратког времена буде наименован и за митрополита црногорског и брдског".[156] Овај „кнежев" митрополит је 1866. издао наредбу да свештеници не бријy браду, због чега су више њих напустили службу, да воде матичне књиге и да се води контрола о вођењу манастирских добара. За његово време 1869. отворена је на Цетињу Богословија.

Кнез Никола водио је ратове за проширење Црне Горе преко Брда у правцу Косова и Метохије, и зато је сањао о освојењу старе српске престонице у Призрену, па је зато и испевао 1867. песму:

„Онамо, онамо!...

Онамо, онамо... за брда она,
говоре да је разорен двор
мојега цара; онамо, веле,
био је негда јуначки збор.

Онамо, онамо... да вићу Призрен!
та то је моје — дома ћу дођ'!
Старина мила тамо ме зове
ту морам једном оружан пођ'.

Онамо, онамо... са развалина
дворова царских врагу ћу рећ'
С' огњишта милог бјежи ми, куго,
зајам ти морам враћати већ!

Онамо, онамо... за брда она
казуј да је зелени гај
под ким се дижу Дечани свети:
молитва у њих присваја рај.

155 *Законик общи црногорски и брдски. Законик Данійла Првогъ,* Цетиње 1982; др Јован Р. Бојовић, *Законик књаза Данила,* Цетиње 1982.

156 Подвлачење у тексту је моје. О теократизму у Црној Гори писао је И. Рогановић (*Черногорскій теократизмъ*, (1496-1851), Казанъ 1890) и Радосав Вешовић (*Теократизам и његови одјеци у историји Црне Горе*, Цетиње и Црна Гора, Цетиње 1927, 118-142).

Онамо, онамо... за брда она,
гдје небо плаво сабија свод;
на српска поља, на поља бојна,
онамо браћо, спремајмо ход!

Онамо, онамо... за брда она
погажен коњ'ма кликује Југ:
„У помоћ, дјецо, у помоћ, синци,
светит' ме старца — свет вам је дуг!"

Онамо, онамо... сабље застара
његова ребра да тупим рез
по турским ребрим' да б'једној раји
њом истом с руку рас'јецам вез!

Онамо, онамо... за брда она
Милешев, кажу, пребива гроб!
Онамо покој добићу души,
кад Србин, више не буде роб."[157]

Добијањем 1878. независност Црне Горе и успостављањем границе на реци Тари, кнез Никола је *основао* Захумско-рашку епархију са седиштем у Острогу, у коју је ушао део Старог Захумља и Старе Рашке, а за њеног епископа *наименовао* је архимандрита Цетињског манастира Висариона Љубишу, који је хиротонисан на Цетињу. Чин хиротоније обавили су митрополит Иларион и епископ бококоторски Герасим Петрановић. Тада место у Цетињском манастиру заузео је морачки игуман Митрофан Бан, који је произведен у чин архимандрита, али је ускоро по потреби службе враћен у Морачу, па се затим вратио на Цетиње, где је остао до 1879, у које време предавао је веронауку престолонаследнику и у Гимназији, помажући у пословима и митрополиту.

Када је 1882. умро митрополит Иларион, кнез је на упражњену митрополитску столицу *„поставио"* захумско-рашког епископа Висариона Љубишу, а за администратора захумско-рашке епархије архимандрита Митрофана Бана. Митрополит Висарион није дуго живео. Он је умро 1884.

На упражњену столицу Цетињске епархије књаз Никола *наименовао* је 27. маја 1884. године, администратора Захумско-рашке епархије администратора Митрофана Бана, који је ту дужност и заузео 12. августа 1884. године, задржавши у исто доба и управу Захумско-рашке епархије.

157 *Цјелокупна дјела Николе Петровића Његоша,* Цетиње 1969,1, 45-46.

Идуће године архим. Бан *отишао је у Русију, где је хиротонисан за епископа уз присуство цара Александра III.* По повратку на Цетиње, где га је исте године 27. октобра, кнез Никола, „приликом двадесет петогодишњег јубилеја своје срећне владавине, *наименовао за митрополита*“.[158]

Духовна управа у Црној Гори, по својој надлежности расправљала је и рјешавала питања духовне канонске природе, доводећи их у складност са правилима апостолских правила и црквених канона.

Но, и ако је оваква пракса одговарала правилној канонској норми, свакако потреба је изискивала, *да се у духу црквених канона* напишу и нови савремени духовни закони.

Да се ово дјело приведе, по највишој *дозволи* књаза Николе, митрополит Митрофан обратио се познатом канонисти, епископу задарском дру Никодиму Милашу, с молбом, да би написао потребне *уставе* за православне консисторије и Св. синод у Црној Гори.

Преосвећени епископ Никодим радо се одазвао овој молби, те је ове уставе и написао, а кад су били готови, књаз Никола *благоволио их је санкционисати,* и то *Устав Св. синода 30. децембра 1903. године, а Устав консисторија 1. јануара 1904. године.*

На основу усвојених закона отворена је на Цетињу 2. јануара 1904. прва у Црној Гори, цетињска Консисторија. Прве пак сједнице Св. синода у Црној Гори држане су на Цетињу у мјесецу мају 1908. године.

Друга конзисторија у Црној Гори, никшићка, отворена је у Никшићу 2. јануара 1910. године[159], истицано је у извештају о успеху владавине кнеза Николе.

Треба *са чођењем нагласити,* да ниједан од ових „устава“ *није објављен* у званичном листу *Гласу Црногорца,* у коме су објављивани сви дотадашњи, па и после тога, закони. Они су објављени 1904. као свака књига и у малом броју примерака.[160] У *Гласу Црногорца* је 1. јануара 1904. у рубрици *Домаће вијести* објављена само ова кратка белешка: „*(Духовни савјет и консисторије).* Његово књажевско височанство, наш узвишени господар благословио је потписати закон о уређењу Духовног савјета и конзисторије у Црној Гори, као што се види из односних указа, који су донешени на челу данашњег нашег листа.

Ове законе и по жељи нашег митрополита госп. Митрофана, написао је доктор богословља Никодим Милаш, православни епископ далматински.

158 Подвлачење у тексту је моје.

159 *Педесет година на престолу Црне Горе 1860—1910;* Цетиње 1910, 95-103. Подвлачење у тексту је моје.

160 *Устав Светога синода у Књажевини Црној Гори,* Цетиње 1904, страна 21, вел. 8°; *Устав православних конзисторија у Књажевини Црној Гори,* Цетиње 1904, страна 106, вел. 8°.

Пошто се г. епископ Милаш данас рачуна међу најбољим канонистима, што их православна црква има, то смо увјерени, да ће и ови закони у потпуном смислу одговорити свијема савременим потребама Св. православне цркве у Црној Гори.

Ми искрено и са особитом радошћу поздрављамо овај напредак Свете наше цркве и нашег свештенства.“ Ову вест је у целини пренео *Цариградски гласник* већ 16. јануара исте године. Београдски часопис *Хришћански весник* 1904. на страни 119, у рубрици *Нове црквене установе у Црној Гори* писао је: „Под првим јануаром изишао је књажев указ којим се установљава у Црној Гори Духовни савјет и консисторије. У Духовном савјету и консисторијама председник је митрополит Митрофан Бан, а чланови Духовног савјета: архимандрит острошки и морачки, игуман пивски, протођакон цетињски и три протојереја.

Поздрављамо ово ново уређење цркве у братској нам Црној Гори, које је заузимањем високопреосвећеног митрополита изведено. И надамо се да ће кроз то и духовно судство пружити довољно гарантије свештенству за правилније расправљање свију питања која засецају у живот цркве и свештенства. Кад поближе будемо обавештени о овој новој организацији црквеној у Црној Гори, покушаћемо изводно у листу да свештенство наше с новим уређењем потпуно упознамо.“

Гласник Православне далматинске цркве, који је излазио у Задру под надзором самог епископа Милаша, у јулској свесци 1904, на страни 112, објавио је вест: „*Устав Православних консисторија у Књажевини Црној Гори*.“ Читамо у „Гласу Црногорца“: „Овај Устав плод је трајне бриге њ. високопреосвештенства митрополита г. Митрофана око бољитка и напретка свете наше Православне цркве и нашег свештенства, а написао га је православни епископ далматински, доктор богословије, њ. преосвештенство г. Никодим Милаш. Та очинска брига њ. високопреосвештенства г. митрополита Митрофана с једне стране, и научни богословски ауторитет преосвећеног писца с друге, најбоље су јемство, да ће и овај Устав потпуно одговорити свим сувременим потребама Св. православне цркве у Црној Гори, па се ми овоме напретку радујемо и срдачно поздрављамо.“

У свим овим вестима нигде се није рекло да је Епархија у Црној Гори „аутокефална“ и да то стоји у уставима које је написао епископ Милаш, јер су оне преузете из прве вести објављене у *Гласу Црногорца*, већ се јављало са Цетиња о успостављању *„Духовног савјета* и конзисторије*“*, а из Задра о „*Уставу* и конзисторијама“, али не о суштини, која се крила, и зато није могла бити дата оцена о уставима,

у којима је најзначајније оно што се налази у два прва члана *Устава Светог синода,* који гласе:

„Чланак 1. *Автокефална* православна митрополија у Књажевини Црној Гори, као члан једне, свете, католичанствене и апостолске цркве, којој је пастироначелник и глава Господ и Бог наш Исус Христос, чува и одржава у догматима и у каноничким установама са свима другима православним, аутокефалним црквама, и ово ће јединство она чувати и одржавати до вијека.

Чл. 2. *Автокефалну*[161] православну митрополију у Црној Гори састављају:

1) Цетињска архиепископија, састављена из свију племена, која се налазе на десној страни ријеке Зете, са додатком вароши Подгорице и племена зетског. Управља овом архиепископијом цетињски архиепископ, који је уједно и поглавица све Православне цркве у Црној Гори са насловом митрополита црногорског, брдског и приморског. Столица је Цетињске архиепископије престоница државе, Цетиње.

2) Захумско-расијска епархија, састављена из свију племена, која се налазе на лијевој страни ријеке Зете. Управља овом епархијом захумско-расијски епископ. Столица је Захумско-расијске Епархије у манастиру Острогу.“

Одмах овде, мора се указати наједно неразјашњено питање. Наиме, *није познат разлог* зашто епископ Никодим радове за уставе Епархије Црне Горе није унео у својеручни списак радова, у коме су они пописани од 1873. па закључно са 1905. годину[162], као што их није поседовао у својој библиотеци.[163] Осим гога, епископ Милаш ништа о томе није рекао у својој аутобиографији,[164] мада је било познато његово становиште кога се придржавао у свом делу *Православно црквено право* чак и у трећем издању изашло 1902, у коме је писао: „Зависност Цетињске митрополије продужавала се до укинућа Пећке патријаршије. Од тога доба, при *државној самосталности Црне Горе,* и *црква у* њој, којој је поглавица био у исто вријеме и господар, сматрала се самосталном у своме устројству и унутрашњој управи, као што је самостална и данас. Самосталност Цетињске митрополије признала је и Цариградска патријаршија.“ Ово је епископ Милаш извео са позивом на дело Ралиса и Потлиса *Синтагме,* том пети, 529. страна.[165]

161 Подвлачење у тексту је моје.

162 Архив САНУ, бр. 14358/478.

163 Исто. бр. 14358/485.

164 Исто, бр. 14358/478; Марко Јачов, *Аутобиографија Никодима Милаша,* Мешовита грађа Историјског института, 12, 1983, 9-130

165 Др Никодим Милаш, *Православно црквено право,* Београд 1926, 329-330 (друго издање).

Овако *несмотрено* изражено мишљење епископа Милаша било је без правих и канонских доказа. Јер, Црна Гора није била самостална све до 1878, а Епархија Црне Горе *није никад добила аутокефалију од своје Матице, мајке цркве, Пећке Патријаршије, или од Цариградске патријаршије* која ју је потчинила силом турске власти. Епископ Милаш је *извео тврдњу* на основу оног што је речено у *Синтагми* али *није критички расмотрио наведене тамо чињенице,* о чему је опширно указано у првој тачци овог поглавља.

Међутим, овде се мора указати још *на један велики пропуст* који је епископ Милаш учинио када је доносио суд о тзв. самосталности Епископије Црне Горе. Он је морао сазнати у каквом је стању била Епархија Црне Горе под влашћу државе од доласка кнеза Данила на власт, а нарочито кнеза Николе, који је владао као *самодржац.* У то време, црквена власт, уколико је постојала, *била је сасвим укључена у државну власт,* односно потчињена вољи кнеза, који је њом неограничено управљао као *сваким другим органом световне власти.* Уствари то је био *извршни орган кнежеве власти за црквене послове.* Кнез Никола је себи дозвољавао да улази у чисто канонске послове. На пример, не само што је постављао епископе, него је чак епископа *уздизао* на виши степен. Тако је учинио када је епископа Митрофана Бана *наименовао за митрополита,* а зна се да канони налажу да *само више црквене власти* могу епископу *посебном одлуком доделити титулу митрополита.*

Ето, за такву кнеза Николе Епархију Црне Горе, у време кад је имала само једног епископа[166], коме је кнез био доделио титулу митрополита, епископ Милаш је написао *Устав Светог синода у Књажевини Црној Гори,* по њему до тада за Епархију Црне Горе као аутокефалну од „одвојења“ 1766. од Пећке патријаршије, па је чак 1910, када је митрополит Митрофан прославио свој јубилеј поздравио га као поглавара „на челу аутокефалне свете цркве у Црној Гори“, када митрополиту није честитку послао Цариградски патријарх, нити се реч „аутокефалија“ спомиње у осталим честиткама.[167]

166 Те године је Димитрије Руварац писао: „Може се правим уникум назвати аутокефалном једне епископије-митрополије у којој нема више од једног епископа-митрополита, кога је пре народ бирао, и сада кнез, и који мора да мољака друге да би га посветиле“ (Д. Руварац, О *укинућу Пећке Патријаршије и њеног наслеђа,* Београд 1904 /из „Српског Сиона“ за 1904/, стр. 30).

167 *Споменица о двадесет петогодишњици архијерејске службе његовога високопреосвештенства митрополита Црне Горе Митрофана Бана,* Цетиње 1911, 132. Текст оригинала Милашевог поздрава нисам могао проверити, да ли је тако гласио.

2. *Епархија Црне Горе није никад канонски ни од кога тражила аутокефалију нити јој је ико то право канонски дао, и зато је није никад ни имала.*

Да би се овде дала закључна реч по питању канонског приказивања тзв. аутокефалије Епархије Црне Горе, треба знати, пре свега, шта је то *суштина* и *карактер* аутокефалије, затим ко и како се она канонски и *од кога* тражи и *добија.*

Сама грчка реч Аутокефалија означава организацију, која сама (autos) има *своју главу* (kefale), која има спољну и унутрашњу самосталну власт, и тиме је *независна* од ма какве друге *земаљске власти,* оно што се сада правно каже има *суверену власт* (summa potestas).

Под *канонским појмом* сматра се да је аутокефална црква „*она не добија своју власт од друге цркве, него од самог Оснивaоца цркве Исуса Христа Преко хиротоније свог поглавице и осталих својих епископа од својих епископа".* То значи, црквена власт је хиротонија, која потиче од једног субјекта црквене власти Исуса Христа, који је своју земаљску власт предао апостолима, а ови својим пријемницима епископима, и то је једна канонска власт цркве. Дакле, *хиротонија* од својих епископа је *језгро* аутокефалије. Према томе, тамо где нема овога језгра нема својега епископата као ни аутокефалије суверене власти.

Свега овога није било у Епархији Црне Горе после 1766. јер је имала *само једног епископа,* ретко када двојицу, а понекад *ниједног,* што се дешавало кад и онај једини епископ умире (као што је био случај после смрти митрополита Висариона Љубише 1884, када је архим. Митрофан Бан био администратор тадашњих двеју епархија), *све док други добије хиротонију у другој цркви, и то од епископа те цркве.*

За постајање аутокефалне цркве потребно је имати све напред наведене услове, а онда *вољом епископата – свих епископа* једне цркве, који је *канонски фактор,* може се *тражити право аутокефалије од Матице, тј. мајке-цркве,* која је једини *канонски фактор – воља њеног епископата.*

То значи, за добијање аутокефалије *је једини пут тражење од мајке-цркве,* испод *чије се суверене власти* жели *издвојити,* и једини *фактор аутокефалије је* ова мајка-црква по *вољи* свога епископата *способна дати аутокефалију.*[168]

168 С. Троицки, *Суштина и фактор аутокефалије,* Архив за правне и друштвене науке, 26, 1933, 189-200; исти, *Цариградска црква као фактор аутокефалије,* Архив за правне и друштвене науке, 34, 1937, 20-38.

Из овога следи, Епархија Црне Горе није *имала услове* да тражи аутокефалију *са једним епископом,* а да је и имала услове могла је тражити само од *мајке-цркве Пећке Патријаршије,* али пошто је она била подчињена Цариградској патријаршији онда то је *могла једино учинити од ове цркве,* као што је то учињено у обновљеној Србији.

Колико је *коштала* самосталност Српске православне цркве у Србији довољно је за то навести неколико примера, и то не истичући све оне напоре око *Преговора са турским властима и са Цариградском патријаршијом да Пристане на издвајање из њеног састава.* Познато је да су грчке владике, тзв. фанариоти, на терену устаничке Србије плаћале Цариградској патријаршији сваке године извесну суму новца, *звану мирију.* То они нису често чинили, па је за њих била принуђена плаћати устаничка Србија. Зато је било договорено, да од 1817. Србија плаћа по 145.675 гроша годишње. Од 1824. договорено је, да у знак поштовања према Цариградској патријаршији плаћа се годишње по 6.000 гроша. За *постављање* митрополита 1826. и за дуг грчких владика исплаћено је 16.000 гроша. Идуће године плаћено је 46.000 за *избор* владика. *За проглашење 1831. аутономије Српске Православне цркве у Србији,* поред плаћених дугова за владике, кнез Милош дао је патријарху 50 дуката као поклон, а *за издавање патријаршијског писма о проглашењу аутономије дато је такође 9.000 гроша, док је за хиротонију* српског митрополита плаћено 300 ћесарских дуката и дата обећања да ће се плаћати годишње по 6.000 гроша, а када су Србији прикључене још шест нахија плаћање годишње повећано је на 9.000 гроша. Све је то чињено зато што је Србија била принуђена да и Турској плаћа данак док није 1878. добила независност, после чега је и Српска православна црква у Србији 1879. *добила* аутокефалију за коју је плаћена већа сума новца. Све је ово учињено *легално и канонским путем,* тј. *вољом* српских епископа у Србији упућена је молба Цариградској патријаршији, која је *вољом* њеног епископата *пристала на издвајање* Српске православне цркве у Србији у *самосталну аутокефалну цркву.* И то је она добила *потврдом* издатом о томе *томоса-писма* од стране Цариградске патријаршије.[169]

Историја не зна да је Епархија Црне Горе, која је имала скоро увек само по једног епископа, *икада и од кога тражила аутокефалију, нити јој је то икад ико канонски дао, па зато није је ни имала.*

169 Др Љубомир Дурковић-Јакшић, *Развој основног закона у Шумадији у првој половини XIX века (1804—1847),* Гласник СПЦ 1947, 291-294; исти, *Србија и Ватикан 1804—1918,* Краљево—Крагујевац 1990, 129. Колика је дуга и тешка била борба Бугара, да би добили своју самосталну цркву, види: Др Радослав М. Грујић, *Стара и савремена хришћанска православна црква,* Београд 1920; др Стефанъ Цанковъ, *Българската православна църква от освобождението на настояще време,* София 1939.

И само *онај* који би нашао доказ о тражењу аутокефалије и зато писмену дозволу да ју је добио, тј. објавио *томос-писмо издато од мајке-цркве надлежне за то,* може *оспорити* горње тврђење.

По црквеном учењу „Божанско порекло цркве, свештена природа црквене власти и црквених правила морају уздржавати државну власт од насртаја на област чисто црквеног правила и законодавства.“[170] Када је султанским бератом дато право Србима у Србији, да сами себи бирају, из своје средине, митрополита и епископе, онда је Србија у свом првом *Уставу из 1835,* члан 93. установила: „Внутрење руководство принадлежи митрополиту и духовној власти, која ће се указом одредити и набљудавати уговора, утврђени с патријархом у Цариграду“, и тек после тога отпочело је са уређењем црквене власти издавањем *Начертанија о духовној власти*[171], а када је Српска православна црква у Србији добила од Цариградске патријаршије *аутокефалност-самосталност* 1879, од тада се са њом управљало *по вољи њеног епископата.*

Кнез Никола *није поштовао учење цркве,* и зато није поступао по том учењу ни 1903. ни 1904. када је донео уставе о тзв. синоду и конзисторијима, *јер је он цркву сматрао као сваки други државни извршни орган његове самодржавности,* и зато је њене органе *декретом* постављао у име *извора власти* која је *потицала једино из његове воље.* То сведочи и у његовом *постављању* првих чланова Конзисторија на Цетињу, издатом 1. јануара 1904. и објављеном истог дана у *Гласу Црногорца,* које гласи: „Ми Никола I, по милости Божјој, књаз и господар Црне Горе, на предлог нашег митрополита, а на основу члана 10. о устројству Конзисторије, постављамо: за председника Конзисторија његово преосвештенство митрополита Митрофана Бана; за редовне чланове: јереја Марка Мартиновића, јереја Илију Јовићевића и јереја Мираша Вукића; за почасне чланове: свештеника подгоричког Крста Поповића и свештеника сотонићког Сава Вукосавовића; за секретара ђакона Ива Калуђеровића. Наш митрополит нека изврши овај указ. Никола I с.р.; (са протупотписом) митрополит Митрофан Бан с.р.“

Кнез Никола на све ово био је подстакнут покретањем још 1885. питања о обновљању Пећке патријаршије, боље речено о враћању у њој редовног стања, и ко од њених тадашњих делова има право на њен Трон у Пећи,[172]

170 Др Чедомир Митровић, О *законодавним границама између цркве и државе,* Београд 1928, 5.

171 Исти, *Први српски закон о црквеним властима,* Београд 1909.

172 В. С. Д. (Д. Руварац), *Ко је наследник Српске православне патријаршије и коме данас то право припада врховно право над сарајевском православном митрополијом?* Гласник СУД, 62, 1885, 125-171; *Питање о обнављању Српске Пећке патријаршије и Охридске архиепископије,* Београд 1896; Н. Дучић, *Васељенско и Српско црквено питање,* Београд 1897.

а то је питање било нарочито оживљено 1904. и то полемички,[173] што се слагало са *његовом жељом* да дође на српски престо у Призрену, о чему је певао у песми *Онамо, онамо...* О томе се сазнаје и из његовог ратног прогласа објављеног у *Гласу Црногорца* 23. септембра 1912, којим је позвао своје Црногорце, да похитају у борбу за ослобођење Метохије, где ће се срести са браћом Србијанцима, који гласи:

„Црногорци! Тужан вапај, који допире из Старе Србије, од тамошње наше потлачене браће, не може се даље подносити.

Онамо немилосрдно кољу не само људе, него жене и нејаку ђецу српску. Гласно, јадно и плијењено српско се робље, потуца по горама и око гаришта својијех домова, кликнући вас, да га заштитите и избавите.

Дужност и љубав рода налажу вам, да похитате браћи у помоћ. Знам, да би сте ви то и досад учинили са урођеном вам одважношћу, да ме нијесте слушали и исчекивали исход мојијех мирољубивих напора за заштиту мученика преко границе.

Моје наде, да ће се наћи начин да се без проливања крви Срби у Турској ослободе мука, не остварише се, те сад, колико год је мојем срцу тешко нарушити тишину европскога мира, не остаје ми до латити се сабље, оне сабље коју су ваши очеви неустрашиво сљедовали на Вучјем долу, Никшићу, Бару и Улцињу.

Црногорци! Уз нас је правда, а коцка је бачена, па што Бог да и срећа јуначка!

За мном, јунаци, да руку пружимо браћи у невољи, као и витешкој Малесији, која се ево двије године лавовски бори за своја права, слободу и сједињење са Црном Гором!

Нијесмо сами. С нама је Бог, с нама су балканске хришћанске краљевине, са којима смо удружени у заједницу, за којом сам вазда чезнуо и коју су све до навале азијатског освајача жељно очекивали толики пасови балканских народа.

Имам тврду наду у мишице, ред и послушност синова мојијех старијех војника, да ми ништа неће бити немогуће, но да ће сад височије него икад уздигнути углед драге Домовине и прослављено црногорско оружје новим сјајем обасјати.

Смјелост је ухватити се у коштац са једном великом царевином што је најмилије заложити се за браћу. Пратиће нас симпатије свега образованог свијета, свега нашега српскога рода и осталога Словенства, витешке руке са мачевима пружају нам краљеви: Србије, Бугарске и Грчке, чији

173 Ђура Вукичевић, *Да ли се Српска православна патријаршија год. 1766 канонски укинула и коначно угасила?* и *Ко јој је црквени и правни наследник?* Н. Сад 1904; Д. Руварац, *О укинућу Пећске патријаршије и његовом наслеђу*, Срем. Карловци 1904 (из „Српског Сиона“ за 1904).

су народи у овоме светоме предузећу с нама збратимљени. Ни ту царевину не затичемо из објести, већ из најплеменитијих побуда, да спријечимо коначно уништење прекограничне браће.

Црногорци! Вашијем мушкијем кораком похитајте онамо гдје се страда, гдје се плаче. Нека повезана браћа Старосрбијанци час прије угледају ваше славне барјаке: нека рекну: «Ево браће, ево осветника испод Ловћена, Кома и Дурмитора, ево синова Црне Горе гдје долијећу у наш загрљај, и сад нијесмо више ми странци, ни робови!» Тамо ћемо се срести са нашом драгом браћом из Србије, које предводи њен витешки краљ, мој љубљени зет, да се с њима жељно загрлимо, заједно носећи потлаченима слободу.

Нека се благословом Божијим и Светога Петра остваре снови из моје младости, кад сам пјесмом наговјештавао овај знаменити дан и загријавао српске груди вјером да оружани морамо поћ: Онамо, онамо за брда она!“

Он је то јасно изразио и по ослобођењу Косова и Метохије када је добио са Ђаковицом, Дечане и Пећ и проширио власт и на Метохију. Зато је одмах основао Епархију пећку са седиштем у манастиру Пећи, па је *наименовао* за митрополита др Гаврила Дожића, који је по жељи његове владе 1911. био хиротонисан у Цариграду на столицу упражњене Рашко-призренске епархије, кога је испратио, да тамо оде, 27. новембра 1913. са речима:

„Високопреосвећени! Кључеви од светијех и дивнијех храмова српских, које сам примио по милости Божјој из руку моје побједоносне војске, предајем вама са благословом високопреосвештеног господина, митрополита Митрофана, да у њима новом великољепном свјетлошћу скоро догорјели жижак кандила у првобитну свјетлост и снагу поджежете, да врата мојих храмова у Пећкој епархији српском свијету широм отворите, да се пред дверима истијех Богу за српску снагу молите и да душе погинулих за њихово ослобођење побожношћу помињете.

Анђели небески, свети краљеви и патријарси, који у простору ваше Богохраниме епархије вјечним сном почивају, радоваће се кад под сводовима њихових храмова стане одјекивати пјесма Србинова и молитва за здравље српског народа и његову срећу. Изволите преосвештени, сљедовати примјерима мојих славних прадедова, господара све земље, и бити надахнути према неправославној браћи оном њиховом широком вјерском сношљивошћу, којом су се вазда одликовали.

Прва тамо ваша молитва нека буде благодарност Богу за доживеле ове срећне дане, за упокојење душа погинулих Срба, као и онијех Срба, који

су радом, трудом, жељом и молитвом допринели ослобођењу нашега народа испод Турака.

Искрај тамо дугог упражњеног Пријестола славних српских Патријараха[174] , учите ми драги мој народ кријепости и вјери православној. Утврђујте у њем љубав према домовини, јер Пећ је била огњиште Српске цркве и моћи српског духа. Пећ је била српска Москва, а Москва је чедна мајка не само браће нам Руса, него и наша, јер она нас је бранила у мучним временима и озаравала вјером у Бога и у побједу наше праведне мисли.

Најлепши Божји храм на Балкану, моје високе Дечане, одржавајте у сјају и великољепности као свети израз и свједоке српске побожности и величине.“[175]

Ово краља Николе србовање, проширивање своје власти на Пећ, и преузимање Трона Пећке патријаршије, није дуго трајало, јер већ идуће године избио је рат, који га је скинуо са свога трона на Цетињу.

174 Подвлачење у тексту је моје.

175 Записи, Цетиње, 19, 1938, 195-196.

УСПОСТАВЉАЊЕ РЕДОВНОГ СТАЊА У ПЕЋКОЈ ПАТРИЈАРШИЈИ 1920. ГОДИНЕ

После ослобођења 1918, *вољом* свих епископа са територије Пећке патријаршије, која је 1766. била силом турске власти насилно потчињена Цариградској патријаршији, отпочели су канонским путем радити на обнављању и успостављању редовног стања у цркви у границама нове државе. Епископи су већ на Првој конференцији у Сремским Карловцима 18. децембра 1918. Образовали *Привремен одбор*, коме је поверено да припреми мере за организовање уједињења делова цркве из свих области које су ушле у састав нове државе. На Другој конференцији, одржаној у Београду 13/26. маја 1919, донели су одлуку о формирању *Средишњег архијерејског сабора уједињене Српске православне цркве,* за чијег председника је *изабран митрополит Митрофан Бан*.[176]

Како је тада мислио о овоме митрополит Митрофан Бан чуло се са Цетиња, на Ускрс 1919, када је он у беседи рекао:

„При васкрсењу Христову, Ангел Господњи одвалио је камен од гроба његова; а садашњи велики рат одвалио је тешки камен са Косовске гробнице, те је уједињењем васцијелог српског народа васкрснула негдашња Душанова и Лазарева држава. Срби и Црногорци, од Косова па до данас, вазда су храбро и витешки војевали. Крв своју потоком пролијевали и све за своју православну вјеру, за ослобођење и уједињење српског народа. Та њихова племенита вјековна замисао, сад је, слава Богу, остварена!

Политичке међе, које су до сада српски народ раздвајале, из темеља порушене су, те услед тога, уједињење народно, само по себи дошло је, као природна последица (...).

Свјетски садашњи рат доказао је, да мале државе не могу егзистирати, јер немају услова за живот. На првом месту ово се има разумјети за нас у Црној Гори.“[177]

Све радње око установљења јединственог редовног стања у Српској православној цркви и у њеном узвишењу на „ступан Патријаршије“ 1920. *објављене су вољом свих епископа српског епископата, међу којима су били митрополит Митрофан Бан и Гаврило Дожић, митрополит пећски, који је био и учесник у подгоричкој скупштини 1918, на којој је донета одлука о сједињењу Црне Горе са Србијом, па је и на челу де-*

176 Гласник, службени лист УСПЦ 1920, 1-2

177 *Ускршња посланица митрополита црногорског Митрофана Бана,* Цетиње 1919, 5-6. Подвлачење у тексту је моје.

легације те Скупштине ту одлуку донео у Београд.[178] Одлуке српског епископата поздравила је Цариградска патријаршија, и то је исказала у своме *томосу* од 20. фебруара и канонском *писму* од 24. октобра 1922. Године *цариградског Патријарха* и његовог *Светог синода*.

На тај начин, у свему складно канонима, поново је успостављено редовно стање у Пећкој патријаршији[179], *о чему се чуо и потврдио и глас из славне Епархије Црне Горе*.

Протојереј Иван Калуђеровић, из познатог угледног братства у Старој Црној Гори, родио се 1880. на Цетињу, где се школовао. Он је завршио Богословско-учитељску школу, и прво је учитељевао 1900/1. школске године, а већ 1902, по потреби службе, постављен је за писара у Митрополији, па је 17. августа и. г. и рукоположен за митрополитског ђакона. Када је 1904. основана на Цетињу Конзисторија наименован је за њеног секретара. Он је уједно био и синодални секретар и отправник његових одлука. Све време у служби, школској и црквеној, био је истакнути радник и српски патриота, служећи идеалима старих ратника у Црној Гори. Зато је после ослобођења 1918. био признат и унапређен. Он је већ 1919. произведен у протојереја и Извршни одбор за уједињење наименовао га је за члана Конзисторије. Задојен српским млеком, васпитан и школован у српском духу, познавајући како је и зашто 1904. организована Црква у Црној Гори, како се у њој радило и са каквом намером,[180] он је могао истински дати праву оцену о историјској улози Епархије Црне Горе после 1766. године.

Када се на дан 30. августа / 12. септембра 1920. проглашавало обнављање редовног стања у Пећкој Патријаршији, у *одсуству* оболелог митрополита Митрофана Бана, који је скоро и умро, изговорио је беседу у Манастиру цетињском члан Конзисторије Иван Калуђеровић. У тој беседи, кроз уста свештеника, чуо се историјски глас поглавара Епархије Црне Горе, нарочито Његошев, тј. чуле су се речи о оном шта је ова Епархија кроз векове *чувала и сачувала* за Светосавску цркву, и шта је после националног и црквеног уједињења 1918. *унела у заједничку Државу и Цркву.* Тај глас *канонске и историјске истине* најбоље потврђује оно што се чуло у речима протојереја Ивана Калуђеровића, и зато се оне дословно овде и наводе:

„Благочестиви хришћани! Пала ми је у дио ријетка срећа, да са светога и историјскога мјеста обавим прокламовање успостављања Српске

178 Јован Р. Бојовић, *Подгоричка скупштина 1918,* Београд 1989, 194-195.

179 Сва значајна акта о раду на успостављању овог редовног стања објављена су у Гласнику, службеном листу УСПЦ за 1920.

180 О животу и раду Ивана Калуђеровића припремљен је посебан и опширни рад за штампу.

патријаршије, дубоко жалећи што је наш високопреосвештени митрополит г. Митрофан болешћу спријечен да он, као егзарх Светога престола пећког[181] и први предсједник Средишњег Архијерејског сабора, овај велики и свечани чин обави.

Браћо! Наш мученички народ туговао је столећима због насилног разједињења браће и Цркве своје. Столећима је он пророковао своје народно и црквено ослобођење и уједињење, рачунајући као аксиому да кад дође једно доћи ће и друго.

Са политичким уједињењем нашег троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца у једној Држави, одмах је дошло на дневни ред и питање о црквеном уједињењу.

Уједињење Српске православне цркве, из свију црквених области наше Краљевине, није више сан, него стварни чин. Овај акт јединства једнодушно прокламован је у Београду 13. (26) маја прошле године од *цјелокупног српског епископата:* а владарским указом 7. јуна ове године добио је највишу санкцију.

Овим су све досадашње српске православне цркве, као и оне које су биле у вези са другим православним црквама, *сједињене у заједничку нераздвојну цјелину.*

Данас, на дан Сабора српских просвјетитеља, *у присуству свију српских архијереја*, у Сријемским Карловцима, на најсвечанији начин, врши се проглашење успостављања Српске патријаршије: наша се Црква уздиже на степен виши чиме се за вазда крунише дјело уједињења наше Цркве и нашег народа.

За владе Немањића напредовао је српски народ, а до врхунца угледа и славе дошао је за вријеме цара Душана Силног. Душан је учинио своју пространу државу угледном у свијету и најмоћнијом на Балканском полуострву.

Године 1346. Душан сазове у Скопљу знаменити Сабор и о Ускрсу, 16. априла, прогласи се Пећка архиепископија за Патријаршију, а Душан се свечано крунише за цара српског.

Данас се само обнавља стара Пећка патријаршија, *коју су Грци 1766. незаконито укинули. Али, Српска патријаршија није се тада коначно угасила. Присаједињење ове Цариградској цркви није било пуноважно, јер је спроведено насилно, против воље надлежних фактора, незаконитим и неканонским путем и начином. Тај насилнички акт сматрала је Српска црква за државни удар.* И народ и свештенство српско борише

181 Ово треба разумети, да је Калуђеровић беседио по благослову свога митрополита, Митрофана Бана, који је био председник Средишњег Архијерејског сабора, и у тој функцији имао егзархиско овлашћење трона Светог Саве, јер му је то пуномоћје поверио српски епископат.

се противу тога удара дуго и очајно... Али, наступило је тешко доба, да је Пећка патријаршија фактички потпала под Грчку патријаршију, у највећем обиму своме, *али у целини никад и никако.*

Последњи плам на пријестолу Св. Саве, гори увијек, гори и данас, те својим животом и бићем класички свједочи да је првобитна Светосавска аутокефалија Српске цркве увијек и непрекидно и остајала, да је трајала и дотрајала до данашњег дана. Тај живи и никад неугашени Пламен тињао је на Цетињу, на пријестолу старославне Зетске, скендеријске и Приморске митрополије, тој јединој митрополији српској, до данашњег дана успјешно се одржао црквеноправни континуитет и традиција Пећке Патријаршије.

Храбра наша војска на Митровдан 1912. године ослободила је Патријаршију и Пећ, а актом политичког уједињења и црквеног јединства, омогућено је подизање наше старе српске славе и обнављање Пећке патријаршије (...).

Обнављање Српске пећке патријаршије дјело је Божје у истини и Бог ће га по милости својој благословити, како би цвјетало и напредовало у свему своме што је Богу угодно, а уједињеном српском народу срећно и корисно.

Браћо! Постигосмо политичко уједињење, оствари се црквено јединство, сад је потребно да се опашемо *слогом и љубављу и то не само у обиму српских или југословенских него и у обиму свесловенских идеала.*

Ако тако сложно будемо радили, пошто смо се на дјелу освједочили *да само слога Србина спасава,* убрзо ћемо стећи и то свето увјерење *да само слога Словенство спасава,* што ће се, ако Бог да ускоро и остварити. Амин!“[182]

И на крају, нужно је подвући, да на основу свега онога што је у *овоме* раду установљено, од 1920. постоји, Српска православна црква као *канонска самостална црква,* коју као такву признају све православне аутокефалне цркве на челу са Цариградском — Васељенском црквом у Цариграду, *и према томе ниједна њена епархија или више њих, не може се канонски издвојити у самосталну — посебну цркву без њене сагласности као Мајке-цркве, тј. без сагласности њених епископата — Светог архијерејског сабора.*

А, то треба да знају они са Југа и Запада, јер се Српство тутњавом злих духова 1988. пробудило и на ноге востало!...

182 Гласник, службени лист УСПЦ 1920 84-85. Подвлачење у тексту је моје.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 2

Др Никола МАРОЈЕВИЋ

КОМЕ САМ ЈА БЛИЖЊИ?

25. Недјеља по Духовима

(Лк. 10, 25–37)

25 И гле, законик неки устаде и кушајући га рече: Учитељу, шта ми треба
чинити да наслиједим живот вјечни?
26 А он му рече: (та је написано у Закону? Како читаш?
27 А он одговарајући рече: Љуби Господа Бога својега свим срцем својим, и
свом душом својом, и свом снагом својом, и свим умом својим; и ближњега
свога као самога себе.
28 А он му рече: Право си одговорио; то чини и живјећеш.
29 А он, желећи себе да оправда, рече Исусу: А ко је ближњи мој?
30 А Исус одговарајући рече: Човјек неки силажаше из Јерусалима у Јерихон, и
западе међу разбојнике, и ови га свукоше и ране му зададоше, па одоше, а њега
полумртва оставише.
31 Случајно пак силажаше оним путем неки свештеник и видјевши га, прође.
32 А тако и левит, кад је био на оном мјесту, приступивши, погледа га и прође.
33 А Самарјанин неки путујући дође до њега, па кад га видје сажали му се;
34 И приступивши зави му ране и зали уљем и вином; и посадивши га на своје
кљусе, доведе га у гостионицу, и постара се око њега.
35 И сутрадан полазећи извади два динара те даде гостионичару, и рече му:
Побрини се за њега, а што више потрошиш ја ћу ти платити кад се вратим.
36 Шта мислиш, дакле, који је од оне тројице био ближњи ономе што бјеше
запао међу разбојнике?
37 А он рече: Онај који му милост учини. А Исус му рече: Иди, па и ти чини
тако.

Учитељу, шта ми треба чинити да наслиједим живот вјечни? (25)

Јеванђељском приповијешћу о милостивом Самарјанину Господ разрешава веома важно питање за сваког човјека: како задобити живот вјечни? Законик јудејски ово питање постави Исусу и доби одговор да треба испуњавати Божије заповијести: *Љуби Господа Бога својега свим срцем својим, и свом душом својом, и свом снагом својом, и свим умом својим; и ближњега свога као самога себе* (27). Ко то чини живјеће вјечно. Пошто је законик био јудејски, образовани Јеврејин кушао је Господа тражећи му да одговори ко је тај ближњи. Чим не зна ко је ближњи, Исус увиђа да није испунио заповијест о љубави – зато му је и понављао – упознајући га са милостивим Самарјанином – огледним примјером новине коју доноси благодатна љубав према ближњем.

Како мало тражи Господ од човјека да би му даровао живот вјечни и како мало људи обраћају пажњу на свеспасоносне Божије заповијести. Како само Господ цијени човјека кад од њега очекује да Га љуби и поштује као Творца – чистом и непомућеном љубављу, али и опомиње да воли ближњега као самог себе. Зар је тешко вољети Оца? Зар је толико тешко вољети брата? Ни то човјек не може испунити!? Гдје је коријен тог човјековог настројења? Зашто хладна срца посматрамо чак и Оног који нас прво заволи? (1. Јн. 4, 19), и никад не престаје да нас воли и благодаћу својом кријепи и храни. Сјетимо се само светих Апостола које ништа није могло раздвојити од љубави према Богу (Рм. 8, 35–39), – а нас и пролазни свијет са својим тричаријама одваја не само од Бога него и од самих себе, одводећи нас у тамно вашариште овосвјетског живљења... Због чега не можемо чак ни ближње вољети – одговор треба тражити у човјековом маловјерју, које води самољубљу и осталим страстима. Гдје је јака вјера, ту страстима понестаје даха и мањка простора.

На апостолском трагу можемо срести запитаност: како човјек може да воли Бога кога не види, а не воли човјека кога види?! (1. Јн. 4, 20). А ко не љуби ни Бога ни ближње – њега не занима живот у вјечности. Затворен је у љуштуру сопствене егоистичке ништавности и недовршености. Вјечно му нешто фали, јер носи смрт на плећима. А вјечни живот – Царство Небеско – то је царство љубави свевјечне и свесилне. Нема веће казне за човјека од његовог удаљавања од Лица Божијег – зато Христос заповиједа: Љубите једни друге! – да би човјек наслиједио вјечни живот, јер је љубав хришћанска, несебична, чиста као тајна, неопходан услов за улазак у Царство Божије. Тамо гдје непрестано царују љубав и мир,

хармонија и јединство, тамо се једино може тражити излаз из живота преплављеног агонијом и везаног оковима смрти.

Иди, па и ти чини тако (37)

Свака јеванђељска прича, узета сама за себе, слика је неког догађаја општег карактера и тиче се човјека и његовог положаја у свијету. Одјељак о милостивом Самарјанину у кратким потезима обухвата цјелокупну историју рода људског. Силазак *неког човјека* из Јерусалима у Јерихон – пут/пад је првог човјека Адама из раја у свијет. Јерусалим је Град над градовима. Град коме сви тежимо и коме се враћамо. Сви путеви воде ка Њему, а само један из Њега. Пут нечовјека. Није смисао изласка из Јерусалима закључен напуштањем његових „зидина“ – Јерусалим пуноћу свог смисла задобија повратком у њега. Ко је једном доживио Јерусалим, тај га се увијек сјећа. Јерихон симболизује „долину плача“, стуб срама... Зато у њему пустоше разбојници, који безмало на смрт рањавају човјека. То су у ствари демонске силе, које користе „сјенку предвечерја“ насталу уласком смрти у свијет, да што више науде човјеку, раздирући његову душу. Демони су најљући разбојници, кријумчари душевни, који без икаквих обзира плијене човјеково највеће богатство – скривницу душевну, то стјециште свељудских вриједности, које човјека чине изабраником Божијим. *Неки човјек* је сваки човјек – то је Човјек као боголико биће (1. Мој. 1, 27). Свечовјек. Није случајно свештеника и левита пут нанио цестама Јерихона. Свештеник одговара Старом Завјету, а левит, насљедно свештенство, царско, јудејско, изабрано крвљу предака – одраз је Књига пророчких. Прошли су га они који су позвани да служе Богу и своме роду, у оно вријеме, али и за сва времена... Као што се они не окренуше на *рањеника*, човјека обрањеног тајном смрти – исто тако ни Стари Завјет ни Пророци, немају лијека за неизљечиву бољку *рањеника*, који тражи *свитање* које никако да дође. Зато предстоји милостивом Самарјанину – у ствари – свељубљеном Господу Исусу Христу – да својим рукама, уљем и вином, симболима небеске хране, извида ране невољнику. Самарјанин није јеврејског рода, што додатно наглашава улогу и природу милосрђа и љубави према ближњем, гдје није пресудно поријекло ни статус човјека – важна је вјера у Господа и срце отворено за сусрет са Њим.

Ништа људе не веже чвршће од помоћи у недаћама. Ближњи се (пре) познаје у сваком ко пати, страда, кога боле ране које живот доноси. Када Самарјанин – Христос – доводи човјека гостионичару [а гостионичар је

символ *Пастира доброг* (Јн. 10, 11)], плаћа његов боравак и утјеху. Он тиме испуњава милосрђе до краја. А кад обећава да ће доћи да га обиђе – шта је то него Његово подсјећање да ће Другог доласка бити и да неће ни најмањег од Његових заборавити!? То обећање је плод *Свељубави* Божије, којој нема равне ни на овом ни у свим могућим свјетовима. Милосрђе, као да се стиди, тајанствено прелази у љубав. Божанску *северлину*. Префињена је нит која чини границу између милосрђа и љубави, таква да је ни најистанчаније *духовно око* не може уочити. То је одсјај свебожанствене вјечности, коју Христос својом жртвом на Крсту, подноси да би свијет вјечно живио (Јн. 6, 51).

Како задобити живот вјечни у овоме греховима оптерећеном животу? То је питање над питањима! Питање свих питања! Потребна је Љубав – Свецарица – према Богу и ближњем. Није више довољна само вјера, – испуњење заповијести долази након исповиједања вјере. Нарочито треба имати на памети да ближњи „зависи“ од твоје љубави онда кад је у немоћи – кад му је потребна баш твоја помоћ. Тада човјек који Бога љуби свим срцем – ближњег као себе сама – постаје сасуд Божије доброте и милосрђа које врхуни у љубави – а љубављу коју пружа ближњему ништа не губи од своје личности. Напротив. Добија испуњење, усрховљује овај живот овјенчан пролазношћу, утирући пут ка Царству Небеском, обећаном и жуђеном. Циљу над свим циљевима. Циљу који те чека откад си рођен у Духу. То је само твој циљ. И само једним путем можеш стићи до њега – путем љубави према Богу и ближњем. И ти си некоме ближњи – ближњи си као прво самом себи. Оном *рањенику* што чека на утјеху и помиловање. Нема човјека кога не нападају зли дуси, *јерихонски разбојници*, мешетари прозаични. Пружи руку себи, оној божанској искри у твом срцу дај простора да се развије, процвјета и миомирисом испуни и ваздух и земљу, обрадује сунце и мјесец... Нема нигдје срца тако истински преданог као што је срце испуњено и облагодаћено љубављу према Богу и Човјеку.

Нема и не смије бити мјеста за гријех у човјековом срцу испуњеном љубављу. Ако и постоји нека празнина, онда је не треба испуњавати лошим мислима, узалудним сјећањима, беспоговорним осудама – ни на трен!? Како је пребогат човјек чије срце плива у океану љубави! Како је *слободан* човјек „заробљен“ у љубави према Богу и ближњем! Нема веће слободе него живјети за другога и Вјечног Другога. Ко једном, макар и за час, осјети мелемну жаоку Христове саможртвене љубави – проткан је благодатном силом и ништа не може замијенити тај осјећај који га чини свјетлијим од Сунца и тајновитијим од Мјесеца. У очима носи призрак

оне Свјетлости, којом је обасјан Град над градовима – наш Небески Јерусалим – кога Господ да нас удостоји заједно са свим рањеним, болесним, исцијеђеним, љубљеним – удовима Његове Пресвете Невјесте – Цркве Божије – Једине истинске вјечне Заједнице Љубави. Амин.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 94

Др Жарко ЛЕКОВИЋ

МОЈКОВАЧКА БИТКА

Апстракт: Мојковачка операција подразумијева догађаје на ратишту у новембру и децембру 1915. и почетком јануара 1916. године, што се поклапа са временом повлачења главнине оперативних војних снага Краљевине Србије преко Црне Горе за Албанију. Са војничког аспекта важност Мојковачке операције и саме битке треба цијенити по мјесту гдје су се борбе одиграле, (као и по времену и резултату), а с обзиром на правац повлачења српске војске. Завршна фаза Мојковачке операције била је Мојковачка битка која се одиграла на Бадњи дан и Божић 1916. године. Она подразумијева операције Санџачке војске код Мојковца, Берана, Рожаја, Чакора и на простору између Лима и Таре.

Кључне ријечи: Црна Гора, Србија, Аустро-Угарска, Мојковац, рат, борба, војска, оружје.

На сам Божић 2016. навршиће се 100 година од сјајног подвига нашег оружја достојног најљепших страница историје српског народа.

У једном кратком осврту немогуће је изнијети све детаље везане за Мојковачку битку. Зато ћу, умјесто изношења бројних чињеница, предочити читаоцу само неке битне ствари везане за овај догађај.

Црногорске владе су у периоду 1903-1914. године биле одлучно антиаустријски оријентисане и покушавале су да се ослободе економске доминације Аустро-Угарске, која је на другој страни радила свим средствима да продуби што већи јаз између Србије и Црне Горе како би парализовала српски утицај у Босни и Херцеговини. У предвечерје Првог свјетског рата Аустро-Угарска је просто анатемисала српски народ.[1]

1 Др Новица Ракочевић, *Црна Гора и Аустро-Угарска 1903-1914.*, Титоград, 1983, стр. 175-180.

Оно што се дешавало на Балкану 1914. и 1915. године посљедица је добро познатог учења њемачке спољне политике о продирању на Исток, чији је творац Бизмарк још 1878. године означио баш Аустрију њеном претходницом. Овај велики пут њемачком продирању на исток, спречавала је Србија, која се налазила на самој капији Запада и Истока.

Због унутрашњих и спољних проблема у којима се нашла Црна Гора, почело се у Влади говорити о питању уније са Србијом као јединoм излазу из кризе. Искушење Црне Горе у Балканским ратовима узимало се као доказ за безбједнију будућност коју је требало тражити искључиво у заједничкој држави. Током 1914. године Црна Гора је знатно ојачала односе са Србијом, што је допринијело подизању њеног угледа код осталих јужнословенских народа у неослобођеним крајевима.[2]

Аустро-Угарска дипломатија и војска сматрале су уједињење Црне Горе и Србије као непосредну опасност за опстанак Хабзбуршке монархије, па су ставиле себи у задатак да свим средствима, укључујући ту и рат, спријече то уједињење. Зато је односе Црне Горе и Аустро-Угарске у 1914. години карактерисао низ криза, али и попуштања затегнутости, а свака криза чинила се већом и опаснијом од претходне. Десило се да су 1914. године Аустро-Угарска и Србија отпочеле рат, али и прије јулске кризе било је неколико прилика кад су многи вјеровали да сукоб између Двојне монархије и Црне Горе може запалити Европу.[3]

У јулској кризи 1914. године Црна Гора се нашла у изванредно тешком положају, иако сама није била изложена оптужбама за убиство аустроугарског пријестолонасљедника у Сарајеву. Она се тих дана налазила у дубокој економској кризи, а њена војска, са застарјелом организацијом и слабим наоружањем и опремом није била способна за вођење модерног рата.[4] Међутим, и поред тих огромних тешкоћа, Црна Гора је одлучно стала на страну Србије. Пријетње Србији, а затим напад Аустро-Угарске на Србију народ је схватио као напад на Црну Гору и српски народ уопште.

Расположење народа од самог почетка рата може се пратити кроз бројне патриотске бесједе његових посланика. Народни посланик Јанко Тошковић каже да је Аустрија вјековни непријатељ српског народа и да „хоће да нам приреди друго Косово. Зато нема те српске и словенске душе, која, знајући да је наш драги српски Биоград већ у огњу, не би сада радосно полетјела у свети бој“.

2 Никола Ђоновић, *Црна Гора пре и после уједињења*, Београд, 1939.

3 Џон Д. Тредвеј, *Соко и Орао – Црна Гора и Аустро-Угарска 1908-1914.,* Подгорица, 2005, стр. 190-193.

4 Архив Историјског института Црне Горе, *Кратак историјски преглед организације, формације и наоружања црногорске војске.*

Зато се захтијевало „да се смјеста похита браћи у помоћ, или друго Косово или српско уједињење“.[5]

Скупштина је, наравно, једногласно усвојила резолуцију у којој се наглашава да Црна Гора, вјерна државним традицијама, и у овој прилици као и вазда треба да испуни своју дужност, да стане у заштиту братске Србије и да на насиље и наметнути рат одговори ратом. Циљ борбе је био јасан – слобода и уједињење српског народа. Овај циљ је пратио српски народ још од Косовске битке и представљао је косовску завјетну мисао. Тако су и сви способни држављани Црне Горе одушевљено прихватили рат са моћном Монархијом, иако су знали да за рат нијесу били спремни. Идеја српства надјачала је све остале. Србија и Црна Гора, егзистенцијално угрожене, имале су јединствену политику, стратегију и циљеве одбране. Знало се да Монархија не напада само Србију, већ да преко ње напада уједињење српских земаља у једну српску државу.[6]

Црна Гора је до тада увијек била носилац слободе и уточиште у тешким данима робовања. Идеја и тежња за дијељењем, цијепањем и разједињавањем увијек је народу била страна и туђа, од странаца и туђина убачена и подметнута. Прихватали су је само они са нижим моралним и интелектуалним нивоом зарад материјалних интереса. И тада су непријатељи Српства свим могућим средствима, а нарочито лажном пропагандом радили да српски народ разједине и покоре како би га у ропству искориштавали.[7] На другој страни постојала је народна храброст изражена у личној жртви за опште добро и представљала је вјечну борбу за крст часни и слободу златну. И тадашња Црна Гора је до краја извршила своју часну улогу према Српству и према самој себи. Савјест јој је чиста, и као таква је ушла у најсвјетлије странице српске историје. Избјегнут је онај најтежи, морални пораз који би за државу са таквим војничким традицијама био заиста катастрофалан.

Војни кругови Аустроугарске монархије такође су добро знали да је Црна Гора у Балканским ратовима исцрпљена и да је неспособна за рат, уколико не добије велику помоћ и не изврши реорганизацију војске. Рат је био неизбјежан, па су још у фебруару 1914. истакнути посланици у Црногорској народној скупштини указивали на опасност од скорог рата „јер је атмосфера која их је окружавала мирисала на барут“. С времена на вријеме, дешавало се да аустроугарске оружане снаге повриједе црногорску границу. Аустроугарски војни кругови су то радили намјерно и на тај начин непрестано тражили повод за рат. Највећи проблем у

5 *Стенографске биљешке о раду Црногорске народне скупштине 1914. године*, Цетиње, 1915.
6 Исто.
7 Државни архив Црне Горе, *Погранични комесаријат Жабљак*, 1914, фасцикла 4.

званичним дипломатским односима Црне Горе и Аустроугарске у првој половини 1914. године била је граница у рејону Пљеваља. У Црну Гору у овом периоду пребјегавају и бројни Срби из Боке и Босне и Херцеговине који не желе да падну у руке аустроугарских власти и допадну тамнице и мучења.[8]

Црна Гора је у Првом свјетском рату пришла Антанти, борила се уз Србију против Аустроугарске војске и мобилисала око 54.000 људи. Аустроугарској је објавила рат 6. августа 1914. године. Била је свјесна да њене границе неће лако прећи, због низа утврђења чије се линије нијесу могле пробити без осјетних губитака, због савремених техничких оруђа, топова и митраљеза којима је аустроугарска војска располагала. Процјена војних кругова монархије се на самом почетку рата показала исправном, јер груписање црногорске војске и њене почетне операције нијесу биле координиране са операцијским планом српске војске, што се неповољно одразило на ратишту. Зато је начелник штаба српске Врховне команде војвода Радомир Путник 6. августа 1914. године израдио „Заједнички план дејства српске и црногорске војске у рату против Аустро-Угарске“. Од српских официра и два црногорска капетана краљ Никола је формирао штаб црногорске Врховне команде, што је допринијело већој ефикасности приликом војних дејстава током 1914. године. На херцеговачком фронту 1914. године црногорске су се трупе углавном држале одбране. Према Босни је дејствовала црногорска санџачка војска, која је са српском ужичком војском стигла до Пала код Сарајева, чиме је била угрожена позадина Шесте аустроугарске армије и олакшан рад главних српских снага на Дрини. Послије побједе српске војске у Колубарској бици, ослобођења Београда и протјеривања непријатеља из Србије, на фронтовима је завладало затишје које је потрајало до октобра 1915. године.[9]

Њемачка врховна команда је 1915. године, након пораза у претходној години на Церу и на Руднику вјеровала да ће брзо свршити са Србијом. Рачунала је да су њене трупе заморене дугим ратовањем и уз то десетковане и разним болестима, па ће бити довољно да се ангажује свега два пута већа снага, 350-400.000 људи уз тешку артиљерију и минобацаче. Уз то рачунали су на повољне услове у Босни, Војводини и Бугарској. Тако би Србима остала слободна одступница само кроз Црну Гору и Албанију. За савладавање Србије су одређене три армије: 1) Аустроугарска армија, под командом генерала фон Кевеша, састављена од седам ди-

8 Државни архив Црне Горе, Министарство унутрашњих дјела, управно одјељење, 1914, фасц. 149, 3240.

9 Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*., Београд, 1990, стр. 408-422.

визија, која је требала да пређе Саву код Београда и да надире долином Колубаре, 2) Њемачка армија, под командом генерала фон Галвица, састављена од седам њемачких дивизија, која је из Баната имала задатак да пређе Дунав код Смедерева и да наступа уз Мораву, и 3) Бугарска армија, под командом генерала Бојаџијева од пет дивизија и македонске легије за дејство од ушћа Тимока у Дунав па све до Ћустендила.[10]

Све ово што се код непријатеља дешавало српска Врховна команда је пажљиво пратила и скретала пажњу савезницима, предвиђајући напад од стране Бугарске. Но, савезници бјеху водили у Софији разговоре с Бугарима, и повјеровали су предсједнику бугарске владе Радославову који се заклео на икони св. Николе да неће напасти Србију. Српска Врховна команда, поучена искуством из ранијих ратова, била је више него убијеђена да ће Бугари и овога пута мучки напасти. Руси су пак, у својој словенској наивности увјеравали да је Бугарска мобилизација уперена против Турске. Тако је политика учинила да се план српске Врховне команде о нападу на Бугаре, уз задржавање Њемаца и Аустријанаца, одбије, па је одступање преко албанских гудура и црногорских кршева постало неминовно, нарочито након почетка ратних операција Бугарске против Србије 14. октобра 1915. године. Здружена офанзива њемачких и аустро-угарских снага под командом фелдмаршала Аугуста фон Макензена почела је шестог октобра 1915. Херојска одбрана Београда пред неколико пута јачим непријатељем остала је безуспјешна. Српска војска, опкољена са свих страна имала је огромне губитке. Борила се надчовјечанском снагом, одступајући под борбом испред непријатеља, по лошем времену, тешком разлоканом путу, без хране, без одијела и без помоћи од стране савезника, умирући од најстрашније смрти, од зиме, глади, исцрпљености и пјегавог тифуса.[11]

Српска Врховна команда је издала наредбу о повлачењу ка Јадранском мору 25. новембра 1915. године. Повлачење је отпочело 28. новембра. Поред војске и цивила, из Србије су измјештени сви органи тадашње српске државне управе. Краљ, чланови владе и парламента, министарства, судови и остале државне институције дијелили су судбину војника, регрута, ученика, жена, дјеце и стараца. Различите су процјене броја војника, официра и цивила на Косову Пољу. Неки извјештаји говоре да је овдје крајем новембра 1915. било 220.000 војника и официра и 200.000 цивила. Српска војска у повлачењу вукла је са собом масу од 40.000 аустроугарских заробљеника. У Валону је стигло свега 24.000 преживјелих аустроугарских заробљеника, а још 2.000 ће умријети од колере прије

10 Милан Ђ. Недић, *Српска војска и Солунска офанзива*, Београд, 1932, стр. 16.

11 Стеван Јаковљевић, *Српска трилогија*, II, Београд, 1974.

искрцавања на италијанско острво Азинару. Они су били пиони за компензацију и размјену у преговорима.[12] Војне власти су чиниле све што је у њиховој моћи да овим заробљеницима живот учине што подношљивијим. Сматрало се питањем части да се са њима поступа као са српским војницима. Јели су исту храну коју су јели и српски војници, а Србија је често чинила више него што јој је дужност налагала.[13]

Остаци српске војске су се тако у извјесном реду, гоњени, једни од бугарских, други од аустро-угарских трупа пробијали кроз албанске и црногорске планине. Српска војска у повлачењу је била дисциплинована. Тешко оружје, запреге и сувишне ствари остављали су за собом. Измучени ратници водили су рачуна о свом образу и честитости. Према локалном становништву су се односили пријатељски и људски. О страдањима војске и народа постоји много докумената и забиљежених сјећања. Солидарност и сажаљење су били присутни на сваком кораку. Полугладни народ Црне Горе, како то лијепо рече Добрица Ћосић, дијелио је последње залогаје са избјеглицама и војницима Мишићевих и Степановићевих трупа. За то вријеме сердару Јанку Вукотићу су свакодневно стизали извјештаји о кретању српских трупа: знао је из дана у дан, да су поједини дјелови избили на обале Скадра, да су други у том часу били у Тузима, трећи на маршу према Подгорици, четврти на маршу према Матешеву. Прве српске трупе стижу у Скадар 16. децембра, док је наредба о евакуацији Скадра објављена 19. јануара 1916. године.

Вијести о овом страдању су се и тада преносиле муњевитом брзином. Како биљежи један хроничар била је то права слика пакла. Људе у Европи је потресла слика болесне и изнемогле мајке која на крилу држи мртво одојче и тихо рони сузе које квасе лице и заливају очи угашеног дјетета. Очи жена и дјеце из Србије тада бијаху окренуте према Ругови, Чакору, Црној Гори. Нико од њих није био сигуран да ће жив проћи. Оставили су своја огњишта, отаџбину, гробове милих и драгих само да не падну у ропство. Са собом су понијели мошти краља Стефана Првовјенчаног из манастира Студенице са четири велике воштанице, знајући да напријатељ у уништавању духа и вјере прво удара на светиње. Сви документи нам говоре да је обичан човјек тада био крајње побожан и високо моралан. Као што и само јеванђеље каже „не живи човјек само о хљебу“. Потребно је чинити свете ствари да би се отишло у вјечност. Зато су у тим тешким данима повлачења кроз Црну Гору многи домаћини примали србијанску војску и народ у своје куће, а јунаци са Мојковца, бранећи ближњега свога, достигоше највеће идеале етике, а многи од њих јунач-

12 Лука Горголини, *Проклети са Азинаре*, Нови Сад, Београд, 2014, стр. 256.

13 *Аустроугарска зверства*, извјештај Р. А. Рајса, Лондон, 1916.

ки положише животе за слободу, отаџбину и свето Српство. Фотографије нам говоре да је стање у србијанској војсци тих децембарских дана 1915. године било очајно, владала је оскудица у храни, биле су лоше комуникације, велика хладноћа, дотрајала су одијела и обућа, крајња је изнуреност људи и стоке усљед непрекидних борби и покрета, угроженост праваца од Шиптара.[14]

Читаву ову операцију најбоље карактеришу ријечи маршала Жозефа Жофра, главнокомандујућег снага Антанте: „Повлачење наших савезника Срба, у околностима у којима је извршено, по страхотама превазилази све што је историја до сада забиљежила“.

Данас неки „војни стручњаци“ износе мишљење да је Мојковачка битка представљала у ствари непотребну жртву без неког трајнијег ефекта. Требало је по њима избјећи битку, јер су србијанске снаге завршавале свој пролаз на територији Албаније. Истина је другачија. Када је аустроугарска војска примијетила да српска војска има намјеру да се повлачи преко територије Краљевине Црне Горе, схватила је да би пресјецањем тог повлачења у потпуности уништила српску војску и заузела Црну Гору. Тада аустроугарска војска сва расположива средства баца у том правцу. Заслуга црногорских јединица под командом сердара Јанка Вукотића у Мојковачкој бици, јануара 1916, у томе је што су осујетиле покушај аустроугарске војске да пресијече српске колоне у одступању. Нијесу дозволиле непријатељу да удари српској војсци у бок и позадину. Заслуга је ових јунака што аустроугарска војска ни у Црној Гори ни у Албанији није успјела да зароби ни једну већу српску јединицу. Да у тим тешким данима за српску војску и српски народ Санџачка војска није затворила мојковачка врата пред аустроугарским дивизијама, оне би пресјекле одступницу српској војсци у повлачењу према Подгорици и Скадру и катастрофа би била неизбјежна, а судбина српског народа би отишла другим током. Српска војска је била спасена, јер је за вријеме цијеле Мојковачке операције добијено много времена за потребе повлачења. Захваљујући само великом осјећању српства и братства црногорска војска је истрајала, пореметила замисли аустроугарске Врховне команде и потврдила старо увјерење о црногорском дијелу српског народа: да је пун чојства и јунаштва.[15]

Након повлачења, Србија, као препрека њемачкој спољној политици, није више постојала, а Њемачка врховна команда је објавила да је Србија збрисана са лица земље и да српска војска више не постоји.

14 Ђорђе Ђурић, *Србија у Првом светском рату – Илустрована хронологија*, Београд – Нови Сад, 2014, стр. 480.

15 Милан Ђ. Недић, *Српска војска на албанској Голготи*, Београд, 1937, стр. 61-64.

Повлачење кроз Црну Гору и Албанију остало је у традицији запамћено под именом „Голгота Србије“. Крајем прве половине децембра, у Скадар и на јадранску обалу почеле су стизати избјеглице, како је записао један странац очевидац – „понаособ, у малим групама, у збијеним одјељењима, коњаници и пјешаци измјешани... до крајњих граница малаксали, прави покретни лешеви... мршави, испијени, суморног изгледа, црна лица и угашених очију“, па ипак „никаква жалба се није чула са усана ових људи који су толико препатили..., ишли су ћутке и само би понекад рекли – хлеба, и то је била једина рјеч коју су имали снагу изговорити.“[16] Исти очевидац је додао: „По који одред је и даље имао војничко држање“. По евиденцији Врховне команде, на албанским обалама је посљедњих дана децембра 1915. било приближно око 110.000 војника и 2.350 официра. Рачунало се да је у бројном саставу недостајало 70.000 од оних који су почели одступање крајем новембра. Из војних материјала, који су поднијети конференцији мира, наводи се да су губици у борбама у јесен 1915. и током повлачења кроз Албанију износили укупно 150.000 мртвих и 77.278 несталих, који су прибројани мртвима.

Што год се дубље повлачило и даље залазило у унутрашњост, забуна, пометња и страх бивали су све већи. Говорило се како им у помоћ иду Руси. Причало се како су Козаци прешли већ Дунав и наступају долином Тимока. Други су очекивали Французе од Солуна. Вјера да нијесу сами била је утјеха свима. Од Руса ни трага ни гласа, а Французи не стигоше. Србија и Црна Гора су биле потпуно усамљене. Гвоздени непријатељски обруч се полако сужавао и стезао је све теже. Непријатељ је, с разлогом, очекивао предају српске војске на Косову. Српска Врховна команда доведена у тежак положај морала је брзо одлучивати шта да се ради. Одлучила је да се повуче до Јадранског мора, да се реорганизује, поново наоружа и с пушком у руци врати у отаџбину. Ту своју одлуку која је спасла Србију и српски народ и учинила га великим за сва времена изложила је врло јасно и врло одређено и војсци и народу, објаснила им циљ овог повлачења и убиједила их у његову потребу. Друго рјешење била је капитулација, и она није била достојна српског народа, његове славне прошлости и високе народне свијести.

Са таквим расположењем започела је и Мојковачка операција, која подразумијева догађаје на ратишту који коинцидирају са временом повлачења главнине оперативних војних снага Краљевине Србије преко Црне Горе за Албанију новембра и децембра 1915. и јануара 1916. године. Операцију карактеришу оновремени напори, несебично пожртвовање, глад, слабо наоружање, временске неприлике и лоша ратна срећа

16 Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд, 1984, стр. 260.

ратника и народа Црне Горе и Србије, али и етичка и епска својства ратничког јунаштва. Са чисто војничког аспекта важност Мојковачке операције и саме битке треба цијенити по мјесту, времену и резултату, гдје су се борбе одиграле с обзиром на правац повлачења српске војске. Од каквог су значаја били догађаји у Црној Гори најбоље нам указује чињеница да су они убрзали покрете и код Србијанаца у Скадру и трупа у албанском приморју. Врховна команда српске војске наредила је убрзано укрцавање трупа у Медуи и Драчу за транспортовање преко мора, као и упућивање у Валону трупа способних за марш. Српска влада је напустила Скадар и 2. јануара се укрцала у Медуи за Крф.[17] Регент Александар учинио је признање Санџачкој војсци и сердару Јанку Вукотићу за упорне борбе од Дрине до Мојковца 29. децембра 1915. године, одликовао га је највећим орденом за храброст Карађорђевом звездом са мачевима. Дајући му орден рекао је следеће: „Војводо, ви сте се више него одужили српству, зато ми је драго што ми се пружа прилика да вам лично из руке предам за сада ово моје мало признање.“[18]

Завршна фаза „Мојковачке операције“ била је Мојковачка битка. Љубав према слободи доведе до тога да на Бадњи дан и Божић у ледом и снијегом окованим брдима око Мојковца дође до најжешћег судара двије војске, до борбе прса у прса, на сабљу и бајонет. У свом дивовском отпору многи оставише своје кости по непролазним кланцима и врлетима око Мојковца и ријеке Таре. У тим ударима и противударима црногорска војска је успјела да противнику зада тежак пораз. Србија је успјела да сачува живу силу, која је извршила један од највећих маневара у историји ратова, и као побједничка опет се вратила у Србију.

Наиме у сектору Мојковца 6. јануара 1916. године морала је црногорска војска да издржи удар главних аустроугарских трупа, а 7. јануара је прешла у противнапад. Борбе око Мојковца су вођене још неколико дана, али не са оном жестином и снагом као што су биле 6. и 7. јануара. Непријатељ је рачунао да их баш нападне на велики празник вјерујући да црногорски ратници неће бити на положајима, већ у црквама и манастирима на светом причешћу, или код својих породица. Сви војници су, међутим, били на положајима. Био је то крвави празник пун страхота и ужаса.

Стање у црногорској војсци било је јако тешко. Носили су оно што су од куће понијели. На неколико дана су добијали по пола килограма хлеба. Носили су пушке „московке“ од којих већина није имала бајоне-

17 Др Никола П. Шкеровић, *Црна Гора за вријеме Првог свјетског рата*, Титоград, 1963, стр. 133.

18 *Деведесет три дана борбе од Дрине до Мојковца*, приредио Жељко Чуровић, Бијело Поље, 1989, стр. 23.

те. Муниције је такође било недовољно. Укупан број војника био је око 6.500. Аустроугарска војска ангажовала је двије дивизије, укупно 14.000 добро наоружаних и обучених бораца, опремљених пушкама „маузеркама“, топовима, десетинама митраљеза и огромном муницијом која се није штедјела.[19]

На Бадњи дан 6. јануара генерал Рајнел издаје наредбу за напад и 6. аустроугарски краљевски пук напада Разврше и Бојну њиву, односно Доњоморачки батаљон Колашинске бригаде. Ређају се јуриши и противјуриши, са пуно губитака на обје стране. Непријатељ уз директно вођство генерала Рајнела заузима Бојну њиву и Улошевину. Сердар Вукотић процјењује да је следећи дан кључан, напушта штаб у Колашину и одлази директно на положаје код Мојковца, гдје се налазио бригадир Петар Мартиновић и дивизијски штаб. Доносе одлуку о контранападу и Ускочки батаљон под окриљем ноћи и густе магле се у шуми среће са Аустроугарима, који су били такође кренули у напад с циљем изненађења и даљег освајања положаја. Непријатељ је мислио да заобиђе Колашинску бригаду и да јој се нађе у позадини, али су то Ускоци спријечили. Батаљонски трубач Никола Шећковић свирао је јуриш у часу када је пао тешко рањен. Цио први борбени ред кренуо је у јуриш. Ускоци су водећи вишечасовну борбу знатно олакшали напад Колашинској бригади. Непријатељ се жилаво борио, а о жестини ових борби најбоље говори чињеница да је Ускочки батаљон имао 49 погинулих и 46 рањених официра, барјактара и војника. То је ријеткост у ратној историји да број погинулих премашује број рањених. У борбу се затим укључују и оба регрутска батаљона. Густа шума и снијег који је нападао те ноћи представљали су велику тешкоћу, но Ускоци су у току читаве борбе дјеловали снажније и спретније од елитних непријатељских војника. Командант овог чувеног батаљона, поручник Љубомир Ј. Полексић у својим забиљешкама каже: „Лакоћа са којом су се ови јунаци хватали за непријатељски бајонет у часу када су српске трупе, чију су одступницу бранили, биле већ удаљене преко 200 километара, знак је високе војничке вриједности и одлучности да истрају у борби до последњег. Истрајали су“.

Колашинска бригада са својих пет батаљона отпочела је напад у седам часова дејствујући према Бојној њиви, Улошевини и Лепенцу. Својим противнападом, сломила је аустроугарски напад на главном правцу удара и уз велике жртве, 37 погинулих и 77 рањених, успјешно обавила свој задатак.

Видјевши да је код регрутских батаљона ситуација лоша командант дивизије, око 8,30 часова наређује команданту Дробњачког батаљона

19 Др Новица Ракочевић, *Вријеме књаза и краља Николе 1878-1918. године*, Београд, 2006, стр. 110.

Николи Ружићу, који је једини био у дивизијској резерви, да издвоји три чете и да их најхитније пошаље на Бојну Њиву као појачање регрутима. Под командом поручника Јефта Ружића, Превишка, Ивичка и Комарска чета храбро и силовито у жестоком јуришу заузима Бојну њиву и одбацује непријатеља на Улошевину. Губици 14 погинулих и 24 рањена. До пада мрака батаљон се задржао на Бојној њиви, када се, по наређењу команданта дивизије, повукао на лијеву обалу Таре.

Пољски батаљон Колашинске бригаде команданта Секуле Бошковића и Бјелопољска бригада команданта Грујице Грдинића добили су задатак да бране прелаз преко Таре, од Доњих поља до Добриловине, и да нападају на правцу Боровњачки крш–Крстац–Улошевина–Бурен. На свом одбрамбеном одсјеку, Бјелопољска бригада и Пољски батаљон тога дана имале су тешке окршаје на десном крилу, али успјеле су да одбију све нападе 205. ландштурмске бригаде, а водили су борбе и у дијелу Градца и Сиге. Упорни покушаји Бјелопољске бригаде да се пробије преко Улошевине у правцу Бурена и угрози позадину непријатеља, везивали су за себе знатне снаге непријатеља. Да је непријатељ освојио лијеву обалу Таре био би у питању читав одбрамбени систем дивизије.

Мојковачка битка подразумијева операције Санџачке војске код Мојковца, Берана, Рожаја, Чакора и на простору између Лима и Таре. С обзиром да радови других уважених колега на овом скупу детаљно обрађују учешће Горњовасојевићке и Доњовасојевићке бригаде, овом приликом бих само истакао да су оне за постигнуте ратне успјехе у жестоким борбама код Мојковца и Берана посебно истакнуте и похваљене.[20]

Борбено расположење против непријатеља водило је Црну Гору, као и увијек када су услови диктирали једнодушност са Србијом. Посебно су се истакли својим јунаштвом добровољци који су из Америке, углавном преко луке Солун, дошли на позив краља Николе, који је објављен у листу „Србобран“. Влада је поклонила нужну пажњу повратку Црногораца из Америке, да би се борили као војници на ратишту и да попуне ратовима проријеђено становништво. Влада је упутила и два делегата у Америку, дала им средства и упутства како да доведу што више добровољаца.[21] Наравно, треба одати признање и цијелом народу који није подлегао притисцима, а нарочито не пропаганди која је користила сва могућа средства да разједини и покори српски народ.

За постизање високог војничког морала и ријешености да се истраје у борби до последње капи крви своје заслужни су команданти који су својим говорима и дјелом храбрили своје војнике. Записано је да се на

20 Др Новица Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914-1918*, Подгорица, 1997, стр. 155.
21 Саво Вукмановић, *Споменица потопљених добровољаца под Медовом*, Цетиње, 1939.

Бадње вече у Колашину у здравицама уз подигнуте чаше, заклињало да се непријатељу неће уступити ни педаљ земље и да ће се изгинути на бранику отаџбине. Важно је да се братска српска војска повуче, да их освети и сатре швапску силу. На крају наређења, уочи битке, командант одреда истиче: „Надам се да храбри Ускоци неће ни овог пута попустити, него ће и овај задатак као и сваки до сада, јуначки извршити“. У току саме битке, када је лијево крило ухватило везу са батаљоном Колашинским на Развршју, командант храброг Колашинског батаљона говори својим војницима: „Држите се Колашинци, Ускоци су до вас, они неће попустити док и једног од њих траје“. Прије јуриша командант Дробњачког батаљона, Јефто Ружић, бодрио је своје војнике: „Погледајте десно Ровачки батаљон, хоћете ли да га издамо!?“ показујући им на војнике који су били на најистуренијем положају према непријатељу. Приликом самог јуриша поручник Јефто Ружић наређује: „Бојна њива мора се заузети по цијену живота“. Командант Дробњачког батаљона, Никола Ружић, који је био у Штитарици, у резерви, чим је видио да се његови Дробњаци боре прса у прса, оставља команду првом официру и хита у прве борбене редове, гдје је и рањен. И непријатељ је био за поштовање. Не мирећи се са губитком Бојње њиве генерал Рајнел је са исуканим мачем, стао на чело своје последње резерве и предводио спасилачки противнапад. Због овога је генерал-мајор Вилхелм фон Рајнел одликован витешким крстом војничког реда Марије Терезије. Један виши официр извршио је самоубиство због претрпљеног пораза у почетним борбама на Мојковцу. О жестини борби на Лепеначкој коси говори податак да је након пораза у једној аустријској чети која је имала 250 људи остало свега 10 војника.

Због свега наведеног, а насупрот различитим тумачењима и контроверзама о значају битке, можемо са сигурношћу тврдити да она представља једну од највећих побједа у црногорској војној историји. У прилог овој тврдњи иду ријечи војводе Радомира Путника, начелника штаба српске Врховне команде: „Црна Гора је за сва времена задужила српски народ и историју“.

У славној епопеји отпора Аустријанцима и помоћи Србији, изгинуло је, а послије Мојковачке битке и интернирано велико људство. Али и поред унутрашње туге и бола за витешким жртвама њихови најближи са заносом и одушевљењем су величали жртве свога дома. Знали су да им без Србијанаца нема опстанка на вјетровитом Балкану. Знали су и да Србијанци до тада никад у тежој ситуацији нијесу били, и никад до тада нијесу остављени на цједилу од јунака из Црне Горе. Повукли би се Србијанци, уз нешто веће жртве, и без ове завршне Божићне акције, али ви-

тешки изазов код вјековима признатих ратника са ових простора развио је патриотско осјећање до те мјере да није забиљежен ни један случај колебања нити одступања са бојног поља. Жртва за отаџбину је увијек на овим просторима била нешто најсветије. Преко смрти ишло се у бесмртност. Отаџбину су вољели изнад свега и нијесу постојале ствари којима би се она могла замијенити. Морал тадашњег борца, његов патриотизам, част и достојанство био је усмјерен на одбрану славе свог оружја. Уосталом да нијесу били одлучни, храбри, дисциплиновани, пожртвовани, истрајни, свјесни значаја своје жртве јунаци са Мојковца не би ни ушли у вјечност. Вјеровали су да је у овом боју правда на њиховој страни – и била је, па их је то чинило храбрим и несаломљивим. Вјеровали су да правда земљу и градове држи. У бој су ишли са вјером у правду и Божју помоћ. Када је објавио улазак Црне Горе у рат, краљ Никола је рекао: „На нашој страни су Бог и правда“. Мојковачка битка је још један доказ више о великој вриједности црногорског војника, који је и у овој бици показао најљепше ратничке особине. Побиједио је војнички морал и жеља за доказивањем јунаштва.

Укупни губици црногорске војске у Мојковачкој бици 6. и 7. јануара 1916. били су 164 погинула и 275 рањених. Према извјештају, аустроугарски губици у борби 6. и 7. јануара износили су 112 погинулих и 350 рањених. Рањеници су били углавном теже рањени, због тога што је борба била у шуми, на блиском одстојању, гдје је скоро сваки погодак био смртоносан или је наносио тешке ране. Пошто црногорске трупе нијесу имале санитетских јединица, то је свака евакуација рањеника вршена у шаторским крилима или војничким кабаницама, а лакши су ишли пјешке.

Успјех црногорске Санџачке војске у боју код Мојковца омогућио је да се неке јединице с овог сектора упуте на Ловћенски фронт, гдје је већ увелико била наступила криза. Морал војника био је висок, док је морал и офанзивни дух аустроугарских трупа био веома пољуљан. Бригаде Рајнела и Шварца су имале велике губитке у људству а нарочито у официрима. Санџачка војска је остала на својим положајима од 10. јануара и послије пада Ловћена, све до наредбе о повлачењу, и по званичном аустроугарском признању „давала је још увијек непоколебљиви отпор“.[22]

Након наређења да се војска разиђе са положаја и да према томе и не постоји, него само народ, и након одласка краља Николе из земље војска се већином разишла својим кућама, изузев појединаца и група које су самоиницијативно пошле са српском војском преко Албаније за Крф.

22 Др Новица Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914-1918*, Подгорица, 1997, стр. 156.

На Крфу се окупило око 3.000 Црногораца са разних страна.[23] Санџачка војска се на жалост није повукла ка Скадру и Крфу, него у ропство непријатељу, и то је њена велика трагедија. Њен слом Јанко Вукотић је доживио као личну трагедију, пао је у очајање, био заробљен и одведен у логор Болдогасон.

Била је то последња велика побједа јединствене Црне Горе. Данас када су највећи јунаци, врсни офици и војници готово потонули у заборав и како је највећи дио њих остао познат само потомцима и братственицима поменућу само неке од оних који су предводили те јунаке, а то су команданти бригада Милош Меденица, Грујица Грдинић, Јован Жижић, команданти батаљона Милинко Влаховић, Михаило Ракочевић, Ђуро Пековић, Новеља Милајић, Васо Дожић, Секуле Бошковић, Љубомир Полексић, Никола Ружић, Перо Ђуришић, барјактари Миливоје Бошковић, Јоко Полексић, Раде Гиљен, Перо Дожић, Павле Симоновић, Никола Лакићевић, Миладин Перовић, Радош и Максим Вујисић. Њихов примјер треба да нам послужи као путоказ, да васпитава младе генерације и даје морални подстрек за нова прегнућа.

Резиме

Мојковачка операција подразумијева догађаје на ратишту у новембру и децембру 1915. и почетком јануара 1916. године, што коинцидира са временом повлачења главнине оперативних војних снага Краљевине Србије преко Црне Горе за Албанију. Операцију одсликавају оновремени напори, несебично пожртвовање, глад, слабо наоружање, временске неприлике и лоша ратна срећа ратника и народа Црне Горе и Србије, али и етичка и епска својства ратничког јунаштва. У овој операцији добијено је много времена за потребе повлачења српске војске. Завршна фаза Мојковачке операције била је Мојковачка битка 6. и 7. јануара 1916. године у ледом и снијегом окованим брдима око Мојковца, гдје је дошло до најжешћег судара двије војске – црногорске и аустроугарске, до борбе прса у прса. У тим ударима и противударима црногорска војска је успјела да противнику зада тежак пораз. Мојковачка битка представља једну од највећих побједа у црногорској војној историји. Тако је црногорска војска сердара Јанка Вукотића, у току одступања Србијанаца, задржавала аустроугарску војску, и била је на Мојковцу све док и последњи

23 Љубомир Сарамандић, *Ходочашће на Крф*, Београд, 2004.

војник није прешао ове планине. Србија је тако сачувала живу силу, која је извршила један од највећих маневара у историји ратова, и као побједничка опет се вратила у Србију.

Литература:

1. Др Новица Ракочевић, *Црна гора у Првом свјетском рату 1914–1918*, ИТП „УНИРЕКС“, Подгорица, 1997.

2. Др Новица Ракочевић, *Борбе Херцеговачког одреда у јануару 1916*, сепарат Историјски записи – Титоград, 1968.

3. Војно историјски институт ЈНА, *Операције црногорске вјске у Првом светском рату*, Војноиздавачки завод „Војно дело“, Београд, 1954.

4. Др Војислав Миљанић, *Вучедолска бригада у бурним данима црногорске историје 1906–1916*, Подружница историчара – Никшић, 2004. године.

5. Милан Сарић, *Никшићка област 1878–1918*, Београд, 1997.

6. Чедомир Спасојев Булајић, *Вилуси*, Београд, 1994.

7. Слободан Новичин Ковачевић, *Граховски Ковачевићи*, Приштина, 1998.

8. *Глас Црногорца*, Цетиње, бр. 51, година XLIV, недјеља 1. новембар 1915.

9. *Вјесник*, Цетиње, бр. 68, година VII, субота 16. август 1914. године.

10. *Вјесник*, Цетиње, бр. 53, година VII, 26. јул 1914. године.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 3

Прим. др. мед. Горан ЧУКИЋ

ПРЕ И ПОСЛЕ САЗНАВАЊА ЗАКОНА РАЗВОЈА ДРУШТВА

„Не стидим се што сам,
како ви велите,
варварин са Балкана,
тла прљавштине и буре.
Чујте сад,
и код нас има неке
вама непознате културе.“

Десанка Максимовић,
“Балканац”

Сажетак: „Људи граде своју историју“, али како то чине, изгледа да је још увек недовољно упознато. Распад социјализма у многим земљама овог уређења као да је поколебао знатан број историчара и социолога тих простора у сазнању да је већ откривен закон развоја друштва, а политичарима дао повода за „нова решења“, која су пре враћање уназад. Оценама доприносе и „методолошки домети“ у историји и др. наукама. Методологија је разматрана 2016. године у књизи „Чему нас учи прошлост пегавог тифуса?“. Књига није изазвала веће интересовање од спорадичног цитирања медицинских чињеница. Епидемиолог као „социјални биолог“ мора да у рутинском раду разрешава проблемски ситуацију која је у основи пандан распад социјализма. При том се водило рачуна да биолошко догађање и социјално догађање нису исто (па ни истог значаја), али и о томе да је масовно оболевање биолошки и социјални догађај, па отуда има преклапања која дозвољавају „поређење истог са истим“. Препоручена је „епидемиологизација“ изучавања друштвеног, а то је омогућено епидемиологу зато што обавља послове који су мулти-

дисциплинарни, па одговарају: и историчару, и социологу, и политичару. Чини се битним како доћи до друштву потребног „правог интелектуалца“, како се „ослободити“ (преусмерити) лажног интелектуалца – у томе се састоји битни развој свести у развоју друштва. Када се разматра животно дело неког историчара незаобилазно питање требало би да буде – да ли је он разматрао суштину, нпр. битно питање: историјског развоја друштва. Питање је даље да ли је трајно важећа синтагма: *Hystoria magistra vitae est*, па тако од ког момента важи: *Дете себе треба да прерасте*, да крене новим непознатим путем.

Кључне речи: Тукидид, Плеханов, Даковић, постиндустријско друштво, историја, социологија, методологија научног рада, самопознавање, теорија здравља, историчар „причало“, закон развоја људског друштва, олигархија, демократија, Југославија, сукоб интереса, друштвена пирамида.

УВОД

Заблуда је веровање да је велика наука далеко од нас, „тамо негде“. Вредна пажње питања могу да буду ту поред, чак као тривијална свакодневица – само је питање да ли се то „види“. Треба решавати и то да ли се у стању да то издвојено обради, „да ли се има потребан интелектуални капацитет“.

Историјска тенденција треба да је сагледавање прошлости ради научног предвиђања као „когнитивне амбиције“ [1:9] – „футуристике“[1]. У том случају је истраживач у друштвеним наукама: историчар или др. – „теоријски социолог“ (одговара „теоријском физичару“) итд., а историја је учитељица живота (Historia magistra vitae est).

Да ли постоји један пут друштвеног развоја, зато што је он једини, или зато што се спонтано дошло да је он једини. Предводници су могли

1 Футуризам је уметнички и књижевни правац чији су представници окренути будућности (лат. futurum = будућност) уверени да је то њихово време и да ће се у њему најбоље остварити. (https://www.znanje.org/lektire/i25/02/05iv0206lekt/futurizam.htm) Будућност историјске социологије је „...у уверењу да се садашњица може разумети једино уколико су познати услови и околносити које су стечене током времена“, а амбиција да се могу објаснити и контролисати изазови садашњице. Историјска наука је у односу на социологију под мањим притиском управљања садашњошћу и будућносшћу. Прошлост треба испричати као приповест. [Миленковић П. Историјска социологија. с. 21-2]

да буду а. мањина, олигархија, или б. бирани од већине, у демократији. „Изнад“, подстрекавано је својим егоизмом – „проналази“ пут који води раслојавању и класном подвајању праћен растом економског развоја. Власници средстава за производњу су учинили саморазвој, а потражили ослонац на оне учене који својим разумом унапређују дотадашње мишљење[2].

Освртом на прошлост, рекло би се да је процес развоја друштва био да се „појавом својине из царства једнакости у мизерији, дошло до царства једнакости у изобиљу.“ [2:125] Кренуло се од потпуне равноправности – „примитивног, првобитног комунизма“, којег је надвладао људски егоизам, лични интерес: похлепа, грамзивост и сл. Пређени пут друштвеног развоја указује да „појавом својине средстава за производњу настало је израбљивање човека човеком. Настала је подвојеност друштва на класе – екплоататора и експлоатисаних. Човек је постао роб и роба другог човека. „Човеково поробљавање човека настало је због вишка вредности. Роб господару није био потребан као роб, већ као радна снага која више доприноси, него што троши. У систему робне производње, тај слободни роб постао је производни радник. Он ствара вишак вредности, али он о њему није одлучивао. Без њега, ни сам (роб, ГЧ) не би могао опстати. Читава зграда људске цивилизације сазидана је из вишка вредности, из капитала, из производног рада.“ [2:125] „Произвођач робе се тим послом свакако не бави из хобија или алтруизма, већ из интереса. Адам Смит каже: ‘Ми не очекујемо ручак од добродушности месара, пивара или пекара, већ од њиховог чувања властитих интереса. Ми се не обраћамо њиховој човечности, већ њиховој себичности и не говоримо им никада о својим потребама, већ о њиховим пробицима.“ Добија произвођач робе више новца него што је уложио, а то је профит. [2:22] Смит је открио владајуће начело у економским односима људи: лични интерес, егоизам, да је најбољи покретач економског развитка и благостања свих. [2:125]

Очигледан је „сукоб интереса“, или њен вид „борба супротности“. Прва фаза у проучавању класног преображаја ближа је прошлости примитивног човека, „инстинктивном човеку“. Закон друштвеног развоја се зна. [3:14; 4] Упознавањем законитости настаје нова фаза када би требало да се мења приступ свакодневици у практичној реализацији и у изучавању.

2 Тривијално је запажање „Мотика или математика“. Када сам био на специјализацији код академика проф др Јакоба Гаона (пријатеља по женидбено-удадбеним везама са Новаком Вукићевићем, бившим државним тужиоцем БиХ), питао ме је „Зашто ви Црногорци учите?“ Шта сам могао да одговорим, него: „Из истих оних разлога, из којих и ви Јевреји“.

Повећање свести се постиже неистоветно у различитим слојевима исте класе. Развој заједнице јесте глобални њен развој, али он има битнији мањински део. Друштво је и данас обојено особинама, квалитетима или/и неквалитетима – својих предводника, политичког врха, који као координатор утиче посредно на цело друштво.

Пређени пут друштвеног развоја је пут који је сузбијао „инстинкт човекових предака“. Да ли он има свој закон? Владајући организују друштво – на свој начин, својом свешћу. Суштина је да се реализује концепт организације друштва у коме превладава скупина, коју Плеханов зове, „мудрацима“[3] [4:31].

Економски статус заједнице је претходио, тј. омогућио повољнији економски статус појединцу. Друштвени статус је последица економског статуса, морало је прво да се створи, да би могло да се дели. То је задржано до данашњих дана и део је успостављене друштвне пирамиде. Ако је неко направио своје „економско краљевство“, мора да види да је помогнут у томе од друштва, његовом легализацијом привилегија „заснованих на закону“. *Са мењањем привилегованог положаја власника, тј. власништва – не мења се и значај економије у организацији друштва зато што се не превазилази систем робне производње*. И без приватне својине, државном интервенцијом, држава обезбеђује свој интерес, који разумним вођењем боље познаје од оних који су заинтересовани за кретања на тржишту. Политичким системом власти није могуће превазићи робни начин производње. [2:14,18] Иста робна производња различитих система је суштина која их ипак не разликује, засновани су на: тржишту и капиталу. Даковић да ли греши, од посебног је значаја за наша разматрања.

Суштинско питање је од када овај однос између наука: историје, социологије и политике је нужан; па то значи да постоји фаза без овакве нужности. Зато је битно како методолози[4] историје гледају на сазнативост закона друштвеног развоја.

С једне стране је методолошки концепт проучавања историје који је „занат историчара“[5]. Методичар заступник „историцизма“ сматра да

3 Синтагму “мудрост мислеће животиње“, заменићемо са „мудрац“. Плеханов под тим подразумева: „јасно и потпуно схватање свих положаја“, да се може „када је једном дата економска структура, врло простим логичким путем извести из ње све остало.“ [Плеханов Г. О материјалистичком схватању историје с. 31-2]

4 Методологија - систематско и логичко изучавање и формулисање принципа и метода; начин избора и дефинисања проблема, принципа, обрада и интерпретација података. [Брковић А. Развојна психологија. Чачак: Светлост; 2011. с. 395]

5 Метод историчара може да „буде тајанствено приказан“, да читалац нагађа шта је. Гоф наводи да је то и метода историје, и псеудофилозофско разматрање историје, као и критичка ревија различитих начина мишљења и историјске праксе итд. [Ле Гоф Ж. Нова историја. У: Милен-

је будућем историчару довољно да упозна „занат историчара“, тако је „како“ (doxa) једино битно, [7], а историчар је наратор, увек исти, далеко од „теоретизације историје“, а као самодовољан незаинтересован за евентуалну „натурализацију социологије“ или друге науке.

Изабрана методологија „историчара занатлије“ равнодушна је колико на успех, толико и неуспех, па тако је небитно где ће да изгура друштвено догађање. Исто је „како“ и за разматрања пре и после установљавања законитости. Такав равнодушни[6] историчар би могао да буде – „причало“, као што то врло често и јесте, самозаљубљен у свој положај, што је вид нарцисоидности, који се користи у паланачкој средини где се ауторитетом факултета и научних звања себи прибавља „научна легитимност“. Написано је комформистичке форме која је доминантно безвредна[7]. Методологија научног рада и у историји треба да иде правцем рационализације, конкретизације, да проучено нешто значе друштвеној заједници.

Бољи циљ чини се да је – *самопознавање*, да се уоче евентуални претходно учињени недостаци да би се што поузданије постигао успех. Методичари историје нису видели значај оваквог приступа изнетог 2016. у области историје медицине.[8] [8] Како такав приступ није изазвао њихово интересовање, на њега треба поново указати. Од изузетног значаја је препознати почетак нове фазе, ако је, тј. од када је откривена законитост. Како даље треба ићи при третирању овакве предметности, дат је пример, којим се не тврди да је понуђено решење сваке ситуације, већ је оно евиденција да таква могућност постоји, а нађена решења су пригодна за реалност која је била предметна социјалном биологу. Сазнато је од користи за будућа дешавања.

Сматрало се да је неопходно да се уважи упозорење академика Дашића, које је заступало: „Историја се понавља, али само у облику трагедије или фарсе“. [9:36] И фарса је непотребна, а камоли трагедија. Ваља запазити истовремено доминантно испољавање: а. личног интереса типа: похлепе, израбљивања итд., али да има и б. савременика који

ковић П. Историјска социологија. Нови Сад; 2009: 61-103 с. 72] Будућност историје се види у мултидисциплинарности: пан-историји; фузији историје, антропологијије и социологије; „нови еписетомлошки рез“. [Ле Гоф Ж. Нова историја с. 97]

6 Емпатија је уживљавање, стављање у позицију друге особе и захваљујући томе разумевање осећања и потреба друге особе и одзивање са комплементарним осећањима; као и могућност предвиђања шта ће други урадити у појединим ситуацијама. [Брковић А. Развојна психологија. Чачак; 2011. с. 376]

7 Ниже валенце логика не може да оцењује ону више валенце. Могуће је само обратно. [Чукић Г. Чему нас учи прошлост пегавог тифуса. с. 249]

8 Корисном се сматра напомена да је потребно упознати садржај књиге „Чукић Г. Чему нас учи прошлост пегавог тифуса?. Беране, 2016.“. Тако се избегава понављање, за чим нема потребе, нити то омогућава простор у чланку. Тако ће читалац сазнати више, и оном о чему овде није било речи.

су успешна стваралачка бића слободе, алтруисти, утопсти итд., што је имало нови обећавајући потенцијал. То би значило да постоји неко „право“, који појединци не желе да користе, „из неких њима знаних разлога“; тако су били далеко од његове екстремне употребе, па и онда када је то било евидентно у њихову корист. Оваквом симултаном понашању неконформистичке мањине [8:134] ваљало би придати већи значај, као наговештају симултаног постојања[9] хуманистичке опредељености испољене све доминантније у некој будућности.

Циљ рада је да се покаже да специјална историја науке нуди пример, решења итд. методологији историје, попут онога што је урађено у теоријској физици, да се општа теорија релативитета заснива на специјалној теорији релативитета.

МЕТОД

Историцизам је – схватање према којем је историја остављена властитој моћи, без сагледане потребе да се потраже решења путем филозофије. Историја мора да има јасан циљ – шта је њој битно. [10][10] Историчару науке (медицине) циљ треба да је и – *самопознавање*: методолошки концепт мора да буде одређен, циљ конкретан, па је тако по среди *рационалност*! Да ли баш сваки научни рад мора да буде стилски једноличан, да ли би могло да се нешто уради да не иде на уштрб струке а да буде „жанр“ који је лакше и занимљивије писан „...но рецимо, што је стил научних студија, расправа, монографија и других радова...“ [9: 281]

а. *Упознати законитост (алгоритам)* је науни циљ. Историји медицине такво предметно чини да: историчар медицине (науке) има план, којим се избегава да буде „причало“ и тако о свему и свачему прича, да покаже нпр. колико зна. Он је вођен научним „зашто“ (зашто је нешто значајно медицини) и тако је селективно усмерен само на одређено надређено питање одговарањем путем „истог“ историјског „како“. С друге стране, против сужавања је дијалектичко јединство, па се и о њему мора повести рачуна да се не осиромаши изостављањем неопходних чинилаца однос неравноправних предметних области. Тако је предметност

9 „Праведност увек уједињује поштене људе.“ Таквој архаичности, сведочи и позитивна страна религиозности када упућује на алтруизам, нпр. „љуби ближњег“, „не убиј“ итд.

10 Два занимања остављају могућност да неко ко ради у просвети буде нпр. већи педагог неко геолог, што лично не подржавам. За једног лекара који се бавио музиком, препричава се анегдота типа: „Какав је др Лаза музичар?“ Одговор је био најбољи музичар међу лекарима. Када је запитано какав је лекар, био је најбољи лекар међу музичарима.

„оптималног обима“ и спремна за проучавање. [11:21]

б. Намеће се као проблем – *како даље после откривене законитости*.[11] Међуоднос историје и социологије неопходно је употпунити са политичаром (политикологом), и то његовим иновираним ангажовањем од момента упознавања закона. Тако остаје по страни маса безвредних података („галаматијас описа“), који нису научно битни, већ једино за практично деловање већ упознате поновљиве стварности (коју треба надзирати да ли је баш једнака као „смена династија“ или годишњих доба и сл.). Ако се стигло до раскшћа, питање је...

Како кренути даље, да ли тако што ће се подстицати „инстинкт човекових предака“: грамзивост, израбљивање итд., зато што је то имало „позитивни исход“ (и колатералну штету), о чему неспорно сведочи садашњица; или кренути другачијим путем...

МАТЕРИЈАЛ, РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Сматра се да је корисно поново осврнути се на два одавно доступна остварења: једно је Тукидидов „Пелопонески рат“ [12] из петог века п.н.е; а друго, историја развоја друштва Плеханова из 1897. године [4]. Савремено искуство датира из 2016. године, то су подухвати аутора у медицини и историји медицине. [8:169] Битан је за методологију и узајамни однос између опште историје и специјалне, нпр. историје медицине. [13] Друштвена догађања треба сагледати и путем анализа до којих су дошли В. Даковић [2] и Симоновићи[12] [14] у спорту, која су комплементарна.

Тукидид

Тукидид своју историју у „Пелопонеском рату“ је рационализовао, она је конкретна, критична и објективна. Рат је последица империјалистичке политике засноване на сили и праву јачег.

11 Тако се предметност осмишљава. Поред тога она има своју хијерархију, па није све једно шта се третира, да ли је нешто на врху хијерархије или испод овога до могућности да је безвредно, па тако пре „квази научно“. Отуда је тек бесмислен фетиш доктората, којим се изједначавају они који су за свој добили Нобелову награду са онима који су тематски безвредни, или чак компилације... „Чаршијска титуломанија“ - примитивна средина подлеже титуломанији.

12 Први аутор је: Љубодраг Дуци Симоновић (1949-), доктор наука, правник, књижевник, спортиста. Репрезентативац Југославије, проглешен за најбљег кошаркаша света 1970. године...

У тадашњој Атини као полису владала је и олигархија, а потом је свргнута, и о том искуству пише Тукидид. Нису постојале партије већ је народ преко изабраних већника одлучивао о својој судбини. Сазнаје се у Тукидидовом раду и ондашња организација политичког деловања (у „полису“) демократске владавине – однос између изабраног стратега и њихове скупштине [12]; битни су, одговорност стратега пред народом и моћ већа над изабраним. Без партијског посредовања, директно су били конфронтирани грађани различитих опција организовања полиса, они који су за *демократију*, и они који су за *олигархију*. Примери Тукидидове привржености демократији, као и Спартина сујета, указују зашто није омогућено опстајање „детету да себе прерасте“ [15].

Античком схватању космоса и космичке суштине човека одговара холистички приступ човеку као јединственом телесном, етичком и естетском бићу, из чега следи принцип хармоничног развоја људских моћи... Доминира духовност телесног покрета која проистиче из „религиозног осећања“ које прожима читав живот... Полис и духовни свод који представљају олимпијски богови су основ људског самоодређења и посредник у успостављању међуљудских односа [14], међу припадницима исте класе који једино партиципирају демократију.

Григорије Плеханов (1856-1918)

По Плеханову постоје две врсте незнања: а) о своме положају [4:36], и б) о потреби прилагођавања друштву и природи:

а) Незнање је релативно, када укидање старих установа настане заменом нових, па је то слабо развијено зато што тога тек треба постати свестан. [4:36] Ово подразумева да је законитост упозната.

б) Постоји друга врста незнања, оно се може назвати апсолутним, то је незнање у односу на природу. Мерило тог незнања је власт природе над човеком. Раст производних снага значи пораст власти човека над природом [4:36], прилагођавање природи.

„Апсолутне истине нема, да је све релативно, да све зависи од околности места и времена, али баш зато ми морамо врло опрезно судити о ‘незнању различитих историјских епоха’.“ [4:34] То ћемо да демантујемо и да унапредимо претходно, слагањем да је апсолутна истина недостижна (разматрају је филозофи „али да, ипак, битак постоји“). [16, 8] Много пута је „апсолутно незнање“ развојем когниције решено. Овде се истиче нпр.: алгоритам масовног кретања болести, па тако и његова закономерност [8:230-6], као и у оквиру политичке економије, вредан пажње прилог Даковића [2].

Плеханов употребљава за човека неколико одредница: а) синтагму „мудрост мислеће животиње“, о којој ваља размислити. Она има две карактеристике: б) „*незнање* и в) *инстинкте* које је човек наследио од својих предака“ (истакао, ГЧ). Све то има везе са опаском, да „човек живи у вештачкој средини“ [4:19,32] и да се „прилагођава“ срединама, природној и друштвеној. Два су начина прилагођавања, а. коришћење закона за себе, коришћењем природних закона да се испоље (прављење нпр. квасца, вина, струје, метала итд.), б. оно што ради медицина, да се онемогући антагониста, оно што сам радио, и искуство стекао, које желим да понудим.

Применом закона којим се мења друштво, значи да они који су на власти треба да мењају законе који умањују њихов привилеговани положај, тј. угрожавају сопствени интерес. О каквој свести је реч? Из садржаја види се недовољно подвајање политичке, од оне предметне филозофима, лекарима, психолозима итд.

Плеханов се не бави посебно правилима које користи „мудрац“ да би се успешније снашао у „вештачкој средини“ друштвене заједнице која је суделовањем политичких партија издељена, већ је то исказано као да свест бирача за својим положајем више или мање заостаје због личне непокретности. [4:36] Друштво у коме бројнија класа влада могуће је постићи мирним путем; или анархијом, против које је Плеханов.[13] Да није рат једина могућност показује напредак демократије у свету, и то баш у оним земљама где су се овакви унутрашњи револуционарни немири прво очекивани, а да се тамо нису ни збили. То се може објаснити да је тамошњи развој економије амортизовао захтеве незадовољних, и тако стабилним одржао олигархијски поредак (без већих немира) и њему одговарајућу, непромењену, друштвену пирамиду.[14]

Да ли је Маркс, прихваћен од Плеханова, био у заблуди када је сматрао да рад неће бити робни? Даковић уочава да сада постоје услови за „престанак деловања закона робне производње, да он искључиво зависи од свесне акције људске заједнице.“ [2:3]

13 Мирно мењање друштвеног система на примеру Чилеа није успело: Márquez G. Zašto je Aljende morao da umre. (https://pescanik.net/zasto-je-aljende-morao-da-umre/, приступљено 20.03.2020.)

14 Напротив смена олигархије демократијом и онда када се постигне изборима („демократски“) је могуће компромитована домаћом опозицијом која ову не жели својим интересом па зато се немилосрдно обрачунава: прво путем опонирања, а како је то било неуспешно, војном интеревнцијом, потпомогнутом споља итд. То је пример Чилеа, и свргавања с власти Салвадора Аљендеа (Salvador Allende, 1908-1973.), председника од 1970. до 1973. године. [http://www.google.rs/search?hl=en-RS&gbv=1&oq=&aqs=&q=salvador+aljende%2C+%C4%8Dile, приступљено 20.03.2020.]

Како сузбити епидемију, онтогенеза

Као социјални биолог решавао сам проблеме која се односе на медицину, које Плеханов сврстава у групу „апсолутноих незнања“.

Као последица мог самосталног делања, социјалног биолога (епидемиолога[15]) и историчара медицине, у књизи објављеној 2016. године имао сам више захвата.

а. Установио сам синкразију (тј. да „непознавање различитости условљава постојање невидљивости“), а затим на примеру „тифуса“ историјом медицине сазанавао како је решавана ова *онтичка синкразија*.

б. Масовном оболевању од пегавог тифуса је решавана наредна *онтолошка синкразија*, којом се постиже установљавање алгоритма (наводно даје теорија). Формирањем алгоритма тог догађаја придало се општој епидемиологији (патологији), како настаје његова епидемија.

в. Овако упозната законитост масовног оболевања, којој је упознат алгоритам, омогућила је да се у будућности *ефикасно приступало сузбијању* код појаве епидемије, као и да се превенира да се не појави (сем у случају ексцеса). Тако се констатује да се у практичној делатности „успоставила власт“ над том природом, односно придонело „вештачком живљењу“ у друштвеној средини [4], подредивши ту одређену болест својим интересима, и тако овладало тим делом природе. [8]

„Темељ спасења јесте – самопознавање“

Понуђен је јавности историјско-медицински приступ изучаваном проблему из прошлости којим се ставља у први план „*самопознавање*“ [11]. Такав је био приступ у објављеном рад у претходном броју „Токова“. [13] Пример из медицине, указује да жели да се због добробити људи упливише на будући догађај – самопознавањем. Плеханов је то назвао: прилагођавање живљењу у „вештачкој друштвеној средини“. Постоје тактике осмишљавања живота (теорије здравља, тј. здравог живљења) – а. велика је мудрост скромно живети и проживети, колико и б. промптно и издашно живети[16], а при томе проверити да ли вреди одмереност типа

15 Епидемиолог деструктивни антагонистички однос човека и микроорганизма, треба да својом активношћу упозна и учини на добробит човека: у сузбијању, првенствено да му сачува живот и да из тог односа изађе са што бољим здрављем; превентивни циљ је да се створе услови да се болест више не појави.

16 „‘Буби’ је био наследио од свог оца годишњи приход... онда су му брзо једно за другим допала наследства од разних стричева и тетака... Шампањер, женске и коцка...“ Поживео је само 26. година. [Смрт од благостања. Политика, 21.08.1912., 3.]

да „Тиха вода и брег рони“, тј. „У добру се не понеси, у злу се не понизи“. Циљ здравог живљења захтева – теорију здравља, са принципима на којима се заснива.[17]

Рад у којем се ставља у први план „самопознавање“ пре објављивања је дат на увид докторима историјских наука: дугогодишњем раднику историјског института, као и историчару лекару по занимању. Њихов коментар је био исти „све овде има, али треба друкчије да се сложи“. Добијена је препорука за „добављање нове методологије од тог и тог аутора“. Купио сам и ту, и тако петнаестом уџбенику методологији придодао нови; и опет наставио по старом, онако како сам мислио да треба. По објављивању рада у „Токовима“ [13] доктор историјских наука, лекар ми је поручио: „Прочитала сам Ваш рад. Честитам од срца, одличан је!“. Да ли се ради о мојој недисциплини, неспособности да схватим, или о нечем другом, нпр. да је по среди парадигма (узор), па да тако похвала нешто више значи. Што се тиче мог искуства са објављивањем оно није негативно, већ напротив, објављених имам преко 240 радова; сваки рад је „негде“ штампан, ако се то није свидело једном, јесте другом часопису, тј. уреднику или/и рецензенту. Самопознавањем мора да се дознаје да би се било успешно, да се упозна и примећено „ометање“[18] [4:47], настало путем неефикасне природности човека, „мудрости мислеће животиње“[19] [4:31,35,39].

Поред претходног, приступило се 2016. друкчијој периодизацији: „Потребно је пегавом тифусу класификовати ендемију на скорију (ближу) и давнију (даљу прошлост). Временска неодређеност појмова ‘скорије’ и ‘давније’ мора се прецизирати. Гранична година давније и скорије ендемије одређена је годином открића ‘првог ентитета пегавца нивоа потврђеног случаја’“ битног за медицину света, па се тако „временовало“.

На другом месту исте књиге је речено „‘Нашао сам се, поново у

17 Дефиниција здравља саопштена је 1987. (и 1999. године): „*Здравље* је благостање у битисању (сомато-психичком, репродукционом и друштвеном) човека (у толерантним границама „модела здравља“ различитог по *садржају*, квантитету квалитета елемената који га чине) као: под објективним могућностима највеће могуће „оптимално“ (од „најмањег“ до „потпуног“); *у времену*, (од рођења до позних година,...) који тежи доживљавању што веће старости, имању пуноће и садржаја, остваривању смисла и вредности живота.“ [Чукић Г. Здравствена потреба и планирање. У: Зборник радова 17. сабора љекара сјеверне Црне Горе и југозападне Србије, Пљевља; 1987. с. 336-9.; Чукић Г. Социјална патогенеза болести, пегави тифус. Беране: ЈП Информативни центар Беране; 1999. с. 78.]

18 „Ометање“ које је приметио Плеханов, у савременој организацији рада зове се „улазни поремећај“.

19 Синтагму “мудрост мислеће животиње“ заменићемо са „мудрац“. Плеханов подразумева „јасно и потпуно схватање свих положаја, и да се може, када је једном дата економска структура, врло простим логичким путем извести из ње све остало.“ [Плеханов Г. О материјалистичком схватању историје с. 31-2]

чуду': треба да одговорим 'научном захтеву' која је моја теорија. Тако не размишљам, не правим теорије!". [8:199] Тек после решавања *постојања* (тј. решавања онтичке синкразије) било је рационално приступити решавању *онтолошке* синкразије, успоставити „природни систем масовног оболевања". [8:43] Није циљ био давање теорије, већ је циљ – алгоритмовање (озакоњење) догађања епидемије, које је засновано на одражавању „животне ситуације".

Значи, бавио сам се – методологијом научног рада, и при том препоручио социолозима и историчарима епидемиологизацију њихових наука [8:181,214-7], говорио о „временовању" [8:171], и то њима који знају шта је *episteme* (зашто) и *doxa* (како) [8:177; 1].

Однос између: историје, економије, социологије и политикологије

Активности политичара као носиоца организовања живљења друштвене заједнице су предметне историчарима и социолозима [1] у два периода, који се не уочавају у наведној књизи: а) пре и б) после упознате законитости. Како се не могу поистоветити ови периоди, то се указује на потребу уважавања њихове разлике. Суштинско питање је од када је однос између наука нужан. Плеханов то и ради придавањем посебног значаја политичарима. То пак значи, да постоји фаза без овакве нужности.

а) Однос историје и социологије [1] се не исцрпљује у њиховом међуодносу. Од једног момента он је недовољан, и мора да се употпуни са новим учесником. Друштвене науке су открилe законитост, а потом је предају као сазнату реализаторима живљења друштвене заједнице (политичарима), који „граде историју свога народа".

б) Од момента упознате друштвене законитости, мења се задатак политичара као носиоца организовања живљења друштвене заједнице. Плеханов је прихватио да постоји упозната друштвена законитост; али након века проблем је ближи Даковићу: „Немоћни политичари на све стране очекују одговор и решења од економиста, док ови та решења траже од политике... сами немају, нити могу да понуде решења. Не могу јер таквих решења у оквиру постојећег система производње једноставно нема." [2:112] Значи, питање је: како даље?

Социјални биолог (и историчар медицине) је овакаве ситуације рутински (и научно) разрешавао, отуда може да помогне. Разлике које се

уочавају у биолошкој и друштвеној законитости – ипак је могуће превазићи, иако је друштвена настала на „грамзивости, похлепи итд.“ односа мноштва (истих бића), док биолошка на „антагонизму“ односа множине (различитих бића) [8]; у позадини биолошког је човек, као битнији, а он је друштвено биће. Отуда је предложена „епидемиологизација“, тј. мултидисциплинарност и интердисциплинарност, која није генерално неприсутна међу истраживачима друштва, о чему говори књига Миленковића [1:10]. Битно је како методолози историје гледају на сазнатљивост закона. Ако се утврдило да је потребно друкчије ангажовање политичара [4] (политиколога), онда је чворишна тачка одређена, битно раскршће је тренутак сазнавања закона.

Од момента упознавања закона нужно се мења практично деловање у организовању друштва, у чему ваља прилагодити практично деловање и истраживање. Скреће се пажња на самопознавање, зато што својим циљем рационализације оно то заслужује.

Приступи историчара

Прва опаска је да се методолошки приступи присталица историцизма и непристаша овог суштински разликују. Препознаје се да је то по чворној тачки, откривања законитости, која их суштински подваја.

а) *Проф. Дашић* је у дилеми, коју немају са својих становишта: Даковић, политички економиста; као ни социјални биолог, историчар медицине.

Дашић се бави односима историје, економије и социологије. [3:14,160-72; 5] „Поједине синтетичке идеје, визије, претпоставке и наслућивања о целини историјског развоја који је предмет проучавања у ствари постају руководеће начело дуготрајних аналитичких проучавања историјских извора, из којих историчар издваја чињенице, податке који ће омогућити ... почетне глобалне визије о историјском развоју и систематизују у облику целовите синтезе.“ [3:139] Однос између историје и политичке економије није решен на задовољавајући начин. [3:163] Зашто, ваљало је упитати... Овим др Дашић не прихвата историцизам. [3, 9]

Да ли се греши када се констатује: „Социологија као општа наука која проучава структуре, функције и процесе у друштву, задире у сва подручја друтвеног живота.“ [3:170] „... Историчари и данас упорно доказују да се

свака социјална теорија мора темељити на историјској ситуацији“. „За историчара је садашњост наставак историјске прошлости.“ [3:167]

На чему се базира – савремена историја? Да ли је то „историзација социологије“. „Данас историја и социологија све тешње сарађују. Преовлађује схватање да историја нема будућности без теорије, а социологији без чврстог ослонца на историју.“ [3:168] Не ради се само о емпиризму, већ и о потврди тачности идеја па се сматра исправним: „Да социолошка истраживања са својим коначиним резултатима подлежу научној историјској критици, тога је свесна већина социолога“. [3:170]

Указује се на значај законитости: „Са становишта методологије најважније је да правилно објашњење зависи од тога да ли је веза између појединачне појаве и општег правила добро успостављена и да ли је опште правило тачно.“ [3:143] Значи, досадашња организација друштва је спонтана само ако је закон непознат; али ако је познат, онда је то: незнање и/или неспособност. Онда су огромне могућности: да се незнањем законитости праве организациони промашаји, тј. случајно успешно реализације руковођење заједницом.

У др Дашићевој литератури недостаје Г. Плеханов и његов прилог о његовом схватању развоја историје друштва. Но, то није баш ни толико битно, Плеханов тврди да је пронађен закон развитка људског друштва, као што је то сматра-о и проф. Дашић [3:14] – „друштво се развија по законима истријског кретања“, тј. могуће је да се савремено друштво „развија по законима историјског кретања из савременог поретка“. [4:32] Чини се да Плеханов није само популаризатор дела „водећег материјалисте“ у друштвеним наукама, Маркса; већ више, научник нпр. запажањем „ометања“ [4:47] итд.

Ваља указати на још један моменат битан за ову анализу: како је дошао до свог става академик Дашић. Он је спровео своју анализу [9:36], да би могао новинару у интервјуу да је саопшти. Томе је приступљено, управо „*самопознавањем*“: прецизно, кратко и јасно. Пре свега треба приметити: добронамерност да подржава постојање заједнице којој припада [9:521], потом да уочавање проблема буде спроведено најрационалније итд. – а то су све одлике „самопознавања“, да се проблем упозна тако да они којима треба сазнање то добију без нападања (оптуживања тражењем кривца), без врђања, или принудом путем силе. Све је то изнето да би став био од користи, што је опет један вид оптималности, и више од тога, зато што се долази до суштинских информација, есенцијалне форме; потпуно нпр. бесплатно, а да се то чини одговорно као доказани стручњак, зато што је јавно казано, тј. подлеже арбитражи стручној

(политичкој, моралној, историјској итд.) и то тренутној и каснијој.[20] То је уједно основ који указује на формирану друштвену пирамиду, формирану на бази: угледа, стручних знања, моралног корпуса итд., па тако и финансијског припадања. При томе понуђено је мишљење „другима који се питају“ (политичарима) да саопштено анализирају и реализују, ако им треба. Значи, нови политичари, који мењају претходне, имали су обавеза према науци (нпр. да процене постојање законитости), да оцене рад „претходне политичке гарнитуре“ и наставе на нови начин, па је то битно за – „како“ даље, како конкретно осмислити „животну ситуацију“, живот заједнице коју ће да воде.

б) *Присталице историцизма* су одређеније, у заступаном приступу не придаје значај чворишту на које је указано, тј. спознаји законитости: друштвене (социолошке), или друге (социјалнобиолошке) итд. У ригидном заступању институционалне историграфије и историцизма није се усамљено [1:22, 7], али се с таквим ставом не слаже. [1:22]

Онај ко „препоручује“ методологију (опште) историје, мора да одговори на методолошка питања специјалних историја. Очигледно, да социјални биолог као историчар медицине пре ће да помогне општој методологији, него она њему[21]. То има своју логичну страну – уопштава се из: специјалног, појединачног итд. Пример је и Ајнштајнов приступ – општој теорији је претходила специјална, тј. то није било обратно.

Да ли данас такав „занатски приступ историчара“ треба. Историцизмом се удаљава од пожељне позиције „самопознавања“, зато што се не води рачуна нито о погрешним, нити о ваљаним теоријама (развоја друштва). То би било плутање, „да се иде куд’ се иде“, а историчар ће то да региструје пискарањем, као наводни критичар, евидентичар, који не примењује „временовање“. Коегзистирају једни поред других онај што организује и његов несуђени критичар зато што критике нема. Оваквим односном равноправно је третирање а. мање важног питања, и б. битног, нпр. да ли је сазнат закон развитка људског друштва итд?

20 То је основ који организијом друштва политика треба да покрене. Она оног ко ради за добробит друштва треба да награди, похвалом или признањем. Да ли њу очекује онај ко ради за добробит своје средине, то је друго питање. Он треба да има свој став којим не мора да очекује никакво признање – зато што „доброчинство памти онај коме је учињено, а не онај ко га је учинио“, па средина има већу обавезу.

21 Нивое научности регулише управа: Правилник о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживача, Сл. гласник РС», бр. 24/2016.

Значи суштинско питање практичарима и научницима је: да ли је до данас установљена законитост неког кретања (друштвеног и др.)?[22] Обнављање питања и дилема, указују да је историчару, социологу и др. ово и даље загонетно, да је и даље на провери. Показује се да се раније било сигурно у „ваљаност“ историјске законитости кретања друштва, нпр. у времену пре распада Југославије и доста других социјалистичких земаља.[23]

Др Дашић у свом опусу се бавио питањем историјског развоја друштва. „Улазни поремећај“[24] није запажен као двојно зашто. Прво доприноси потврди законитости. Али неостваривање законитости њу наводно не потврђује. Ствара се несигурност због амбивалентног догађања по запаженим чињеницама. Оно друго зашто није исправно уважено – не толико у односу на истинитост одвијања догађаја (како), већ у односу на тачност законитости тог догађаја (зашто), што је битно и за историчара, као и социолога и политичара.

Што се тиче прошлости, сазнаје се: а) како је и колико друштвена законитост препозната (па макар то било и интутивно итд.), и б) како је и колико успешно законитост реализована у пракси.[25]

Успешном сагледавању друштвене стварности могао би да допринесе и социјални биолог са њему предметним, на шта је већ указано одређивањем стратегија сазнавања: а. закона и б. улазних поремећаја у остваривање законитости, који ремете законитост да исходује очекиваним.

22 По препоруци, исчитавањем „задњег“ рада др Делетића [6:74] не би могла да се прихвати информација којом би читалац требао да буде истраживач онога што је аутор допринео у методологији. Такво упутство се добија: „Да је тешко разлучити шта је запамћено из литературе, а шта је ауторски исказ“ [Делетић З. Методологија историјских истраживања. с.7]. Методологија је наука, и неко чини или не чини допринос, јер и то подлеже провери као могући плагијат или оригинално дело; докторира се и на области методологије.

23 Социјалном биологу када заступа „епидемиологизацију“ суштинско питање законитости „није битно“ – препознатљиво је да је то само зато што је то питање предметно друштвеним наукама. Он такво питање решава у оквиру његове предметности која је биолошка: биолошком догађању се установљава законитост, тј. даје *алгоритам (који нужно доводи до излаза, настанка биолошког догађања)*. Ако се добије неочекивани одговор – да се алгоритам није реализовао, мора да се обавезно установи додатним испитивањем зашто то није успело. Тако се уочава улазни поремећај, па сазнато иде у прилог ваљаности закона.

24 Алгоритам се по реализацији разликује од закона. Маркс је дао примере: i. «Ако ставимо у пушку капислу, експлозив и тане и опалимо то ми на основу искуства унапред рачунамо на познати ефекат (...) („зашто 1“, ГЧ) ii. Али то управо доказује каузалитет, уместо да га обара јер за свако такво одступање од правила ми налазимо после одговарајућег истраживања и узрок... („зашто 2“, ГЧ) [Чукић Г. Чему нас учи с. 168]

25 Југославија под вођством Ј.Б.Тита увела самоуправљање, водила свет несврстаних итд. Колико је била успешно спроведена хуманизација друштва на то не указује „распад социјализма“, већ се из тога могу сазнати разни „улазни поремећајим“ који су били против хуманизације. Шта значи неселективно затварање силних фабрика и друштвених фирими, чија је неспособност била на провери, оног ко их је отварао или оног који их је гасио?

Даковић, нпр. у својој анализи на оригиналан начин дознаје друштвено кретање и законитост.

Данас партије формирањем владе организују живот. Системи демократије или олигархије могу да заживе. Да ли се „поштује“ друштвени закон? Колико има друштава? Шта је правно законодавство олигархије? Да ли партије константно крше примордијалну друштвену законитост – правећи бројне улазне поремећаје у законитост, тј. ометајући је, да ли то значи да законитост није упозната?

Са становишта демократије, суштинско питање је да ли је а) заступљена равноправноправност, или постоји б) дискриминација. Може бити да је: *правни закон легализација улазног поремећаја, па је то оно супротно деловању примордијалне друштвене законитости*. Дискриминацију установљава Маркс као класну, екстремну подвојеност. Разликује се друштвена синкразија: а. законитост друштва и б. законитост којом се регулишу односи међу људима (правна законитост). Законитост правна важи за олигархична друштва, те је Марксов закон за такво истинит. Правило настајања *улазног поремећаја* је – „законитост“ настала правним путем (мишљењем, вољом „мудраца“) за скупину људи реалног друштва, конформисте, режимски и сл. настројене; али не и за исконско примордијално друштво, које има своје законе, који остају потискивањем „недовољно уважени“, тј. супституисани, али присутни у (под) свести неконформиста итд.

Приступ Даковића

Даковић је разрешавао „друштвени закон“, тј. такав „економски закон“, који постоји хотимичним упливом законодавца (правним путем дат) који је требало да води једном исходу; а да је законитост нехотимично довела до другог исхода. Профитну стопу формира поред а. „живог рада“ и б. „радна снага технологије“, што нису препознале економске доктрине[26], а то по Даковићу, има за последицу: инфлацију и непремостиву и коначну кризу профитне стопе и капитала, што проузрокује кризу националних економија, државе и својине. [2]

А. Упознавање друтвене стварности, сазнавање друштвеног закона

Друштво се креће на два колосека,
а. друштвена стварност (условљена *упливом*), и
б. исконско друштво (*без уплива*).

26 Булајић Ж. Нови налази у економској науци и криза капитала. Југославија, 31.12.1992., с. 20.

Све се дешава попут двојности нпр. глумачког занимања, глумац је уметник, али глумац је и човек, грађанин. „Друштвена заједница“ је тако истовремено – оно што јесте, и оно што би требало да буде.

Друштвени закон своју ваљаност доказује на два начина:

а. зато што се законитост не реализује, ради силине примењеног *улазног поремећаја*, и

б. када закон ипак *надјача улазни поремећај*, када поново покаже своју неминовност деловања.

Основни „примордијални, друштвни закон“ је: здравог живљења друштвене заједнице. Жан Жак Русо (Jean-Jacques Rousseau) сматра да члану здравог друштва припада (има „право“) да: развија способност да постане човеком, очува своју природност и људскост, испољи своју племенитост, ради, развија своје умне способности ослобођен духовног туторства, поврати се природи (на неки од начина, ГЧ), оствари егзистенцијално јединство човека са природном (као идеализована слика човека који је развио своје људске моћи). То значи, вештина коју човек стиче не постаје моћ којом човек настоји да овлада и искоришћава природу, већ да оствари потпуно јединство са њом, без тежње да постане “господар и поседник природе” (Descartes), већ да живи у природи користећи природне моћи оплемење својим духом и рукама. Не априорно знање и у том контексту научена вештина, већ природне околности представљају непосредни изазов чијим савладавањем човек стиче искуство и развија своје људске моћи у виду вештине која му пружа могућност да слободно дела. Људски покрет по свом карактеру је оплемењени природни покрет којим човек истовремено развија своје природно и људско биће, хармонични развој телесног и духовног, развијањем сопствене личности, човекољубље да буде изнад славољубља, стварање међу људима пријатељства, учење сарадњи, стварањем емотивних веза међу људима и поштовањем, развијање стваралачке личности и друштва као братске заједнице еманципованих људи, дружење засновано на солидарности и толеранцији, критичко-мењалачке личности, заједништво засновано на солидарности и друштвеној правди, пружање сваког према својим могућностима, другови да буду тако што се налазе на истом задатку друштвено пожељном кроз слободарски и другарски дух слобода-једнакост-братство, стицање широког хуманистичког образовања, стварање наднационалне интеграције. Овим избором принципа [14] у суштини дата је – теорија, тј. постулати са елементима здравог живљења.

Баш такав, амбивалентан начин постојања друштва (када људи својим активностима модификују, па постоје два закона), као исправно виђење друштвене стварности, запазио је Даковић.

Друштвена законитост једног облика организације друштва – проглашена је јединим законом друштвеног развоја. Закон је – право: јачег, моћнијег итд., оног који је егоиста, похлепан, грамзив итд. То није друштвени закон, то је више „биолошки, нагонски закон“, који је спроведен у организацији друштва олигархије, владавине мањине над већином. Партије постоје из личног интереса чланова партије које организује наводну већину, која подржава владајућу класу, што је узајамни политички интерес. Влада се по систему личног интереса, што даље од друштвене законитости, то боље онима на власти, који су по правилу у мањини.

Али догађа се интересантно, такав „закон“ (закон олигархије) као доминантнији, чега смо као савременици сведоци, ипак води напретку живљења маса и ума (когниције) и поред свих улазних поремећаја, тј. одступања. Лицемерје „правне једнакости“ ипак окончава правом законитошћу која неминовно побеђује, кад-тад, јер они који раде за себе колико год да су грамзиви – раде и за друге, тј. нехотимично раде за друге („квази социјално“, јер је „природа надмудрила“ („мудраца“), да раде ипак против себе, и то када мисле да раде највише за себе![27]

Такве двојности нема у данашњој медицини света – она колико год имала устројство и одлике да је више нечија, ипак утире пут заједништва космополитске заједнице[28], зато је треба бар ослушнути! [8, 11, 13]

„Заједничко детињство...детета које себе треба да прерасте“ [15]

У књизи 2016. разматрано је питање „релативистичког номинализма“ Вена (Paul Veyne) [7]. Проблему историцизма се пришло мултидисциплинарно, и тако епидемиологизацијом „повезали“ подвојени, историја и социологија. [8]

При решавању друштвеног проблема он мора да се именује, показало се да је итекако значајно шта појам значи. Испоставило се у решаваном примеру „тифуса“ [8], да оно што се именује не мора бити ентитет. То је већ против Веновог релативизма. Шта би значило да се такав непостојећи феномен изучава хронолошким приказом (методолошки исправно)? Поред тога што је нерационално изучавање оног „како“, било би много узалудније, као недокучиво, изучавање и оног битнијег „зашто“. Безнадежно је науци (нпр. медицини) да успешно проучава „нешто“ (нпр. „тифус“) чему се не зна да ли то постоји. И заиста, испоставило је

27 Обистињује се поново народна: “Ко другоме јаму копа, сам у њу упада“.

28 Добар пример за то су актуелна догађања око пандемије грипа КОВИД-а 19, где је космополитска заједница устала сложно против вируса, колико год то било да су државе радиле свака на свој начин и за себе, ипак се тежило заједничком супротстављању овој болести (помагањем, избором начина супротстављања, код дијагностике, справљањем вакцине итд.).

да оно што је именовано није ни постојало, да је оно нешто друго, које је тек требало установити. Решавано је „то“ вековним лутањем, кроз несугласице (противречности) што носи сазнавање, док тако није решено претходно питање – постојања. [8] Зар би било боље, тј. нешто друго, код друштвене појаве?

а) Када је у куративи требало установити догађање масовног оболевања именованог лажно „постојећег ентитета“, показала се неподударност таквих догађања. Неистоветно је било јављање, данас се зна, услед „непознавања различитости“ (описи нису били једнаки баш зато што су два алгоритма реализовала). Те разлике појаве истог догађаја су изродиле сумњу, која је резултовала на крају разрешавањем *онтичке синкразије*, да постоје ипак два створа, ентитета болести. Савладана је синкразија у периоду 1546-1829-1836. година. Успостављен је 1829. трбушни тифус, и 1836. године пегави тифус.

Од времена установљавања постојања два ентитета, све је ишло убрзано, виђена је стварност реалног света који се не намишља. Упозната је клиничка слика, а то је био основ да се упозна алгоритам ентитета болести, сазна патолошки аспект издвајањем узрочника трбушног тифуса, потом и пегавца итд. Сазнавано је и битно за супротстављање болести (превентивни, медицински аспект), код пегавца чак пре него предметно патологији. [8]

Значи, различито се приступа проблему: а. пре и б. у току успостављања закономерности; и в. када је успостављен алгоритам догађања.

а. Када се алгоритам успоставља, шта значи Венов „галаматијас етнографских описа“ света варвара. Историчар, социјални биолог, би упознавањем тих описа изгубио много драгоценог времена, између осталог што је било „свашта“ описано, небитно због неодређености синкразије. Битан је само допринос, вредно временовања које се односи на сумњу у постојање.

б. Бавећи се патологијом, значи треба видети потребу „временовања“: треба извући оно што је по аутору описа приновљено у сазнавању, код понављања догађања. То што се оболевање понавља као биолошка стварност је безвредно (као „животна ситуација“, пошаст која наноси штету), ако на то утицај нема лекар, који је укључен као научник, патолог „биолог“ (одговара социологу), тако што је придодао несазнатом са циљем формирања алгоритма (додао наводној теорији).

в. После формирања прототипа („теорије“), социјални биолог – ради на другом задатку, провере установљене законитости, исправности успостављеног алгоритма (типа протокола огледа).

б) Сазнато прототипно, па потом проверено да је истинито, ништа не значи ако нема своју примену у моменту када се проблем болести или/и епидемије јави (одговара ангажовању: политичара, описује га историчар, а анализира социолог).

Проблем је у медицини што човек својим делањем чини хотимично две супротне радње битне по болест, нпр. школа се похађа својим циљем, а то погодује болести. Обуставом наставе у школи се спречава окупљање здравих и болесних. Или нехотимично се не похађа настава, нпр. викендом, у време распуста, па тим је елиминисано окупљање здравих и болесних. Обратног смера је када се после викенда или распуста долази у школу. Овим „животним ситуацијама“ се мења утицај на масовно оболевање, нешто доприноси болести па је „улазни поремећај“ здрављу; а нешто одмаже настанку болести па је „улазни поремећај“ који помаже здрављу.

Маркс је исправно установио, нпр. то се може видети и на примеру из медицине: болест ће да настане спајањем антагониста (човека и узрочника болести), и тада се ефекат оболевања очекује. Закон појавом болести се потврђује. Али ова законитост је ништа мање потврђена када се установи улазни поремећај, који ремети настајање болести, па баш то што погодује здрављу доказује законитост. Исправно је методолошки примећено: да би болест настала да улазни поремећај није деловао (лек, мера, случајни поступак итд.). Значи, законитост је очувана овим новим запажањем, па то не говори против ње. [8]

Вен је непрецизан не подваја а. науку и б. праксу. а. Са становишта науке потпуно има право о непотребности описа догађаја тек од упознавања укупне „узрочности“, када се оконча упознавање непознатог, па такав опис (оним обимнијим делом као научно неинтересантан) остаје у радним документима (па се не приказује у научним радовима, већ је приказан у стручним радовима у најбољем случају, који су зато лако само компилација, понављање већ познатог). б. Опис као (документ) „потврђена истинитост“ се зато чува као битна за стварност (правосуђу, средини за анале, породици као документ, као доказ успешности практичара итд.).[29]

„Галаматиас етнографских описа“ тако нема истоветни значај, а не спори се могућност постојања неке друге употребивости у познавању прошлости, небитне историчару медицине (науке). Зато постоји нивои међу историчарима медицине, од којих неки иако тако именовани, за-

29 Релативни номинализам не жели намерно да именује „нешто“, и тако открила „намера“ („свест“, когнитивност) чина повлашћеног. Овим гестом научника ће бити „очуван“ улазни поремећај.

право то и нису били, зато што се историјом науке нису ни бавили, тј. дијалектиком решавања научних проблема.[30]

Упознат је алгоритам знатног броја природних догађању[31], а да се у такву могућност није веровало у доба Плеханова, наводно сваки догађај је несазнатив до краја [4], односно наводно је дијалектички непрекидно догађање вечне промене, која неокончава. Битно је за испољавање законитости да се примети а. реализација алгоритма, којом настаје болест, и б. да деловање улазног поремећаја омета настајање болести. Зато се мења значење упитних речи: зашто и како, па отуда постоји потреба да се сагледа „искуство социјалног биолога“ који у свом раду ове супротне утицаје мора да разреши.

Закон се потврђује не само очекиваним деловањем, већ и реализацијом бројних улазних поремећаја у законитост. Отуда има значаја када се запажа: „Капитализам није само лишио човека његовог духовног завичаја (Heimatlosigkeit), већ и животног завичаја уништавањем природе и човека као биолошког бића; он не лишава човека само његове људске бити, већ доводи у питање његов опстанак. Капитализам је “ујединио” егзистенцијалну и есенцијалну бригу: борба за опстанак постаје борба за слободу, а борба за слободу постаје борба за опстанак. Човек је укинут као биолошко и хумано, и сведен на механичко биће.“ [14]

Хуманизација односа настаје виђењем његових улазних поремећаја, нпр. отуђења, експлоатацији итд. код „живог рада“, чему ће допринети његова елиминација која почива на „употребном раду“. [2] Пошло се од тога да је немогуће изучавати „нешто“ [8] (нпр. отуђење, израбљивање), ако му није установљено постојање (што се погрешно изједначава са именовањем). С тога је питање да ли је код некаквог именовања Вену уопште био циљ да друштвено догађање разоткрије, нпр. отуђење; или му је циљ био да направи улазни поремећај и то номиналистичким релативизмом прикрије. Предметно постаје научно небитно, једино је и логично, када се потпуно упозна а то не може без одређености именовања. Али ако је нешто небитно од једног момента науци то не значи да је небитно и у рутинском раду, зато што је за свакодневицу живљења и изучавано предметно науци.

30 То што је неко село добило учитеља значајно је за анале. Али то што је по селима формиран „здравствени пункт“ је научни допринос др Бранка Зоговића, академика, да медицина (куратива и превентива) дају позитивне ефекте у што ранијем контакту за здравственом службом.

31 Алгоритам настаје попут сликања портрета особе која позире – одражава се стварност догађаја, запажају елементи тог процеса и региструју у узорном моделу технолошког система (чине га: улази, процес, излази). Колико се пошло од стварности (конкретног) према алгоритму (апстрактном), толико је битно и обратно да се има апстрактни (технолошки систем) који ће се применити на конкретно (што је традукција). [Чукић Г. Чему нас учи с. 237]

Научност замагљује политички ангажман, па отуда то има последице: „Привилегија 'филозофа', сведених на техничаре ума, као средство за обрачун са слободарском борбом човека: борба за слободу (опстанак) бива проглашена за 'неумну' делатност и самим тим губи легитимност истинске мењалачке праксе. Политички ангажман указује на праву природу филозофије – која је само пужева кућа у којој се скрива на капиталистички начин дегенерисани ум. Она посредује између човека и света тако што доприноси уништавању живота и човека као умног бића." [14]

Двојна појава (наизглед исте „животне ситуације" нпр. похађања школе) мора да се препозна како утиче на законитост.[32] То искуство нуди социјални биолог друштвеним наукама (нпр. политичару, социологу, историчару). Наведене замке, друштвене науке не смеју да дозволе. Даковић упознао друштвено кретање до врло замашних граница, сагледавајући постојање стагфлације итд. [2:6,63-6,68-7] Спровео је историјску економску анализу капитал односа, која је имала одјека у свету.[33] Потом се поставља као битно наредно питање – *како даље*? Да ли историјска прошлост и њене законитости могу да буду основ новом? Социјални биолог може да томе помогне и за будућа друштвена кретања је заинтересован и зато што је основ његовог деловања здравље, исказаним у пословици „У здравом телу – здрав дух"; односно, од тренутка постизања прекретнице (упознате законитости), да започиње нова фаза која треба да буде вођена духом, па стога прикладније исказана наизглед сличним – „Здравим умом – до здравог живљења". Разум ће тако да сачува биолошко биће и битисање човека. Васпитањем се стиче онтогенеза, припрема за живот „Здравим духом и здравим телом – за здраво друштво". Значи, треба формирати здраво друштво будућности; а да у томе помогне прошлост путем већ достигнутих позитивности.[34] Садашњост је наговестила будућност и учинила објективном, без обзира колико се у овом тренутку магловито назире. У шареноликој по догађањима космополитској заједници многи не виде ни да је започела „прелазна фаза" од индустријског у постиндустријско друштво.

32 Заразна жутица се преноси прљавим рукама, исто тако правило је да ће прање руку да спречи настанак жутице. То што деца долазе у школу и чешће оболевају не демантује закон, већ напротив значи да је патолошки аспект истинит – а да је улазни поремећај (слабог прања руку) битна мера, која треба да буде поправљна бољом контролом прања руку, педантније да се изведе. Пандан би био, није самоуправљање уназадило технологију у фабрици, већ заостајање у иновацијама технологије...

33 Номинован је Даковић за Нобелову награду (Nobel Memorial Prize in Economic Sciences, http://www.google.rs/search?hl=en-RS&source=hp&q=nobelova+nagrada+za+ekonomiju&btnG=Google+Search&iflsig=AINFCbYAAAAAXq2emAjkuzsCpN5KnX8pZcvQreVhXjpQ&gbv=1).

34 Финска је најсретнја земља света. Мери се шест фактора: приход, слобода, поверење, здравствено стање, социјална подршка и великодушност. (https://www.vijesti.me/svijet/evropa/sta-znaci-zivjeti-u-najsrecnijoj-zemlji-tokom-pandemije)

Антикапитал

Даковићево објашњење фаза, којим престаје једна и настаје наредна је: „...Долазимо до производног система *употребне вредности добара*, а да при томе више нема плаћеног рада, да је укупан рад неплаћен (роба је бесплатна), а да је истовремено укупан рад претворен у *апсолутни облик вишка вредности*, па да је према томе, вишак вредности онај облик радне вредности који је детерминанта робне вредности, које више нема као робе. Имамо, дакле, систем употребне вредности добара и истовремено вишак вредности доведен до теоријски оптималне границе! Апсурд је очигледан.“ [2:25]

„Створивши услове да (човек, ГЧ) битно мења природу, да јој вишеструко врати дуг који према њој има, човек је створио услове да битно мења и своје властиту природу, да из ропства закорачи у царство слободе.“ [2:135]

Све ово говори, да по основу власништва – власник би могла да буде „заједница“, управо ради расподеле већ остврвих вишкова. Употребну вредност би требало да средина мери и расподељује. Тако се расподела оног оствареног унутар (те) средине – утемељује у друштвену пирамиду. Различити коефицијенти плате – су тако друштвено одређени. Уз то иду и друштвена признања из различитоих друштвено корисних основа. Значи, суштинско је питање – ко организује живот, како поставља ствари; демократија тако супституише олигархију.

Штедња људског рада и није ништа друго него штедња новца. [2:63] Штедном иновацијом увек настаје више новца него производа. „Сазнање да постоји једнака профитна стопа на вишку двају различитих облика рада, уз стално померање те стопе у корист употребног... открива да не постоји једнака профитна стопа на једнаке количине уложеног капитала у истој, а још мање у различитим гранама производње. Из тих разлога она још мање може постојати у истим, или различитим гранама производње у различитим земљама.“ [2:82] Долази до преливања вредности из једних капитала у друге, из једних земаља у друге. [2:74][35]

35 Рад је детерминанта цене робе и репродукција капитала. [Даковић В. Антикапитал. с. 75] Тај рад може бити живи рад, колико и употребни рад. „Једнаке количине двају различитих облика рада производе једнаке количине робе, па самим тим доносе и једнаке количине профита.“ [Даковић В. Антикапитал. с. 75] Законитошћу једнаке профитне стопе на оба облика рада, капитал, као вредност, све више припада онима који га по јединици робе све мање стварају. Профитна стопа, расте управо у оној мери у којој опада количина људског рада по јединици производа, да би кулминирала у оним капиталима у којима таквог (живог) рада и нема.“ [Даковић В. Антикапитал. с. 82]

Даковић запажа суштинску *законитост* употребног рада: „Штедња људског производног рада, која омогућава конкурентну цену робе, истовремено води апсолутном расту цене робе, односно појави инфлације као законите тенденције у робној производњи.“ Инфлација је аутономни феномен монетарне природе, тј. већег раста новчане масе од робне вредности. Налаз цене робе потврђује ту стварност, као што води и сазнању да разлика између вредности и цене робе чини профит стечен код употребног рада на раду машина – који законито (нужно) проузрокује и инфлацију у цени робе. [2:64] Цена има тенденцију апсолутног раста, а вредност тенденцију апсолутног пада. Пошто тај процес није бесконачан, онда он има историјски карактер. [2:65][36]

Види се да је *друштвена пирамида* условљена, па је тако у рукама оних који морају да буду стручни и морални, јер је у супротном лако могуће западање у невоље свога положаја. Значи, у остваривању примарног друштвеног интереса, помањкање личних квалитета мора да види онај ко реализује „друштвену пирамиду“, али и појединац који мора да води рачуна о свом угледу, како би као члан професије итд. задобио заслужен примат. Грађење *компактне друштвене пирамиде која је оптимална*, значи динамичност, променљивост итд. – флексибилност, која успешно води живљење. Систем друштвеног вредновања би морао да се темељито изгради, основ је друштвене пирамиде. Веће, као сам друштвени врх, треба да чине они најбољи, зато што су најбољи – тако је елиминисан лажни интелектуалац[37] и др. Најбољег треба да издвоји друштвени систем, а то може само демократија која је изњивила доказане појединце,

36 Штедња људског производног рада путем технолошке иновације, основ маргиналне корисности, тзв. фактора производње. Конкурентској цени робе води иновација која штеди живи рад, или истовремено рад и капитал. Новина је да те предности потичу из рада технологије, а не из капитала. То одговара земљишту као фактору производње, која омогућава бесплатни рад природе у производњи пољопривредне робе. Машина супституише онолико радника (живе радне снаге) колико је та машина има. Иста количина рада производи исту количину робе. Цена машине мора да буде мања од капитала уложеног у плаћање толиког броја радника (које одмењује, па без тога штедња не би могла постојати). То је смисао замене, тј. уштеде живог рада. [Даковић В. Антикапитал. с. 55] Штедња иновације је када у смањеној количини уложеног капитала постигне се исти или већи профит, зато машина мора да оствари вишак бесплатног рада (у односу на живи рад). [Даковић В. Антикапитал. с. 57, 59] Тако људски рад и рад технологије (а не технологија као капитал) већ као стварни фактор производње ствара профит. Исто тако корисник воденог точка, могао је да мења бесплатни рад природе за живи људски рад. [Даковић В. Антикапитал. с. 61]

37 Сматрам да је овако најправичније и научно најоправданије поделити интелектуалце, баш онако како је то учинио Арчибалд Рајс, с једне стране су они који заступају општи интерес, а са друге егосити, којима је пречи лични интерес и шићар. [Рајс А. Чујте Срби, чувајте се. Недељни телеграф; 2005.]

истинске личности у науци и у живљењу. Отуда свака средина, окружење појединца, може да се на ова два начина опроба у избору најбољег. У спорту је лакше мерити, али под условом да је „здравље“ најбитније, упозоравају Симоновићи.

Социјализам

Планско усмеравање националне економије води порекло од прве социјалистичке државе, која је први пут указала на предности макроекономске политике, који полази од укупног интереса државе. [2:121] Са економском кризом 1934. окончан је либерални капитализам и уведено планирање у макрополитику државе и овог уређења.

„Социјалистичке револуције су имале објективно повољне услове да победе у земљама које тек што су започињале са индустиријском револуцијом, које једва да су и почеле формирати радничку класу... или је скоро нису ни имали, а често ни формирану націју“ (СССР, Кина, Југославија) [2:123] „Политички систем власти није могао укинути робни карактер рада, па онда ни деловање закона робно-новчане привреде. Могло се владати само на субјективан нетржишни начин“. Неминовно је постојање вишка рада, па према томе и вишка вредности, односно дохотка, на коме почива читав систем потрошње, репродукције и друштвене надградње. [2:113] У социјалистичким земљама „променили су карактер својине и начин расподеле, али се није променио систем производње. Он је и даље робни, макар као такав и не био признат. На основу промењеног карактера својине, било је могућно остварити битне промене у области расподеле.“ Тако се подруштвљавају сви процеси економске и друштвене репродукције. То је смисао укидања капиталистичког власнишва над средствима за производњу. „Када би се роба мењала само као једнака количина живог рада... онда увођењем социјалистичког система расподеле не би се могло догодити ништа друго сем оно што је Маркс очекивао. Тај систем расподеле морао би бити компатибилан са оним што се збива у сфери производње. Он сам каже: Свака расподела средстава потрошње само је последица расподеле самих услова производње.“ [2:113]

Данас је питање, да ли су нека савремена кретања морала да се догоде, да ли су показатељ неспособности тадашњих руководиоца, и њихових бирача као уживаоца права, која су олако испуштено из руку, па се показало да их нису ни заслуживали. Проливену крв за историјски напредак, је прогутао бездан вртлога који с тога не би био узор будућнсти. Основ је могућност постојања „криминализовања друштва, што значи да се ствара хаос који је контролисан самим начином живота који се заснива на тотализујућем принципу ‘Велика риба прождире мању рибу’.“ [14]

Успешно сагледава Даковић, нпр. када разматра пример неуспеха социјализма у Југославији и др. земљама. „Копирање економско-политичког модела савремене развијене капиталистичке државе, само продубљује и убрзава економску и политичку конфузију у тзв. социјалистичким земљама... Излаз се тражио у тржишној економији, приватизацији државне и тзв. друштвене својине и политичком систему својственом тржишној економији, заснованој на плурализму различитих интереса, а управо све то и јесте у непремостивој кризи“ [2:116][38]

Никаквим политичким системом није могао превазићи робни начин производње. Систем производње условљава и друштвени однос, а не обратно. Маркс никада ништа друго није ни тврдио. Светска криза профитне стопе није изазвана никаквом идеологијеом, већ развојем производних снага. [2:116] Идеолози „реалног социјализма“, у време развоја комерцијализма и професионализовања спорта на Западу, дигли су аматерски спорт на највиши вредносни пиједестал и од њега створили једно од главних идеолошких средстава за критику „трулог капитализма“... Проблем је да се не види суштинска разлика између деструктивне тенденције „лошег“ професионалног у капитализму и „доброг“ аматерског спорта у социјализму [14], што опет указује пре за њихову сличност него разлику. Даковић када употребљава појам социјализам увек га ставља под наводнике или означава такозваним, зато што не постоји суштинска разлика у робном односу.

Који потенцијал је постојао у: реализацији самоуправљања, братству и јединству, политици несврстаних итд. – да ли је све то било само набеђена вредност и баш толико лоше да га је требало заборавити. Да ли је то „дете“ ипак било ваљано дете[39], које заслуживало више, будућност... Показаће се да ли је то била вредна пажње – „слобода“, као део здравог живљења. Овог пута је та назовимо „утопија“ потрајала бар 50-так година, што је знатно дуже у односу на претходне. Систем није свугде нестао, већ напротив, траје и даље, савремен је.

38 „Нови систем расподеле остаће и даље у сенци противуречног деловања система производње, заснованог на два различита облика рада и тако постати камен спотицања свих ‘социјалистичких’ земаља у њиховом непрекидном и узалудном настојању да изграде хармонични систем производње и расподеле, који не би, увек и изнова рађао нове противуречности...“ Трагаће се за решењима која би полазећи од принципа расподеле, омогућила ослобођење робног карактера рада, односно превазилажење робног начина производње. То је била утопија. Могућа је то, по Даковићу, само у пост робном систему производње, која није резултат политичке воље, тј. субјективних фактора... [Даковић В. Антикапитал. с. 114]

39 Омаловажава се и то да је побеђен фашизам, у време када је био доведен у питање биолошки опстанак...

Свест (дух, когниција)

Колатерална штета је да „Главни ослонац ‘разума’ постаје инструментализовани (деструктивни) ratio који се своди на средство за развој (наука, техника, организација и томе слично) и заштиту (економска, полицијска, идеолошка и други облици репресије) успостављеног поретка.“ [14] Ако је тако, чини се да је неконформизам, доминантно везан за опортуну мањину, и то ону коју се опредељује за хуманизам. Било је то језгро будућег, и тако увек присутног, исконског друштва; па је тако синхроно ишло „друштвено“ и друтштвено утопијско, као праскозорје новог исчекиваног пожељног почетка колико и перспективне будућности.

Духовна историја (идеологија, социјална психологија итд.), подведена под разум друштвених наука, могле би да доведу до тога да се на „истој таласној дужини“ нађу „супротстављени“, окупљени око (над) националног концепта. Наука би могла да помири слојеве, који у суштини и нису битно супротстављени (за разлику од класа), и то увођењем правих вредности, тј. формирањем оптималних одлика друштвене пирамиде, која окупира примитивизам „мудраца“ непостојеће једнакости, сем по рођењу. Напор треба да се уложи да се отклоне они који су манипуланти с *„инстинктом човека који је наслеђен од својих предака“* безвредних, који се представљају да нешто знају и нешто значе у својој средини. Битан је однос према правим вредностима, које треба развијати од малена путем неизвитопереног образовног система.[40]

Мађехински однос житеља, потпомогнут незнањем итд., је успео да уништи „заједничко детињство детета које је себе требало да прерасте“, да прекине један историјски процес битан за свет, у коме је Југославија била пример[41], а због тога и остала у добром сећању дела становништва бивше заједнице. Интересанто је да сећање постоји и међу онима који у њој нису живели, али су јој поштовали вредности које је достигла (могуће баш зато што су њима биле недостижње) и пожелели јој – да „заје-

40 Питање је колико лажни интелектуалац усваја „Да он буде промена коју хоће да види“ (М. Ганди). Укалупљење је ригидност која није могућа нити пожељна, али и „слобода“ није бесконачни јавашлук живљења у спонтаној а ипак „вештачкој друштвеној средини“. Ако циљ није прављење надприродног човека, јер је то генерално неостваривo, онда је људској природи својствено и да се опусти, па и греши.

41 «US News and World Report» приказује 80 најмоћнијих држава света тако што узима у обзир политичке и финансијске утицаје једне земље, као и њене међународне савезе, снагу њене војске и како она делуј е као међународни лидер. Србија је на 44. позицији, Хрватска 67, а Словенија 73. [https://www.nezavisne.com/novosti/svijet/Ovo-su-najmocnije-zemlje-svijeta/579581 (pristupljeno 21.02.2020.)] На којој позицији је била Југославија се назире, да је то испред бивших чланица.

ничко детињство прерасте“ у једну примерну друштвену заједницу, на коме путу је и била. Питање је да ли ће се чланице бивше федерације запитати о свом уделу којим је добро дело прекинуто, а тако омаловажен њен шири друштвени значај у космополитској заједници, као и сопствени њене чланице. Много тога је забележено (у књигама, штампи, статистици, филмовано итд.), а векови су пред човечанством, па тако и анализе.

Америка нуди најнижу цену жита, истовремено мора да смањују производњу све јефтинијег жита, упркос највишем степену продуктивности у производњи жита. У свету цена коштања је, на америчком тржишту, угрожена релативно високим уделом живог рада у овој грани [2:91], те слабијег продора технолошке револуције него у другим гранама производње, САД је највећи увозник жита. [2:92] Могу се производити количине које превазилазе потребе људи, па „то и јесте суштина кризе постојећег система робне производње.“ [2: 127] Ово, и не само ово, указује да...

Ако је лав цар животиња, а човек владар целог „света“ множине, онда човек мора да препозна да ни лав није стално у лову, да и он у пуној снази застане да одмори. И када су нагони глади итд. задовољени, и тада је цар цар. Овакав врхунац је почетак новог, у коме људи не крећу од ничег; већ напротив, много тога се постигло, и доброг и лошег, што је, већ до сада ваљало *самоупознати*. Методологија, вођена виспреним духом, не треба да буде улазни поремећај, наука треба да пружи визију постиндустријског друштва, да да критичку оцену која га подржава, или је против.

Б. «Крај почетка – почетак (од) краја» – будућност: постиндустријско друштво

„У непрекидној, неравномерној, па стога и неравноправној битки за што више вишка вредности, коначно смо стигли до крајњег циља друштва заснованог на вишку вредности, на капиталу. *У овом тренутку трчимо с оне стране циља, без циља* (истакао, ГЧ)... У границама те противуречности кретало се људско друштво од његовог постанка до данас. Тек с оне стране те противуречности, коју и мимо наших хтења разрешава ослобађање рада, почиње царство човекове слободе. [2:125]

Производи се роба која нема робну, већ употребну вредност.[42]

Проблем се намеће да је „непожељно својство“ (похлепа итд.) довело до – неспорних успеха. Епидемиолог када нађе „непожељно“, мора да га уклони; али исто тако, када нађе корисно по здравље мора да га издвоји и искористи; очекивало се, и даље очекује, да исто учине друштвене науке.

Систем организације дијаметрално супротног несвесног пчелињег друштва би могао да буде узор човеку, зато што неки принципи који треба да се успоставе морају да буду разумом обдржани, укључени у алгоритам здравог живљења човека али на његов продуховљени начин. Не без разлога у народу се каже – „теђиће мед и млеко“. Човек треба да победи себи својствен „инстинкт предака“ и сврсисходно користи „бесплатни рад природе“ и „...употребни рад, који је човек створио и законитости које су из њега произилазиле, настале још појавом прве машине. Ми то тек данас откривамо. Тек данас можемо да истражујемо и сагледавамо будућност која се на том сазнању заснива. Ишли смо и не знајући, у крајњој линији, куда идемо, док нам то стварност, као и увек, није разоткрила.“ [2:134]

Упозната је законитост капитал односа и то ваља искористити на добробит *здравог човека* као припадника *здравог друштва*, у његовим односима мноштва (космополитске заједнице људи) и множине (разнородних бића: људи, биљки итд.) „света“. „Снага кладе ваља, а ум царује“, а куд је „дете прерасло себе“ мора даље вођено разумом, али тако да само себи не стане на пут потпомагнуто незрелим конформизмом скупа „мудраца“.

42 „Историја метеријалне и духовне културе човека цивилизацијског периода, у крајњој линији је историја битке за вишак вредности. Он је био суверени господар токова историје људског друштва. Сва зла и добра настала су на тој основи.“ [Даковић В. Антикапитал. с. 125] Принцип радне вредности мора да се замени принципом употребне вредности. [Даковић В. Антикапитал. с. 20]

ЗАКЉУЧАК

- Два су приступа организовања друштва, класни и слојевити. Током историје слојевито се претварало у класно, а сада је актуелно прерастање класног у слојевито. У изградњи успешне друштвене пирамиде наука треба да помогне како да се окупира примитивизам „мудраца“, како да се ослободи „инстинкта човекових предака“. У томе помаже „самопознавање“, лично и колективно.
- Историја је мртва, ако је историчар заступник историцизма, па одлика бележника, писара и сл. За њега је светска наука ван његовог окружења, па и онда када је могући предмет истраживања надомак њега, јер он је унапред конформиста, без и мало способности за реални неконформизам и суштински допринос светској науци, када је потребно показати виспреност духа неконформисте. Лажни интелектуалац једино може да се придвори, али не и да критички сагледа нечије поступке, у циљу неопходног „самопознавања“ потребе мењања садашњице. Елиминацијом историцизма – опис се осмишљава. По самопознавању треба да уследи примена у живљењу.
- Формирање „друштвене пирамиде“ саздане на похлепи и другим личним интересима треба да буде на другим друштвено корисним принципима, нпр. здравог надметања, хуманизма итд. Много тога треба извести из пређашњег драгоценог позитивног, али и без занемаривања негативног искуства. Томе би помогао уочени у епидемиологији „улазни поремећај“ који помаже да се примети и отклони ометање друштвеног функционисања заснованог на „здравом живљењу“.
- Нова постиндустријска реалност мора да буде економски, организационо итд. припремљена. Економика је тако практично живљење, осмишљавање егзистенцијалне свакодневице личне и заједничке. Појединац мора да се друштвено признатим квалитетом „избори“ за своје место у „здравој друштвеној пирамиди“, а окружење мора себе да изгради да би препознало успешног, и то у свом сопственом интересу.
- Показало се да је пут формирања сопствене здраве онтогенезе пут доласка до правог продуховљеног интелектуалца, који ће постигнуто процењивати идентификацијом личног успеха у успеху средине, самодоприносећи тој средини и/или шире. Да би овај циљ био могућ окружење мора себе да изгради.

ЛИТЕРАТУРА

1. Миленковић П. Историјска социологија. Нови Сад; 2009.
2. Даковић В. Антикапитал. Београд: Научна књига; 1992.
3. Дашић М. Увод у историју. Титоград; 1988.
4. Плеханов Г. О материјалистичком схватању историје. Београд: Култура; 1946.
5. Делетић З. Књига о школи, историји и политици. Беране: Токови; 2019, 2:255-60.
6. Делетић З. Методологија историјских истраживања. Подгорица: ЦАНУ; 2017, књ. 134/15.
7. Вен П. Како се пише историја. У: Миленковић П. Историјска социологија. Нови Сад; 2009: 209-79.
8. Чукић Г. Чему нас учи прошлост пегавог тифуса? Беране: Центар за културу; 2016.
9. Дашић М. Спорења у историографији. Подгорица; 2013.
10. Чукић Г. Историја медицине и теорија здравог друштва. У: Зборник сажетака, Тимочки медицински гласник, Зајечар, Јубиларни XXX тимочки медицински дани; (Suppl 1) 2011, 36:112-3.
11. Чукић Г. Српска превенција пегавца 1915. године. Зајечар: Историјски архив „Тимочке крајине“; 2018.
12. Тукидид. Пелопонески рат (превод: Д. Обрадовић). Београд: Admiral Books; 2010.
13. Чукић Г. Николова истраживања и наши лекари. Беране: Токови; 2019 (2):27-41.
14. Симоновић Љ, Симоновић Д. Нови свет је могућ, Београд, 2005.
15. Хандке П. Правда за Србију. Београд, 2020.
16. Адања Б. и сар. Основи методологије научног истраживања у медицини. Београд. 2003.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4373.2

Prof. dr Draško DOŠLJAK

HODONIMIJA BERANA

Sažetak: Autor u ovom radu daje pregled hodonimije Berana, kao i njihovu motivaciju. Hodonimi (nazivi ulica, trgova, mostova) su važani elementi identiteta svakoga grada i naselja, jer čuvaju tragove istorijskoga razvoja, promjena, kulturoloških i jezičkih slojeva i ukupnog civilizacijskog razvoja. U Beranama je zabilježeno 65 hodonima koji daju preciznu sliku kulturološkog ambijenta u ovom gradu. Kao nosioci određenih simbola, hodonimi predstavljaju različite društvene, političke i kulturne slike, kao i prostorne orjentire. Hodonimi u Beranama su vezani za određene značajne ličnosti iz ovoga kraja, kao i za neke markantne geografske pojmove. Beranski hodonimi su u tijesnoj vezi sa ideološkim razvojem ovoga kraja u periodu prije i nakon Drugog svjetskog rata.

Ključne riječi: Berane, onomastika, hodonim, antropohodonim, semantika

Hodonimi predstavljaju dio kulturne baštine jednoga grada. Preko naziva ulica, bulevara, trgova, mostova (hodonimi) čuvaju se imena znamenitih ličnosti, događaja, lokaliteta, čime se ispisuje i kulturna istorija jedne sredine. Ulicom se smatra javna saobraćajna ili druga površina namijenjena za kretanje unutar građevinskog područja grada ili naselja, dok most obuhvata dio javne saobraćajne površine, koji je namijenjen za prelazak preko prirodnih i vještačkih prepreka. Imenovanje ulica i trgova spada u nadležnost lokalne uprave, čime se kroz imenovanje ostavljaju politički, ideološki i kulturološki tragovi, a to se najbolje ogleda ako pratimo preimenovanje naziva ulica. Da je to tako najbolje pokazuje i primjer beranske glavne ulice koja je od osnivanja grada do danas mijenjala naziv sedam puta.

Opština Berane je podijeljena na 46 naselja od kojih su pet u urbanom području, šest prigradskih i trideset pet seoskih naselja. Naselja u urbanom području se nalaze u centralnom dijelu opštine, u gusto naseljenom području u zahvatu detaljnih urbanističkih planova. Prigradska naselja se naslanjaju obodom na gradsko jezgro i planirane su za širenje grada. Seoska naselja su na udaljenijim područjima i obodom administrativne granice opštine.

Zakonom o teritorijalnoj organizaciji Crne Gore[1] Opština Berane, sa sjedištem u Beranama, obuhvata Berane kao naselje gradskog karaktera i naselja: Babino, Bastahe, Beranselo, Bubanje, Buče, Budimlja, Crni Vrh, Crljevine, Dapsiće, Dolac, Donja Ržanica, Donje Luge, Donje Zaostro, Dragosava, Glavaca, Goražde, Gornje Zaostro, Jašovići, Kaludra, Kurikuće, Lubnice, Lužac, Mašte, Mezgale, Orah, Pešca, Petnjik, Praćevac, Radmuževići, Rovca, Rujišta, Skakavac, Štitari, Tmušići, Veliđe, Vinicka, Vuča, Zagorje, Zagrad i Zagrađe i druga naselja utvrđena posebnom odlukom te opštine.

Naselja u urbanom području Berana su: Novo Naselje, Park, Stari Grad, Lim i Hareme; prigradskom: Donje Luge, Petnjik, Budimlja, Beranselo, Dolac, i Pešca; seoska: Dapsiće, Zagorje, Kaludra, Donja Ržanica, Rovca, Vinicka, Buče, Lužac, Lubnice, Kurikuće, Bastahe, Praćevac, Vuča, Glavaca, Babino, Goražde, Zagrađe, Tmušiće, Dragosava, Mašte, Bubanje, Rujišta, Zagrad, Štitari, Donje Zaostro, Gornje Zaostro, Crvljevine, Skakavac (sa Biočom), Orah, Mezgale, Lazi, Jašovići, Radmuževići, Crni Vrh, Veliđe.

Naselje Stari Grad[2] – južna granica je ulica Teramo do raskrsnice sa Polimskom ulicom, ide sjeverno Polimskom do Trga 13. jula, nastavlja ulicom Mojsije Zečević do mosta Niko Strugar, a potom rijekom Lim do naspram sjeverne granice dvorišta Gimnazije. Zapadna granica je ulicom 13. jula na potezu od sjeverne granice dvorišta Gimnazije do pekare „Nišavića“, a potom ulicom 13. jula do kružnog toka. Zapadna granica je ulica 29. novembra na potezu od kružnog toka do ulice Teramo.

Ulice u okviru ovog naselja su: Igumana Mojsija Zečevića, ulica u strogom centru grada (glavna beranska ulica), proteže se od Trga “21. jul” do gradskog mosta “Niko Strugar”; Beransko-andrijevičkog bataljona (bivša Miloša Mališića) počinje od Osnovnog suda do ulice Mitropolita Pajsija; ulica Radomira Mitrovića, od Vakufske kuće do Njegoševog trga; ulica Mitropolita Pajsija, od izlaza sa Zelene pijace do stare zgrade Crvenog krsta i Narodne tehnike, odnosno do ulice Svetog Save; Ulica Svetog Save – od Cvetnog parka i spaja se sa ulicom 13. jula; ulica 13. jula, od kafane “Vidikovac” do

1 Zakonske odluke se nalaze u vise službenih listova: “Službeni list Crne Gore”, br. 054/11 od 17. 11. 2011, 026/12 od 24. 05. 2012, 027/13 od 11. 06. 2013, 062/13 od 31. 12. 2013, 012/14 od 07. 03. 2014, 003/16 od 15. 01. 2016.

2 Granice naselja u Beranama su date prema Registru naselja, ulica i trgova u Beranama, Skupština Opštine Berane, (skupštinski materijal), 2019. godine.

raskrsnice sa ulicom Svetog Save (odnosno pekare "Nišavić"), sa krakom od prodavnice "Ananas komerca" do raskrsnice sa ulicom Dušana Vujoševića (kafe bar "Video"); ulica VII omladinske brigade počinje od mosta "Nika Strugara" (gradskog mosta) i završava se na raskrsnici sa ulicom Svetog Save; ulica Dušana Vujoševića – od Zelene pijace, pored kružnog toka i prema MUP-u; Nemanjina od ulice Svetog Save (pored staklorezačke radnje "Mašić") do Njegoševog trga; ulica Dr Milorada-Mike Pipera od bivše poslastičare "Rekord" do Njegoševog trga.

Naselje Park ima za istočnu granicu rijeku Lim na potezu od raskrsnice Polimske ulice sa regionalnim putem Berane–Andrijevica, južna granica je južna strana katastarskih parcela br. 478, 456, 455, 454 i 452 i planirani put od Lima do Polimske. Zapadna granica je Polimska ulica od parcele bivše „Izgradnje" i ide Polimskom do kružnog toka, nastavlja se ulicom Mojsija Zečevića do gradskog mosta, gdje se poklapa sa istočnom granicom.

Ulice u okviru ovog naselja su: ulica Igumana Mojsija Zečevića (lijeva strana); ulica VIII crnogorske brigade; ulica Miljana Vukova, Polimska ulica (od Vojnog odsjeka do kuće Markovića – lijeva strana ulice), ulica IV crnogorske proleterske brigade (od zgrade SO Berane do Vojnog odsjeka; ulica Krsta Bajića koja se uključuje u ulicu Vuka Karadžića; ulica Serdara Janka Vukotića, ulica Milana Kuča, ulica Vuka Karadžića, ulica Tufa Softića, ulica Miljana Vukova, ulica Slobode i mira (obilaznica), zatim, Vrnjačkobanjska, prostire se od parka kod kod mosta Nika Strugara u pravcu ulice Slobode i mira i dalje do ulice VIII crnogorske brigade; Prolećna, prostire se od Polmske ulice, desno ogradom OŠ "Vukašin Radunović", pravcem ka ulici Slobode i mira; Jugoslovenska, prostire se od Polimske ulice ka stovarištu "Izgradnje", zatim lijevo u pravcu OŠ "Vukašin Radunović"; Obalska, prostire se od OŠ "Vukašin Radunović" i prostire se paralelno sa ulicom Slobode i mira.

Novo Naselje – obuhvata područje čija je sjeverna granica ulica Dušana Vujoševića na potezu od raskrsnice sa regionalnim putem do kružnog toka. Istočna granica je ulica 29. novembra na potezu od kružnog toka do Teramo ulice, ide ulicom Teramo do raskrsnice sa Polimskom ulicom i nastavlja Polimskom do regionalnog puta Berane-Andrijevica. Zapadna granica je regionalni put Berane-Andrijevica.

Ulice[3] u okviru ovog naselja su: dio ulice 29. novembra, (lijeva strana); ulica Todora Đeda Vojvodića, koja prolazi pored OŠ "Vuk Karađžić" prema gradskom fudbalskom stadionu; Čukarička koja ide do stare vojne

3 Nazive ulica, trgova, naselja mogu predlagati pojedinci, institucije, NVO, a u procesu imenovanja važnu ulogu ima skupstinaski savjet – Savjet za davanje predloga naziva naselja, ulica i trgova. Konačnu odluku donosi lokalni parlament. Tokom 2015. godine zbog implementacije Zakona o biračkom spisku, Skupština Opđtine Berane je imenovala dvadesetak ulica u Beranama, uz prethodnu preporuku da nazivi sadrže isključivo geografske i numeričke pojmove.

kasarne, gdje se spaja sa ulicom Branka Deletića; ulica Branka Deletića; ulica Vojvode Gavra Vukovića; Gornjoseljska ulica, od ulice 29. novembra (kuće Ervina Šoljanina) do regionalnog puta Berane–Andrijevica (odnosno kuće Rada Jašovića); ulica Jovana Cvijića, sve ove naprijed navedene ulice siječe Gornjoseljska ulica, koja počinje od ulice 29. novembra i završava se kod kuće Jašovića; Polimska – lijeva strana od kuća Markovića do Vojnog odsjeka; IV crnogorske proleterske brigade od raskrsnice sa ulicom 29. novembra do Trga 21. jula. Iz ulice IV crnogorske idu tri bočne ulice prema ulici 29. novembra: ulica Crvenog krsta; Teramska ulica, od Suda za prekršaje prema ulici 29. novembru; kraći krak IV crnogorske ulice, koja se uključuje u ulicu 29. novembar (kod kafe bara "Kobra"). U ovom naselju su i ulice: Dudelanška; prostire se između ulice Dušana Vujoševića u pravcu Crpne stanice ka OŠ "Vuk Karadžić"; Đačka, prostire se ulicom 29. novembar, od broja 23 (Policijska zgrada) i ide u pravcu Fudbalskog stadiona; Učiteljska, prostire se od ulice Gavra Vukovića, presijeca ulicu Jovana Cvijića i izlazi na ulicu Dušana Vujoševića; Kostromska, prostire se paralelno sa ulicom broj 5 i ide do ulice Gavra Vukovića, presijeca ulicu Jovana Cvijića i izlazi na ulicu Dušana Vujoševića; Staronagoričanska, prostire se od ulice 29. novembra (Limova zgrada) pravcem do Čukaričke ulice; Vuhanska, prostire se od ulice 29. novembra, presijeca Čukaričku ulicu i ide do ulice Vojvode Gavra Vukovića; Vasojevićka, prostire se od Polimske ulice (objekat Vojnog odsjeka) u pravcu SSŠ "Vukadin Vukadinović" sa uključenjem u regionalni put Berane–Andrijevica; Moravska, prostire se od ugostiteljskog objekta "Ognjište" (iznad zgrade MUP-a) u pravcu zgrade "Morava" i izlazi na ulicu 29. novembar; Ćilijska, prostire se od ulice 29. novembra u pravcu poslovnog objekta "Koloseum" i lijevo kuće Pajkovića; ulica Sekule Popovića – od Biroa rada prema bivšem stovarištu "Omorika komerc".

Naselje Hareme – istočna granica je rijeka Lim na potezu od gradskog mosta kod Hotela „Berane" do mosta na magistralnom putu prema Rožajama, naspram naselja na Rudeškoj krivini, potom skreće iznad naselja na Rudeškoj krivini obuhvatajući naselje, ide obodom brda Jasikovac obuhvatajući Crpnu stanicu i spomen-kompleks Jasikovac, zatim ide granicom katastarske opštine Berane do OŠ „Radomir Mitrović" i sastavlja se sa gradskim mostom.

Ulice u okviru ovoga naselja su: ulica Voja Maslovarića (od Mosta "Nika Strugara" do Rudeške krivine); Jasikovačka ulica (od muslimanskog groblja pod Jasikovcem do Rudeške krivine); ulica Boža Milačića (od ulice Voja Maslovarića – kuća Obadovića do Jasikovačke ulice). Tu su i ulice: Ivangradska, prostire se u dva pravca: prvi ide od OŠ "Radomir Mitrović" u pravcu stare Hale sportova i muslimanskog groblja desnom stranom do

ulice Voja Maslovarića i Doma Mjesne zajednice i lijevom stranom ka poslovnom objektu DOO "Budućnost" i izlazi na ulicu Voja Maslovarića; Crnogorska, prostire se od raskrsnice u pravcu brda Jasikovac i pruža se do vrha brda Jasikovac; Budimska ulica (od Ulice Voja Maslovarića do kuće Voja Joksimovića).

Naselje Lim obuhvata područje čije su opisane granice sa južne strane ulica Dušana Vujoševića, na potezu od semafora (bivši „Agrokombinat") do kružnog toka, nastavlja ulicom 13. jula do raskrsnice sa ulicom Svetog Save. Tu skreće sjeverno ulicom Svetog Save do sjeverne granice dvorišta Gimnazije, odakle skreće istočno prema Limu. Istočna granica je rijeka Lim do kraja Gornjeg Taluma, potom skreće do toka rijeke Makve i ide rijekom Makvom do raskrsnice regionalnog i magistralnog puta obuhvatajući parcelu „Auto-moto društva" i nastavlja regionalnim putem Berane-Andriejvica do pristupnog puta kod „Crna Gora puta", obilazi parcelu „Crna Gora puta" sa zapadne strane i dolazi do lokalne saobraćajnice na katastarskoj parceli 938 KO Berane, nastavlja do raskrsnice sa lokalnim putem istočno od Gradskog groblja do ulaza u Groblje. Na ulazu u Groblje granica se nastavlja do semafora (bivši „Agrokombinat").

Ulice u okviru ovog naselja su: ulica Milorada Jovančeviča (od raskrsnice kod semafora "Agrokombinata" do AMD Berane), ulica Miljana Tomičića (od benzinske pumpe do AMD Berane), ulica Mirka Arsenijevića izlazi iz ulice Dušana Vujoševića i vodi pored Elektrodistribucije do ulice Vukadina Vukadinovića; ulica Vukadina Vukadinovića od ulice Milorada Jovančevića do ulice Miljana Tomičića; ulica Episkopa Teofila ide od ulice Vukadina Vukadinovića pored pekare "Bojović" prema Rasadniku; Ustanička ulica ide od ulice Vukadina Vukadinovića prema Rasadniku; ulica Dragiše Radevića od bivšeg stovarišta "Jasikovac" do kraja ulice MiljanaTomičića. U naselju su i ulice: Šudikovska ulica, prostire se između ulice Miljana Tomičića (bivša Štamparija) do ulice Vukadina Vukadinovića; Komska ulica, prostire se između regionalnog puta Berane–Andrijevica pravcem ka ulici Miljana Tomičića i dalje do ulice Dragiše Radevića i ulice 13. jula; Sunčana ulica, prostire se od ulice 13. jul (objekat Doma za djecu sa posebnim potrebama) ka naselju Talum lijevom stranom do nasipa mosta ka stovarištu "Mulić komerc" i dalje desno do objekta kafane "Talum". Talumska, prostire se od stovarišta građevinskog materijala "Feroteks" i dva kraka do Stočne pijace. Limska, prostire se od stovarišta građevinskog materijala "Feroteks" u pravcu Stočne pijace desnom obalom Lima do mosta na Limu u naselju Talum. Dolački put, prostire se od raskrsnice sa magistralnim putem Berane–Andrijevica, kod "Agrokombinata" do prve raskrsnice prema manastiru Đurđevi stupovi

i Gradskoj kapeli. Ulica Dušana Vujoševića (od MUP-a do raskrsnice kod semafora –"Agrokombinata").

Naselje Donje Luge – njegove granice su sljedeće: zapadna strana počinje od gradskog mosta uz rijeku Lim, uzvodno do granice sa MZ Donja Ržanica – južna strana je od rijeke Lim pored kuća Obradovića (koji pripadaju MZ Donja Ržanica), preko Lisijevog polja prema kući Radonjića (MZ Donje Luge) i prema brdu Glavica – istočna strana počinje od brda Glavica preko Bukovca, Milutače do Vukovog brda (blizu Jasikovca) – sjeverna strana je od Jasikovca prema ulici koja vodi do gradskog mosta „Niko Strugar".

Ulice u okviru ovog naselja su: Luška ulica (od hotela "Berane" do škole u ovom naselju), Bukovačka ulica (od Meteorološke stanice do trafostanice kod kuće Bućkovića); Beranska, prostire se iznad poslovnog objekta "Merkator Idea" desno u pravcu stambenih lamela i kuće dr Ćira Babovića. Bjelasička, prostire se od raskrsnice kod OŠ "Radomir Mitrović" u pravcu Meteorološke stanice i strelišta.

Naselje Dolac se graniči sa zapada, od kuće Lakušić Vlada (Potkraj) prema Bijelom Potoku i dalje prema zaseoku Gnionik (naselje Dolac), - sjever, putem prema Manastiru gdje ulazi u put (kat. parcela 806), skreće putem (kat. parcela 790), putem (kat. parcela 809) do raskrsnice kod Škole u Docu, nastavlja istočno prema Gradskom groblju do kapije, - istok, ulicom Dušana Vujoševića, - južno, preko aerodromske piste do kuće Radivoja Stojanovića (MZ Lužac) prema kući Ljubiše Pajkovića (MZ Lužac) preko Grujica, prema Dolačkom groblju i Potkraju.

Ulice u okviru ovog naselju su: Manastirska ulica, prostire se od raskrsnice prema Manastiru i ide u pavcu Deletića vodenice, sa uključenjem u regionalni put Berane–Andrijevica; Aerodromska ulica, prostire se od Gradskog groblja u pravcu ka pristanišnoj zgradi Aerodroma.

U Beranama postoje dva gradska trga: "Njegošev trg" koji se nalazi u sklopu naselja "Stari grad" i Trg "21 jul" koji pripada naselju "Park" i naselju "Stari grad.

Most na Limu od centra grada prema Hotelu "Berane" nosi naziv Most "Nika Strugara".

Predmet ovoga rada su hodonimi Berana. Istraživanja hodonimije su do sada bila sporadična ili uzgredna i skoro po pravilu interdisciplinarna: u okviru istorije i geografije. U ovoj oblasti nemamo mnogo naučnih radova koji hodonime analiziraju sa onomastičke strane[4], te će ovaj rad biti skroman doprinos onomastici.

4 Ovdje treba izdvojiti doktorsku disertaciju Josipa Lasića: Onomastički opis splitske hodonimije (rukopis), Filozofski fakultet, Zagreb 2917. godine

Onomastika (grč. ὄνομα, onoma = ime) je lingvistička disciplina, koja se bavi proučavanjem imena. Osnovna jedinica u onomastitici je onim, tj. vlastito ime bilo koga ili bilo čega (živoga ili neživoga). Onomastičko nazivlje svih slovenskih jezika, utemeljeno je početkom 80-ih godina 20. vijeka zajedničkim zalaganjem vodećih onomastičara iz svih slovenskih naroda. Na temelju njihovih zaključaka objavljen je 1983. godine, u Skoplju, u Makedoniji, onomastički priručnik naslovljen "Основен систем и терминологија на словенската ономастика", u izdanju Makedonske akademije nauka i umjetnosti. U tom priručniku je onomastičko nazivlje podijeljeno u dvije grupe: bionimi i abionimi, u okviru zadnjih su dvije glavne podgrupe: toponimi i krematonimi. Bionimi su vlastita imena živih bića, u prvom redu ljudi, a zatim životinja i biljaka. Vlastita imena ljudi zovu se antroponimi, među koje ubrajamo lična imena, prezimena, nadimke, patronime, pseudonime i dr. Vlastita imena životinja su zoonimi, a vlastita imena biljaka su fitonimi. Krematonimija obuhvaća vlastita imena za objekte, pojave i odnose nastale ljudskom djelatnošću: društvene, kulturne, političke, i druge proizvode. (v. Šimunović 2009: 115; Lasić 2017).

Veliku grupu abionima čine toponimi (sva zemljopisna imena), kosmonimi (vlastita imena svega u svemiru što je izvan Zemlje, npr. nebeskih tijela, satelita, zvijezda, zviježđa, galaksija itd., i krematonimi (vlastita imena svega ostaloga, npr. ustanova, brodova, vozova, itd.). Toponimi se dalje mogu podijeliti na horonime (vlastita imena većih područja, administrativnih ili prirodnih, naseljenih ili nenaseljenih područja; ojkonime (vlastita imena cjelovitih naseljenih mjesta, i anojkonime (vlastita imena uglavnom nenaseljenih većih ili manjih specifičnih lokaliteta). Anojkonimi obuhvataju hidronime (vlastita imena svih vrsta voda), oronime (vlastita imena svih brda, planina i sl.), speleonime (vlastita imena špilja i jama, mikrotoponime (vlastita imena različitih manjih zemljišnih parcela. U horonime možemo pribrojiti i nesonime (vlastita imena ostrva). Egzonimi su vrsta ojkonima. To su vlastita imena koja neki narod koristi za ojkonim nekoga drugoga naroda, a koje nije izvorno, npr. Rim (umjesto Roma), i hodonimi (vlastita imena saobraćajnica, ulica, puteljaka, staza, željezničkih pruga, mostova, vijadukta, vazdušnih luka, morskih luka, i sl.).[5]

Uvidom u onomastičku terminologiju drugih jezika, pokazalo se da ni tamo nema potpune usuglašenosti i jedinstvenene terminologije kada je riječ o hodonomastici i predmetu njezina bavljenja. U poljskome jeziku se do prije dvadesetak godina koristio termin naziva ulica, danas se koristi termin

5 Šire o ovoj temi vidi u: Dragomir Vujačić, „Iz onomastike, leksikologije i dijalektologije", Unireks, Nikšić 1996, 11-30. I Petar Šimunović, Uvod u hrvatsko imenoslovle, Golden markenting – Tehnička knjiga, Zagreb, 15-29

hodonim ili plateonim, a za ukupnost hodonima koristi se termini hodonimya ili plateonimya. U engleskom jeziku ustaljeno je korištenje termina street names, a češki, slovački i poljski onomastičari koriste terminom nazva ulica, odnosno – kad je o njihovoj ukupnosti riječ – hodonimia.

U knjizi »Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika«, uporednom popisu s definicijama i primjerima važnijih onomastičkih termina dvanaest slovenskih jezika i njemačkoga jezika, hodonim se detaljno opisuje. U većini zastupljenih jezika koristi se termin hodonim (češki i slovački: hodonymum, poljski: hodonim, lužičkosrpski: hodonym, ukrajinski годонім, bjeloruski: гадонім, slovački: hodonim, makedonski: ходонім, njemački: Hodonym). Izuzeci su samo ruski (дромонім) i bugarski (име за съобщителна мрежа // пътно име). (v. Lasić 2017 56- 72).

RJEČNIK HODONIMA

Aerodromska, Beranska, Bjelasička, Budimska, Bukovačka, Ćilijska, Crnogorska, Čukarička, Dolački put, Dudelanška, Đačka, Gornjoselska, Ivangradska, Jasikovačka, Jugoslovenska, Komska, Kostromska, Limska, Luška Manastirska, Moravska, Most Nika Strugara, Nemanjina, Njegošev trg, Obalska, Obilaznica Mira i slobode, Polimska, Prolećna, Staronagoričanska, Šudikovska, Sunčana Talumska, Učiteljska, Ulica Sekule Popovića, Ulica 13. jula, Ulica 29. novembra, Ulica Beransko-Andrijevačkog bataljona, Ulica Boža Milačića, Ulica Branka Deletića, Ulica Crvenog krsta, Ulica Dr Milorada Mike Pipera, Ulica Dragiše Radevića, Ulica Dušana Vujoševića, Ulica episkopa Teofila, Ulica IV crnogorske brigade, Ulica Jovana Cvijića, Ulica Krsta Bajića, Ulica Milana Kuča, Ulica Miljana Tomičića, Ulica Miljana Vukova, Ulica Milorada Jovančevića, Ulica Mirka Arsenijevića, Ulica mitropolita Pajsija, Ulica Mojsija Zečevića, Ulica Radomira Mitrovića, Ulica serdara Janka Vukotića, Ulica Svetog Save, Ulica Todora Đeda Vojvodića, Ulica Tufa Softića, Ulica VII omladinske brigade, Ulica VIII crnogorske brigade, Ulica Voja Maslovarića, Ulica vojvode Gavra Vukovića, Ulica Vuka Karadžića, Ulica Vukadina Vukadinovića, Ustanička, Vasojevićka, Vrnjačkobanjska, Vuhanska.

Analizirajući rječnik hodonima Berana zaključujemo da su dva osnovna (dominantna) motiva prilikom imenovanja ulica i trgova: znamenite istorijske ličnosti i toponimi. U okviru prve grupe dominiraju hodonimi vezani za za-

služne ličnosti partizanskog pokreta (i sam ustanak) iz Drugog svjetskog rata: Most "Nika Strugara", Ulica Sekule Popovića, Ulica Dr Milorada Mike Pipera, Ulica Dragiše Radevića, Ulica Dušana Vujoševića, Ulica Krsta Bajića, Ulica Milana Kuča, Ulica Miljana Tomičića, Ulica Milorada Jovančevića, Ulica Mirka Arsenijevića, Ulica Radomira Mitrovića, Ulica Vukadina Vukadinovića, Ulica Todora Đeda Vojvodića, Ulica Voja Maslovarića, Ustanička; ulice nose i nazive po zaslužnicima iz ranijih oslobodilačkih ratova Vasojevića i Crne Gore: Ulica Miljana Vukova, Ulica vojvode Gavra Vukovića (prvi diplomirani pravnik u Crnoj Gori, ministar inostranih djela, diplomata), Ulica serdara Janka Vukotića; hodonimi po svetiteljima i crkvenim licima: Ulica Svetog Save, Nemanjina, Ulica mitropolita Pajsija, Ulica Episkopa Teofila, Ulica Mojsija Zečevića.

Nekoliko ulica nosi naziv po važnim događajima iz istorije Berana, ili, u širem, vezanim za Berane: Ulica 29. novembar, Ulica 13. jula, po nazivima vojnih organizacija: Ulica IV crnogorske brigade, Ulica VII omladinske brigade, Ulica VIII crnogorske brigade, Ulica Beransko-Andrijevačkog bataljona; po sakupljaču narodnih pjesama i reformatoru srpskog jezika Vuku Karadžiću; geografu: Ulica Jovana Cvijića; po prvom beranskom inženjeru rudarstva Ulica Tufa Softića; po toponimima, po instituciji: Ulica Crvenog krsta, Aerodromska; po nazivima država, regija, gradova, rijeka, mjesta: Jugoslovenska, Crnogorska, Vasojevićka, Polimska, Vrnjačkobanjska, Vuhanska, Vuhanska, Talumska, Staronagoričanska, Luška, Limska, Moravska, Kostromska, Komska, Jasikovačka, Ivangradska Gornjoselska, Dudelanška, Beranska, Bjelasička, Budimska, Bukovačka, Ćilijska, Čukarička, Dolački put; vjerskim objektima: Manastirska; zanimanju: Učiteljska, Đačka; godišnjim dobima: Zimska, Proljećna; metereološkom pojmu: Sunčana.

Glavni gradski trg nosi naziv po jednom od najznačajnijh beranskih datuma iz Drugog svjetskog rata (tog datuma se slavi i Dan opštine), Trg 21. jul, a drugi po vladici i pjesniku: Njegošev trg.

Glavni gradski most nosi naziv po znamenitom jugoslovenskom narodnom heroju iz Drugog svjetskog rata: Most Nika Strugara.

Valja istaći da većina gradova pobratima Berana u ovoj opštini ima svoju ulicu: Čukarica, Dudelanž, Ćili, Kostroma, Staro Nagoričane, Vrnjačka Banja, Teramo.

Glavna gradska ulica, koja danas nosi naziv po znamenitom Mojsiju Zečeviću, igumanu Đurđevih Stupova, u svojoj istoriji je vise puta mijenjala svoj naziv. Od osnivanja Berana pa do 1912. godine, glavna beranska ulica se zvala Glavna čaršija. Nakon toga, do 1918. godine nosi naziv Ulica Kralja Nikole, a od 1918. do 1921. godine naziva se Ulica Kralja Petra Oslobodioca.

Od te godine pa do početka Drugog svjetskog rata glavna ulica ima naziv Ulica Kralja Aleksandra I Ujedinitelja. Tokom italijanske okupacije, od 1941–1943. godine, promijenila je naziv u Via Viktora Emanuela II. Nakon toga, do 1947. godine ova ulica nema zvanično ime, da bi te godine dobila naziv Ulica Maršala Tita, koji je bio zvanični naziv do 1994. godine. Od te godine ova ulica dobija naziv Ulica Mojsija Zečevića, koji ima i danas.

Promjena naziva ulica predstavlja odraz političkog, nacionalnog, ideološkog, kulturološkog ambijenta lokalne zajednice. I druge ulice, izuzev glavne, su mijenjale svoj naziv. Današnja Polimska je nekada bila Vasojevićka, Ulica Matije Gubca danas nosi naziv Ulica Jovana Cvijića, a Ulici Miloša Mališića je promijenjen naziv u Ulica Beransko-Andrijevačkog bataljona.

Rječnik naziva ulica i trgova ne sadrži nijedan hodonim po nekoj znamenitoj ženi iz jugoslovenske, crnogorske ili beranske istorije.

Kada je tvorba u pitanju, hodonimi Berana su jednočlani (30) i višečlani (35).

Hodonimi su trajni spomenici jedne sredine i kao takvi predstavljaju dio istorije svakoga grada. Iako služe kao orijentiri, po njima se prepoznaju naselja, kvartovi, gradovi, rijeke. Oni nose pečat vremena, vlasti, kulture i istorijskog razvoja svake sredine. Vremensko trajanje nekoga hodonima, prije svih antropohodonima, zavisi od vise faktora. Prije svega od društvenog utemeljenja ličnosti po kome ulica, trg ili most nosi naziv. Zato se uvijek pri imenovanju mora voditi računa o tome da naziv bude opšteprihvaćen u zajednici.

LITERATURA:

Berane, 2012. *Berane (opšta monografija).* Grupa autora, Berane: Opština Berane

Došljak, Draško, 2015. *Onomastika Budimlje.* Nikšić: Filozofski fakultet

Lasić, Josip, 2017. *Onomastički opis splitske hodonimije* (doktorska disertacija). Zagreb: Filozofski fakultet

Majetić, Mihaela-Glušac, Maja, 2019. *Hodonimija grada Osijeka*. Gramatikom kroz onomastiku (zbornik radova), 45-64. Osijek: Filozofski fakultet

Registar. 2019. *Registar naselja, ulica i trgova* (skupštinski material). Berane: Skupština opštine Berane

Skračić,Vladimir, 2011. *Toponomastička početnica*. Zadar: Sveučilište u Zadru

Šimunović, Petar, 2009. *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.

Vujačić, Dragomir, 1996. *Iz onomastike, leksikologije i dijalektologije*, Podgorica: Unireks

Zakon o teritorijalnoj organizaciji Crne Gore. "Službeni list Crne Gore", br. 054/11 od 17.11.2011, 026/12 od 24.05.2012, 027/13 od 11.06.2013, 062/13 od 31.12.2013, 012/14 od 07.03.2014, 003/16 od 15.01.2016, 031/17 od 12.05.2017. Podgorica: Službeni list.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-09

Doc. dr Andrijana NIKOLIĆ

LJEPOTA STVARANJA ZA NAJMLAĐE

Sažetak: Ovaj rad predstavlja presjek stvaralaštva za djecu crnogorskog pisca Slobodana Zorana Obradovića[1] i ujedno doprinosi korpusu crnogorske književnosti za djecu. Nijedno stvaralaštvo za odrasle nije podvrgnuto filtraciji kao ono koje je namijenjeno djeci. Književnost za djecu nosi u sebi prije svega dušu djeteta i da bi se neko profesionalno bavio pisanjem za djecu, mora imati u sebi jedno dijete iz čije će perspektive neumorno stvarati, s mišlju da književnost za djecu mora imati svoju razumljivost, prijemčivost i svakako angažovanost, jer, osim što su najistančaniji kritičari, djeca su najvjernija čitalačka publika.

Problem je kod ljudi što često sve ostane samo na riječima
Slobodan Zoran Obradović, „Put za Dardel“, str. 136

Da bismo postavili granicu između književnosti za djecu i one za odrasle, nerijetko ćemo imati dilemu. Često su djela pisana za djecu postala omiljena kod odrasle čitalačke populacije, dok je štivo za odrasle teško postajalo omiljeno ili traženo kod dječijeg uzrasta. Roman za djecu „Na putu za Dardel“[2]

1 Slobodan Zoran Obradović rođen je u Beranama 1962.godine. završio je ekonomski fakultet u Podgorici 1984.godine. Objavio je knjige poezije i proze: “Korak po korak san po san” i “Neprilagođen”. Knjige poezije: “Tražim te”, “Jednom tako u vijeku biva (sonetni vijenac)”, “Malo slovo o životu”. Knjige proze: roman “Blago Milonjića” i zajedničku knjigu priča sa Aleksandrom Obradovićem “Lim priča, čovjek zaboravlja”. Za djecu je objavio poezije: “Rasteš kao da te za uši vuku”(2011), “Braco i Seka” (2016), slikovnicu “Lovac Đole i trista čuda” (prvi dio, 2015 i drugi dio 2019), “Razbucani azbučnik” (2016), “Kako se vole oni koje donose rode” (2018) , drame “Sujevjerje” (2017) i “Ljubav oslobađa” (2019), te roman “Na putu za Dardel” (2017). Radovi su mu nagrađivani i nalaze se u antologijama. Objavljivani su u brojnim časopisima. Priče su mu prevođene na engleski jezik. Osnivač je Udruženja stvaralaca “Stihom govorim”, pokrenuo je međunarodni konkurs za djecu pjesnike, učenike osnovnih škola “Kraljevstvo Bijelih rada”. Član je Udruženja književnika Crne Gore i višeknjiževnih klubova u zemlji i inostranstvu. Živi i stvara u Bijelom Polju.

2 Slobodan Zoran Obradović, “Na putu za Dardel”,NVO “Stihom govorim”, Bijelo Polje, 2017.

po riječima recenzenta, Radoja Femića, „u značajnoj mjeri proširuje horizont simbola uspostavljen njegovim ranije objavljenim knjigama. Centralna tema – život imaginarnog toponima *Dardela,* ostvaren je dijalogizacijom bogate tradicije fantastične književnosti i nosi sa sobom notu mistifikacije, i takav zvučni spreg samo dodatno ističe njegovu prirodu i simboliku, koja se tek minimalno vezuje za konkretni toponim.“[3]

„Moramo u Dardel donijeti sunce“ jedna je od rečenica koje na početku romanesknog uvoda podsjeća na spasenje Zemlje ili onoga što je od nje ostalo. „Dardel je jezgro od pramenova, složenih poput mozaika. Sedam milijardi pramenova u Sferi. Svijetlio bi tako da su se zvijezde tu napajale svjetlošću. Sad se kao problem pojavljuje i to da zvijezde ne mogu da se napajaju sa Dardela“[4] Iako izmaštana, nadrealna priča ovoga romana, u suštini zvuči veoma uvjerljivo. Na samom početku autor postavlja dva oponentna binara: Istok i Zapad. Vladar Zapada, Imanuel, „izabran je voljom najvećih firmi zbog svojih zasluga na razvoju softvera koji su omogućili da ljudi ne moraju da uče“. U situaciji kada se softverima upravlja ljudskim rodom, stiče se totalitarna kontrola, jer odsustvo uma kolektiva ne ograničava vladara da njime gospodari. I dok se na Zapadu ne uči, jer se softverskim programima uspostavljaju dijagnoze i liječe ljudi, predaje u školama, odasvuda stiže bogatstvo, kolonije rude i hrane, za to vrijeme ljudi na Istoku izučavaju škole, sakupljaju drevna znanja i, začudo, bili su sretniji od ljudi sa Zapada. Njihova sreća se dokazivala u svakodnevnom druženju sa prijateljima i porodicom, u igri sa djecom, u razgovoru sa nastavnicima. Knjige su im služile za učenje i razonodu, a plata je „zavisila od toga koliko znaju“. Da bi se polovi izjednačili, Zapad je organizovao vojsku da „oslobode“ Istok. Ali da bi svaka priča imala svoju bajkovitost, ona mora da počiva na pričanju, a Istok je počivao na pričama o slobodi, o pravu na izbor i, iako tehnološki nerazvijeniji, pružio je žestok otpor. Ovako završava treća priča romana, naslovljena – „Sadašnjost“. Već sljedećim naslovom, kojim čitaoce vraća u prošlost, književnik Obradović otkriva sposobnost kombinovanja simbola i fantastike. U prošlom svijetu, tačnije u Berlinu, 1945, smjestio je težište i ishod budućih dešavanja o prethodno opisanim oponentima: Zapadu i Istoku. Planeta Dardel je izmišljena i služi kao sabirni centar „plamičaka i pramenja“, odnosno, na Dardelu obitavaju pramenovi ljudi od rođenja do smrti, a pri izdisaju glavni junaci romana Dima i Žorž „dekoduju“ svjetlosne znakove izdišućeg pramena:

„Sjećam se Ane iz poljskog grada Krakov: *Pričala je o krpenoj lutki, zbog koje je plakala jer će da izgori u krematorijumu – tako joj je rekao jedan pokvareni čuvar, čije ime nije umjela jasno da izgovori.* “[5]

3 Isto, str.139.
4 Isto, str.6-7
5 Isto, str. 16.

„Zemlja je gorjela od eksplozija, a Dardel je tonuo u mrak i tišinu.“

Uporednim opisom života dviju planeta Zemlje i Dardela, pisac nije proširio moć mašte, koliko je filozofski ocijenio da nismo tek fizička bića, jer se suština našeg opstanka svodi na energiju. Pišući o dekodiranju nekih „pramenova“ fiktivnom je liku omogućio i navodni susret sa pramenom Nikole Tesle.

„*Ja sam Nikola Tesla, svjetlost me je vodila, svjetlost me je i ispratila – svjetlost iz očiju moje drugarice, golubice u sobi njujorškog hotela...svjetlost je u osnovi svega, naša svrha i smisao. Iz svjetlosti u svjetlost*.“[6]

Baveći se različitošću ljudi i njihovih zanimanja, književnik opisuje te razlike kroz energiju pojedinačnih pramenova. Dok je pramenje umjetnika i književnika toplo i vatreno, sposobno da pomjera granice i oslobađa čovječanstvo od okova, pramenje filosofa se pozivalo na oslobađanje čovjeka od predrasuda, nazivajući slobodu „spontanom nužnošću“. U toj nužnoj spontanosti čovjek jeste humano biće ako je određeno svojim dobrim djelima, prije svega onim što misli i govori. Ponukan da iz lične perspektive kroz fiktivni lik progovori o mnogim životnim pitanjima, autor pribjegava polifoniji i otklonu od naratora, pa se u nekim momentima čini da je narator presudio u korist književnika. Ovakav postupak daje nam za pravo da osujetimo književnika, dok je naratorov čitav jezički sistem autoreferencijalan. Zato se na nekim mjestima u romanu osjeća paradoks, vješto skriven u iluziji, kao pojava koja nije pojedinačni slučaj. Gotovo u svakoj rečenici u kojoj piše o svijetu i čovjeku i razumijevanju pojava oko nas, književnik koristi pravo autoreferencijalnosti koju prevodimo pod vlastitu fikcionalnost i filosofiranje. Posebno se to odnosi na ono što Lodge naziva „kratki spoj“, a značenjem se poklapa s naratološkim pojmom metalepse[7], koju Krešimir Bagić definiše kao „postupak prekoračenja granice između dvaju svjetova – književnog i izvanknjiževnog, onog o kojem pričamo i onog u kojem pričamo”. U čitavom romanu imamo nekoliko vremenskih odrednica, koje književniku služe da bi objasnio semantiku pričanja, ali i suštinu čovjekovog minoresa u makrokosmičkom prostranstvu. Uvođenjem planete Dardel koja u ovom romanu ima funkciju ogledala, za svaki život na Zemlji, književnik se značajno približio motivima postmoderne književnosti, jer se u ogledalu projiciraju fiktivni odrazi. Svaka smrt čovjeka na Zemlji prouzrokuje epizodu umiranja jednog pramena na Dardelu, kojega u trenucima gašenja prati “dešifriranje” prošloga života sa kratkom oporukom. Dardel je potreban da bi sijao, jer dok ima života na Zemlji, na Dardelu gori svjetlost pramenja. Nestankom života na Zemlji i Dardel bi utonuo u mrak i zato je opstanak

6 Isto, str. 68.

7 Krešimir Bagić, *Rječnik stilskih figura* , Zagreb, Školska knjiga, 2012. str. 195.

Dardela kroz temporalne dimenzije u funkciji opstanka života čovjeka i svih živih bića koja sa nama dijele ovozemaljski svijet/život.

Engleski teoretičar, Dejvid Lodž (David Lodge)[8] navodi nekoliko postupaka postmodernističkog književnog postupka koji se daju izdvojiti i kod Obradovića: protivrječnost (poništavanje jednog iskaza drugim), permutacija (kada u djelu postoji nekoliko narativnih tokova, čitaocu se nudi izbor narativnog toka), prekinuti redosljed (kada se tekst „kida“ manjim umecima teksta ili se ubacuju djelovi objašnjenja ili komentara), slučajnost (kada se logika suočava sa apsurdom u kombinovanju fragmenata teksta), prekomjernost („začinjenost“ teksta stilskim figurama metaforom, metonimijom i poredbom koje će iznjedriti parodiju), te kratak spoj (uvođenje autora u djelo, čime se miješaju fikcija i stvarnost). Na fonu ovih tvrdnji možemo dati presjek neobičnog romana „Put za Dardel“ koji je više prilagođen starijem čitalačkom uzrastu, od 17 godina i naviše, nego uzrastu do 17 godina, s obzirom na to da emotivna zrelost mlađih naraštaja nije dostigla potreban nivo razumijevanja, dok bi se isti najbolje očitovao kod odraslih srednje dobi, s obzirom na proživljeno životno iskustvo i razumijevanje filosofije. Čitavo djelo protkano je filosofskim mislima koje su odraz autorovog snažnog doživljenog životnog iskustva i konceptualnog okvira u kojem se stvaraju životne definicije. Koristeći se bajkovitim uvodom u kojem se uvijek susrećemo sa Dobrim i Zlim, očekujući pobjedu Dobra, književnik je svoje djelo podredio vraćanju u prošlost u kojoj je ključ svih dešavanja sadašnjice, a time i budućnosti. Koristeći se pričom o Zlu (rat) koje je svemoćno i guta ljudski rod, stvorio je djelo životnih poruka koje u sebi nose misao i tvrdnju da će čovječanstvo spasiti dobro i mudrost pojedinaca, jer u situacijama ratnih dešavanja, čovjek je u otklonu od društvenosocijalnog bića i kao takav nije pojedinac, nego na žalost većina. Rijetki će uspjeti da prepoznaju ljubav tamo gdje je rat ostavio ožiljak (Major Berjuzov i Stela), dok će Zlo (vojska) bez mnogo razmišljanja ubiti dječaka koji je zbog rata ostao siroče i momentu odsustva razuma podignuće pušku ka vojsci i ispaliti sudbonosni, prvi i zadnji metak. Obradović je dao jasnu poruku da život nastane i nestane u trenu, a da su tek pojedinci oni koji u svojim iskoracima trasiraju kasnije promjene, jer vjera u dobro ne prestaje ni u najtežim životnim okolnostima. Žrtve će biti spomenici živima, a živi će ih poštovati u onim civilizacijama u kojima se dobro može osjetiti i u najmanjoj mjeri. Od početka neobične, fantastične priče ovog romanesknog djela čitalac će se suočavati sa svjetlošću kojom je obasjana planeta Dardel i čija svjetlost zavisi od dobra na planeti Zemlji. U različitim temporalnim i narativnim tokovima susrećemo se sa pričama pojedinaca i njihovim sudbinama u ratu zahvaćenom Berlinu.

8 Lodge, David, *Načini modernog pisanja: metafora, metonimija i tipologija modern književnosti*. Zagreb: Globus – Stvarnost, 1988.

„Iz Berlina je krenula smrt da pohodi planetu i smrt se vratila na mjesto odakle je sve počelo“. Dajući nam individualne epizode svojih junaka Obradović je dozvolio svojevrsnu autoreferencijanost u samom tekstu kojom je referisao na prolaznost života, slao poruke o totalitarnim i demokratskim društvima, upućivao na učenje i usavršavanje, kao na jedini ispravni put kojim se može doći do željenog, ne zapostavljajući ulogu čovjekove slobode, njene tragike i ironije i nadasve oblikujući zamišljeni idealni poredak. Njegova autoreferencijalnost se tumači kao ontotekst, odnosno izražavanje sebe samoga u metatekstualnim fragmentima.[9] Ne pominjući eksplicitno nacije stradalnika u ratu, doveo je ih na ravan likova čuvenog djela „Klanica 5“ Kurta Vonegata (Kurt Wonegat) koji je umiranje u ratu doveo na nivo apsurda i bizarnosti. Jer, tamo gdje nestaje logika, tu prestaje moć razuma, a bez moći racionalnog život je sveden na nultu tačku. U vremeplovu iz budućnosti u prošlost čovjek je „seciran“ u raznim životnim situacijama u kojima se iz čovjeka iznjedri ono najbolje ili najgore. Moć Andrićeve priče i pričanja je dokaz da je i Obradović kao dijete bio pod uticajem priča koje su prele neobjašnjivu magiju oko njegovog djetinjstva i koje su djelovale u angažovanom pozitivnom svjetlu epistemološkog, ontološkog i antropološkog, kojima on kao čovjek i kao pisac pribjegava u svojim životnim putovanjima.

Slobodan Zoran Obradović okušao se i kao dramski pisac i pisac slikovnica za najmlađe. Nevelika drama „Sujevjerje”[10] sastavljena iz tri čina humorističan je prikaz tinejdžera, njihovih šala i dosjetki koje se odnose na uvriježene priče o sujevjerju, odnosno motivskim podsticajima kada se između realnog i onorealnog (ne)pronalazi optimum.

Drama „Ljubav oslobađa”[11] namijenjena je djeci do 17 godina s osnovnom porukom o nedostatku komunikacije među vršnjacima i posljedicama vršnjačkog nasilja. Sastavljena iz tri čina sa epilogom ova drama sublimira književnikove preokupacije prema fantastičnim motivima koji su zastupljeni

9 Oraić Tolić, Dubravka i Viktor Žmegač, „Autoreferencijalnost kao metatekst i kao ontotekst“. u: *Intertekstualnost & autoreferencijalnost,* ur. Dubravka Oraić Tolić i Viktor Žmegač,135–146. Zagreb, 1993. Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Dubravka Oraić Tolić u tekstu *Autoreferencijalnost kao metatekst i kao ontotekst* razlikuje dvije vrste autoreferencijalnosti, a pokazuje ih u hronološkom slijedu, tj. na temporalnoj osi: najprije se prikazuje autoreferencijalnost kao metatekst, tj. autoreferencijalnost kao dominantan metatekst u postmodernoj kulturi, za razliku od moderne kulture, a onda skreće pažnju na pojam autoreferencijalnosti kao ontoteksta, tj. autoreferencijalnosti kao izražavanja sebe samoga, čime se ulazi u područje autobiografskoga diskursa.

10 Slobodan Zoran Obradović, „Sujevjerje” (pozorišni komad za djecu u tri čina sa epilogom), Izdavači: NVO „Stihom govorim”, Bijelo Polje i JU Centar za kulturu Vojislav Bulatović Strunjo, Bijelo Bolje, 2017.

11 Slobodan Zoran Obradović, „Ljubav oslobađa“, izdavači: Centar za djelatnost kulture „Vojislav Bulatović Strunjo“ i NVO „Stihom govorim“, Bijelo Polje, 2019.

uvođenjem robota koji se predstavlja kao Mi-rko Pla-vi i koji koristi strujni štit za odbranu od nasilja, u prvom redu verbalnog. Obradović je ovim podstaknuo na razmišljanje čitalačku publiku s jasnom namjerom da sami uvide granice i odluče o ispravnosti svojih postupaka. Povodom objavljivanja ove drame izjavio je: „Glavni junak ove drame je robot, napravljen tako da isprovocira sadašnju dječiju maštu, ali i da predvidi budućnost, odnosno ono što će desiti kada roboti budu tako savršeni, da mogu i da osjećaju. Kroz robota sam htio da pokažem koliko zapravo samoća može biti pogubna za čovjeka, jer se taj robot nalazi u ulozi dječaka koji nema druga, ni prijatelja, ja sam njega iskoristio da napravim scenario iz kojeg se jasno vidi koliko je važno drugarstvo, odnosno škola. Želio sam i da pokažem da škola nije samo pohod na nauku i po znanje, već da je škola i otvaranje srca, duše i svog svijeta za drugove i prijatelje. Tako da mi se čini da sam napravio jednu zanimljivu i duhovitu priču, koja će prije svega da nasmije mališane, a biće tu i ljubavnih zgoda i nezgoda i za dječake iz njegovog okruženja, ali i za samog robota.“[12]

Iako je opisom i slogovanim govorom jasno naznačio različitost robota od ljudske vrste, književnik je dao najljepši opis nastanka robota za kojega jedna od junakinja ove nevelike drame kaže da je on „rezultat ljubavi i znanja dobroga čovjeka iz našega grada.” S porukom da ljubav oslobađa i ruši granice, književnik je ovu dramu posvetio svima koji vjeruju u ljubav, ali i onima koji ne vjeruju, aludirajući da se ljubav mora osjetiti da bi se u nju vjerovalo. Obje drame mogu se odgledati na internetu, na *You tube* kanalu.[13]

Svoj bogati opus književnosti za djecu, Obradović je upotpunio i slikovnicama. Slikovnica „Razbacani azbučnik”[14] namijenjena je najmlađima u lakšem savladavanju učenja slova. Bogato ilustrovana i obogaćena stihovima na ćirilici uz korištenje ekavske i ijekavske jezičke varijante, prilagodljiva je uzrastu djece koja se tek opismenjavaju. Sugerišući na naslov „razbacani”, ovaj azbučnik počinje od slova P i kroz stihotvorenje ostalih slova azbuke završava na slovu Dž.

12 Iz intervjua objavljenog na http://www.radiobijelopolje.me/index.php/bijelo-polje/17173-drama-ljubav-oslobada-bice-pretocena-u-pozorisnu-predstavu-video

13https://www.youtube.com/watch?v=KZJrPZUmPn8;https://www.youtube.com/watch?v=2U3OyqQoE4w

14 Slobodan Zoran Obradović, „Razbacani azbučnik” (ekacvica i ijekavica), izdavač UG „Reč i delo”, Loznica, suizdavač Biblioteka Vukovog zavičaja, Loznica, 2016.

LJ U prirodi su najveći smor!
Sve bi da znaju i sve ih čudi.
Kad ih je više – zovu se hor.
Bijeli, crni i žuti su – LJ_ _ _.

Slikovnica „Lovac Đole i trista čuda", prvi dio[15], opisuje zgode dječaka Đoleta u staroj šumi i njegov susret sa „čudnom zvjerkom". Nakon dvoboja sa Kopcem slijedi nevjerovatan obrt kroz ribolovačku priču. Istoimena slikovnica, ali drugi dio[16] bogato opremljena i ilustrovana kao i prvi dio, u stihovima opisuje tri zgode lovca Đoleta, dječaka od nekih 7–8 godina koji će maštom proputovati Afriku, odletjeti u prostranstva svemira, imati susret sa zmajem i konačno se „prizemljiti" u zavičaju. Izuzetnim ilustracijama stiče se dojam da ispred sebe imamo animiranu projekciju, preslikanu na papir, pa je uživanje time veće, posebno za djecu koja ne umiju da čitaju, jer uspjelim likovnim rješenjima dijete može da priča svoju priču uz praćenje ilustracija i dodatno razvija maštu i moć govora. Sve navedeno ide u prilog činjenici da se književnik bavio ne samo psihologijom najmlađih, već i načinom kako ih podstaknuti da se samorazvijaju u pravcu čitanja i pričanja, razvijajući horizonte maštovitosti.

Nema djeteta koje nije sanjarilo o dalekim putovanjima, zamišljalo sebe u različitim situacijama opasnim po život, jahalo divlje mustange, bježalo pred vukovima ili letjelo svojim zamišljenim svjetovima. Kao vrstan poznavalac dječijeg svijeta, Obradović je umjesto štampanog impresuma isti dopisao ručno, kako bi djeci ukazao posebnu pažnju, jer vrijednosti njegovog djela doprinose i imena mladih ilustratora saradnika, osnovaca, koji su svojim crtežima obogatili slikovnicu zgoda i nezgoda nespretnog malog lovca koji se uvijek snalazi u škakljivim situacijama, projektovanih u vlastitoj mašti. Posebnost doživljaja ovih slikovnica jeste činjenica da je prvi dio ekranizovan na internetu, na *You tube* kanalu.[17]

U svom stihovanom prvijencu „Rasteš kao da te za uši vuku"[18] književnik je nagovijestio tematskomotivski opus kojim će obilježiti svoje stvaralaštvo za najmlađe

15 Slobodan Zoran Obradović, „Lovac Đole i trista čuda", drugi dio, izdavač NVO „Stihom govorim" Bijelo Polje, 2015.

16 Slobodan Zoran Obradović, „Lovac Đole i trista čuda", drugi dio, izdavač NVO „Stihom govorim" Bijelo Polje, 2019.

17 https://www.youtube.com/watch?v=nozl5QHklWk

18 Slobodan Zoran Obradović, „Rasteš kao da te za uši vuku", Bijelo Polje, 2011.

SAVJET

Nastoj da budeš od sebe bolji,
Ne moraš da si drugima po volji.
Lijepo je da budeš jak,
Još ljepše ako si dobar đak.

Ne moraš svima baš da se svidiš
Takav si – kakav si, nemoj da se stidiš!
Osmjehom kada dragima zračiš,
Nisi ni svjestan koliko im značiš!

Jednom si samo zaista mali,
Zato se igraj – vrijeme ne žali:
Na smijeh, na radost, na igre nove,
I sanjaj samo šarene snove!

Sve to radi sa društvom – skupa,
Kada si sam i igra je glupa.
Pa kada život k starosti vam krene,
Bićete djeca uz uspomene…

„Braco i Seka”[19] je zbirka sastavljena iz šezdeset i pet veselih pjesama koje raznovrsnim temama vraćaju u djetinjstvo i bezbrižnost koju smo uživali kao djeca. Istančanih osjećanja za dječije želje, književnik piše i pjeva, stihovima edukuje i poručuje, ne udaljavajući se od centralnih pokretačkih motiva: ljubav, porodica, učenje i poštovanje. Posvećena različitim uzrastima djece, od doba kada se pjesme pjevuše kao uspavanke do predškolskog i školskog doba, ova zbirka posjeduje magijsku moć prijemčivosti kod svih koji pročitaju pjesme. Pojedine pjesme su sročene sistemom stihovanih upita na različita dječija pitanja i nedoumice. Zbirka „Seka i Braco” baštini ljepotu dječije mašte i djetetovih naivnih nadmudrivanja i razmišljanja. Skoro da nema teme koja nije zastupljena, a tiče se odrastanja. Iz stihova izlijeću šareni leptiri i ptice, niče cvijeće i drveće, olistavaju krošnje mašte, a metaforičnost i poređenja uz onomatopejske riječi djeluju i emotivno i ekspresivno, dok se didaktičnost svakog stiha mjeri barometrom visoke odmjerenosti koja ne dozvoljava da se

19 Slobodan Zoran Obradović, „Braco i Seka“, izdavač, NVO „Stihom govorim“, Bijelo Polje, 2016.

pređu granice mašte, a da se opet ostvari vaspitna suština izrečenog. Stihovi kojima se obratio čitaocima, književnik poručuje:

Želim da kažem maleni svijete,
I ja sam nekad bio dijete!
Malo sam samo porastao viši,
U igrama nekim mnogo sam tiši…
Hoću sa vama da se družim
I pjesmu kao ruku želim da pružim.

Recenzent zbirke Rade M. Knežević je primijetio da je „osobenost ove knjige u jednostavnosti pjesničkog kazivanja, adekvatnosti izraza, ali i spontanosti i nenametljivosti osjećanja".

„Kako se vole oni koje donose rode"[20] pjesnička je zbirka za koju je recenzent, profesor Radoje Femić napisao da je „nastala na iskustvu moderne poezije za djecu" i tematizovana Obradovićevim konstantama idealnog života: porodica i škola. Podijeljena u pet ciklusa: „Počnimo od početka", „Obojimo škole smijehom", „Kiš, miš, trk, brk i zagonetka, pa iz početka", „Zabranjeno za one koji ne umiju ljubav da shvate i da razumiju" i „Pustite me da mudrujem" i sastavljena iz pedeset i dvije pjesme, zbirka nosi bogatstvo poruka, stihomozgalica, zagonetki i odgonetki, pouka i poruka, utičući na pravilan razvoj kognitivnih funkcija najmlađih naraštaja.

Skakući, poleti, u osmjeh pretvori!
Raduj se – tako se sa tugom bori!
Pjevaj, galami, ljubi i voli!
Jednom se raste – briga Te boli.
(I, jednom se raste)

Neke pjesme zastupljene u ovoj zbirci („Veseli oglas", „Robot u školi"), tematikom i naslovom kao da su bile namijenjene njegovoj drami „Ljubav oslobađa", jer se tekstualno i likovima nadovezuju na pomenutu dramu. Slobodan Zoran Obradović spada u pisce koji nesebično poklanjaju sebe kroz svoja djela, te se njegov udio ličnog osjeća iza svakog napisanog stiha. On, književnik kao lirski subjekat prisutan je u većini pjesama, te je kao takav nosilac i raspoloženja i osjećanja kojima pjesma obiluje. Emocijama gradi svijet djeteta u kojem riječima i mislima podržava svako dijete bezgranično na putu odrastanja. Bilo da pjeva o ljubomori ili dječjim zadjevicama,

20 Slobodan Zoran Obradović, „Kako se vole oni koje donose rode", izdavači: JU „Centar za djelatnosti kulture Vojislav Bulatović Strunjo" i NVO „Stihom govorim", 2018, Bijelo Polje.

nestašlucima, simpatijama, on maštovito slaže pjesničke slike, uobličava predmetnosti u svijetu dječje vizure, a ritmom i unutrašnjom akustičnošću dočarava sjećanja svakog pojedinca na dane djetinjstva, kada su pjesme i bajke otvarale vrata dalekih svjetova. Kako unutrašnju kompoziciju lirske umjetničke pjesme karakteriše motivska struktura: motiv-uvod, odnosno tema pjesme; razvijanje teme i emotivni zaključak uz poruku, sve pjesme iz opusa pjesama za djecu Slobodana Zorana Obradovića ispratile su ovu tročlanu motivsku strukturu izražavajući osjećajnost u sadejstvu sa svim strukturnim elementima, od jezika do ritma. Pjesnik-lirski subjekat je podjednako okrenut sebi i djetetu kojem se obraća, jer on pjeva o svijetu kojeg je ne jednom doživio (lično djetinjstvo, djetinjstvo svoga djeteta, djetinjstvo unučeta), pa je njegova lirika u nekim porukama okrenuta svijetu sa isticanjem težnje za potrebama djece. Iako su predmetnosti u pjesmi jasno naznačene, Obradović je pisac koji djeluje sugestivno, plijeneći pažnju najmlađih, ali i starijih koji čitaju najmlađima. Ova zapažanja istakao je recenzent Radoje Femić koji je napisao da se ovom zbirkom „svjedoči neprolazna svježina djetinjstva, koja se opire i nadobronamjernijem zatomljavanju."

Zaključak

U svojoj monografiji „Istorija crnogorske književnosti za đecu i omladinu"[21] prof. dr Sofija Kalezić je navela da književnost za djecu i mlade u Crnoj Gori nije u dovoljnoj mjeri proučena i sistematizovana sa književnoistorijskog i književnoteorijskog stanovišta, pa su sporadični tekstovi o crnogorskim stvaraocima za djecu još uvijek u fazi prikupljanja i selekcije, kao što je od prijeke potrebe da svjetlost dana ugleda i monografsko izdanje izbora crnogorskih pisaca za djecu sa reprezentativnim tekstovima iz njihovih djela. U svakom slučaju, pisanje za djecu zahtijeva posvećenost emotivnoj i intelektualnoj zrelosti djeteta, kao i uvažavanje angažovanosti književnosti koja bi trebalo da razvija djetetovu maštu i samopouzdanje, jer bez samopouzdanja nijedno dijete neće imati hrabrosti da se otisne u svijet mašte, makar do granica empirijskog u kojima će se negdje na drvetu praviti skrivena kućica ili će se daleko od očiju radoznalih oponašati glasovi i vježbati pokreti omiljenih junaka. Žanrovski raznovrstan Obradovićev opus književnosti za djecu vrijedan je pažnje, jer je ciljan da bude edukativan i vaspitan, humorističan i maštovit, ne odstupa od didaktičnosti, čak ni onda kada se bavi fantastikom i egzistencijalnom filosofijom. Svojim djelom

21 Sofija Kalezić, „Istorija crnogorske književnosti za đecu i omladinu", Cetinje, 2018, str. 137.

ponudio je crnogorskoj i široj javnosti jedan novi način čitanja, razmišljanja, ali i gledanja na *You tube*[22] kanalu, *FB* stranicama[23], što je dovoljna činjenica da se razvojem tehnologije razvija svijest i sposobnost djece da istu koriste, a na piscima je da prate postojeće trendove i da im se prilagođavaju.

„Jednom se raste – briga te boli."

Literatura:

1. Obradović, Slobodan Zoran, „Ljubav oslobađa", izdavači: Centar za djelatnost kulture „Vojislav Bulatović Strunjo" i NVO „Stihom govorim", Bijelo Polje, 2019.
2. Obradović, Slobodan Zoran, „Lovac Đole i trista čuda", drugi dio, izdavač NVO "Stihom govorim", Bijelo Polje, 2019.
3. Obradović, Slobodan Zoran, „Kako se vole oni koje donose rode", izdavači: JU Centar za djelatnosti kulture „Vojislav Bulatović Strunjo" i NVO „Stihom govorim", 2018, Bijelo Polje.
4. Obradović, Slobodan Zoran, „Na putu za Dardel", Bijelo Polje, 2017.
5. Obradović, Slobodan Zoran, „Sujevjerje" (pozorišni komad za djecu u tri čina sa epilogom), Izdavači: NVO „Stihom govorim", Bijelo Polje i JU Centar za kulturu „Vojislav Bulatović Strunjo", Bijelo Bolje, 2017.
6. Obradović, Slobodan Zoran, „Braco i Seka", izdavač, NVO „Stihom govorim", Bijelo Polje, 2016.
7. Obradović, Slobodan Zoran, „Razbacani azbučnik" (ekacvica i ijekavica), izdavač UG „Reč i delo", Loznica, suizdavač Biblioteka Vukovog zavičaja, Loznica. 2016.
8. Obradović, Slobodan Zoran, „Lovac Đole i trista čuda", drugi dio, izdavač NVO "Stihom govorim", Bijelo Polje, 2015.
9. Obradović, Slobodan Zoran, „Rasteš kao da te za uši vuku", PC-LAB, Bijelo Polje, 2011.
10. Bagić, Krešimir, „Rječnik stilskih figura", Zagreb, Školska knjiga, 2012, str. 195.

22 https://www.youtube.com/watch?v=_L7PST4iWr8 (Sunčana bajka)

23 https://www.facebook.com/KBRBP/;https://www.facebook.com/groups/264782973563756/

11. Kalezić, Sofija, „Istorija crnogorske književnosti za đecu i omladinu", Cetinje, 2018, str. 137.
12. Lodge, David, "Načini modernog pisanja: metafora, metonimija i tipologija modern književnosti", Zagreb: Globus–Stvarnost, 1988.
13. Oraić Tolić, Dubravka, i Žmegač, Viktor, „Autoreferencijalnost kao metatekst i kao ontotekst", u: *Intertekstualnost & autoreferencijalnost,* ur. Dubravka Oraić Tolić i Viktor Žmegač, 135–146. Zagreb, 1993. Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

http://www.radiobijelopolje.me/index.php/bijelo-polje/17173-drama-ljubav-oslobada-bice-pretocena-u-pozorisnu-predstavu-video
https://www.youtube.com/watch?v=nozl5QHklWk
https://www.facebook.com/Raste%C5%A1-kao-da-te-za-u%C5%A1i-vuku-239636082736376/?__tn__=%2Cd%2CP-R&eid=ARBCDBQncdYYqahsl7azpipzKj3R-02k6S1v53hmAn8B0lZivNzNKJmjeCB2LaisuYvEYE-cb6AVM1kR
http://www.kraljevstvobijelihrada.stihomgovorim.me/konkurs2018.html
https://www.facebook.com/KBRBP/
https://www.facebook.com/groups/264782973563756/
https://www.youtube.com/watch?v=KZJrPZUmPn8
https://www.youtube.com/watch?v=2U3OyqQoE4w
www.stihomgovorim.me

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4372.8

Goran BABOVIĆ

MATEMATIČKE FUNKCIJE U FIZICI

„Neko mi je kazao da ću, kad god uvedem neku jednačinu u knjigu, prepoloviti broj njenih kupaca. Odlučio sam stoga da potpuno izostavim sve jednačine no, na kraju sam, ipak odstupio od ove odluke, navevši znamenitu Ajnštajnovu jednačinu $E = m \cdot c^2$. Nadam se da ovaj prizor nije prestravio polovinu mojih potencijalnih čitalaca.”

Stiven Hoking

UVOD

Kada sam odlučio da napišem skriptu iz predmeta „Matematičke funkcije u Fizici” slučajno se sjetih knjige Stivena Hokinga „Kratka povijest vremena”. Negdje u uvodu knjige stoji gore navedeni citat.

Albert Ajnštajn je u „Opštoj teoriji relativnosti“ napisao jednačinu koja povezuje zakrivljenost prostora sa materijom („Prostor se krivi tamo gdje je materija“). Napisaću je svjestan da vam ništa ne mora značiti:

$$Rab - 1/2\ R\ gab = Tab$$

Pred vama je jednačina koja je promijenila pogled na svijet. Samo jedna „obična“ jednačina a toliko toga opisuje i predvidja. U stvari ona opisuje čitav univerzum („Veliki prasak“, gravitacione talase, širenje univerzuma – prostor i vrijeme i nas u prostoru i vremenu).

Ono što je definitivno tačno je to da se ne može napisati knjiga o prirodi a da se pri tom izostavi bilo koja formula. U osnovi svake nauke stoji matematika kao temelj koji drži zgradu stabilnom. *Matematičke funkcije u fizici* je predmet koji treba da olakša nastavu fizike tako što će učenicima, na temelju osnovnih znanja iz matematike, na jedan drugačiji način, omogućiti detaljnije i sadržajnije shvatanje zakona u fizici.

CILJEVI PREDMETA

Za opisivanje i karakterisanje pojava u fizici služe takozvane fizičke veličine. One, u stvari, predstavljaju one osobine objekata koje se mogu kvantitativno izraziti. Masa, vrijeme, dužina, energija, temperatura, jačina struje i mnoge druge veličine koje karakterišu materiju su fizičke veličine. Fizika kvantitativno izučava materijalne sisteme i njihovo međudejstvo koje je uvijek regulisano matematički formulisanim zakonima.

„Priroda je ogromna knjiga u kojoj je napisana nauka. Ona je stalno otvorena, pred našim očima, ali je čovjek ne može razumjeti ukoliko prethodno ne nauči jezik i slova kojima je napisana. Napisana je jezikom matematike, a njena su slova trouglovi, kružnice i druge matematičke figure".

Galileo Galilej

Ovaj predmet[1] treba da omogući učeniku da:

- u učenju fizike koristi poznavanje matematičkih funkcija,
- upozna osnovne karakteristike matematičkih funkcija bez potpunog matematičkog zasnivanja,
- razmatra funkcionalne zavisnosti u fizici, i
- rješava konkretne zadatke iz fizike.

S obzirom na to da je fizika eksperimentalna nauka proučavanjem ovog predmeta stiču se uslovi za:

- eksperimentalno verifikovanje fizičkih zakona,

1 Obavezan izborni predmet *Matematičke funkcije u fizici* ima za cilj spoznavanje suštine funkcionalnih zavisnosti fizičkih veličina, odnosno matematičko opisivanje fizičkih zakona i zakonitosti.

- ovladavanje metodama mjerenja fizičkih veličina,
- utvrdjivanje odnosa izmedju fizičkih veličina i zakonitosti pojava,
- sticanje vještina u čitanju šema (grafika), - proučavanje mehanizama i procesa pri posmatranju i analizi neke fizičke pojave i tako dalje.

Dakle, u nastavi fizike (uopšte) treba stvoriti uslove koji će obezbijediti da usvajanje i usvojena znanja postanu sredstvo misaone djelatnosti učenika i oruđe za dublje i cjelovitije saznavanje svijeta oko sebe. Jedan od uslova je i proučavanje predmeta *Matematičke funkcije u fizici*.

1.1. tema:FUNKCIONALNE ZAVISNOSTI I FIZIČKE VELIČINE I ZAKONI

POJAM FUNKCIJE

Prema savremenoj definiciji funkcija (preslikavanje, transformacija) skupa A u skup B je dogovor, propis kojim se svakom elementu x skupa A dodjeljuje po tačno jedan element skupa B.

Označava se sa $f: A \rightarrow B,\ x \rightarrow f(x)$ ili $f(x)=y$ ili $x \xrightarrow{f} y$.

Skup A je područje definicije funkcije f (domen), skup B je područje vrijednosti[2] (kodomen) ($f(x)$).

Primjer:

Temperature vazduha (u °C) 01. 09. 2018. god. u 14h:

Podgorica	Nikšić	Berane	Bar	Ulcinj
36	32	31	32	33

2 U nekom algebarskom, geometrijskom ili fizičkom zadatku mogu se pojaviti dvije vrste veličina; veličine koje imaju uvijek istu vrijednost i veličine koje mogu poprimiti različite vrijednosti. Prve se nazivaju konstantama, druge promjenjivim (varijablama). U opštem slučaju se konstante označavaju prvim slovima alfabeta: a, b, c, ..., a promjenjive posljednjim: x, y, z,... . U matematici, ali često i u svakodnevnom životu, susrećemo se sa situacijom u kojoj jedna od dvije ili više promjenjivih, ima tačno određenu vrijednost čim je data vrijednost onih drugih.

Na primjer:

1. Označimo li sa x dužinu stranice nekog kvadrata a sa y njegovu površinu, vrijednost promjenjive y je potpuno određena vrijednošću promjenjive x, što zapisujemo, kao što je poznato, formulom:

$$y = x^2$$

2. Slično, označimo li sa x i y dužine stranica nekog pravougaonika a sa z njegovu površinu, vrijednost promjenjive z je potpuno određena vrijednostima promjenjivih x i y, što zapisujemo formulom:

$$z = x \cdot y$$

3. Neka se automobil kreće konstantnom brzinom od *60 km/h.* Označimo li sa x put, u kilometrima, koji je automobil prešao, a sa y vrijeme, izraženo u satima, koliko je dugo putovao, dobićemo poznate formule:

$$y = \frac{x}{60} \qquad \text{i} \qquad x = 60y$$

4. Ako hipotenuza pravouglog trougla ima dužinu 5, dužina y jedne katete potpuno je određena vrijednošću x druge katete, tj.

$$y = \sqrt{25-x^2}$$

ne raspravljajući na ovom mjestu za koje vrijednosti od x promjenjiva y poprima realne vrijednosti.

Pojam funkcije, dakle, izražava ideju o zavisnosti.

U gornjim primjerima ćemo reći da je: površina kvadrata funkcija dužine njegove stranice, površina pravougaonika funkcija dužina njegovih stranica, itd. Dakle, pomoću funkcija možemo posmatrati kako se mijenja jedna veličina zavisno o drugoj i time opisati zakonitosti nekih pojava.

Zavisnost medju veličinama izražavamo funkcijama počevši npr.od Galilejevog zakona slobodnog pada

$$S(t)=\frac{1}{2}gt^2$$

Pa do recimo Plankovog zakona zračenja crnog tijela

$$I(\lambda,T)=\frac{2hc^2}{\lambda^5}\cdot\frac{1}{e^{\frac{hc}{\lambda kT}}-1}$$

Stanje svakog dinamičkog sistema je funkcija vremena. Otkrivanjem tih funkcija predvidjamo budućnost.

ZADAVANJE FUNKCIJA

Funkcije zadajemo:

1. Tablicom (tabelarno): Tablica sadrži vrijednosti x i vrijednosti funkcije *f(x). (pr. 1)*

2. Grafikom (grafički): Grafik prati promjenu neke veličine npr. o vremenu.

3. Formulom:

a) Eksplicitno: $y=f(x)$ npr: $y=1-x^2$

b) Implicitno: $F(x,y)=0$ npr: $2x-3y-6=0$

c) Parametarski: $x=\varphi(t)$

$y=\psi(t)$

gdje je t parametar, npr: $x=t$

$y=at+b$; $t \in R$

FIZIČKE VELIČINE I ZAKONI

Fizika je egzaktna nauka, što znači da se izražava jezikom matematike i da tačno i precizno određuje vrijednosti fizičkih veličina kojima opisuje fizičke pojave. Međutim, mjerenje nije vezano samo za određivanje vrijednosti fizičkih veličina, jer nas mjerenje okružuje u svakodnevnom životu…

U svakodnevnom životu nas okružuju fizička tijela i fizičke pojave. I fizička tijela i fizičke pojave imaju odgovarajuća svojstva ili osobine. Neke osobine su karakteristike same supstancije od koje su tijela sačinjena.

Čovjek ima visinu, masu, težinu, soliter ima visinu, ulje ima gustinu, vjetar ima brzinu...

Na osnovu ovih primjera možemo da zaključimo da se veličine koje karakterišu fizičke osobine materije ili fizičku pojavu nazivaju *fizičke veličine***.**

Primjer: masa dvoje ljudi je na osnovu slobodne procjene približno jednaka, ali da li je i koliko, ne znamo dok ljudi ne izmjere svoje mase. Kada ih izmjere iz poređenja slijedi egzaktan zaključak. Fizički sistem se karakteriše nizom fizičkih svojstava, kojima se pripisuju fizičke veličine, sa ciljem da se ta svojstva kvantifikuju.

Svakom fizičkom svojstvu sistema se pripisuje određena fizička veličina, za koju se određuje jedinica mere i postupak njenog merenja.

Fizičko svojstvo	Fizička veličina	Oznaka	Jedinica mjere
Inertnost	masa	m	Kg - kilogram
Zagrijanost	temperatura	T	K - kelvin

Dakle, čas traje uvijek 45min, bez obzira na to što je ponekada mnogo duži, jer je dosadan….

Naelektrisanost	Količina naelektrisanja	q	C - kulon

Šta se sve mjeri? Brzina kretanja automobila, tjelesna temperatura, masa namirnica, utrošak električne energije itd.

Šta se podrazumijeva pod mjerenjem fizičkih veličina?

Pod mjerenjem fizičkih veličina podrazumijeva se njihovo upoređivanje.

Ne mogu se upoređivati bilo koje fizičke veličine, recimo dužina i temperatura, već samo one koje su istorodne.

Ali, kada se mjeri, postavlja se pitanje s čim se osobina mjerenog tijela upoređuje?

Za usvojene fizičke veličine potrebno je prvo utvrditi jedinice mjera tih veličina, a zatim odabrati pogodno sredstvo za izvođenje poređenja. Ta sredstva nazivamo **mjerila (za direktno upoređivanje) ili mjerni instrumenti (za indirektno određivanje nekim tehničkim ili računskim postupkom)**.

Izmjeriti neku fizičku veličinu znači uporediti je sa usvojenom jedinicom mjere te veličine. Mjerenjem se određuje koliko je puta veličina koja se mjeri veća ili manja od usvojene jedinice mjere.
Međunarodni sistem veličina i jedinica, SI - Systeme International.
Njegovim usvajanjem postignuto je jedinstvo mjera u čitavom svijetu.

Da bi fizičke veličine mogli upoređivati, moramo ih mjeriti. Sve dok ih ne mjerimo, nemamo tačno, već samo približno ili grubo poređenje.

Da bi se olakšalo upređivanje različitih sistema mjernih jedinica koje su vjekovima i milenijumima bile u upotrebi kod različitih naroda, usvojen je **Međunarodni sistem veličina i jedinica, SI - Systeme International.**

Ovim sistemom mjera je utvrđeno da je za tumačenje svih pojava u prirodi dovoljno koristiti sedam fizičkih veličina: dužina, masa, vrijeme, temperatura, jačina el. struje, jačina svjetlosti i količina susptancije.

Sve ostale fizičke veličine definisane su pomoću ovih.

Primjeri: površina i zapremina su definisane preko dužine., brzina je definisana preko pređenog puta i vremena…

Istim dogovorom usvojene su i jedinice za osnovne fizičke veličine, koje

se nazivaju **osnovne jedinice.** One su tačno odrenjene standardima definisanim osnovnim konstantama prirode (Plankovom konstantom).

Sve ostale fizičke veličine koje se definišu preko osnovnih, nazivaju se **izvedene.**

Primer: Jedinica za brzinu se izražava preko jedinice za dužinu i jedinice za vrijeme. Jedinica za brzinu je $\frac{m}{s}$

Primer: Drugi Njutnov zakon mehanike – proizvod mase i ubrzanja tijela je jednak rezultujućoj sili koja djeluje na to tijelo:

$$\vec{F} = m\vec{a}$$

Fizički zakoni su pravilnosti po kojima se neke fizičke pojave odvijaju. Fizički zakon kvantitativno izražava vezu između fizičkih veličina koje opisuju svojstvo tela, određenu pojavu ili skup pojava.

BROJNA VRIJEDNOST FIZIČKE VELIČINE U STANDARDNOM OBLIKU

Jedinice fizičkih veličina se vrlo često ne koriste u svom osnovnom obliku, već višestruko umanjene ili uvećane. Milimetar, nanosekunda, ili mikrofarad su jedinice koje sadrže prefikse *mili- , nano- , i mikro-* i predstavljaju umnožak osnovne jedinice (metar, sekunda, farad) zasnovane na različitim eksponentima broja 10 - STANDARDNI OBLIK

Red veličine	prefiks	oznaka
10^{-12}	piko-	p
10^{-9}	nano-	n
10^{-6}	mikro-	µ
10^{-3}	mili-	m
10^{-2}	centi-	c
10^{-1}	deci-	d
10^{1}	deka-	da
10^{2}	hekto-	h
10^{3}	kilo-	k
10^{6}	mega-	M
10^{9}	giga-	G
10^{12}	tera-	T

Pod standardnim oblikom brojne vrijednosti podrazumijevamo stepen sa osnovom 10 i eksponentom (izložiocem) n.

Stepen je svaki izraz oblika b^m, $b \in R^*$, $m \in R^*$ gdje su, b-osnova a m- izložilac stepena. R^* - skup realnih brojeva: $R^* = R \setminus \{0\} =$

$$\left\{\ldots,-2,-\frac{1}{2},-1,1,2,\frac{1}{2}\right\}$$

Brojna vrijednost fizičke veličine u standardnom obliku $\boldsymbol{a \cdot 10^n}$ **;** $\boldsymbol{1 \leq a \leq 10,\ n \in Z.}$

Zapis brojeva je obično jednostavan postupak, no u fizici nailazimo na brojeve koji su toliko mali ili pak toliko veliki da to često postaje nezgodno.

Na primjer, masa elektrona (u kilogramima) je 0.911 sa još 30 nula izmedju decimalne tačke i 9. Udaljenost (u metrima) do zvijezde najbliže našem Sunčevom sistemu je 32 popraćeno sa 15 nula. Pošto 10^2 predstavlja 1 sa dvije nule, prethodni broj se može pisati kao $32 \cdot 10^{15}$. Primjenom istih pravila za eksponent masa elektrona može se napisati kao $9.11 \cdot 10^{-31}$.

Ova pravila znače da kad god pomaknemo decimalnu tačku za jedno mjesto ulijevo, eksponentu od 10 dodaje se -1, a kad je pomaknemo udesno, dodaje mu se +1. (Primijetimo, prelaskom od -31 na -32 broj se smanjuje za faktor 10.) Obično se decimalna tačka postavlja nakon prvog broja različitog od 0 (standardni zapis), pa je masa 9.1^{-31} a udaljenost $3.2 \cdot 10^{16}$.

Podsjetimo se pravila stepenovanja:

$$b^m \cdot b^n = b^{m+n} \quad , \qquad b^0 = 1$$

$$b^m : b^n = b^{m-n}$$

$$\left(b^m\right)^n = b^{mn}$$

$$b^m \cdot c^m = (b \cdot c)^m \qquad b^{-m} = \frac{1}{b^m}$$

$$b^m : c^m = \left(\frac{b}{c}\right)^m$$

$$\left(\frac{b}{c}\right)^{-m} = \left(\frac{c}{b}\right)^m$$

Stepen čiji je izložilac racionalan broj može se napisati u obliku korijena:

$$a^{\frac{p}{q}} = \sqrt[q]{a^p}$$

gdje su: q-izložilac korijena a a^p- podkorijena veličina.

1.2. tema: NORMALNE PROJEKCIJE VEKTORSKIH FIZIČKIH VELIČINA

SKALARNE I VEKTORSKE FIZIČKE VELIČINE

Fizičke veličine koje su potpuno određene brojnom vrednošću i odgovarajućom mernom jedinicom nazivaju se skalarne veličine – skalari (dužina, pritisak, temperatura, masa, energija, vrijeme…), npr: ako kažemo da neko tijelo ima masu od 10 kg, onda imamo potpunu predstavu o masi tog tijela.

Fizička veličina koju potpuno određuju vrednost (intenzitet), pravac i smjer naziva se vektorska veličina – vektor. (brzina, ubrzanje, impuls, sila…) . Npr: Ako se auto kretalo brzinom od 80 km/h još uvijek nemamo potpune informacije o brzini. Potrebno je da znamo i pravac i smjer kretanja auta.

Jedinični vektori su oni kojima je modul jednak 1. Jedinični vektor kome se smjer podudara sa smjerom vektora $\vec{a}$ obilježava se sa $\vec{a}^0$, i zove se ORTOM njegovog smjera: $\vec{a} = a\vec{a}^0$, gdje je *a- modul vektora* $\vec{a}$.

Orti koji imaju smjerove pravouglih osa O_x , O_y , O_z , označavaju se sa $\vec{i}, \vec{j}, \vec{k}$ ili $\vec{e}_1, \vec{e}_2, \vec{e}_3$.

Vektor se grafički predstavlja usmjerenom duži. Mjera te duži određuje brojnu vrednost (intenzitet, apsolutnu vrednost ili modul) vektora. Pravom kojoj pripada duž se označava pravac vektora, a strelicom se označava smjer vektora. Tačke A i B označavaju početak i kraj vektora.

Vektor se označava latiničnim slovom i horizontalnom strelicom iznad slova sl.1.

Sl.1.

Nula vektor $(\vec{0})$ je vektor kome se podudaraju početak i kraj. Njegov modul (intenzitet) je jednak nuli, a smjer je neodredjen. Dva vektora se smatraju jednakim (ekvivalentnim) ako su im jednaki moduli, a smjerovi im se podudaraju. (Pritom je nebitno da li su im napadne tačke iste). Kolinearni vektori su paralelni jednom te istom pravcu a komplanarni su paralelni jednoj te istoj ravni.

OPERACIJE SA VEKTORIMA

Sabiranje vektora

Za sabiranje dva vektora primjenjuje se pravilo paralelograma ili pravilo trougla.

Pravilo paralelograma:

Nad vektorima $\vec{a}$ i $\vec{b}$ koji se sabiraju konstruišemo paralelogram. Rezultat sabiranja (rezultanta) je predstavljen vektorom koji se poklapa sa dijagonalom tog paralelograma. Vektorski sabirci i rezultanta imaju zajednički početak

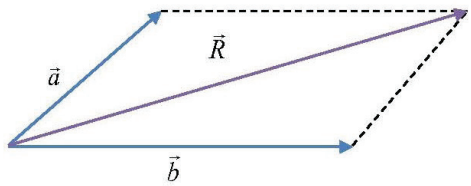

Pravilo trougla:

Na kraj prvog vektora nadovezujemo drugi vektor. Zbir vektora je vektor čiji je početak u početku prvog, a kraj mu se poklapa sa krajem drugog vektora.

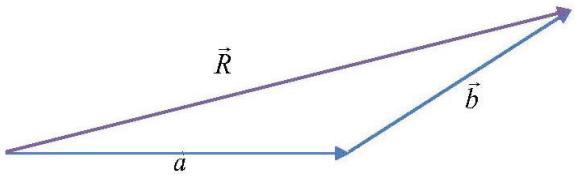

Sabiranje vektora $\vec{a}$ i $\vec{b}$ se simbolički predstavlja: $\vec{R} = \vec{a} + \vec{b}$, gdje je $\vec{R}$ - rezultanta. Intenzitet rezultante zavisi od intenziteta i od ugla koji vektori zaklapaju između sebe. Kada je ugao $0°$ intenzitet rezultante je maksimalan, i jednak je zbiru intenziteta sabiraka: $R=a+b$

Kada je ugao 180° intenzitet rezultante ima najmanju vrednost koja je tada jednaka razlici intenziteta vektora sabiraka: $R=a-b$

Kada vektori zaklapaju ugao od 90° , rezultanta se dobija iz pitagorine teoreme i jednaka je: $R = \sqrt{a^2 + b^2}$.

Sabiranje više od dva vektora vrši se najčešće pravilom poligona: nadovezivanje početka sljedećeg na kraj prethodnog i tako redom. Rezultanta tih vektora spaja početak prvog i kraj poslednjeg vektora.

Oduzimanje vektora

Ako je vektor $-\vec{b}$ suprotan vektor vektora $\vec{b}$, onda se oduzimanje vektora $\vec{b}$ od vektora $\vec{a}$ svodi na sabiranje vektora $\vec{a}$ sa vektorom $-\vec{b}$. Simbolički se to može zapisati: $\vec{R} = \vec{a} - \vec{b} = \vec{a} + \left(-\vec{b}\right)$

Grafički metod je dat na sljedećoj slici:

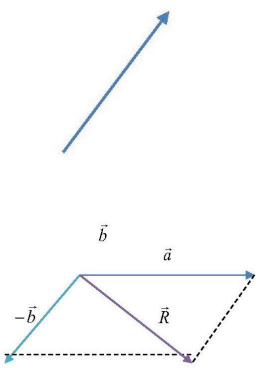

Projekcije vektora na x i y ose

Neka su u ravni x0y dati vektori $\vec{a}, \vec{b}, \vec{c}$. Njihove projekcije na koordinatne ose x i y se dobijaju tako što se iz početka i kraja vektora povlače normale prave normalne na x, odnosno y osu. Projekcije označavamo istim slovom kao i odgovarajući vektor, uz dodavanje indeksa koji označava pravac (osu) na koji je dati vektor projektovan. Ako vektor obrazuje oštar ugao sa datim pravcem (osom) projekcija vektora je pozitivna, ako obrazuje tup ugao, projekcija vektora je negativna. Ako je vektor normalan na dati pravac,

projekcija vektora je jednaka nuli. Sa slike vidimo da, iako nemaju isti pravac i smer, projekcija vektora $\vec{a}$ i $\vec{c}$ na x-osu je jednaka ($a_x = c_x$).

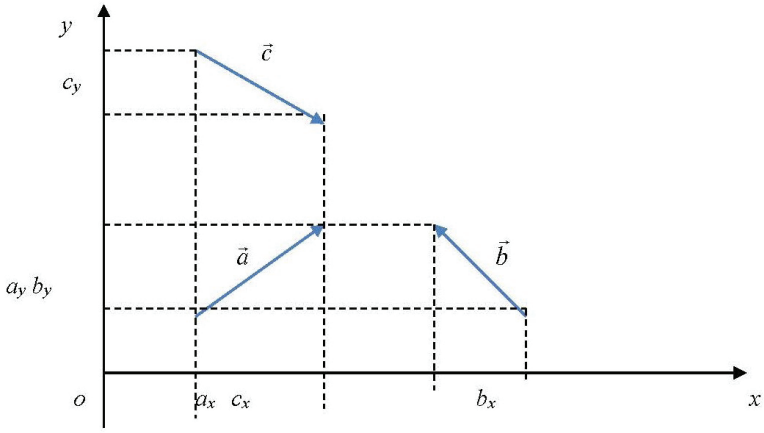

Projekcija sume vektora na neki pravac jednaka je zbiru projekcija pojedinačnih vektora na taj isti pravac: $a_x + b_x + c_x + d_x = e_x$

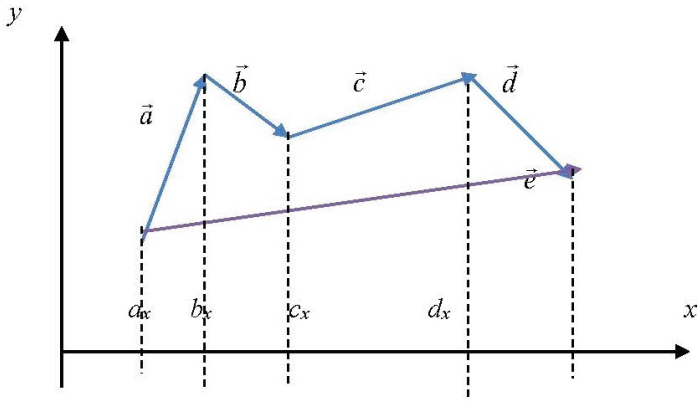

***Preporuke**: o vektorskim veličinama u fizici treba naročito obratiti pažnju na tri stvari:*

1. *Bilo koja vektorska jednakost ekvivalentna je sistemu tri skalarne jednakosti. Tako, ako je* $\vec{a}$ *ubrzanje tijela pod dejstvom sile* $\vec{F}$*, onda je*

vektorskoj jednakosti $\vec{a} = \frac{1}{m}\vec{F}$ *(II Njutnov zakon) ekvivalentan sistem od tri skalarne jednakosti:*

$$a_x = \frac{1}{m}F_x \qquad a_y = \frac{1}{m}F_y \qquad a_z = \frac{1}{m}F_Z$$

u kojima figurišu projekcije vektora na koordinatne ose x, y, z.

2. Osim geometrijskog načina sabiranja vektora (pravilo paralelograma i poligona), postoji i algebarski način. Za vektor $\vec{F}$*, koji je rezultanta dva vektora* $\vec{F} = \vec{F}_1 + \vec{F}_2$ *imamo da su njegove komponente*

$F_x = F_{1x} + F_{2x}$
$F_y = F_{1y} + F_{2y}$
$F_z = F_{1z} + F_{2z}$

U srednjoj školi se u zadacima dogadjaji razmatraju obično u jednoj ravni. Tada povoljnom orjentacijom osa možemo svesti gornji sistem na dvije skalarne jednakosti.

3. Vektorske veličine se mogu povezati jedna sa drugom samo znakom jednakosti. Zbog toga , od sljedeća četiri izraza:

$$\vec{A} = \vec{B}$$

$$\vec{A} \geq \vec{B}$$

$$\vec{A} < \vec{B}$$

$$\vec{A} > 0$$

ima smisla samo prvi izraz.

„Veći“ i „manji“ možemo govoriti samo za intenzitete ili projekcije vektora.

Projekcija vektorske fizičke veličine je skalarna veličina.

TRIGONOMETRIJA

Trigonometrijske funkcije oštrih uglova

Trigonometrija je dio geometrije koji rješava geometrijske zadatke računskim putem pomoću funkcije ugla. Glavni zadatak trigonometrije je rješavanje trougla.

Trigonometrijske funkcije oštrih uglova definisane su u pravouglom trou glu:

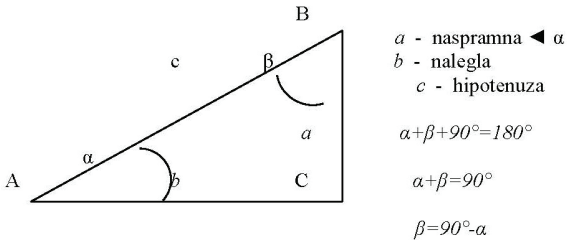

Opšta definicija trigonometrijskih funkcija dobija se na tzv trigonometrijskoj kružnici (jedinični krug).

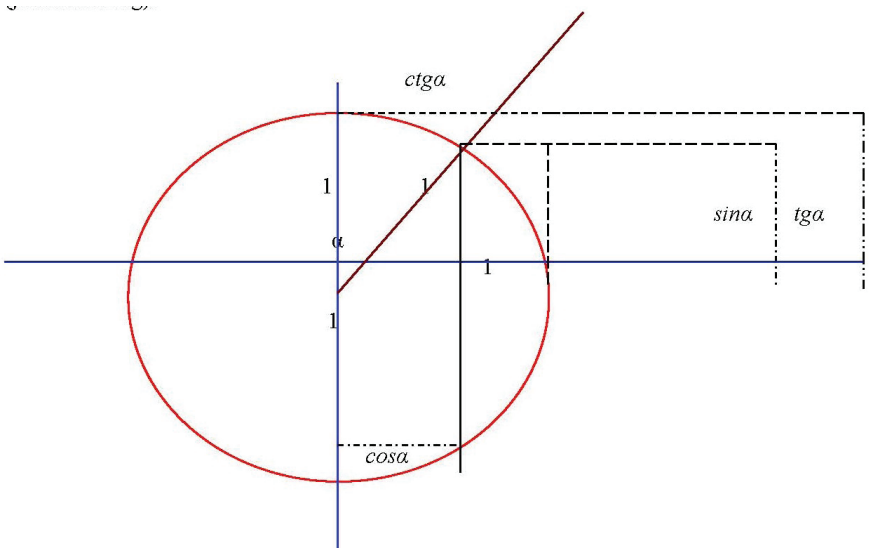

$$\sin\alpha = \frac{naspramna}{hipotenuza} = \frac{a}{c} = \ldots\ldots\ldots = \cos\beta = \cos\left(90^0 - \alpha\right)$$

$$\cos\alpha = \frac{nalegla}{hipotenuza} = \frac{b}{c} = \ldots\ldots\ldots = \sin\beta = \sin\left(90^0 - \alpha\right)$$

$$tg\alpha = \frac{\sin\alpha}{\cos\alpha} \qquad ctg\alpha = \frac{\cos\alpha}{\sin\alpha}$$

$$tg\alpha = \frac{naspramna}{nalegla} = \frac{a}{b} = \ldots\ldots\ldots\ldots = ctg\beta = ctg\left(90^0 - \alpha\right)$$

$$ctg\alpha = \frac{nalegla}{naspramna} = \frac{b}{a} = \ldots\ldots\ldots\ldots = tg\beta = tg\left(90^0 - \alpha\right)$$

kvadrant	I	II	III	IV
sin	+	+	-	-
cos	+	-	-	+
tg	+	-	+	-
ctg	+	-	+	-

Vrijednosti trigonometrijskih funkcija za neke uglove:

α	*sinα*	*cosα*	*tgα*	*ctgα*
0°	0	1	0	∞
30°	$\frac{1}{2}$	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$\frac{1}{\sqrt{3}}$	$\sqrt{3}$
45°	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	$\frac{\sqrt{2}}{2}$	1	1
60°	$\frac{\sqrt{3}}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\sqrt{3}$	$\frac{1}{\sqrt{3}}$
90°	1	0	∞	0

Pamćenje *sin i cos* pojedinih oštrih uglova

Ponekad je problem da se sjetimo vrijednosti sinusa i kosinusa od pojedinih oštrih uglova. Najčešće nailazimo na uglove od 30 , 45 , 60 i 90 stepeni.

Naime radi se o sljedećem. Označimo prste lijeve šake brojevima od 0 do 4 kao na slici:

P

Sada ćemo da uzmemo da uglovi 0P0, 0P1, 0P2, 0P3, 0P4, odgovaraju redom uglovima od: 0°, 30°, 45°, 60° i 90°.

Sinus od odgovarajućeg ugla odredjujemo po jednostavnoj formuli:

$$\sin\alpha = \frac{\sqrt{redni.\,broj.\,prsta}}{2}$$

Zaista: $\sin 0^0 = \frac{\sqrt{0}}{2} = 0$ $\sin\ 30^o = \frac{\sqrt{1}}{2} = 1$ $\sin\ 45^o = \frac{\sqrt{2}}{2}$ ...

Slično se računa i kosinus s tim što se oznake prstiju mijenjaju (gdje je 4 stavlja se 0, umjesto 3 stavlja se 1 itd.) a formula ostaje ista.

1.3. tema: GRAFIČKO PRIKAZIVANJE PROMJENE FIZIČKE VELIČINE SA VREMENOM

POJAM GRAFIKA FUNKCIJE

Def: Grafik funkcije $f : A \rightarrow B$ je $G_f = \{ (x , y) \ / \ y = f(x) \ , x \in A \}$, tj. skup svih uredjenih parova realnih brojeva sa osobinom da je prva koordinata x iz definicionog skupa A , a druga koordinata je slika $f(x)$, za $x \in A$.

Grafik odredjene funkcije možemo predstaviti geometrijski u pravouglom Dekartovom koordinatnom sistemu. U presjeku normala iz tačke x_0 na x-osu (apscisu) i tačke $f(x_0)$ na y-osu (ordinatu) dobijamo tačku T sa grafika G_f funkcije koja odgovara paru $(x_0, f(x_0))$, slika.

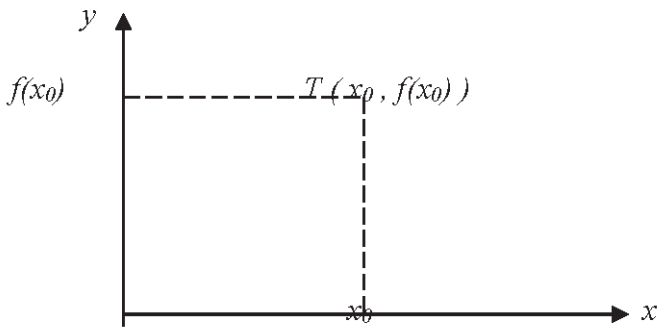

Nalazeći na ovaj način odgovarajuće tačke sa grafika G_f, dobijamo geometrijsku predstavu grafika (ili same funkcije).

Pošto nas mogu interesovati vrijednosti zavisne veličine i za x izmedju datih vrijednosti, to postoje postupci kojima približno možemo odrediti te vrijednosti u zavisnosti od prirode problema. Najjednostavniji postupak je da se približno „ucrta“ kriva sa većim domenom koja prolazi kroz dobijene tačke (slika).

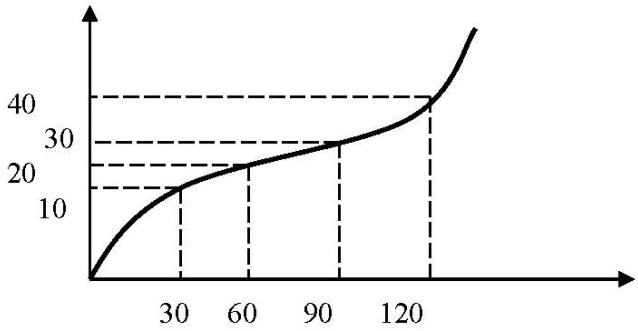

Kao što smo rekli fizički zakoni daju opštu medjusobnu zavisnost odredjenih fizičkih veličina. Oni govore kako jedna fizička veličina zavisi od druge, tj. oni daju kvantitativni odnos izmedju fizičkih veličina. Fizički zakoni se izražavaju matematičkim obrascima iz kojih se najbolje može vidjeti medjusobni kvantitativni odnos odredjenih veličina. Osim matematičkim obrascima, fizički zakoni se mogu prikazati tabelarno i grafički.

Grafički (dijagrami) pružaju jasniju i pregledniju sliku neke fizičke zakonitosti, ili neke fizičke pojave. Sa grafikona se vidi kako se mijenja jedna fizička veličina sa promjenom druge fizičke veličine.

<u>*Primjer:*</u> Dijagram brzine automobila kao funkcije vremena $v = v(t)$

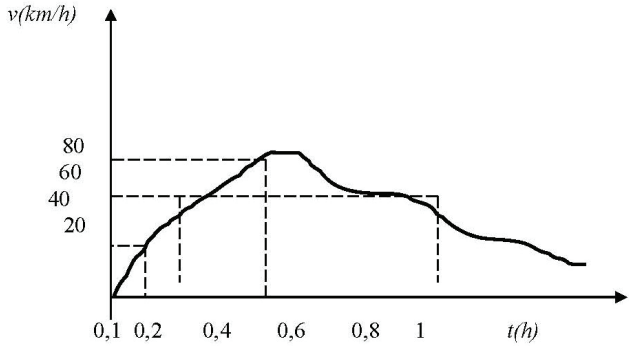

Iz dijagrama se može pročitati brzina vozila u bilo kom trenutku. Ovakva zavisnost brzine od vremena u matematičkom smislu je nepravilna funkcija, koja se ne može definisati matematičkim relacijama, što je jedan od važnih uslova za izučavanje kretanja.

Dijagrami puta, brzine i ubrzanja od vremena

U fizici se najčešće sreću i tretiraju fizičke veličine čija se zavisnost od vremena može izraziti matematičkim relacijama i prema tome, mogu se prikazati na odgovarajućem dijagramu (grafiku). Dijagrami puta, brzine i ubrzanja predstavljaju se u koordinatnom sistemu i njihov će izgled zavisiti od vrste (načina) kretanja tijela. U ovom dijelu ćemo opisati najprostija kretanja: ravnomjerno pravolinijsko i ravnomjerno promjenjivo pravolinijsko kretanje.

- **ravnomjerno pravolinijsko kretanje** – je kretanje kod kojeg je brzina stalna $\vec{v} = const$, putanja pravac, i tijelo u jednakim vremenskim intervalima prelazi iste puteve. Kod ovog kretanja je u svakom trenutku srednja brzina jednaka trenutnoj.

Napomena: Ukoliko se neka veličina ne mijenja u toku vremena tada je zapisujemo u sljedećem obliku $A = const.$

Pretpostavimo da je: x osa koordinatnog sistema pravac po kojem se tijelo kreće, da je početak mjerenja vremena $t = 0$ i $\Delta t = t - t_0 = t$ i da je u početnom trenutku položaj tijela $x(t=0) = x_0$, a u trenutku t je $x(t) = x$. Tada je:

- pomjeraj tijela Δx (predjeni put S) srazmjeran vremenu trajanja kretanja a koeficijent srazmjernosti je brzina v (brzina duž x ose).

$$\Delta x = x - x_0 = v \cdot t \ , \qquad (\ S = |x - x_0| = |v| \cdot t \ )$$

odavde slijedi da je položaj tijela u zavisnosti od vremena (zakon položaja):

$$x = x_0 + v \cdot t$$

Ova zavisnost za $v = 4m/s$ i $x_0 = 2m$ se može prikazati tabelarno na sledeći način:

t(s)	0	1	2	3
x(m)	2	6	10	14

Na osnovu ovog tabelarnog prikaza dobija se dijagram prikazan na sljedećoj slici:

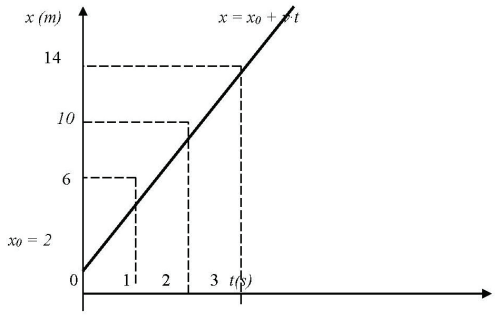

Dijagram brzine predstavlja se na tzv. *v-t* koordinatnom sistemu. Vremenska ili t – osa je najčešće horizontalna osa, a v – osa vertikalna. Kako je brzina kod ravnomjernog kretanja ista u svakom trenutku kretanja njen će dijagram biti poluprava AB paralelna sa t – osom (slika).

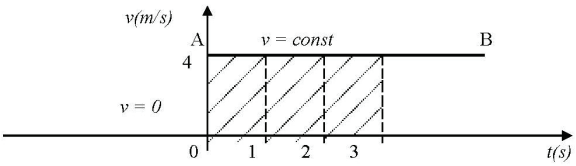

Napomena: lako se zaključuje da bi dobijena prava bila strmija za veće brzine, a položenija za manje (v je koeficijent pravca (nagib pravca u odnosu na osu t , o čemu će biti više govora kasnije)). Takodje, kada se tijelo kreće u negativnom smjeru ose x , uzimamo $v < 0$, $\Delta x < 0$, a ugao nagiba $< 90°$.

U posmatranom slučaju tijelo je bilo u mirovanju $(v = 0)$ prije početka posmatranja, kada je dobilo izvjesnu brzinu $v = 4\ m/s$.

Put S koji tijelo predje za vrijeme t je $S = v \cdot t$, i brojno je jednak površini ispod grafika brzine (osjenčeni dio-površina pravougaonika).

-ravnomjerno promjenjivo pravolinijsko kretanje – je kretanje kod kojeg se brzina ravnomjerno mijenja u toku vremena (ubrzanje $\vec{a} = const$ i smjerovi vektora brzine i ubrzanja jednaki (suprotni)).

Primjer: slobodni pad i kretanje niz strmu ravan (ako zanemarimo otpor vazduha)

Pretpostavimo da je *x- osa* pravac kretanja tijela (po toj osi se mjeri predjeni put) i da je početak mjerenja vremena t_0, pa je $\Delta t = t - t_0 = t$.

Iz definicije ubrzanja a na osnovu ovoga imamo da je:

$$a = \frac{\Delta v}{\Delta t} = \frac{v - v_0}{t} \quad \Rightarrow \quad v = v_0 + a \cdot t$$

(t je vrijeme za koje se brzina poveća od v_0 do v).

Grafički prikaz brzine za ravnomjerno ubrzano pravolinijsko kretanje je dat na sljedećoj slici:

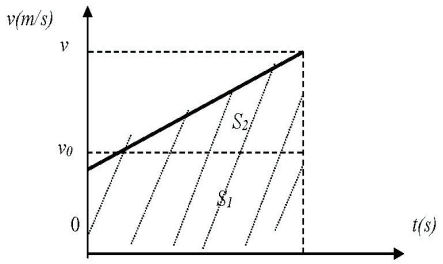

Predjeni put je takodje brojno jednak odgovarajućoj površini ispod grafika brzine. Medjutim ovoga puta to je površina trapeza čije su osnovice v_0 i v a visina je t.

$$S = S_1 + S_2 \quad ; \quad S_1 = v_0 \cdot t \quad , \quad S_2 = \frac{1}{2}(v - v_0) \cdot t = \frac{1}{2} a \cdot t^2 , \quad S = v_0 \cdot t + \frac{1}{2} a \cdot t^2$$

(Grafik zavisnosti predjenog puta od vremena je kvadratna funkcija pa ćemo razmatranje tog grafika ostaviti za kasnije).

Kod ravnomjerno usporenog kretanja je $v < v_0$, pa u gornjim formulama treba staviti $a < 0$. Grafički prikaz brzine je tada kao na sljedećoj slici:

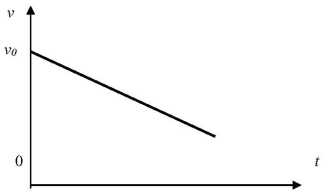

Ekstremne vrijednosti funkcije

Funkcija *f(x)* definisana na *(a, b)* imaće maksimum u tački $x_1 \in (a,b)$ ako i samo ako je $f(x)<f(x_1)$ za svako x koje pripada nekoj okolini tačke x_1, a imaće minimum u tački $x_2 \in (a,b)$ ako i samo ako je $f(x)>f(x_2)$ za svako x koje pripada nekoj okolini tačke x_2.

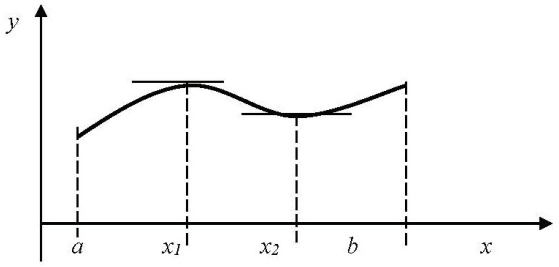

Maksimum i minimum funkcije *f(x)* nazivaju se ekstremnim vrijednostima date funkcije.

Primjer: Ravnomjerno usporeno pravolinijsko kretanje

Kao što znamo ubrzanje pri ovom kretanju je konstantno, ali ima negativan znak:

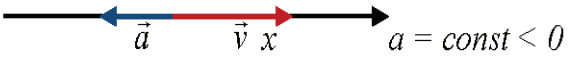

Vektor ubrzanja $\vec{a}$ ima suprotan smjer u odnosu na vektor brzine $\vec{v}$ (sl). Takodje nam je poznato da su zakon položaja (kretanja) i zakon brzine:

$$x=x_0+v_0t-\frac{at^2}{2}; \qquad v=v_0-at$$

Proanalizirajmo grafike ovih zavisnosti:

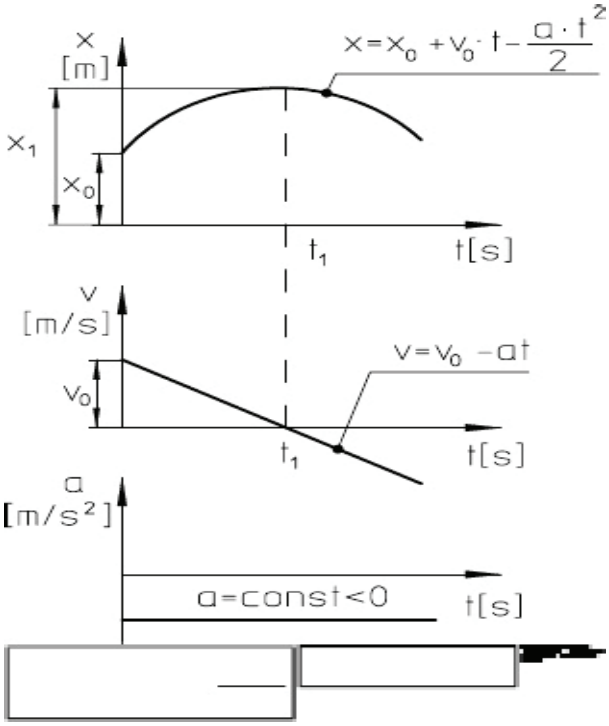

Sl. 1

Sl. 2

Sl. 3

Pošto brzina stalno opada tokom vremena, postoji vremenski trenutak (t_1) kada brzina postaje jednaka nuli, kao što je prikazano na dijagramu brzine (sl.2) .

Za $t = t_0$ je $v = 0$ pa slijedi: $v = v_0 - a \cdot t_1 = 0 \Rightarrow t_1 = \frac{v_0}{a}$

Ukoliko se kretanje nastavlja, ona ima suprotan smjer. U vremenskom trenutku t_1, dijagram puta ima ekstremnu vrijednost. Ako uvrstimo vrijednost za t_1 u zakon puta dobija se ekstremna veličina puta pri kretanju (x_1) ;

$$x_1 = x_0 + v_0 t - \frac{a \cdot t_1^{\,2}}{2} = x_0 + v_0 \frac{v_0}{a} - \frac{a}{2}\left(\frac{v_0}{a}\right)^2$$

$$x_1 = x_0 + \frac{v_0^{\,2}}{2a}$$

Posmatrajući dijagram puta vidi se da se u početku kretanja tačka nalazila na rastojanju x_0 i udaljava se sve do veličine puta x_1, koju dostiže u vremenskom trenutku t_1, gdje ima ekstremnu vrijednost. Pri daljem kretanju, tačka mijenja smjer kretanja (brzina postaje negativna i kretanje se nastavlja u suprotnom smjeru).

1.4. tema: DIREKTNA I OBRNUTA PROPORCIONALNOST DVIJE FIZIČKE VELIČINE

DIREKTNA PROPORCIONALNOST FIZIČKIH VELIČINA.

Koeficijent proporcionalnosti

Pri izučavanju fizičkih procesa dolazi se do zaključka da su veličine koje karakterišu posmatrani proces ili osobine materije medjusobno povezane nekim odnosom i pored toga što su različite prirode. Najčešći je slučaj da su ove veličine upravo (direktno) srazmjerne (proporcionalne). Neka su to veličine y i x i neka jednom stanju posmatranog procesa odgovaraju njihove vrijednosti y_1 i x_1, a drugom y_2 i x_2. Kako su one medjusobno proporcionalne to je:

$$y_1 : y_2 = x_1 : x_2 \qquad \text{ili} \qquad \frac{y_1}{x_1} = \frac{y_2}{x_2}$$

Iz poslednje relacije može se zaključiti da je odnos veličina y i x stalan (const) u svakom stanju u kojem se nalazi fizički proces. Označimo ovaj odnos sa const, ili sa *k*. Za *n*-stanja posmatranog procesa može se napisati da je:

$$\frac{y_1}{x_1} = \frac{y_2}{x_2} = \frac{y_3}{x_3} = \ldots = \frac{y_n}{x_n} = const = k$$

ili jednostavnije:

$$\frac{y}{x} = k$$

odnosno

$$y = k \cdot x$$

gdje je k koeficijent proporcionalnosti ($k \neq 0$).

Dobijena relacija pokazuje da je fizička veličina y direktno srazmjerna veličini x. Ovo znači da 2, 3, 4, ... puta većim vrijednostima veličine x odgovaraju 2, 3, 4, ... puta veće vrijednosti veličine y.

Koeficijent k naziva se koeficijent proporcionalnosti (srazmjernosti) i on ima odredjeni fizički smisao. To se može vidjeti iz sljedećeg primjera:

Poznato nam je iz osnovne škole da je gustina supstancije $\rho = \frac{m}{V}$, odakle je masa tijela $m = \rho \cdot V$. Ovo znači da je masa tijela m direktno srazmjerna njegovoj zapremini V. U ovom slučaju koeficijent proporcionalnosti je gustina supstancije ρ iz koje se sastoji posmatrano tijelo.

Grafički se direktna proporcionalnost prikazuje pravom linijom koja prolazi kroz koordinatni početak. Kada je $k > 0$ *(sl a)*, ona je rastuća, a za $k < 0$ *(sl b)* funkcija je opadajuća:

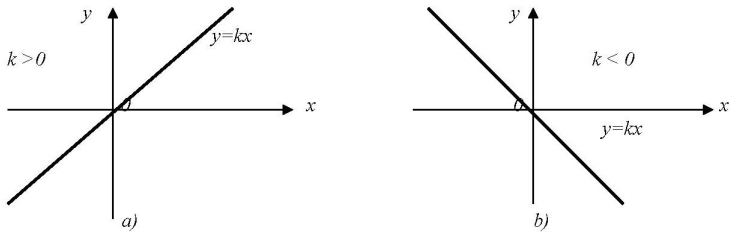

Napomena: osnovne osobine proporcija su:

- proizvod spoljašnjih članova proporcije jednak je proizvodu unutrašnjih članova, odnosno:

$$a:b=c:d \Rightarrow a\cdot d=c\cdot b$$

- ako unutrašnji članovi promijene mjesta, ili ako spoljašnji članovi promijene mjesta proporcija je i dalje tačna:

$$a:b=c:d \Leftrightarrow a:c=b:d \Leftrightarrow d:b=c:a \Leftrightarrow d:c=b:a \Leftrightarrow b:a=d:c$$

- ako bilo koji unutrašnji ili bilo koji spoljašnji član proporcije pomnožimo istim brojem različitim od nule, proporcija se neće promijeniti:

$$a:b=c:d \quad / \cdot 3 \Leftrightarrow 3a:3b=3c:3d$$

Obrnuta proporcionalnost

Dvije veličine su obrnuto proporcionalne ako su proizvodi svake dvije odgovarajuće vrijednosti tih veličina medjusobno jednaki, to jest ako postoji broj k, $k \neq 0$ takav da je $x\cdot y=k$ za svaki par odgovarajućih vrijednosti x i y tih veličina. Iz $x\cdot y=k$, $k \neq 0$ slijedi da je $x \neq 0$ i $y \neq 0$ pa se jedna veličina može izračunati ako se zna druga po obrascima:

$$y=\frac{k}{x} \quad , \quad x=\frac{k}{y} \quad .$$

Ako posmatramo dva para odgovarajućih vrijednosti (x_1, y_1) i (x_2, y_2) biće $x_1\cdot y_1=x_2\cdot y_2 \Rightarrow \frac{y_1}{y_2}=\frac{x_2}{x_1}$. Kada se jedna od ovih veličina poveća 2, 3, 4, ...,n puta , druga se smanji 2, 3, 4,...,n puta i obratno (ako se prva smanji, druga se poveća).

Broj k , $k \neq 0$ se naziva koeficijent obrnute proporcionalnosti i ima odredjeni fizički smisao.

Primjer: Ako ista sile djeluje na dvije različite mase, ona će im dati različita ubrzanja, što znači da je masa glavno mjerilo inertnosti tijela. Prema II Njutnovom zakonu:

$$\vec{F} = m_1 \cdot \vec{a}_1 = m_2 \cdot \vec{a}_2$$

Iz ovog izraza se mogu utvrditi odnosi masa i ubrzanja, odnosno mase dva tijela su obrnuto proporcionalne njihovim ubrzanjima:

$$\frac{m_1}{m_2} = \frac{a_2}{a_1} \ .$$

Grafik ovakve funkcije (obrnute proporcionalnosti) je kriva linija koja se zove **hiperbola**:

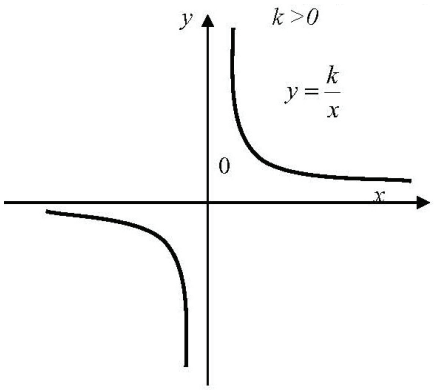

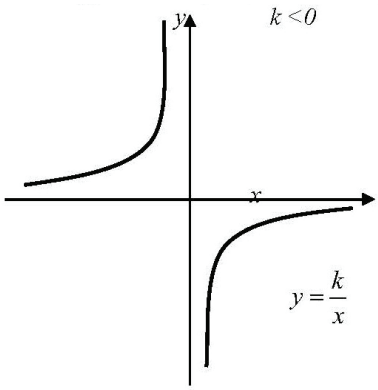

U opštem slučaju direktna i obrnuta proporcionalnost veličina može biti izražena tako da je jedna veličina direktno, odnosno obrnuto proporcionalna sa kvadratom, kubom ,.... n-tim stepenom druge veličine.

1.5. tema: LINEARNA ZAVISNOST DVIJE FIZIČKE VELIČINE

Linearna zavisnost ili linearna funkcija

Zavisnost izmedju dvije veličine izražena jednačinom oblika $\boldsymbol{y=a\cdot x+b}$, gdje su a i b odredjeni brojevi, zove se linearna zavisnost ($a \neq 0$). Za $b=0$ poprima oblik $y=a\cdot x$. Možemo pisati i ovako

$$\frac{y}{x} = a \quad .$$

Već smo vidjeli da se takve veličine kod kojih je odnos konstantan zovu direktno proporcionalne veličine, pa se i takva zavisnost naziva direktno proporcionalna zavisnost, koja je prema tome poseban slučaj linearne zavisnosti. Broj a zove se koeficijent ili faktor proporcionalnosti.

Grafik funkcije $y = a\cdot x$ je prava linija koja prolazi kroz koordinatni početak. Broj a odredjuje nagib prave prema x-osi. Ako je $a = 0$, prava (grafik) se poklapa sa x-osom, za $a > 0$ linearna funkcija je monotono rastuća, a za $a < 0$ je monotono opadajuća . Grafik linearne funkcije $y=ax+b$ je pravac koji je paralelan sa pravcem $y=ax$, a odsijeca na ordinatnoj osi (y) odsječak b (sl.1.).

Sa slike vidimo da je $\operatorname{tg} \alpha = \frac{y}{x}$ odnosno $\operatorname{tg} \alpha = a$, gdje je α nagibni ugao prave prema poz.smjeru x-ose.

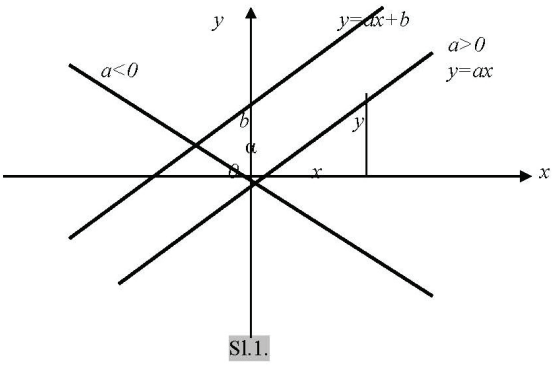

Sl.1.

Analitičko i geometrijsko značenje parametara *a* i b:

Analitički, $b = f(0)$ tj. b je vrijednost promjenjive *y* kad je vrijednost promjenjive *x* jednaka 0 (to se piše i kao $y(0) = b$).

Geometrijski, b je odsječak koji grafik odsijeca na *y*-osi.

Analitički, ***a*** je stalni odnos priraštaja funkcije i priraštaja argumenta:

$$\frac{y(x_2)-y(x_1)}{x_2-x_1}=a$$

Jezikom funkcija: Linearna funkcija $f(x) = \frac{9}{5}x+32$ "pretvara Celziusove stepene u Farenhajtove".

Geometrijski, *a* je koeficijent smjera (nagib) pravca - grafika funkcije: ako je $a > 0$ ugao pravca je oštar (šiljast) (jer je $a=tg\alpha$) a funkcija rastuća (to znači da se pri povećavanju veličine *x* povećava i veličina *y*); ako je $a < 0$ ugao pravca je tup, a funkcija opadajuća; (to znači da se pri povećavanju veličine *x* veličina *y* smanjuje). (sl.2)

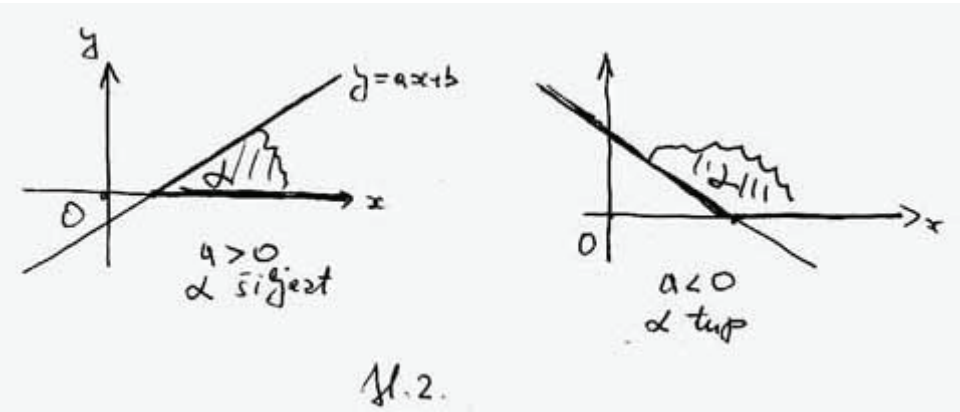

Sl.2.

Za konstrukciju grafika linearne funkcije dovoljno je naći dvije njegove tačke, npr. $(0\,,\,b)$ i $(-\frac{b}{a}, 0)$.

Primjene linearne funkcije na ilustraciju procesa iz stvarnosti, tj. procesa koji se mogu prikazati linearnom funkcijom, mogu biti vrlo različite. Daćemo neke primjere iz fizike.

Primjer 1. Ravnomjerno pravolinijsko kretanje.

Ako je y koordinata položaja čestice koja se kreće ravnomjerno pravolinijski sa brzinom v_0, a koja u trenutku $t = 0$ zauzima položaj (tj. koordinatu) y_0, onda je $y = v_0 \cdot t + y_0$ (tu je stalna brzina v_0 koeficijent pravca, a y_0 odsječak na y-osi) (sl.3).

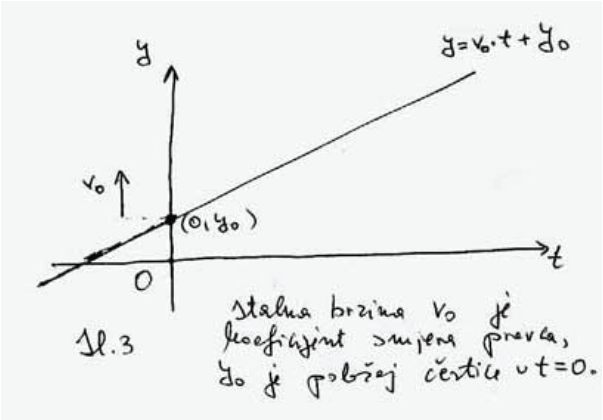

Jezikom funkcija: Linearna funkcija $f(t) = v_0 \cdot t + y_0$ opisuje položaj čestice koja se kreće ravnomjerno pravolinijski brzinom v_0, a koja u trenutku $t = 0$ ima položaj y_0.

Primjer 2. Pretvaranje jedinica.

(a) Ako je y vrijednost mase u gramima, a x vrijednost iste mase u kilogramima, onda je: $y = 1000x$

Jezikom funkcija: Linearna funkcija $f(x) = 1000 \cdot x$ "pretvara kilograme u grame"

(b) Ako je x vrijednost temperature u Celziusovim stepenima, a y vrijednost iste temperature u Farenhajtovim stepenima, onda je

$$y = \frac{9}{5}x + 32.$$

OPISIVANJE KRETANJA POMOĆU S-T GRAFIKA

Kinematika kao dio mehanike se bavi proučavanjem načina pomoću kojih se može predstaviti kretanje tijela. Svi ti načini uključuju upotrebu riječi, upotrebu dijagrama, upotrebu brojeva, upotrebu jednačina i upotrebu grafika.

Obratimo pažnju na upotrebu s-t grafika za opisivanje kretanja. Posebne karakteristike kretanja tijela su pokazane oblikom i nagibom linije na s-t grafiku. Proučimo odnos između kretanja tijela i oblika njegovog s-t grafika.

Za početak, razmotrimo auto koje se kreće stalnom brzinom od 10 m/s u desno. Da su podaci o položaju i vremenu za takvo auto bili predstavljeni grafičkim putem, rezultujući grafik bi izgledao kao grafik na slici 1.

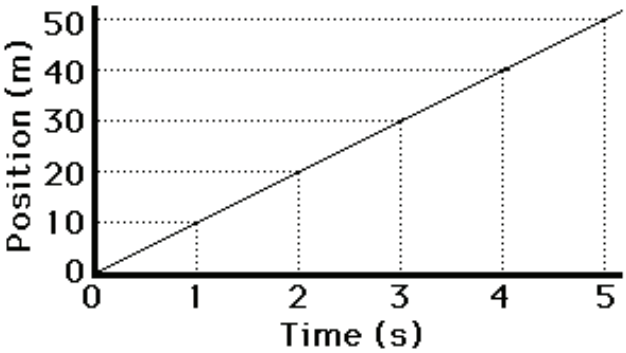

Slika 1.

Primjećujemo da kretanje konstantnom,pozitivnom brzinom rezultira linijom konstantnog i pozitivnog nagiba kad ga nacrtamo kao s-t grafik.

S-t grafik za tijelo ravnomjernog kretanja-stalnom (konstantnom) brzinom naslikan na slici 2.

pozitivna brzina — negativna brzina

konstantna brzina — konstantna brzina

Slika 2.

Pravilo nagiba

Pravilo nagiba linije na s-t grafiku otkriva korisnu informaciju o brzini tijela. Često se kaže "Kako nagib ide, tako ide i brzina." Kakve god karakteristike brzina ima, nagib će pokazati iste (i suprotno). Ako je brzina konstantna tada je nagib konstantan (ravna linija). Ako je brzina promjenjiva tada se nagib mijenja (zakrivljena linija-što ćemo pokazati kasnije). Ako je brzina pozitivna tada je nagib pozitivan (kretanje prema gore i u desno). Ovo pravilo se može proširiti na bilo koje kretanje koje možemo zamisliti.

Primjer 1.

Razmotrimo grafike na slici 3. kao primjere ovog pravila o nagibu linije na s-t grafiku. Grafik na slici 3.a je predstavnik tijela koji se kreće pozitivnom brzinom (označeno pozitivnim nagibom), konstantnom brzinom (označeno konstantnim nagibom) i malom brzinom (označeno malim nagibom). Grafik na slici 3.b ima slične odlike-tu je konstantna pozitivna brzina (označena konstantnim pozitivnim nagibom). Ipak, nagib grafika na slici 3.b je veći od onog na slici 3.a i ovaj veći nagib je pokazatelj veće brzine. Tijelo predstavljeno pomoću grafika na slici 3.b kreće se brže od tijela predstavljenog pomoću grafa na slici 3.a .

Pravilo nagiba se može upotrijebiti da izvuče bitne karakteristike kretanja iz s-t grafika;

Kako nagib ide, tako ide i brzina:

spora, brza, konstantna brzina

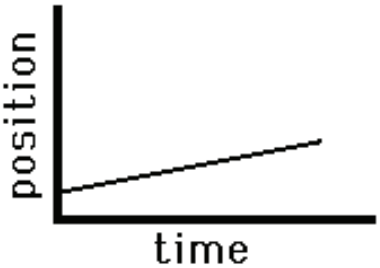

slika 3.a

konstantna brzina

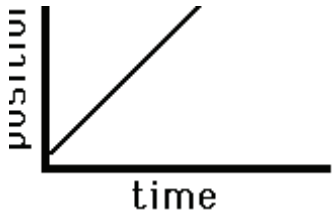

slika 3.b

Pravilo nagiba je nevjerovatno koristan način za izvlačenje bitnih informacija o kretanju tijela opisanih njihovim s-t grafikom.Jednom kad se izvježba pravilo nekoliko puta, ono postaje prirodan način analiziranja s-t grafika.

Primjer 2.

Razmotrimo grafike na slici 4. kao još jednu primjenu ovog pravila nagiba. Grafik na slici 4.a je predstavnik tijela koji se kreće negativnom brzinom (koju označavamo negativnim nagibom), konstantnom brzinom (koju označavamo konstantnim nagibom) i malom brzinom (koju označavamo malim nagibom). Grafik na slici 4.b ima slične odlike-tu je konstantna negativna brzina (označena konstantnim negativnim nagibom). Ipak, nagib grafika na slici 4.b je veći od onog na slici 4.a i još jednom,veći nagib je pokazatelj veće brzine. Tijelo predstavljeno pomoću grafika na slici 4.b kreće se brže od tijela predstavljenog pomoću grafika na slici 4.a.

spora,

konstantna brzina

slika 4.a

brza,

konstantna brzina

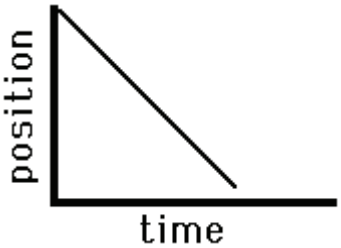

slika 4.b

1.6. tema: KVADRATNA ZAVISNOST DVIJE FIZIČKE VELIČINE

Grafik kvadratne funkcije

Algebarska funkcija oblika $f(x)=ax^2+bx+c$ naziva se kvadratna funkcija (preslikavanje f iz skupa realnih brojeva u skup realnih brojeva). Kvadratna funkcija grafički prikazana kao kriva daje **parabolu**, čija vertikalna osa simetrije prolazi kroz tačku $x = \frac{-b}{2a}$ (tjeme parabole).

Ne morate dugo da tražite da biste našli oblik parabole u realnom životu. Evo nekoliko primera:
*Putanja kojom se kreće lopta kroz vazduh.
*Tok vode iz fontane.
*Oblik satelitske antene.
*Žice dalekovoda.

Specijalan slučaj kvadratne funkcije dobija se ako je $a=1$, $b=c=0$. Tada je $y=x^2$ i to je parabola kojoj je vrh ili tjeme u koordinatnom početku , okrenuta je prema gore, a ordinatna osa je osa parabole (sl.1). Nacrtajmo grafik funkcije $y=x^2$ (sl.1a):

x	0	-1	1	-2	2
y	0	1	1	4	4

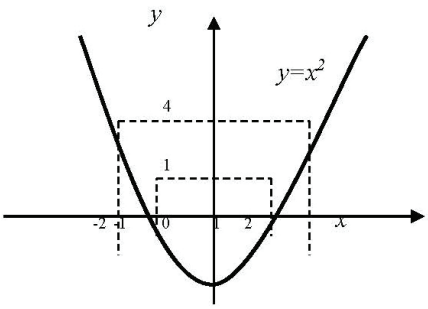

sl.1a

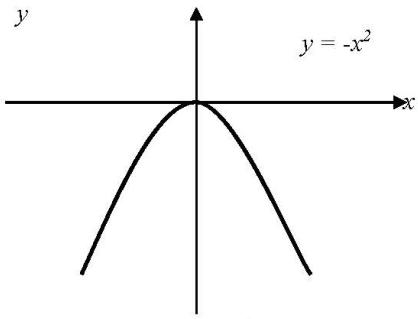

sl.1b

Grafik funkcije $y=ax^2$ nastaje rastezanjem, ili sažimanjem, grafika funkcije $y=x^2$ (ili grafika funkcije $y=-x^2$) u pravcu ose O_y. Koeficijent sažimanja (ili rastezanja) je broj $|a|$. Za a , $|a|<1$, radi se o sažimanju, a za a, $|a|>1$, o rastezanju grafika.

Uočimo vezu u izrazima: $y=ax^2$ **i** $S=\frac{1}{2}g\cdot t^2$

Npr: pri slobodnom padu sa visoke zgrade, funkcija $S=5t^2$ pokazuje zavisnost puta $S(m)$ od vremena $t(s)$. Nacrtajmo grafik funkcije $S=5t^2$.

t(s)	0,5	1	1,5	2	3	4
S(m)	1,25	5	11,25	20	45	80

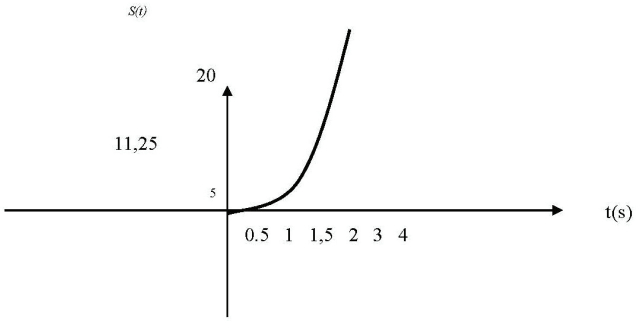

• Ako se parabola $y=x^2$ pomjeri za m duž apsisne ose, nastaje parabola $y=(x-m)^2$.

• Ako se parabola $y=ax^2$ pomjeri za m duž apsisne ose, dobija se parabola $y=a(x-m)^2$, koja apsisnu osu dodiruje u tački $(m, 0)$; ako je $a>0$ otvor parabole je okrenut prema gore, a za $a<0$ prema dolje.

• Grafik funkcije $y=ax^2+n$ se dobija translacijom grafika funkcije $y=ax^2$ za vektor $\vec{t}=(0,n)$. Tjeme parabole će biti tačka $T(0\ n)$.

• Ako se parabola $y=ax^2$ pomjeri za m u smjeru apsisne ose, a za n u smjeru ordinatne ose, nastaje parabola $y-n=a(x-m)^2$. Njeno tjeme se nalazi u tački (m, n), slika 1.

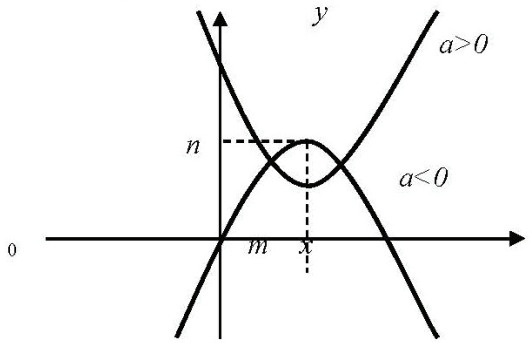

Sl.1

• Grafik kvadratne funkcije $f(x) = ax^2 + bx + c$ dobijamo translacijom parabole $y = ax^2$, tako da mu tjeme bude u tački $T(x_0, y_0)$, pri čemu je

$$x_0 = -(b/2a), \quad y_0 = (4ac - b^2)/4a .$$

$D = b^2 - 4ac$ je diskriminanta jednačine. x_1 i x_2 su nule (rješenja) kvadratne jednadžbe :

$$x_{1,2} = \frac{-b \pm \sqrt{D}}{2a}$$

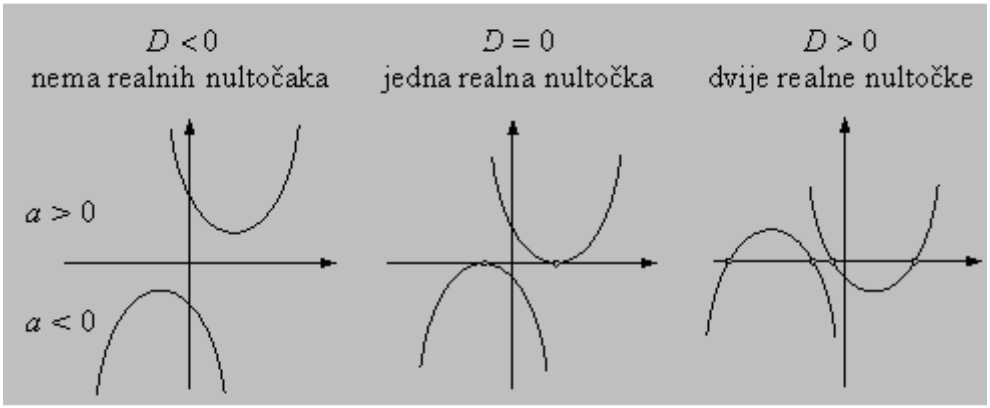

Broj x_0 je nulta tačka funkcije f ako važi $f(x_0) = 0$.

Realna nula funkcije apscisa je tačka u kojoj grafik funkcije siječe (ili dira) x -osu.

Prilikom crtanja grafika kvadratne funkcije pomoću nula i tjemena vršimo sledeće korake:

Utvrdimo predznak vodećeg koeficijenta.
Odredimo nule funkcije x_1 , x_2 .
Izračunamo apscisu x_0 tjemena: $x_0 = (x_1 + x_2) / 2$.
Izračunamo ordinatu tjemena: $y_0 = f(x_0)$.

UMJESTO ZAKLJUČKA:

Jedan od osnovnih principa fizike je osmislila matematičarka Emi Neter 1918. god. Ona kaže: kad god sistem ima simetriju, tada važi zakon održanja. Zakoni održanja su inače fundamentelni zakoni prirode. Posledice teoreme Emi Neter po modernu fiziku su ogromne i suštinske. Kad god fizičari definišu novu teoriju, bilo da je riječ o megasvijetu (univerzumu), ili mikrosvijetu (kvarkovi, subatomske čestice...), počinje se od simetrija kao osnovnih, vodećih principa koje važe u sistemu.

Znamo da je Fizika eksperimentalna nauka. Nedostatak izvodjenja eksperimenata u osnovnim i srednjim školama u Crnoj Gori se ne smije nadomjestiti (maskirati) dosadnom teorijom, ili uvodjenjem “glomaznog” matematičkog aparata. Medjutim, isto tako se ne smije zanemariti ni matematički aparat, kako bi se dobila kompletna “slika” pojava koje se opisuju, a u krajnjem predstavljena kroz nešto što se zove naučna teorija.

U ovom dijelu je dat onaj osnovni nivo matematičke teorije u fizici, koji nam omogućava da analiziramo i sadržajnije sagledamo neke od pojava i procesa u prirodi. Naravno ovo je samo početak.

Literatura:

Emilo Danilović, Milan Raspopović, Svetozar Božin, Fizika za I razred gimnazije, Naučna knjiga Beograd, 1991.

Nataša Čaluković, Predrag Miranović, Fizika udžbenik za 1. razred gimnazije, ZUNS Podgorica, 2006.

"GAMA"- časopis za mlade matematičare, fizičare i programere, Gimnazija "Slobodan Škerović", Podgorica, 2001.

Stephen Hawking, A Brief History Of Time, Kratka povijest vremena, preveo s engleskog Zoran Živković, Alnari, Beograd 2002.

Carlo Rovelli, Sette Brevi Lezioni di Fisica, Sedam kratkih lekcija iz fizike, preveo Goran Skrbonja, Beograd, Laguna 2016.

Michio Kaku, Physics of the impossible, Fizika nemogućeg, prevela Ana Ješić, Smederevo, Heliks, 2011.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 94

Čedomir LUTOVAC

NIKOLA I PETROVIĆ-NJEGOŠ I NJEGOVO VRIJEME

Apstrakt: Knjaževska titula je prešla na Nikolu I Petrovića Njegoša 1860. godine, a od 1910. godine bio je kralj Crne Gore. Ustanovio je: Državni savjet, Ministarski savjet (Vladu) i Veliki sud. Donio je oko 40 zakona, među kojima „Opšti imovinski zakonik“, autora Valtazara Bogišića. Vodio je tri velika uspješna rata protiv Turske: 1862, 1876-1878. i 1912-1913. Crnu Goru je smatrao neosvojivim dijelom srpskog carstva i centrom oko koga će se carstvo obnoviti. U Kneževini Srbiji, sa kojom je sklapao sporazume, imao je važnog saveznika, ali i suparnika u dinastičkim interesima. Na Berlinskom kongresu Crna Gora je priznata kao nezavisna država.

Ustavotvorna skupština je 1905. godine usvojila Ustav, koji je garantovao građanska i imovinska prava i vjerske slobode, ali Kralju je ostao potčinjen Državni savjet, Ministarski savjet i Veliki sud. Pušten je u opticaj prvi novac perper. Iz kluba poslanika nastala je prva politička stranka, Narodna stranka – klubaši, a uskoro i druga Prava narodna stranka – pravaši. Upravljao je Crnom Gorom kao apsolutistički vladar. Protiv njega su organizovane zavjere: „Bombaška afera“ i „Kolašinska afera“. Mirom u Bukureštu Crna Gora je dobila: Metohiju, Bihor, Vasojeviće, Plav i Rožaje sa okolinom. Pokazao je solidarnost sa Srbijom i ratovao u savezu protiv Četvornog bloka Centralnih sila. Poslije pokoravanja Crne Gore januara 1916. godne našao se u egzilu. Ključne odluke o završetku rata i o Crnoj Gori dočekao je u emigraciji, gdje je ostao do kraja života. Bio je književnik i daroviti govornik.

Ključne riječi: knjaz, kralj, dinastija, parlamentarna monarhija, Ustav, perper, Narodna stranka, apsolutizam, afere, azil.

POTENCIJALNI KNJAŽEV NASLJEDNIK

Rođen je u selu Njegušima 1841. godine, odakle je porijeklom vladajuća crnogorska dinastija Petrović Njegoš. Njegov otac vojvoda Mirko bio je stariji brat knjaza Danila. Majka mu je Stana Petrović, rodom iz čuvene porodice Martinović. Kao potencijalni knjažev nasljednik dio svog djetinjstva proveo je u Trstu, u domu Kustića iz koga je poticala knjeginja Darinka, supruga knjaza Danila i Nikolina strina, gdje je učio osnovnu školu, italijanski i njemački jezik. Od djetinjstva je učio ratničke vještine. Vješto je baratao oružjem. Bio je odličan strijelac, jahao je konja i često išao u lov. Poslat je na školovanje u Pariz u Licej Luja Velikog, gdje je po želji strica, knjaza Danila, izučavao Matematiku, iako je više volio književnost. Naučio je francuski jezik i čitao djela francuskih pisaca. Oženjen je Milenom Vukotić, ćerkom poznatog ratnika Petra Vukotića, prijatelja i saborca Nikolinog oca Mirka. Vjenčanje je bilo novembra 1860. godine u Vlaškoj crkvi na Cetinju.

Nakon ubistva knjaza Danila, knjaževska titula je prešla na Nikolu 13. avgusta 1860. godine. Postao je knjaz u 19. godini. Do 1910. bio je knjaz, a od 1910-1918. godine kralj, kada je Crna Gora proglašena kraljevinom. Nakon stupanja na prijesto ukinuo je Senat i ustanovio: Državni savjet, Ministarstvo i Veliki sud kao najvišu sudsku instancu. Ustanovio je Ministarski savjet (Vladu), osavremenio vojsku, nastavio sa razvojem prosvjete i školstva. Zakonima je regulisao rad organa vlasti, ustrojstvo sudova i ministarstava. Otvorio je prostor stranim investitorima i time podstakao ekonomski razvoj.

RAT PROTIV TURSKE 1862. GODINE

Podsticao je ustanke srpskog naroda u susjednim pograničnim oblastima. Zbog toga je vodio tri velika rata protiv Turske (1862; 1876-1878. i 1912-1913). Prvi 1862. godine, kada je Omer-paša Latas sa velikom vojskom od preko 50 hiljada vojnika izvršio pohod na Crnu Goru. Crnnogorci su uz ogromne žrtve uspijevali da na više mjesta zaustave tursku vojsku, ali su pred jakom silom morali da uzmiču. Turci su se približavali Cetinju. Na intervenciju velikih sila Omer-pašina vojska se povukla iz Crne Gore, ali je knjaz Nikola I morao da potpiše ultimatum u 14 tačaka sa teškim obavezama. U Skadru je otvoren crnogorski konzulat, prva diplomatska misija u Turskoj. Crnogorsko-turska komisija je 1864. godine potpisala takozvani „Cetinjski protokol“, kojim su utvrđeni principi i red u rješavanju spornih pitanja. Vodili

su se pregovori oko spornih graničnih oblasti, kao što je bilo pitanje granične linije u Hercegovini, na prostoru Banjana, Drobnjaka, Pive i Šaranaca. Crna Gora je pristala da se povuče iz nekih oblasti uz nadoknadu od 100 hiljada fiorina. Knjaz je poslao u Carigrad vojvodu Iliju Plamenca, koji je pregovarao s velikim vezirom, a primljen je i kod sultana. Turska je povukla trupe iz spornih područja, porušila utvrđenje na Visočici i ustupila Velje i Malo brdo, koje je kasnije otkupila za 120 hiljada fiorina. U ovom pohodu završena je jedna značajna etapa borbe u dolini Lima za oslobođenje i ujedinjenje sa Crnom Gorom, gdje je kamen spoticanja postala neprirodna međunarodna granica, koja je podijelila ovaj jedinstveni vjerski, kulturni i etnički prostor.

IDEJA OSLOBOĐENJA I UJEDINJENJA SRPSKIH ZEMALJA

Knjaz Nikola je Crnu Goru smatrao neosvojivim ostatkom srpskog carstva i centrom oko koga će se to carstvo obnoviti, a sebe legitimnim nasljednikom. Uspostavljanjem autonomne kneževine Srbije, Crna Gora je dobila važnog saveznika, ali i rivala za primat u borbi za oslobođenje srpskih oblasti. Dinastički interesi su bili ispred suštinskih problema oslobođenja i ujedinjenja. Prvi ugovor o vojno-političkoj saradnji i dinastičkim odnosima sklopljen je 1866. godine. Vojno-politički ugovor vladalaca Crne Gore i Srbije trebalo je da doprinese oslobođenju srpskih zemalja od turske okupacije na širokom geopolitičkom prostoru od Krajine na zapadu do Makedonije na jugu i preko Bugarske do Crnog mora na istoku i da na ruševinama Osmanskog carstva stvori državu srpskog i bugarskog naroda, odnosno južnoslovenskog carstva. Crna Gora i Srbija su se obavezale da sporazumno rade na ujedinjenju, da se cio srpski narod oslobodi od turske okupacije i u jednu državu spoji. Utvrđeno je da u tom slučaju knjaz Nikola pridruži Crnu Goru novoj državi i prizna kneza Mihaila za vladaoca te cjelokupne srpske države. Knjaz Nikola je isticao i dočaravao svoju ulogu, koju je trebalo da ima u ovom velikom oslobodilačkom ratu balkanskih naroda, a naročito u istočnom dijelu Hercegovine do Neretve i Metohije kao najbližih okupiranih oblasti. Neposredno poslije sklapanja sporazuma o savezu sa knezom Mihailom Obrenovićem napisao je pjesmu „Onamo ‚namo“,, koja je postala narodnom himnom, kao i himnom nekih rodoljubivih društava, ali nije postala državnom himnom. Ušla je u Antologiju novije srpske lirike, a štampana je i u nekim antologijama rodoljubive poezije. U pjesmi se spominju najveći srednjovjekovni istorijski i narodni simboli: Dečani i Prizren. U punom patriotskom i pjesničkom zanosu Knjaz je ispjevao jednu

od najljepših pjesama u srpskoj rodoljubivoj poeziji. Ugovor je bio pokušaj da se trajno riješi dinastičko pitanje. Međutim, nakon atentata u Košutnjaku i iznenadne smrti kneza Mihaila stigla je izjava sa Cetinja da ugovor više ne važi. Navodno crnogorska strana je imala obavezu prema knezu Mihailu, ali ne i prema dinastiji Obrenović. Nakon toga odnosi dvije srpske kneževine bili su neiskreni, sumnjičavi i opterećeni dinastičkim surevnjivostima. Tokom posjete Petrogradu 1869. godine knjaz Nikola je dobio obećanje da će biti glavni ruski saveznik na Balkanu. On zbog toga mijenja odnos prema pitanju zajedničke vojno-političke saradnje sa Srbijom. Konzularni agent u Kotoru i konzul u Trstu zastupali su interese Crne Gore u Austrougarskoj.

U to vrijeme povećao se broj zanatskih i trgovačkih radnji, unaprijeđena je poljoprivreda i školstvo, uspostavljen telefonski i telegrafski saobraćaj. Crnogorska himna je bila „Ubavoj nam Crnoj Gori“. U razmjeni je korišćen turski i austrijski novac fiorin i kruna. Glavni školski nadzornik napisao je „Pravila za osnovne škole“, zatim Školski zakonik. Utvrđeno je obavezno osnovno školovanje za svu mušku djecu od 7 do 12 godina. Izučavani su predmeti: Nauka vjere, Srpski jezik, Crkvenoslovenski jezik, Istorija, Zemljopis, Račun i Crkveno pjevanje.

Crnogorska vojska se sastojala od šest brigada: Katunska, Hercegovačka, Bjelopavlićka, Pipersko-bratonožićko-rovačka, Moračko-vasojevićka i Riječko-crmnička. Sedma je bila Gardijska brigada od po jednog bataljona iz svih šest brigada. Ukupno je bilo 23 pješadijskih bataljona, šest bataljona garde i jedan bataljon brdskih topova. Brigadom je komandovao vojvoda ili serdar, bataljonom komandir ili major, četom stotinaš, vodom vodnok, a desetinom desečar.

Formirano je devet načelstava kao sudsko-administrativnih organa državne vlasti, koja su bila nadređena lokalnoj kapetanskoj vlasti. Granice kapetanija, kojih je bilo oko pedeset, odgovarale su približno plemenskim ili bratstveničkim granicama. Kapetani su predstavljali najvišu lokalnu vlast. Od 1871. godine izlazile su nedeljne novine „Crnogorac“, kasnije nazvane „Glas Crnogorca“ i književni list „Crnogorka“, a izlazilo je i nekoliko periodičnih publikacija. Otvarane su nove škole, od kojih neke i u Hercegovini. Podignuta je zgrada Djevojačkog instituta i bolnica „Danilo I“ na Cetinju. Po jednom popisu 1872. godine Cetinje je imalo 115 kuća sa oko 500 stanovnika. Izvršena je reforma Senata kao najvišeg organa vlasti. Formirane su uprave s posebnim nadležnostima: za unutrašnje poslove, finansije, spoljne poslove, vojne poslove i prosvjetu. U Danilovgradu je radila poljoprivredna škola „Zemljodjelska škola“.

CRNOGORSKO TURSKI RAT 1876-1878. GODINE

Nakon niza sporova oko utvrđivanja granica u Hercegovini i niza incidenata došlo je do incidenta u Podgorici 1874. godine, kada je ubijeno 17 Crnogoraca („Podgorički pokolj“) u osveti za ubistvo podgoričkog zabita Jusa Mučina Krnjića. Intenziviran je proces ustaničkog vrenja i sazrijevanja ustanka. Čete odmetnika postajale su sve brojnije. Ustanak u Vasojevićima pod vođstvom Miljana Vukova počeo je 22. jula 1875. godine. Pred četvorostruko brojnijim turskim snagama ustanici u Beranskoj nahiji morali su da uzmiču prema obodu kotline i prema crnogorskoj granici. Popaljena su gotovo sva sela na lijevoj strani Lima. Ustanak je prerastao u oslobodilački rat.

Nakon dugih i mučnih pregovora u hotelu „Luna“ u Veneciji 16. juna 1876. godine potpisan je novi ugovor o savezu između Srbije i Crne Gore i tajna vojna konvencija. Time je otpočela nova faza oslobodilačke borbe u godinama velike „Istočne krize“. Cilj saveza je bio oslobođenje srpskog naroda u evropskom dijelu Turske. Obje strane su se obavezale da ne dejstvuju bez međusobne saglasnosti. Novi rat između Crne Gore i Turske izbio je povodom ustanka u Hercegovini i Vasojevićima. Crna Gora i Srbija su objavile Turskoj rat jula 1876. godine. Otpočele su operacije crnogorske i ustaničke vojske na prostoru Hercegovine, Kuča i Vasojevića. Nakon nekoliko manjih sukoba združena crnogorska i hercegovačka ustanička vojska, pod komandom Petra Vukotića, odnijela je značajnu pobjedu na Vučjem dolu 28. jula 1876. godine. Zatim je crnogorska vojska sa ustanicima izvojevala sjajnu pobjedu u Kučima, na Fundini. Nakon ove pobjede Kuči su proglasili ujedinjenje sa Crnom Gorom. Knjaz Nikola je završio ovaj rat bez ijedne izgubljene bitke sa tri osvojena grada: Nikšić, Bar i Ulcinj. U septembru 1876. godine teritorija Gornjeg Polimlja, izuzev utvrđenih Berana, bila je oslobođena. Od 2. novembra otpočelo je primirje koje je s prekidima trajalo do 16. aprila 1877. godine. Određena je međunarodna komisija za povlačenje demarkacione linije. Zasijedala je Konferencija velikih sila o uslovima mira Srbije i Crne Gore s Turskom, ali Porta nije htjela ni da čuje o proširenju Crne Gore. Početkom 1877. godine izaslanici knjaza Nikole Božo Petrović i Stanko Radonjić došli su u Carigrad sa listom minimalnih zahtjeva. Crna Gora je tražila: Nikšić sa okolinom, granicu do Cijevne i ispravku granice na Skadarskom jezeru, slobodnu plovidbu Bojanom, pristanište Spič na moru. Šestomjesečni pregovori s Portom bili su bezuspješni.

Tajnim ugovorom u Budimpešti riješena su neka sporna pitanja između Rusije i Austrije, kojim je dopunjen i preciziran raniji Rajnštatski ugovor.

Austrija je dobila pravo da okupira Bosnu i Hercegovinu, a Rusija Bugarsku. Odloženo je oslobađanje Stare Srbije i Vasojevića. Beč nije želio zajedničku granicu Crne Gore i Srbije. Poražena Srbija potpisala je mir s Turskom na osnovu predratnog stanja.

Rusija je objavila rat Turskoj, a Crna Gora je prekinula primirje i nastavila rat. Počela je druga faza crnogorsko-turskog rata. Sulejman-paša je sa svojim korpusom, uz velike gubitke, uspio da uđe u Nikšić, zatim je uz ogorčen otpor Crnogoraca, nakon žestokih borbi na Ostroškim gredama i u Bjelopavlićima, sa svojim korpusom stigao u Spuž i sastao se sa korpusom Saib Ali-paše. I Saib Ali-pašin korpus je u operacijama u dolini Morače i Zete imao veliki broj poginulih i ranjenih. Treći turski korpus pod komandom Mehmed Ali-paše počeo je ofanzivu iz Berana. Njegov cilj i zadatak je bio da neutrališe vasojevićki sektor i dalje preko Kuča i Pipera ubrzanim maršom stigne do Spuža, a odatle združenim snagama sa Sulejman pašinim i Saib Ali-pašinim korpusima prema Cetinju. Vasojevići su bili izloženi potpunom uništenju. Narod je masovno prelazio na crnogorsku teritoriju.

Međutim, zbog proboja turskog fronta na Dunavu, sjedinjena turska vojska iz Spuža upućena je na rusko ratište u Bugarskoj. U tom pravcu se uputio i korpus Mehmed Ali-paše, koji je energičnom akcijom ustaničkih bataljona Miljana Vukova bio spriječen da stigne u Spuž. Crnogorci su oslobodili Nikšić. Uspješno je završena dvomjesečna operacija za oslobođenje Bara i Ulcinja. Na zahtjev Rusije i Srbija je stupila u rat. Vasojevićki bataljoni su prešli na desnu stranu Lima i očistili od Turaka sva sela na desnoj strani Lima, ali plan o zajedničkoj akciji sa srbijanskom vojskom pod komandom ruskog generala nije realizovan.

SANSTEFANSKI MIROVNI UGOVOR

Početkom januara 1878. godine Turska je bila potpuno poražena. Rusi su se približili Carigradu. Neprijateljstva između Crne Gore i Turske prestala su 3. februara 1878. godine na osnovu Jedrenskog primirja. Crna Gora je završila rat bez izgubljene bitke, a ratniččka slava je počivala na vučedolskoj i fundinskoj pobjedi i tri osvojena grada: Nikšića, Bara i Ulcinja. Sklopljen je sporazum s Turskom o utvrđivanju granične linije.

U malom mjestu San Stefanu, 12 km od Carigrada 3. marta 1878. godine Turska je prihvatila uslove za mir, koje joj je izdiktirala Rusija. Crna Gora se proglašava nezavisnom državom, a njena teritorija se uvećava tri i po puta, od 4405 km2 na 15355 km2. Gradovi: Nikšić, Gacko, Podgorica, Kolašin,

Žabljak, Bar, Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Rožaje, Plav i Gusinje imali su pripasti Crnoj Gori. Gornje Polimlje sa Bihorom u cjelosti je pripalo Crnoj Gori. Nažalost, sa ovim preliminarnim ugovorom nije se složila ni jedna velika sila. Sanstefanski mirovni sporazum morao je biti revidiran u cjelosti. Početkom maja 1878. godine u okolini Gusinja formirana je liga, a slične organizacije stvarane su sve do Bitolja. Od lokalnih liga u Prizrenu je 10. juna 1878. godine, formirana jedinstvena Prizrenska liga kao islamska ustanova. Agitatori Prizrenske lige govorili su o stvaranju albanske države pod suverenitetom sultana. Formirane su vojne jedinice u Prizrenu, Peći, Kosovu i Novom Pazaru. Cilj je bio da se osujeti pripajanje oslobođenih krajeva Srbiji ili Crnoj Gori. Prizrenska liga se energično usprotivila predaji Plava i Gusinja Crnoj Gori.

BERLINSKI KONGRES 1878. GODINE

Od 13. juna do 13. jula 1878. godine u dvadeset sjednica održan je Berlinski kongres. Na njemu su učestvovali predstavnici sedam velikih sila: Njemačke, Austrougarske, Francuske, Engleske, Italije, Rusije i Turske. Predstavnici malih zemalja nijesu imali pravo prisustva sjednicama i odlučivanja. Berlinski kongres je izmijenio ranija ruska rješenja i konačno odredio teritorijalni raspored balkanskih država. Crna Gora, Srbija i Rumunija dobile su status nezavisnih država, a Bugarska je podijeljena na Kneževinu Bugarsku i Istočnu Rumeliju. Austrougarska je dobila pravo da okupira Bosnu i Hercegovinu. I sudbina Crne Gore je bila u rukama grofa Đule Andrašija. Austrougarska je zaposjela Spič i dobila pravo pomorske kontrole dijela crnogorskog mora. Članom 28. utvrđena je nova crnogorska granica. Crna Gora je dobila primorje od Željeznice do zaliva Kruči, to jest grad Bar sa okolinom, plemenske oblasti Pive, Drobnjaka, Banjana, Jezera i Šaranaca, manji dio Kuča i Uskoka i dio Vasojevića, gradove Podgoricu, Spuž, Žabljak, Nikšić, Kolašin, Plav i Gusinje s područjima koja im gravitiraju. Teritorija Crne Gore je udvostručena i iznosila je 8665 km2. Jedinstveni vasojevićki prostor ponovo je podijeljen jednom neprirodnom granicom. Berane i njegova okolina ostavljeno je Turskoj. Odlučeno je da Plav i Gusinje pripadnu Crnoj Gori, ali to je stvorilo nove, neočekivane zaplete. Granica prema Albaniji i primorju kasnije je korigovana. Imperijalna Austrougarska je potiskivala Crnu Goru iz Hercegovine, Potarja i Polimlja s pretežno istorodnim stanovništvom s onim u Crnoj Gori, koje je ostavljeno na ovom nepravedno podijeljenom neuralgičnom prostoru, koji se tri godine borio, a i od ranije

je priznavao samo crnogorskog knjaza za jedinog gospodara. Bune i nemiri su nastavljeni sve do nove prilike u novom ratu 1912. godine. Ozvaničena je legitimnost miješanja velikih sila u unutrašnje odnose balkanskih država. Stvaranje homogenih balkanskih država nije bilo dozvoljeno. Zbog Plava i Gusinja došlo je do sukoba s Turcima kod Novšića 4. decembra 1879. godine. Crnogorskim snagama komandovao je Marko Miljanov Popović Drekalović. Iz nekog razloga komanda nije povjerena Miljanu Vukovu, koji je vodio mnoge uspješne bojeve na ovom neuralgičnom prostoru. Turske snage predvodio je Ali-beg Gusinjski, koji je kasnije postao paša. U ovom boju poginulo je 350 Kuča i 120 Vasojevića. Borbe su bezuspješno nastavljene i 1880. godine. Nakon dugih i mučnih pregovora, uz učešće velikih sila, Porta je pristala, da umjesto Plava i Gusinja Crnoj Gori ustupi Ulcinj.

UBRZAN RAZVOJ EKONOMIJE, OBRAZOVANJA, ZDRAVSTVA I KULTURE

Nakon rata došlo je do unapređenja stočarstva, zemljoradnje, saobraćaja i trgovine. Formirana su trgovačka i zanatska društva, osnovana akcionarska udruženja, izgrađeni putevi i gradovi međusobno povezani, podižu se industrijska preduzeća i povećava broj gradskog stanovništva. Sa razvojem kapitalističke proizvodnje nastaje građansko društvo i klasna podjela, razvija gradska proizvodnja, trgovina, pojava banaka i akcionarskih društava. Školovanje je postalo obavezno i besplatno za svu djecu stariju od sedam godina. Priznata je ravnopravnost sve tri konfesije u školi i pravo sveštenika da izvode vjersku nastavu. Počelo je obnavljanje rada škola. Objavljeni su udžbenici iz istorije, zemljopisa, matematike, zatim katihizis, čitanke za sve razrede osnovne škole, i bukvar. Krajem 19. vijeka u Crnoj Gori je bilo 105 četvororazrednih osnovnih škola sa 122 učitelja i 4 učiteljice, a broj đaka se povećao na 4863 učenika i 248 učenica. Počela je sa radom niža gimnazija na Cetinju sa četiri razreda, koja je kasnije prerasla u višu osmorazrednu. Ranija Bogoslovska škola na Cetinju prerasla je u Bogoslovsko-učiteljsku. Radila je tri godine. Izgrađeno je oko 250 km kolskih puteva. Bilo je pokušaja regulisanja voda Skadarskog jezera. Uspostavljen je putnički i teretni saobraćaj na Skadarskom jezeru. Iz Crne Gore se u Srbiju od 1885. godine iselilo oko 30 hiljada ljudi (oko 15% stanovništva). Udareni su temelji Mirkovoj varoši na desnoj obali Ribnice. Osnovana je pivara u Nikšiću, zatim nekoliko pilana, pogon za preradu vune, fabrika sapuna itd. Nastali su preduslovi za ubrzan razvoj ekonomije, obrazovanja, zdravstva i kulture.

Izašla je iz štampe „Balkanska carica“, istorijska drama u stihu, knjaza Nikole I Petrovića Njegoša. Uz umjetničku vrijednost, naročitu važnost imale su političke poruke kojima je protkano ovo djelo. Tada Knjaževina Crna Gora ulaže napore da se predstavi kao zemlja koja teži miru, opštem razvoju i prosperitetu i približavanju Evropi.

Knjaz kao nasljedni vladar i neograničeni gospodar u Crnoj Gori tituliše se kao „Njegova svjetlost“, zatim je uzeo titulu „Knjaževsko visočanstvo“. Crna Gora je podijeljena na deset nahija: Katunska, Riječka, Crmnička, Lješanska, Brdska, Moračka, Vasojevićka, Nikšićka, Zetska i Primorska. Nahije su bile podijeljene na kapetanije. Granice kapetanija približno su odgovarale plemenskim i bratstveničkim granicama. Bilo je oko 50 kapetanija. Knjaz Nikola je ukinuo Senat i ustanovio: Državni savjet; Ministarstvo sa šest odjela: inostranih djela, unutrašnjih djela, vojno, pravde, prosvjete i finansija; i Veliki sud kao najvišu sudsku instancu. Na čelu svih ministarstava bio je predsjednik Državnog savjeta vojvoda Božo Petrović. Doneseno je oko 40 zakona, među kojima se ističe „Opšti imovinski zakonik“, koji je napisao Valtazar Bogišić, profesor na univerzitetu u Odesi, koristeći i norme iz crnogorskog običajnog prava. Zakonima je regulisan rad organa vlasti, ustrojstvo sudova i ministarstava.

Crna Gora je podijeljena na pet oblasti: Katunsko-riječka, Zetsko-brdska, Nikšićka, Moračko-vasojevićka i Primorsko-crmnička. Pravoslavlje je imalo status državne religije, a ostale vjeroispovijesti su imale potpunu slobodu. Pravoslavnu crkvu u Crnoj Gori činile su dvije eparhije: Crnogorsko-primorska, sa sjedištem na Cetinju i Zahumsko-raška, sa sjedištem u manastiru Ostrogu. Konkordatom sa Vatikanom Crna Gora je uredila položaj katolika u Crnoj Gori. Papa je donio odluku o ponovnom uspostavljanju Barske nadbiskupije i odobrio da se služba obavlja na staro-slovenskom jeziku, a za prvog nadbiskupa postavljen je Šimun Milinović.

Za komandante brigada u Crnoj Gori imenovani su brigadiri. U Podgorici je ustanovljena prva podoficirska škola, koja je kasnije premještena na Cetinje. Do tada je vojska u Crnoj Gori bila organizovana kao narodna milicija. Ustanovljen je Bataljon stajaće vojske, koji je stacioniran na Cetinju, a kasnije je ustanovljen i Drugi bataljon stacioniran u Podgorici. Vojni rok je trajao četiri mjeseca, vojsku su obučavali oficiri školovani u Italiji, a kasnije u Crnoj Gori. Na Cetinju je počela sa radom Artiljerijska i Pješadijska oficirska škola. Rusija je davala novac za izdržavanje crnogorske stajaće vojske 82 hiljade rubalja i pomoć u oružju i ratnom materijalu.

Nakon Berlinskog kongresa odnosi između bratskih država Srbije i Crne Gore bili su hladni, neiskreni, a često i otvoreno neprijateljski. Srbija je bila

u naručju Austrougarske, a Crna Gora najodaniji izvršilac ruske politike i prijatelj Rusije. Crnogorski dvor je bespogovorno izvršavao instrukcije ruske diplomatije, a Rusija je isplaćivala subvencije za Dvor, Bogosloviju, Djevojački institut, Bolnicu „Danilo I“, crnogorsku vojsku, Ministarstvo finansija, plaćala je žito, kupovala oružje, davala povoljne zajmove, isplaćivala zaostale rate i kamate za kredite austrijskim bankama itd. Nakon abdikacije kralja Milana, odnosi između Crne Gore i radikalskog namjesništva nakratko su se poboljšali. Knjaz Nikola je bio u posjeti Beogradu 1896. godine. To je bio prvi zvanični susret vladara dviju država, a Kralj Aleksandar Obrenović bio je u posjeti Cetinju 1897. godine. Prilikom posjete Petrogradu knjaz Nikola je imenovan komandantom 15. streljačkog puka, koji je dobio knjaževo ime. Car Aleksandar III mu je nazdravio kao jedinom iskrenom prijatelju Rusije. Otpisani su dugovi petrogradskim bankama i povećane subvencije na 100 hiljada rubalja. Promjena na srbijanskom prijestolu Majskim prevratom 1903. godine nije zbližila odnose Crne Gore i Srbije. Kralj Nikola je bio razočaran izborom Karađorđevića na srpski prijesto.

Uspostavljeni su diplomatski odnosi s Turskom. Na Cetinje je stigao Halid-beg oponumoćeni poslanik Turske. Prvi crnogorski poslanik u Carigradu bio je Stanko Radonjić, zatim Gavro Vuković. Turska je imala konzulat u Baru. Knjaz Nikola je bio u posjeti sultanu Abdulu Hamidu. Primljen je s najvišim počastima i dobio skupocjene darove, nakit, ordenje i dvorac Emirgijan. Uspostavljeni su diplomatski odnosi i sa Austrougarskom. Austrougarski poslanik baron Temel predao je akreditive knjazu na Cetinju. Mada nevoljno Knjaz je prekinuo miješanje u hercegovačke prilike i prema Austrougarskoj bio popustljiv i poslušan. Austrougarska je nastojala da uspostavi ekonomsku kontrolu nad Crnom Gorom, koja je bila zavisna od austrijskog tržišta, njene industrije i kreditih zavoda.

PARLAMENTARIZAM I USTAV

Novembra 1905. godine održani su izbori za ustavotvornu skupštinu Crne Gore. Pravo glasa dato je svakom građaninu sa navršenom 21 godinom. Na predlog knjaza Ustavotvorna skupština Crne Gore usvojila je Ustav na Nikoljdan 19. decembra 1905. godine. Crna Gora je postala ustavnom monarhijom. Državni savjet, Ministarski savjet i Veliki sud bili su potčinjeni knjazu-gospodaru. Ovakvim tipom parlamentarizma ostala je gotovo neokrnjena apsolutistička knjaževska vlast. Narodna skupština je služila više kao dekor nego faktička vlast. Ustavom je propisan grb i zastava.

Ustav je garantovao vjerske slobode. Garantovanjem vjerskih, imovinskih i građanskih prava crnogorska vlast je manifestovala svoju naklonost prema preostalim muslimanima. Knjaz je poručivao da ne pravi razliku između svojih podanika. Muslimani su dobili muftiju, koga je imenovao knjaz. Muslimansko sveštenstvo je bilo podređeno Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova, koje im je isplaćivalo plate. Sve vjeroispovijesti u školama bile su ravnopravne. Muslimani su bili ravnopravno zastupljeni u vlasti, a gdje su bili u većini imali su svoje kapetane. Dobijali su vojne činove, a jedan musliman bio je ordonans kod knjaza.

Prvi parlamentarni izbori nakon donošenja Ustava održani su 27. septembra 1906. godine. Kandidati su istupali samostalno. Izabrana su 62 poslanika. Većina novoizabranih poslanika nije bila naklonjena dvoru. Skupština Crne Gore se sastala 31. oktobra 1906. godine. Formiran je Ministarski savjet, prva Vlada Crne Gore. Velikom sudu podređeno je deset okružnih sudova. Pušten je u opticaj prvi crnogorski novac perper. Pojavila su se dva nova nezavisna glasila: nedjeljnik „Ustavnost“ kao list Vlade, koji je popularisao ideju parlamentarizma i „Narodna misao“ u Nikšiću, kao opozicioni list, kasnije organ Narodne stranke. Početkom 1907. godine iz kluba poslanika nastala je Narodna stranka (klubaši), kao prva politička stranka u Crnoj Gori. Ubrzo je formirana i druga politička stranka Prava narodna stranka (pravaši), koja je bila naklonjena dvoru. Počela je da izlazi „Slobodna riječ“ u Podgorici.

Knjaz Nikola je upravljao Crnom Gorom kao apsolutni vladar. Njegova volja ničim nije bila ograničena. Bio je izvor najveće zemaljske moći. Odlučivao je o svim postavljenjima u državnoj službi, dijelio je zemlju i kuće, davao stipendije i pomoć, upisivao u gimnaziju, dijelio odlikovanja, presuđivao, otpisivao pojedinačna dugovanja državi kome je htio. Jednom riječju vladao je autokratski. Imao je dosta neprijatelja, koji su protiv njega organizovali zavjere. Zbog zavjere otkrivene 1907. godine, podignuta je optužnica, nazvana „Bombaška afera“ protiv 11 učesnika zavjere, 17 pomagača i 70 drugih lica. Izrečeno je šest smrtnih kazni, a većina je osuđena na dugogodišnje vremenske kazne. Poveća zavjerenička grupa od preko hiljadu članova otkrivena je u Andrijevici. Oko 150 članova ove tajne organizacije izvedeno je pred sud u Kolašinu i ovaj čin je nazvan „Kolašinska afera“. Jedanaest zavjerenika je osuđeno na smrt, devet na vječnu robiju, a desetine njih na vremenske kazne. Smrtne kazne izvršene su nad petoricom osuđenih, a ostali su se nalazili van Crne Gore. Politički sukobi i afere doveli su do podijeljenosti crnogorskog društva. Pošto je knjaz Nikola I raspustio Narodnu skupštinu, održani su novi izbori 31. oktobra 1907. godinne. Bila mu je potrebna skupštinska većina. Na ovim izborima pravaši (Prava narodna stranka) su odnijeli apsolutnu pobjedu.

PROGLAŠENJE KRALJEVINE

Crna Gora je 15. avgusta 1910. godine proglašena kraljevinom, a knjaz Nikola I kraljem. Toga dana navršilo se pedeset godina od njegovog stupanja na prijesto. Jubilej „Pedeset godina vladavine kralja Nikole I“ dočekan je u izuzetno lošim ekonomskim prilikama. Ekonomsko stanje bilo je porazno. Veliki dio stanovništva bio je ekonomski ugrožen. U nemogućnosti da problem ublaži vlada se trudila da ga minimizira i sakrije. Zbog nedostatka obradivog zemljišta bilo je masovne gladi, siromaštva, skupoće i neujednačenosti cijena zbog slabe komunikacione povezanosti. Sve veći broj Crnogoraca se iseljavao u Srbiju ili preko okeana u Ameriku. Da bi obezbijedio stalnost ruske subvencije i povratio naklonost kralj Nikola je sa Rusijom potpisao vojnu konvenciju. Za vrijeme arbanaškog ustanka kralj Nikola je predlagao Srbiji da napadnu Tursku radi pretenzija na određene teritorije, ali srbijanska vlada nije podržala ovaj prijedlog. Početkom 1911. godine objavljena je brošura „Crna Gora i Skenderija“, koja je trebalo da pruži argumentaciju za osnovanost crnogorskih aspiracija prema prostorima Skadra i Sjeverne Albanije. Isticano je da crnogorski ratni ciljevi imaju istorijsku osnovu i legitimitet. Isticana je tvrdnja da je Sjeverna Albanija (Skenderija) u stvari turska Zeta. Prostor od Skadra do rijeke Maće i Dukađina istorijski pripada Zeti i za njega postoji staro ime Skenderija. „Skadar je naš“ – bila je glavna misao na Cetinju. Novi izbori u Crnoj Gori održani su 27. septembra 1911. godine na kojima su ponovo pobijedili pravaši.

BALKANSKI RATOVI 1912-1913. GODINE

Četvorni savez balkanskih država: Srbije, Bugarske, Grčke i Crne Gore protiv turskog okupatora balkanskih teritorija zaokružen je 25. septembra 1912. godine. Balkanske države su se prvi i jedini put našle u ratnom savezu. Objavom rata Turskoj od stane Srbije, Crne Gore, Bugarske i Grčke počeo je Prvi balkanski rat. Ratne operacije Crna Gora je počela 8. oktobra 1912. godine. Pravac operacija crnogorske vojske bio je usmjeren ka Skadru, Sandžaku i Metohiji. Iz tog razloga bila je podijeljena u tri operativna odreda: Zetski pod komandom prestolonasljednika Danila, Primorski pod komandom Mitra Martinovića i Istočni predvođen brigadirom Jankom Vukotićem. Zadatak prva dva bio je da zauzmu Skadar, a Istočni je upućen prema

Staroj Srbiji i Metohiji. Pohod Istočnog odreda bio je munjevit i uspješan: oslobođeni su Mojkovac, Bijelo Polje, Berane, Plav, Gusinje, Rožaje, Pljevlja, Peć i Đakovica. U svim novooslobođenim krajevima uspostavljena je crnogorska vlast. Krajem oktobra 1912. godine Zetski i Primorski odredi započeli su opsadu Skadra. U borbama na Bardanjoltu sve do zauzimanja Skadra učestvovala je i Andrijevička (Vasojevićka) brigada sa komandantom Radomirom Vešovićem. Albanski prvaci su u Valoni proglasili nezavisnu albansku državu i formirali vladu. Na zahtjev Turske ugovoreno je primirje 3. decembra 1912. godine, a u Londonu je otpočela konferencija ambasadora velikih sila o uspostavljanju mira. Na prvoj sjednici ambasadora velikih sila u Londonu odlučeno je da se osnuje autonomna Albanija. To je učinilo besmislenim srbijanske napore da preko Albanije izađe na more i crnogorske za zauzimanje Skadra sa okolinom i sjeverne Albanije. Vojne operacije su obnovljene 3. februara 1913. godine, bugarsko-srbijanske jedinice zauzele su Jedrene, a grčke Janinu. Odlučna da zauzme Skadar, Crna Gora je, uz pomoć Srbije, otpočela opšti napad. Uz ogromne gubitke, oko 4000 izbačenih iz stroja, zauzet je Veliki Bardanjolt. Napadi na utvrđeni Taraboš trpjeli su velike gubitke. Velike sile su uputile demarš Crnoj Gori i Srbiji da povuku opsadu Skadra. Srbijanske trupe su napustile opsadu i vraćene u Solun, a crnogorska vojska je nastavila opsadu. Sporazum po kome je turskim jedinicama dozvoljeno da izađu iz Skadra s lakim naoružanjem, potpisan je 23. aprila 1913. godine. Skadarski turski garnizon se predao crnogorskoj vojsci. Esad paša Toptani predao je ključeve Skadra prestolonasljedniku Danilu. Crna Gora je uz ogromne napore i velike gubitke vojnički zauzela Skadar. Međutim, velike sile su zatražile da crnogorska vojska napusti Skadar. Ona je u borbama na Tarabošu i Bardanjoltu (7. februara-31. marta) imala ogromne gubitke i vojničkom pobjedom ga osvojila. Odbila je zahtjev velikih sila o napuštanju Skadra, ali kada je Austrougarska zaprijetila vojnom intervencijom kralj Nikola je popustio i povinovao se zahtjevu velikih sila. Crnogorske trupe su izašle iz Skadra, a u Skadar je ušao odred međunarodnih snaga.

U Londonu je potpisan Ugovor o miru 30. maja 1913. godine. Turska je prihvatila mirovne uslove Londonske konferencije po kojima je cio balkanski prostor turskog carstva do linije Enos-Midija-Krit, pripao balkanskim državama. Formirana je albanska država, a Srbija je morala da povuče svoje trupe iz oslobođenih krajeva, koji su dodijeljeni Albaniji. Iznenadnim napadom na položaje srbijanske i grčke vojske u Makedoniji otpočeo je Drugi balkanski rat Bugarske protiv svojih saveznika. U osmodnevnoj bici na Bregalnici bugarska vojska je poražena. I crnogorska vojska je učestvovala u tom ratu.

U Bukureštu je potpisan novi mirovni ugovor 10. avgusta 1913. godine. Srbija je dobila Vardarsku Makedoniju, Kosovo i dio Stare Srbije; Grčka Egejsku Makedoniju i dio Zapadne Trakije; Rumunija Dobrudžu; Turska Jedrene i dio Trakije; Crna Gora Metohiju, Bihor, Rožaje i Vasojeviće sa 11000 km2 i 150 hiljada stanovnika, sa gradovima: Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Plav, Gusinje, Rožaje, Peć i Đakovica. Gornje Polimlje je ušlo u sastav crnogorske države. Kralj Nikola je objavio Proklamaciju o aneksiji novooslobođenih krajeva, koji su formalno ušli u sastav Crne Gore, a njihovi stanovnici postali crnogorskim državljanima. Formirane su četiri nove oblasti: Pećka, Beranska, Bjelopoljska i Pljevaljska. Plavsko-gusinjska kapetanija uključena je u Vasojevićku oblast, Tuzi sa Grudama i Hotima su ušli u sastav Zetsko-brdske oblasti, a desna obala Bojane i Krajinska kapetanija ušla je u sastav Crmničko-primorske oblasti. Sa novooslobođenim oblastima Crna Gora je obuhvatala prostor od 14443 km2, sa oko 350000 stanovnika.

Krajem 1913. godine otvorene su niže gimnazije u Nikšiću, Pljevljima, Beranama i Peći, gdje je otvorena i trogodišnja učiteljska škola. Parlamentarni izbori su održani 11. januara 1914. godine, ali nijesu obuhvatili novooslobođene krajeve. Narodna stranka osvojila je većinu poslaničkih mjesta. Do 1914. godine broj škola u Crnoj Gori se stalno povećavao. Bilo je 211 osnovnih škola sa preko 18 hiljada učenika i 366 učitelja, od toga 63 škole u novooslobođenim krajevima. Donesen je Zakon o naseljavanju zemlje u novooslobođenim oblastima, koja je proglašena državnom svojinom. Proces kolonizacije prekinut je u toku Prvog svjetskog rata, a nastavljen je u Kraljevini SHS.

PRVI SVJETSKI RAT

U Prvom svjetskom ratu kralj Nikola je pokazao solidarnost sa Srbijom i objavio rat Austrougarskoj. U nadahnutom govoru pozvao je Crnogorce u borbu za oslobođenje Srpstva i Jugoslovenstva. Sa oko 47 hiljada vojnika punih 18 mjeseci Crna Gora je držala front dug 500 km. Najbrojnija vojna grupacija bila je usmjerena ka Hercegovini i Lovćenu i u rejonu Pljevalja i Drine, radi sadejstva sa srbijanskom vojskom, a za očuvanje granice prema Albaniji formiran je Starosrbijanski odred. Za načelnika vrhovne komande postavljen je srpski general Božidar Janković, radi usklađivanja sa zajedničkim strateškim interesima. Srbija i Francuska su joj pružile značajnu pomoć u novcu, ratnom materijalu, hrani i planiranju zajedničkih operacija. Ratne operacije su započele 7. avgusta 1914. godine i usredsređene na zaštitu

granice prema Austrougarskoj od Spiča do Herceg Novog i duž crnogorsko-bosanske granice. Austrougarske snage su ušle u Sandžak i zauzele Pljevlja, a crnogorska vojska Budvu. Srbija se pokazala dostojnim protivnikom nanijevši Austrougarskoj teške poraze u Cerskoj, Drinskoj i Kolubarskoj operaciji. Nakon poraza na Ceru austrougarska vojska se povukla iz Sandžaka. Nakon oslobođenja Pljevalja gotovo polovina crnogorskih snaga angažovana je u okviru novoformirane Sandžačke vojske pod komandom generala Janka Vukotića. Crnogorska vojska prešla je Drinu, zauzela Goražde i Foču, zatim je zaposjela područje Romanije i došla na domak Sarajeva. Uslijedio je kontranapad austrougarske vojske, crnogorske jedinice su potisnute na desnu obalu Drine kod Višegrada, učestvujući u dvomjesečnoj Drinskoj operaciji. Najslabiji intenzitet borbenih dejstava bio je na Lovćenskom frontu. Limska divizija se vratila u satav Sandžačke vojske, a Prva Donjovasojevićka brigada je ostala u sastavu srbijanske Pete armije ili Užičke vojske. Na osnovu Londonskog ugovora od aprila 1915. godine sa silama Antante Italija je ušla u rat protiv Centralnih sila. Otvoren je novi front na italijansko-austrijskoj granici.

Juna 1915. godine mimo znanja saveznika i protivno volji velikih sila, tokom zatišja na frontovima, Starosrbijanski odred pod komandom Radomira Vešovića, po kraljevom naređenju je zaposjeo Skadar. Samovoljni udar na Skadar doveo je do nesporazuma kralja Nikole sa saveznicima. U znak protesta ruski poslanik u Crnoj Gori i šef srbijanske misije, general Božo Janković, napustili su Crnu Goru. Boža Jankovića je na mjestu načelnika vrhovne komande naslijedio Petar Pešić. Kolektivnom notom Saveznici su izjavili da ne priznaju zauzeće Skadra. Crnogorci su ostali usamljeni na balkanskom ratištu. Odnosi Srbije i Crne Gore ušli su u novu fazu.

Oktobra 1915. godine izvršena je koncentracija snaga na granicama Srbije i započela velika Makenzenova ofanziva na Srbiju. Srbijanske snage pružile su žestok junački otpor na svim pravcima neprijateljskog nadiranja, ali junaštvo i juriši nijesu bili dovoljni da se odupru udarima neprijateljske teške artiljerije i nadmoćnijoj vojnoj sili. Pred nadmoćnijim neprijateljem Sandžačka vojska se povukla prema crnogorskoj granici. Bugarska vojska je prodrla u dolinu Morave i presjekla glavnu željezničku komunikaciju kod Vranja, zatim je u dolini Vardara kod Velesa presjekla vezu sa Solunom i onemogućila dodir sa saveznicima i doturanje savezničke pomoći. Poslije dvomjesečnih borbi i zamornih marševa desetkovana srbijanska vojska je zapala u vrlo kritičnu situaciju. Obećana i očekivana pomoć od saveznika nije mogla stići. Vrhovna komanda je odlučila da izvrši povlačenje preko Crne Gore i Albanije prema Jadranskom moru u tri pravca. Srbija je okupirana, ali

je sačuvano jezgro vojske za buduće ratovanje i rješavanje sudbine srpskog i ostalih jugoslovenskih naroda. Na jednom od pravaca povlačenje srbijanske vojske vršeno je iz reona Peći, preko Berana i Andrijevice ka Skadru. Istovremeno je počela austrougarska ofanziva na Crnu Goru. Kralj nije dozvolio da se vojska povuče na Jadransku obalu sa srbijanskom vojskom. Sandžačka vojska je štitila povlačenje srpske vojske. Novembra 1915. godine od Donjovasojevićke i Vasojevićke brigade formiran je Vasojevićki odred pod komandom starog divizijara Lakića Vojvodića. Teške borbe vodile su se na pravcu Sjenica, Suvi do, Berane i Rožaje, Turjak, Cmiljevica, Berane. Početkom decembra 1915. godine austrougarske trupe su zauzele Pljevlja i nastavile prodor dolinom Tare prema Mojkovcu i Mateševu.

POKORAVANJE CRNE GORE

Na Lovćenskom frontu bilo je drugačije. Decembra 1915. godine Austrogarska je započela pregovore s kraljem Nikolom o separatnom miru, koji zbog ponižavajućih uslova nijesu uspjeli. Time je kralj Nikola izgubio kredibilitet kod saveznika. Uporedo Treća armija je započela ofanzivu za konačno pokoravanje Crne Gore. Glavni napad austrougarske vojske sa oko 50 hiljada vojnika uz podršku teške artiljerije i angažovanjem flote u Boki usmjeren je na Lovćen. Crnogorska vojska sa oko jedanaest hiljada vojnika i 42 teška oruđa branila je utvrđeni i teško osvojivi Lovćen, ali se u očekivanju ishoda pregovora o separatnom miru, pod neobjašnjvim okolnostima povukla sa Kuka i Krstaca, po naređenju neiskusnog princa Petra i Lovćen je pao 11. januara 1916. godine. Time je omogućeno da 13. januara austrougarska vojska uđe u nebranjeno Cetinje. U završnoj fazi rata, u vrijeme opšteg napada na teritoriju Crne Gore, vodile su se tromjesečne operacije, teške borbe i bojevi na beranskom i mojkovačko-tarskom pravcu. Odsudne bitke bile su na Badnji dan i Božić kod Mojkovca, čuvena, legendarna, Mojkovačka bitka, nakon koje je zaustavljeno napredovanje neprijatelja na ovom sektoru i 10. јануара код Берана. Austrougarske jedinice ušle su u Berane 10. januara 1916. godine, ali su upornošću i snagom vasojevićkog oružja prikovane za objekte na liniji: Dolac-Lužac-Buče-Vinicka-Trepča. Tako su spriječene da izbiju u rejon Mateševa.

Pošto je neprijateljska vojska ušla u Cetinje, Dvor, Vlada i Vrhovna komanda prešli su u Podgoricu. Probijen je Crnogorski front kod Grahova. Prijetila je opasnost opkoljavanja crnogorskih snaga, jer južni dio prostora od mora do Skadarskog jezera nije bio obezbijeđen. Načelnik Vrhovne komande

pukovnik Petar Pešić napustio je Crnu Goru, a kralj je imenovao generala Janka Vukotića na tu dužnost. Kralj je 19. januara zauvijek napustio Crnu Goru i preko Skadra i Medove emigrirao u Italiju, a odatle u Francusku. S njim su bili članovi dinastije, predsjednik Vlade Lazar Mijušković, nekoliko ministara i više ljudi iz vrha vlasti. Dvor, Vladu i državnu administraciju smjestio je u Neiju kod Pariza. Od Francuske i Velike Britanije dobijao je subvencije, a Rusija mu je ukinula subvencije i odbila da ga primi u Rusiju. Boravio je u egzilu bez vojske i sa okrnjenim ugledom kod saveznika. Pozicija Crne Gore bila je oslabljena i kompromitovana zbog stvarnih grešaka i zbog propagandne kampanje i sumnjičenja da je vodio tajne pregovore s Austrijom, da je predao Lovćen, izdao Crnu Goru i sklonio ogromno bogatstvo u engleske banke.

Ministri crnogorske vlade koji su ostali sa bolesnim princom Mirkom i novim načelnikom Vrhovne komande, generalom Jankom Vukotićem, donijeli su odluku 21. januara 1916. godine o polaganju oružja i raspuštanju crnogorske vojske, čime je Crna Gora faktički kapitulirala, iako formalni akt o tome nije potpisan. U Crnoj Gori je zavedena okupaciona vojna uprava sa sjedištem na Cetinju. Organizovano je sudstvo, školstvo, sistem ubiranja poreza, rekvizicija, javni radovi, snabdijevanje itd. Uz perper u prometu je bila austrougarska kruna. Obnovljen je rad osnovnih škola i dječjih vrtića. Donesen je novi nastavni program, kojim su izbačeni nastavni sadržaji iz istorije i književnosti koji podstiču nacionalna osjećanja, a kao obavezno pismo uvedena je latinica. Kontrolisan od okupatora izlazio je „Cetinjski list“ na srpskom i njemačkom jeziku. Okupatorska vlast je internirala oficire i istaknute prvake.

Pošto je izbjegao hapšenje ministar vojni Radomir Vešović je pobjegao u šumu. Poslije toga mnogi uglednici pojedinačno izbjegavaju hapšenje i sklanjaju se u šumu. Javio se spontan i neorganizovan otpor okupatorskoj vlasti u vidu komitskog pokreta. Zbog toga su uslijedila nova hapšenja, strijeljanje na stotine ljudi i nove internacije u logore Nežider, Boldogason, Neđmeđer, Karlštajn i druge. Internirano je na hiljade vojnika, oficira, sveštenika, intelektualaca i drugih uglednih ljudi iz Crne Gore. U početku je bilo oko 300 komita, a kasnije se taj broj popeo na preko hiljadu. Sredinom 1917. godine sklopljen je dogovor s okupacionim vlastima da svi komiti koji se predaju, uključujući i Vešovića, budu pomilovani. U tome su sudjelovali: Mitrofan Ban, Gavro Vuković, Ljubo Bakić i drugi. Učinak ove akcije nije bio veliki, samo mali broj komita se predao. Brigadir Vešović je s manjom grupom komita krenuo preko Albanije u Grčku. Saznavši za izlazak Rusije iz rata izgubio je vjeru u pobjedu saveznika, vratio se u Crnu Goru i početkom

januara 1918. godine predao se okupatoru, uz određene uslove. Kako se bližio kraj rata broj komitskih grupa se uvećavao.

KRAJ RATA

Sa ostrva Krfa je 1916. godine prebačena je oporavljena i reorganizovana srbijanska vojska od oko 150 hiljada ljudi u tri armije pod komandom Živojina Mišića. Srbijanska vojska je razbila Bugarsko-njemački front kod Ostrovskog i Petrovog jezera i izbila na Kajmakčalan. Septembra 1918. godine probijen je Solunski front. Započelo je energično gonjenje razbijene bugarske i njemačke vojske. Srbijanske i francuske vojne snage ušle su u Bitolj, zatim u Štip, Veles, Kočane, Carevo selo, Skoplje, zatim u gradove u Srbiji: Vranje, Vladičin Han, Leskovac, Ražanj, Niš, Beograd i cijela Srbija je oslobođena. Uporedo sa porazom i rasulom austrougarske vojske širio se pokret za oslobođenje i ujedinjenje južnoslovenskih naroda. Jugoslovenski talas rastao je kao poplava.

Ideja o stvaranju zajedničke nacionalne države jugoslovenskih naroda počivala je na svijesti o etničkoj bliskosti, srodnosti jezika i porijekla. Jugoslovenska ideja je u svom razvoju prolazila kroz različite političke i nacionalne koncepte. Za njeno ostvarenje nužno je bilo srušiti dva velika moćna carstva: Habsburško i Otomansko. Perspektivu za ostvarenje jugoslovenske ideje otvorilo je potiskivanje Osmanskog carstva s Balkana poslije Berlinskog kongresa i dovršenje tog posla Balkanskim ratovima. Sukobi Bugarske sa Srbijom u ratovima 1885. i 1913. godine isključili su Bugarsku iz tog procesa. Južnoslovenski narodi unutar Habsburške monarhije u svojoj borbi za nacionalna prava i strateške ciljeve nacionalnog ujedinjenja, tražili su oslonac u nezavisnim državama Srbiji i Crnoj Gori. Proces južnoslovenskog ujedinjenja kasnio je pola vijeka za sličnim procesima ujedinjenja Njemačke i Italije. Nacionalni pokreti Srba, Hrvata i Slovenaca u vidu afirmacije nacionalne svijesti bili su dovršeni do 1918. godine. Ideja Jugoslovenstva različito se razumijevala na pojedinim prostorima buduće zajedničke države i biće limit u okviru koga su se sukobljavale nacionalne ideje.

Još maja 1915. godine u Parizu je bio formiran Jugoslovenski odbor sa Antom Trumbićem kao predsjednikom. Odbor je za svoje sjedište odredio London i otpočeo propagandu o jugoslovenskom jedinstvu, o jedinstvenoj troimenoj jugoslovenskoj naciji i pružao moralnu potporu snagama koje su zagovarale jugoslovensko ujedinjenje. Na konferenciji predstavnika Jugoslovenskog odbora i srbijanske Vlade jula 1917. godine izglasana je

„Krfska deklaracija“ o principima ujedinjenja u zajedničku državu, dokument propagandno-manifestacionog karaktera, kojim su definisana temeljna načela buduće države. Srbi, Hrvati i Slovenci se na osnovu načela samoopredjeljenja ujedinjuju u jednu državu, kao jedan troimeni narod. Ta država biće ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija s dinastijom Karađorđević. Predstavljala je osnovni dokumenat pred saveznicima u zahtjevu za stvaranje jugoslovenske države. Bez podrške crnogorske Vlade u egzilu formiran je Crnogorski odsjek pri Ministarstvu spoljnih poslova Vlade Srbije. Crnogorski kralj i Vlada u egzilu osudili su „Krfsku deklaraciju“, protestvujući što Crna Gora nije pozvana na pregovore, optuživši srbijansku Vladu za napad na njen suverenitet.

Od pobune austrougarskih mornara u Boki Kotorskoj mnoge vojne jedinice se osipaju. Vojsku su potresala masovna dezerterstva i pobune. Postajalo je sve izvjesnije da Austrougarska i Njemačka gube rat. U našim zemljama pod austrougarskom vlašću osnivana su narodna vijeća. Od narodnih vijeća Dalmacije, Istre, Slovenije i Bosne i Hercegovine formirano je Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, kao novi subjekat s ambicijom da bude legitimni predstavnik ovih naroda u Habsburškoj monarhiji sa programom ujedinjenja u nezavisnu državu. Raspao se zajednički parlament austrijskog dijela monarhije, a hrvatski Sabor je proglasio raskidanje svih državno-pravnih veza između Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, s jedne, i Kraljevine Ugarske i Carevine Austrije, s druge strane. Proglašena je država Slovenaca, Hrvata i Srba, kao novi subjekt, a Narodno vijeće Slovenaca Hrvata i Srba kao njen legitimni predstavnik.

Proboj Solunskog fronta bio je signal za pojačanu aktivnost komita u Crnoj Gori. Komitskom i ustaničkom akcijom oslobođeni su Andrijevica i Berane, zatim Plav, Gusinje, Rožaje, Bijelo Polje, Mojkovac i Kolašin. Sa oslobođenjem razvila se široka agitaciona aktivnost za ujedinjenje sa Srbijom. U Beranama je osnovano okružno načelstvo sa načelnikom Milosavom Raičevićem, bivšim crnogorskim ministrom. Na opštenarodnom zboru odlučeno je o prisajedinjenju ovoga kraja Srbiji. Odluka o tome je poslata Stepi Stepanoviću. Na velikom narodnom zboru u Andrijevici vasojevićki narod se izjasnio za proglašenje ujedinjenja sa Srbijom. Proglas su potpisala 32 narodna prvaka. Oni su formirali Centralni izvršni odbor za ujedinjenje Srbije i Crne Gore, i izabrali Janka Spasojevića za predsjednika. Trebalo je pokazati da se rad na ujedinjenju odvija po želji crnogorskog naroda i umanji mogućnost spoljnog uplitanja, budući da se radi o međunarodno priznatoj državi koja ima ustav, kralja, vladu i skupštinu.

Predstavnici Austrougarske monarhije u Padovi potpisali su uslove primirja 3. novembra, a predstavnici nove republikanske Vlade Njemačke

akt o kapitulaciji 11. novembra 1918. godine. Tako je završen Prvi svjetski rat pobjedom sila Antante protiv četvornog bloka Centralnih sila: Njemačke, Austrougarske, Turske i Bugarske. U Prvom svjetskom ratu bilo je mobilisano 75 miliona vojnika. Njegovim završetkom propala su četiri velika carstva: Rusko, Njemačko, Austrougarsko i Tursko. Time je omogućeno stvaranje niza nacionalnih država, stvoreni uslovi za dalje nacionalno-oslobodilačke borbe kolonijalnih naroda i nastup radničke klase.

Mirovna konferencija održana je, u Parizu od 18. januara do 28. juna 1919. godine, a zatim su glavni mirovni ugovori potpisani u palati Versaj: sa Njemačkom, Austrijom, Bugarskom, Mađarskom i Turskom. Međutim, Versajski mir nije uklonio imperijalističke suprotnosti, koje su odmah izbile na vidjelo oko prevlasti u pojedinim djelovima svijeta. Javila se i nova duboka suprotnost između kapitalističkog i socijalističkog poimanja društvenog sistema.

Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba je 25. novembra 1918. godine u Zagrebu odlučilo da se pristupi ujedinjenju sa Srbijom i izabralo delegaciju koja će prenijeti odluku u Beograd. Narodna skupština u Novom Sadu jednoglasno je donijela odluku o ujedinjenju sa Srbijom.

PODGORIČKA SKUPŠTINA

Do 11. novembra 1918. godine veći dio teritorije Crne Gore bio je oslobođen akcijom ustaničkih i komitskih četa i napušten od austrougarskih vojnika. Saveznički Vrhovni ratni savjet u Versaju donio je odluku o okupaciji Crne Gore. Za ovu operaciju formirane su posebne snage takozvane Skadarske trupe, a komanda je povjerena pukovniku Dragutinu Milutinoviću. Tako je Crna Gora kraj rata dočekala okupirana od savezničkih vojski: francuskih, engleskih, italijanskih, američkih i srbijanskih. Formirana je Komanda savezničke vojske u Kotoru, potčinjena Komandi Istočne vojske u Carigradu, čiji je komandant bio francuski general Franše D'Epere. U Cetinju je uspostavljena komanda mjesta i vojna vlast po naredbi Vrhovne komande Srbije. Na Cetinje je došao bataljon potpukovnika Simovića, a nakon dva dana njegove dvije čete ušle su u Kotor. General Dragutin Milutinović raspustio je crnogorske komitske čete, a srbijanske trupe su se transformisale u jugoslovenske i, kao legalna vojska, ostale u Crnoj Gori. Crna Gora je u ratu izgubila 20 hiljada vojnika ili oko 40% ukupno mobilisanih. Gotovo 15 hiljada ljudi prošlo je kroz logore u Austriji, Mađarskoj i Albaniji. Materijalna šteta procijenjena je na 723 miliona franaka.

Na Cetinju je bilo formirano Narodno vijeće sa predsjednikom Gavrilom

Dožićem. Uz Narodno vijeće na Cetinju, oformljen je i Privremeni centralni odbor za ujedinjenje u Andrijevici pod predsjedništvom Janka Spasojevića. Centralni odbor je propisao Pravila o izboru narodnih poslanika za Veliku narodnu skupštinu u Podgorici. Kampanja je bila usmjerena ka politici bezuslovnog ujedinjenja, koje je prikazivano kao patriotski čin u ostvarenju vjekovne težnje. Na javnim zborovima aklamacijom je izabrano 165 poslanika. Pristalice bezuslovnog ujedinjenja štampale su svoje proglase i drugi propagandni materijal na bijelom papiru i po tome su se nazivali bjelašima. Međutim, u toku izborne procedure pojavili su se protivnici bezuslovnog ujedinjenja, koji su svoje proglase štampali na zelenim afišama i po tome nazvani zelenašima. Protivili su se bezuslovnom ujedinjenju i zahtijevali da o ujedinjenju odluči Kralj, Vlada i Narodna skupština.

Velika narodna skupština u Podgorici zasijedala je u pet sjednica od 24-28. novembra 1918. godine. Na Drugoj sjednici aklamacijom jednoglasno je donesena Rezolucija, koju je potpisalo 160 poslanika, iz koje su proizašle glavne odluke: da se kralj Nikola I i dinastija Petrović Njegoš zbaci s prijestola; da se Crna Gora s bratskom Srbijom ujedini u jednu državu pod dinastijom Karađorđević, te tako ujedinjene stupe u zajedničku otadžbinu našeg troimenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca; da se izabere odbor od pet lica koji će rukovoditi poslovima dok se ujedinjenje ne sprovede; da se o ovoj Odluci izvijesti bivši kralj Nikola I Petrović, Vlada Kraljevine Srbije, prijateljske Sporazumne sile i neutralne države. Izabrana je osmočlana delegacija, koju je predvodio mitropolit Gavrilo Dožić, da odluke Podgoričke skupštine odnese u Beograd. Odlukama Velike narodne skupštine u Podgorici Crna Gora je kao država prestala da postoji. Odluke su se zasnivale na shvatanju da je srpski narod u Crnoj Gori jedne krvi, vjere, jezika, običaja i težnji sa onim koji živi u Srbiji i drugim srpskim oblastima. Odlučeno je da se pređašnjem kralju i članovima dinastije zabrani povratak u zemlju i konfiskuje njihova imovina. U raspletu jugoslovenske krize na kraju 20. vijeka čitav postupak oko ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom ocjenjuje se nelegalnim i nelegitimnim, zato što ga nije sprovodila zvanična Crna Gora, a Velika narodna skupština je organizovana protivno pravilima legalne procedure međunarodno priznate države. Ipak, ne može se negirati da je u to vrijeme bila plebiscitarna volja ogromne većine crnogorskog naroda i da je oduševljenje prema ujedinjenju bilo opšte.

KRALJEVINA SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Svečani proglas, Proklamacija regenta Aleksandra Karađorđevića o ujedinjenju države Slovenaca, Hrvata i Srba u zajedničku državu jugoslovenskih naroda Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca objavljen je 1. decembra 1918. godine. Formirana je prva Vlada zajedničke države Kraljevine SHS sa predsjednikom Stojanom Protićem. Ugovorom u Rapalu 12. novembra 1920. godine konačno je riješeno pitanje zapadnih granica Kraljevine SHS. Zbivanja u novoj zajedničkoj državi pokazala su da se radi o veoma složenoj i potencijalno konfliktnoj društvenoj i državnoj zajednici. To je bila posljedica istorijske činjenice da su se narodi i pojedine nacionalne grupe u jugoslovenskim zemaljama razvijali odvojeno pod različitim istorijskim, ekonomskim, vjerskim i kulturnim okolnostima. Ogromne su bile razlike u stepenu razvoja pojedinih jugoslovenskih zemalja. Glavni problemi u novoj državi bili su: izgrađivanje ravnopravnih međunacionalnih odnosa, društveni i ekonomski razvoj, ukidanje ekonomske eksploatacije i političke dominacije, osiguranje nacionalne nezavisnosti, slobode i teritorijalnog integriteta. Kraljevina SHS, odnosno Kraljevina Jugoslavija u toku svog postojanja 1918-1941. godine nije uspjela da riješi ni problem klasne eksploatacije, ni nacionalno pitanje, ni problem društvenog razvoja i industralizacije, ni problem zavisnosti zemlje od strane dominacije. Možda je jugoslovensko ime nastalo istorijskom greškom, kada se Prvi svjetski rat trijumfalno završio pobjedom saveznika. Stvaranje zajedničke države sa tako različitim narodima, kojima je bila samo usputna stanica na putu potpune nacionalne emancipacije i koji joj dobro ne misle, velika je istorijska greška, koja se obila o glavu onima koji su za nju najviše uložili. Stvorena je Jugoslavija, ali nijesu stvoreni Jugosloveni kao nacija. Unitarizam i integralno jugoslovenstvo proglašavani su štetnim i hegemonijom jedne nacije. Kralj i vlada su ključne odluke o Crnoj Gori dočekali u emigraciji. U završnici ujedinjenja nije se pojavila zvanična Crna Gora.

BOŽIĆNA POBUNA

Oduševljenje prema ujedinjenju bilo je opšte, ali protivno tome baš ovdje u Crnoj Gori je izbio oružani ustanak, a proces pacifikacije protivnika bezuslovnog ujedinjenja najduže je trajao. Pripremama je rukovodio bivši ministar Jovan Plamenac. Građanski rat u Crnoj Gori izdašno je potpirivan sa

strane. Uz materijalnu i vojnu pomoć Italije došlo je do osnivanja crnogorske vojske u emigraciji, koja je trebalo da izvrši upad u Crnu Goru, omogući poništenje odluka Podgoričke skupštine i povratak kralja Nikole. Jezgro vojske činili su internirci iz zarobljeničkih logora, koji su pristigli u Italiju. Njih 120 bilo je smješteno u Feraru na sjeveru Italije pod komandom bivšeg srbijanskog oficira Milana Kraljevića.

Pobuna je izbila u okolini Cetinja na Badnji dan 6. januara 1919. godine. Pobunjenici su opkolili Cetinje, Rijeku Crnojevića, Virpazar, a pobunjenicima su se pridružila i neka sela u okolini Nikšića. Pobunjenici su iz štaba u Bajicama uputili zahtjeve komandi savezničkih okupacionih trupa i Izvršnom narodnom odboru Velike narodne skupštine, koje je potpisao kapetan Krsto Popović. U zahtjevima se ne osporava ujedinjenje i potreba stvaranja jugoslovenske države, ali se traži ravnopravno učešće Crne Gore u tom procesu i mogućnost da se o obliku vladavine izjasni predstavničko tijelo svih učesnika ujedinjenja. Slomljen je otpor pobunjenika, a vođa pobune Jovan Plamenac je pobjegao u Italiju. Poslije jednodnevnog okršaja pacifikovana je i pobuna u okolini Nikšića, a vođe pobune Đuro i Marko Petrović i Marko Đukanović su uhapšeni. Ustanak je okončan 7. januara 1919. godine. Bio je to pokret jedne serdarske elite koja je vodila Crnu Goru do 1916. godine.

U Italiji je formirana Crnogorska nacionalna vojska, a Crna Gora je postala najnestabilniji dio novoformirane države južnoslovenskih naroda. Borbi je bilo sve do 1924. godine. Pobunom je skrenuta pažnja Mirovnoj konferenciji u Parizu na stanje u Crnoj Gori i otvoren proces dugotrajne konfrontacije pristalica i protivnika bezuslovnog ujedinjenja. Poslije više upada veća akcija crnogorske vojske bila je u noći 18/19. jula 1919. godine, kada se pod vođstvom Krsta Popovića između Ulcinja i Bara iskrcalo 69 oficira, s namjerom da podignu opšti ustanak. Akcija je onemogućena energičnom akcijom odbrane. Decembra 1919, zatim januara i februara 1920. godine vođena je organizovana vojna akcija protiv ustanika u Crnoj Gori. U Gaeti su se nalazila 753 vojna lica, od kojih su formirana dva bataljona. Zbog čestih upada u Crnu Goru komandni štab se često mijenjao. U jednom periodu crnogorska vojska u emigraciji imala je četiri bataljona. Snabdijevanje je vršeno preko lokalne italijanske komande u Gaeti i preko konzulata u Rimu. Prema procjeni u Božićnom ustanku je učestvovalo oko četiri hiljade protivnika bezuslovnog ujedinjenja.

Pobuna je bila djelo italijanske pozadine. Vođe ovog ustanka su dokazivale da su Crnogorci posebna nacija, a argumente o Crnogorcima kao posebnoj balkanskoj naciji prva je ponudila italijanska literatura. Ova teorija postepeno se pretvorila u političku platformu crnogorskih federalista i jugoslovenskih

marksista. Na Cetinje je došao general Venel komandant Savezničkih okupacionih trupa. Naloženo je učesnicima pobune da se vrate kućama i polože oružje. Jedan dio ih se povukao u Kotor i Bar, odakle su se prebacili u Italiju, a dio ih se, odbivši da predaju oružje, odmetnuo u šumu.

Istoga dana kad je izbila Božićna pobuna kralj Nikola je izdao opširan proglas koji su potpisali svi članovi njegove Vlade. U proglasu se podsjeća na zasluge Crne Gore i oštro napada politika Srbije i njen cilj diplomatskog uništenja Crne Gore. Navodi se da je falsifikovana volja crnogorskog naroda, te da Velika narodna skupština nema važnost, jer nije sazvana po Ustavu. „Želja je svakog Crnogorca da u jugoslovensko jedinstvo stupi ravnopravno sa Srbijom, a ne na način koji ponižava dostojanstvo Crne Gore“, navodi se u Proglasu. Traži se uspostavljanje Crne Gore i poništenje odluka Podgoričke skupštine, a to se temelji na obećanjima saveznika. Kralj Nikola je 22. januara 1919. godine uputio pismo svojim pristalicama da polože oružje, jer je od saveznika dobio obećanje da će se crnogorskom narodu omogućiti da se izjasni o budućnosti na osnovu političke platforme svoje Vlade.

Za predsjednika vlade, ministra spoljnih i unutrašnjih poslova Kralj je postavio vođu i organizatora Božićne pobune Jovana Plamenca. On je oformio vladu koja je odmah krenula u diplomatsku kampanju za očuvanje crnogorskog suvereniteta i borbu za teritorijalno proširenje u skladu sa istorijskim, geografskim i ekonomskim principima, za ostvarenje Projekta Velike Crne Gore. Od strane dvora i crnogorske vlade u egzilu predat je Memorandum velikim silama u kojem su uobličene teritorijalne aspiracije: Skadar i Medova sa okolinom, dio Bosne do Romanije, Hercegovina sa Mostarom do Neretve, Dubrovnik, dio Jadrana od ušća Neretve do ušća Drima. Ni jedna velika sila nije podržala ove zahtjeve. Dolaskom Jovana Plamenca na čelo vlade sudbina Crne Gore i dinastije još čvršće je vezana za Italiju, najslabiju i najneiskreniju kariku u lancu savezničkih zemalja. Inicijative energičnog, samoljubivog i ambicioznog predsjednika Vlade, uz kraljevu podršku, ostajale su bez odgovora. Memorandum je pokazao nedoraslost emigracije situaciji, jer nezavisna Crna Gora, još sa teritorijalnim pretenzijama, nije bila opcija koju bi iko podržao kao alternativu Kraljevini SHS.

Regent Aleksandar pokušao je da pregovorima riješi crnogorsko pitanje. Do susreta dvojice suverena: djeda i unuka nije došlo. Regent je crnogorsko pitanje svodio na dinastičko i rješavanje apanaže članovima dinastije. Kralj Nikola nije prihvatio rješavanje dinastičkog pitanja, dokazujući da je to pitanje prava na samoopredjeljenje. Nakon toga pojačan je propagandni rat protiv kralja Nikole. Prikazivan je kao bezobzirni apsolutista, moralni prevrtljivac sklon pljački i korupciji, sumnjivi saveznik, grabljiv i nezajažljiv otac rasipnih

sinova. I crnogorska strana nije ostajala dužna u iznošenju optužbi na račun srpske strane.

Kralj Nikola se nije vratio u Crnu Goru. Umro je izolovan u emigraciji u Antibi kod Nice 2. marta 1921. godine i sahranjen je u ruskoj crkvi u San Remu u Italiji. Njegovi posmrtni ostaci, njegove supruge kraljice Milene i princeza Ksenije i Vjere doneseni su 1989. godine u Crnu Goru i sahranjenjeni uz najveće počasti u dvorskoj crkvi na Cetinju. Kralj Nikola poznat je i kao književnik. Pisao je rodoljubive pesme, epske spjevove i drame u stihu. Najpoznatije njegovo književno djelo je drama u tri čina „Balkanska carica". Bio je poznat i kao darovit govornik.

IZVORI I LITERATURA:

1. Istorija Crne Gore I, Titograd 1967.
2. Istorija Crne Gore III, Cetinje 1965.
3. Istorija naroda Jugoslavije I, Beograd 1953.
4. Istorija naroda Jugoslavije II, Beograd 1960.
5. Božić, Ćirković, Ekmečić, Dedijer: Istorija Jugoslavije, Beograd 1973.
6. Konstantin Jiriček: Istorija Srba, Beograd 1952.
7. Istorija srpskog naroda I, Beograd 1981.
8. Dr. Branko Pavićević: Crna Gora u ratu 1862, Beograd 1963, Stvaranje crnogorske države, Beograd 1955;
9. Dr. Vasa Čubrilović: Istorija političke misli..., Beograd 1958; Bosanski ustanak, Beogad 1930.
10. Dušan Vuksan: Knjaz Danilo, Zapisi, knjiga XVII;
11. Dušan Vuksan: Knjaz Nikola, druga godina vlade;
12. Dr. Milorad Ekmečić: Ustanak u Bosni, Sarajevo 1960, Stvaranje Jugoslavije 1790-1918, Beograd 1989.
13. Vasilj Popović: Istočno pitanje, Beograd 1928.
14. Dr. Branko Pavićević: Crna Gora u ratu 1862., Beograd 1963.
15. Jovan Radonjić: Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od 16 do 19. vijeka, Beograd 1950.
16. Radoman Jovanović: Razgraničenje Crne Gore i Turske 1858, Titograd 1966; Pol. odnosi Crne Gore i Srbije…, Cetinje 1977.
17. Dr. Dimitrije Dimo Vujović: C. G. i Francuska 1860-1914., Cetinje 1971; Ujedinjenje Crne Gore i Srbije, Titograd 1962.
18. Spiridon Gopčević: Crnogorsko-turski rat 1876-1878., Beograd 1883.
19. Dr. Bogdan Krizman: Raspad Austrougarske i stvaranje jugoslovenske države, Zagreb 1973.

20. Dr. Miomir Dašić: Vasojevići od pomena do 1860, Beograd 1986; Vasojevići u ustancima 1860-78, Podgorica, 1982.

21. Balkanski rat u slici i reči, br. 20;

22. Ferdo Šišić: Dokumenta o postanku Kraljevine SHS, Zagreb 1920.

23. Milić F. Petrović: Dokumenta o Raškoj oblasti, Beograd 1925.

24. Radoslav Jagoš Vešović: Pleme Vasojevići, Beograd-Andrijevica 1998. reprint;

25. Dr. Milisav V. Lutovac: Iguman Mojsije Zečević, Tokovi br. 14/77, Ivangradska-Beranska kotlina, Beograd 1957.

26. Gavro Vuković: Memoari, Beograd 1985, Rat Crne Gore s Turskom 1876. Cetinje, 1929.

27. Nikola I Petrović: Memoari, djela, Podgorica 1997.

28. Dr. Vladimir Dedijer: Sarajevo 1914., Beograd 1975.

29. Dr. Mirko Barjaktarović: Rugovo i njegovo stanovništvo, Beograd 1960.

30. Slobodan Vujačić: Jedno viđenje likova igumana Mojsija i vojvode Miljana Vukova, Tokovi br. 14/77;

31. Dr. Slobodan Tomović: Vojvoda Miljan Vukov i njegovo doba, Tokovi br. 14/77;

32. Jagoš Jovanović: Glavarski i ljudski lik Miljana Vukova, Tokovi br. 14/77; Stvaranje crnogorske države, Cetinje 1947.

33. Dr. Žarko Šćepanović: Oslobodilačka borba u Vasojevićima, Tokovi br. 14/77;

34. Oslobođenje Berana 1912., Tokovi br. 10/11;

35. Mile Kordić: Crnogorska buna 1919-1924., Beograd 1986.

36. Novak Ražnatović: Plavsko-gusinjska afera, Tokovi br. 19-20/83;

37. Radomir Guberinić: Dokumenta o Vasojevićkoj oblasti, Beograd 2001.

38. Dr. Đorđije Pejović: Iseljavanje Crnogoraca u 19. vijeku, Titograd 1962.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 94

Filip D. VUČETIĆ

SARAJEVSKI ATENTAT I JULSKA KRIZA 1914.

Smjena dinastija u Srbiji 1903. godine dovešće do zaokreta u spoljnoj politici Kraljevine Srbije. Naime, novi kralj Petar I Karađorđević saveznike je tražio u Francuskoj i Rusiji. Ovaj spoljnopolitički zaokret Srbije, Dvojna monarhija nije željela da prihvati, pa je na sve načine pokušala da održi tajnu konvenciju iz 1881.[1] Period 1903-1914. bio je nesumnjivi polet Srbije na polju demokratije, sa druge strane odnosi na relaciji Beograd–Beč biće ispunjeni nizom kriza. Carinski rat 1906-1911, Aneksiona kriza 1908-1909, i Balkanski ratovi 1912-1913. pokazaće neskriveno neprijateljstvo Austrougarske prema Srbiji.

Pobjede srbijanske i crnogorske vojske u Balkanskim ratovima 1912-1913. izazvale su veliko oduševljenje kod Srba u Dvojnoj monarhiji, ali i kod drugih južnih Slovena. Sam početak Balkanskih ratova izazvao je vrenje na teritoriji Austrougarske, a veliki broj njenih stanovnika priključiće se dobrovoljačkim odredima srbijanske i crnogorske vojske. Sredinom oktobra 1912. godine u vojsci Kraljevine Crne Gore formiran je dobrovoljački odred jačine 500 ljudi, među prvim dobrovoljcima upisan je i prvak „Mlade Bosne“ Vladimir Gaćinović. Dobrovoljci u Srbiju i Crnu Goru su stizali iz svih krajeva Monarhije, pa su zbog toga vlasti u Beču odlučile da uvedu strogu kontrolu na graničnim prelazima.[2] Pored svih pokušaja austrijske vlasti ne uspijevaju da spriječe oduševljenje slovenskog stanovništva zbog pobjeda balkanskih zemalja, studenti u Zagrebu pjevaju „Hej Sloveni“ i kliču Balkanskom savezu. Organizuje se i manifestacija u Zagrebu u čast Crne Gore koja je prva objavila Turskoj rat.[3] Demonstrira se i protiv Habzburške monarhije; jedan od vođa revolucionarne omladine u Dalmaciji, Oskar Tartalja, govorio je da poslije Turske na red dolazi Austrougarska. Sa oduševljenjem na pobjede

1 Tajna Konvencija između Srbije i Austrougarske, bio je sporazum po kome se Srbija obavezala da neće preduzimati spoljnopolitičke akcije bez predhodne konsultacije sa Bečom. Takođe, knez Milan Obrenović je dao obećanje da neće dozvoliti propagandu protiv Austrougarske na teritoriji Srbije. Zauzvrat, Beč će podržati uzdizanje Srbije na rang kraljevine, i njeno teritorijalno širenje na jugu.

2 Borislav Ratković, *Prvi Balkanski rat, 1912-1913*, *(operacije srpske vojske)*, druga knjiga, Beograd, 1975, str. 468.

3 *Isto*, str. 468-469.

Balkanskog saveza gledali su i veliki pjesnici Avgustin Ujević, Aleksa Šantić, kao i pravnik i književnik Ivo Vojinović; u Dalmaciji se, čak, pojavila grana ratne poezije.[4]

Ako su Sloveni sa prostora Dvojne monarhije sa oduševljenjem gledali na pobjede Srbije i Crne Gore, vlasti u Beču su na ove pobjede gledali neprijateljski. Svoje neprijateljsko držanje prema Srbiji Beč je ubzo pokazao tokom sukoba srpske vojske sa albanskim četama, koje su upadale na srpsku teritoriju. Uoči samog sukoba Beč je tražio da Srbija prizna protektorat velikih sila nad manjinama, tj. Dvojna monarhija je tražila ono što ni sama nije dozvoljavala na svojoj teritoriji, protiv ovog predloga ustala je i Rusija. Vlada Srbije naredila je vojnom vrhu da otpočne povlačenje, iza Crnog Drima; tek što je povlačenje otpočelo srpske jedinice su napadnute od albanskih četa pod komandom Ise Boljetinca.[5]

Ubrzo je iz Beograda u Beč stigla depeša u kojoj se navodi da albanske trupe spremaju napad na srpsku teritoriju, i da će srpska vojska na ove upade odgovoriti oružijem. Austrijski poslanik u Beogradu Štork izvještavao je u Beč da Srbija sprema napad na Albaniju, tj. on je krivotvorio podatke koje je imao.[6] Štorkov izvještaj samo je ubrzao akciju Beča, pa je ratoborni Hecendorf, uz dozvolu cara Franca Jozefa, albanskim pobunjenicima uputio 1.000 pušaka. Albanska Vlada takođe je podržavala ove akcije, a čete Ise Boljetinca primale su i redovnu platu.

Dok su se na Balkanu spremali novi sukobi, u Berlinu je došlo do promjene stava; njemački poslanik u Petrogradu je pisao: „Glavu gore, ruku na mač“. Car Vilhelm je u svojim spisima već otpočeo verbalni rat, pa je za ruske i francuske ministre pisao da su „banda“, za francuskog ministra spoljnih poslova da je „majmun“, za britanskog državnog sekretara za spoljne poslove da je „magarac“, a za ruskog ministra da je „stari lažov“. Oktobra 1913. godine i od njemačkog kajzera, ali i od generala Fon Molkea moglo se čuti da je rat neizbježan, rat Germana protiv Gala i Slovena, tj. kako su govorili „rat za životni prostor“.[7]

Ohrabrena držanjem Berlina Austrougarska je vršila sve veći pritisak na Srbiju podržavajući albanske upade na njenu teritoriju. Zbog toga je Pašić odlučio da ode na pregovore sa grofom Berhtoldom kako bi došlo do sređivanja odnosa između dvije države. Na pregovorima 3. oktobra 1913. godine nije došlo do dogovora, austrijska strana je uporno podržavala albanske upade na srpsku teritoriju, a sam Berhtold je izjavio da bi ulazak srpskih jedinica

4 *Isto*, str. 470.

5 Vladimir Ćorović, *Odnosi između Srbije i Austrougarske u XX veku, Beograd, 1991*, str. 534.

6 *Isto*, 534-535.

7 Andrej Mitrović, *Prodor na Balkan, Srbija u planovima Austrougarske i Nemačke 1908-1918*, Beograd, 2011, str. 217-218.

na teritoriju Albanije izazvao intervenciju velikih sila. Ovaj razgovor bio je poslednji pokušaj da dođe do sporazuma na relaciji Beograd–Beč.[8]

Malo nakon razgovora Pašića i Berhtolda došlo je oktobra 1913. godine do susreta cara Vilhelma i generala Hecendorfa, povodom sto godina od bitke kod Lajpciga. Tom prilikom njemački kajzer je rekao austrijskom generalu: „Mira neće biti, dok neka velika sila tamo dole ne zavede red.“[9] Razgovarajući sa grofom Berhtoldom njemački kajzer je savjetovao Beč da radi na pridobijanju Srbije, ako bi Srbija to odbila predlagao je bombardovanje Beograda sve dok ne bi pristao na vezivanje za Dvojnu monarhiju.[10] Ohrabreni podrškom Berlina Beč je uputio Srbiji dokument u formi ultimatuma u kome se tražilo da u roku od osam dana srpske jedinice napuste albansku teritoriju. Na ovaj ultimatum iz Beča među prvima je reagovao ministar spoljnih poslova Italije, San Đulijano, on je naveo da se prema Srbiji postupa oštro dok Grčka sa druge strane drži cijele gradove, a Beč na to ne reaguje. Stav italijanskog ministra bio je samo još jedan dokaz loših odnosa unutar saveza Centralnih sila. Italija je još jednom pokazala neslaganje sa politikom koju Beč sprovodi na Balkanu. Vidjevši da je Beč spreman na vojnu akciju vlada Srbije naredila je svojim trupama povlačenje sa albanske teritorije koje je trajalo sve do 25. oktobra. Još jednom Srbija je morala da se povuče pod pritiskom agresivnog susjeda da bi izbjegla rat, sa druge strane Austrougarska nije željela mir.

Period nakon Balkanskih ratova 1912-1913. Srbija je iskoristila za sređivanje unutrašnjih stvari, prvi korak je bio srediti odnose sa novim stanovništvom u tek oslobođenim područjima. Samo nakon Prvog balkanskog rata Srbija je dobila 700.000 stanovnika islamske vjeroispovijesti, a 1913. godine 681.104 stanovnika Kosova i Metohije i 793.456 žitelja Makedonije. Novo stanovništvo činilo je 1.464.560 stanovnika ili 35,7% od ukupnog broja stanovnika.[11] Srbija je 1913. godine imala ukupno 30.000 katolika na svojoj teritoriji, zbog toga je ministar prosvjete Ljuba Jovanović predložio Nikoli Pašiću da se pitanje katolika riješi u direktnim pregovorima sa Vatikanom i da je nedopustivo da se stanovnici Srbije nalaze pod zaštitom Austrougarske.[12]

Pregovori Srbije i Vatikana o potpisivanju Konkordata otpočeli su januara 1914. godine, pred sam početak razgovora iz Beča se čulo da se status katolika na Balkanu ne može mijenjati bez njihove saglasnosti. Odmah za tim Austrougarska je zahtijevala od Vatikana da od Srbije traži molitvu za

8 V. Ćorović, *nav. djelo*, str. 543.

9 A. Mitrović, *nav. djelo*, str. 221.

10 *Isto*, str. 224.

11 Ljubodrag Dimić, Miroslav Jovanović, Dubravka Stojanović, *Srbija 1804-2004, tri viđenja, poziv na dijalog*, elektronsko izdanje, Beograd, 2009, str. 31.

12 Dragoljub R. Živojinović, *Vatikan u Balkanskom vrtlogu*, Studije i rasprave, Beograd 2012, str. 33-34.

austrijskog cara u svim crkvama, i njegovu sliku u svim parohijama. Takođe su tražili i obilježavanje carevog rođendana kao i obiljezavanje svih datuma vezanih za dinastiju Habzburga. Iz Vatikana su odgovorili da od Srbije ne mogu tražiti da se u crkvama obavlja molitva za vladara druge države kada već nije moguća molitva za srpskog kralja.[13]

Vlada Srbije u ovim razgovorima bila je prilično popustljiva, pa je papi ostavila slobodan izbor sveštenstva. Pored dobre volje Beograda, nije sve išlo po planu, novi papa Pije X bio je veliki prijatelj Austrougarske, i od svog imenovanja počeo je da napušta politiku zbližavanja sa slovenskim narodima. Važno je pomenuti njegovu izjavu od 3. novembra 1913. godine, jer tom prilikom je izjavio: „Svakako da bi Austrougarska bolje učinila, da je kaznila Srbe za sve svoje krivice.“[14] Okruženje oko pape takođe je imalo negativan stav o Srbiji, tako je kardinal Pjetro Gaspari govorio da Srbiju treba lišiti teritorijalnih proširenja nakon 1913, jer je to bio razbojnički rat.

Pored svih poteškoća Konkordat sa Vatikanom potpisan je 24. juna 1914. godine i bio je veoma povoljan za Rimokatoličku crkvu, ali je Kurija pored svih ustupaka željela da osigura posebna prava Dunavskoj monarhiji u Srbiji. Ovaj zahtjev upućen je Srbiju u dogovoru sa Bečom, primjenu konkordata, i dalje pregovore prekinuće pucnji koji su odjeknuli na obali Miljacke 28. juna 1914. godine.

OD SARAJEVSKOG ATENTATA DO POČETKA RATA 28. JULA 1914.

Bosna i Hercegovina još od 1878. bila je pogodno tle za stvaranje tajnih organizacija unutar đačkih krugova. Još u XIX vijeku, tačnije 1896, u Sarajevu je stvoreno tajno udruženje gimnazijalaca „Srpska svijest“; slično udruženje osnovano je i u Mostaru 1898. godine, koje je 1905. obnovljeno sa imenom „Sloboda“ i imalo je prije svega politički karakter.[15] Slični omladinski pokreti postojali su i u: Hrvatskoj, Dalmaciji, Srbiji, a omladina je u ovom periodu smatrala da je ona pozvana da sprovede nacionalno ujedinjenje i oslobođenje. Nošeni mladalačkim buntom često nisu marili kakve posljedice mogu da izazovu njihove akcije.

Austrijska politika u Bosni i Hecegovini samo je ubrzala ovaj proces, tako je na ovom području formirana omladinska organizacija kasnije nazvana „Mlada Bosna“, za godinu njenog osnivanja uzima se 1904. Cilj ove organizacije bio je borba protiv habzburške vlasti, kao i ujedinjenje južnoslovenskih naroda u jednu državu. „Mlada Bosna“ nastala je po ugledu

13 V. Ćorović, *nav. djelo*, str. 560-561.
14 D. Živojinović, *nav. djelo*, str. 39.
15 Vladimir Ćorović, *Istorija srpskog naroda*, knj. IV, Podgorica, 2009, str. 285.

na Macinijevu „Mladu Italiju“ a omladinci su njegove spise prevodili i čitali sa najvećim oduševljenjem, na ovaj pokret znatan uticaj je imao i ruski socijalizam, i rukopisi Bakunjina i Kropotkina. Tako je omladinac Nedeljko Čabrinović bio socijalista, a Danilo Ilić izdavao je u Sarajevu socijalistički list „Zvono“, ideolog i jedan od vodećih ljudi *mladobosanaca* Vladimir Gaćinović vršio je prepisku sa Lavom Trockim.[16]

Dok su omladinci težili da se što bolje organizuju, car Franc Jozef je smatrao da će sve probleme u Bosni i Hercegovini riješiti donošenjem ustava. Ustav je propisan 17. februara 1910. godine i predviđao je stvaranje parlamenta, tj. bosanskog *Sabora*. Ipak od anahrone monarhije, kakva je bila Austrougarska, nije se mogao očekivati demokratski ustav, tako da Sabor nije imao vlast, a izborni sistem bio je nedemokratski: od 32 člana, 25 su bili virilisti (virilne poslanike imenovao je car lično). U Saboru su dominirali katolici i ako su pravoslavci bili većina.[17]

Donošenjem ustava nije riješeno goruće pitanje u Bosni i Hercegovini, pa je u toku 1910. godine, 13.500 seljaka i kmetova bilo nasilno uklonjeno sa svojih imanja zbog neplaćanja dažbina. Doći će i do otvorenih sukoba kmetova i vlasti avgusta 1910. kada je izbio tzv. „štrajk seljaka“. Pobuna kmetova bila je opravdana, oni su imali obavezu da tri radna dana provode na imanju zemljoposjednika, u slučaju da nije bilo posla radili su besmislene stvari prenoseći pijesak sa jednog mjesta na drugo ili zatvarali i otvarali kapiju gazdine kuće.[18] Pobuna seljaka ubrzo je ugušena uz pomoć vojske, ali austrijska vlast nije uspjela da riješi uzroke koji su doveli do pobune.

Politika koju je Dvojna monarhija sprovodila u Bosni i Hercegovini budila je sve veće nezadovoljstvo kod naroda, pa su se omladinci odlučili na akciju. Rodila se ideja da treba izvršiti atentat na nekog od predstavnika austrijske vlasti. Student prava i učitelj Bogdan Žerajić 15. juna 1910. godine u Sarajevu pokušao je atentat na generala i poglavara Marijana Varešanina.[19] Atentat nije uspio, a Žerajić je izvršio samoubistvo i tako prekinuo istragu. Ovaj čin imao je snažan uticaj na dalji razvoj revolucionarnog omladinskog pokreta u Bosni i Hercegovini, a sam Žerajić postao je simbol borbe za slobodu. Na jačanje njegovog kulta radio je i već pomenuti Vladimir Gaćinović.

Vidjevši da stvari izmiču kontroli Franc Jozef je juna 1911. izdao povelju proglasivši princip dobrovoljnog oslobođenja kmetova. Ovim aktom ništa nije riješeno jer su zemljoposjednici po svojoj volji oslobađali kmetove uz

16 *Isto*, str. 291; Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, knj. II, Beograd, 1989, str. 530-531.

17 Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić, Vladimir Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1972, str. 361-362.

18 Vladimir Dedijer, *Sarajevo 1914*, Beograd, 1966, str. 65.

19 M. Ekmečić, *nav. djelo*, str. 543.

novčanu nadoknadu, koju većina bosanskih seljaka nije mogla da isplati.[20] Položaj bosanskog stanovništva bio je sve teži, a antisrpska politika Beča bila je sve veća, pa je ljeto 1914. godine dočekano u velikoj neizvjesnosti.

Dok je Srbija težila da što manje iritira moćnog susjeda slušajući savjete velikih sila Beč je samo tražio povod za rat. Beograd je toga bio svjestan, pa se ustezao da formira i uniju sa Crnom Gorom, koju je još početkom 1914. nudio kralj Nikola. Ako već nije prihvatala uniju sa Crnom Gorom, zbog straha od Beča, potpuno je nelogično da zvanični Beograd u tom trenutku izaziva Dvojnu monarhiju na drugim poljima. [21]

Ubrzo je stigla i vijest da će nadvojvoda Franc Ferdinand posjetiti Sarajevo. Franc Ferdinand bio je nepovjerljiv i naprasit, mnogi su smatarli da je on čovjek koji će stvoriti jaku Austriju. Njegova ideja o trijalističkoj carevini bila je samo vješt politički manevar kada se uzme u obzir da su protiv te ideje bili i Mađari i Njemci.[22] U istorijskim krugovima Ferdinand je bio okarakterisan kao jedan od najgorih produkata kuće Habzburga: reakcionar, klerikalan, surov i bahat, a često i lud.[23]

Dok su u Beču pripremali dolazak nadvojvode u Sarajevo, „mladobosanci" su pripremali atentat. Grupa omladinaca povezala se sa nekim članovima organizacijom „Ujedinjenje ili smrt" („Crna ruka") od koje su dobili oružje. Spona između *crnorukaca* i *mladobosanaca* bio je Milan Ciganović, koji je od Vojislava Tankosića dobio dozvolu da omladincima obezbijedi oružije. Ipak uloga potpukovnika Dragutina Dimitrijevića Apisa, u ovom slučaju nije do kraja rasvijetljena. Treba uzeti u obzir da je Tankosić bio prijeka, tvrdoglava osoba, koja nije trpjela autoritete, pa je često radio na svoju ruku. Samim tim Apis je preko Tankosića bio upleten u događaj više nego što je učestvovao u organizaciji. Pred sam atentat Apis je pokušao da zaustavi akciju, a srpski poslanik u Beču Jovan Jovanović obavijestio je ministra Bilinskog da se u Sarajevu nešto sprema. Austrijske vlasti ovu izjavu primile su dosta neozbiljno.[24]

Nadvojvoda Ferdinanad došao je prvo u Ilidžu gdje ga je čekala supruga Sofija, koja je obilazila crkve, manastire i sirotišta po Bosni.[25] Vršenje manevara u Bosni i Hercegovini, kao i dolazak nadvojvode u Sarajevo na Vidovdan, srpsko stanovništvo je shvatalo kao provokaciju, pa su mnogi

20 I. Božić, S. Ćirković, M. Ekmečić, V. Dedijer, *nav. djelo*, str. 363.

21 Vidjeti opširnije: N. Rakočević, *Politički odnosi Crne Gore i Srbije 1903-1918*., str. 197-251; V. Bogićević, *Odnos Austrougarske prema nameravanom ujedinjenju Srbije i Crne Gore*, Istorijski zapisi, knj. VIII, 1-3, Titogarad 1952, str. 62-68.

22 V. Ćorović, *Istorija srpskog naroda*, knj. IV, str. 293.

23 A. Tejlor, *Habzburška monarhija 1809-1918, Istorija Austrijske carevine i Austrougarske*, Beograd, 2001, str. 255.

24 V. Ćorović, *Istorija srpskog naroda*, str. 295.

25 V. Dedijer, *nav. djelo*, str. 24-25.

predlagali da se ova posjeta odloži. Specijalnim vozom iz Ilidže, Franc Ferdinand je u pratnji supruge stigao u Sarajevo gdje su ga na stanici dočekali general Poćorek, gradonačelnik Fehim-efendija Ćurčić i šef policije Edmund Gerde. Sa željezničke stanice ulicama Sarajeva krenula su tri automobila, u vozilu sa Ferdinandom bila je njegova supruga i general Poćorek, koji je tokom vožnje razgovarao sa nadvojvodom.

Bilo je nešto više od deset časova kad je Nedeljko Čabrinović bacio bombu u pravcu automobila. Nadvojvoda je uspio da odgurne bombu sa zadnjeg dijela krova, koja je eksplodirala ispod drugog auta, tom prilikom ranivši dva oficira i nekoliko okupljenih građana.[26] Nakon ovog incidenta vozila su užurbano nastavila ka gradskoj Vijećnici, atentator je bio savladan i uhapšen. Ispred gradske Vijećnice gradonačelnik Sarajeva dočekao je Ferdinanda držeći govor, tom prilikom okupljenima je saopšteno da je na austrijskog prestolonasljednika pokušan atentat. Okupljenima se za tim obratio i nadvojvoda Ferdinand čitajući govor sa papira vlažnog od krvi ranjenih oficira. Nakon obilaska Vijećnice Ferdinand je odlučio da obiđe ranjene oficire, a general Poćorek izjavio je da sav rizik preuzima na sebe.[27]

Ova odluka bila je kobna za bračni par Habzburga, krenuvši ka bolnici njihovo vozilo je skrenulo u pogrešnu ulicu, i dok je vozač pokušavao da se vrati na glavni put Gavrilo Princip iz revolvera je ispalio dva metka. Oba su bila smrtonosna, prvi je pogodio Franca Ferdinanda, a drugi namijenjen generalu Poćoreku usmrtio je vojvotkinju Sofiju Hotek.[28] Sam atentat i ako uspješan bio je loše organizovan i amaterski izveden, od sedam atentatora samo su dva reagovala, Čabrinović i Princip. Muhamed Mehmedbašić pravdao se da nije mogao da aktivira bombu jer je iza njega stajao žandar, a Vasa Čubrilović na suđenju je izjavio da nije mogao izvršiti atentat jer mu je bilo žao vojvotkinju Sofiju.[29]

Uspješnost atentata iako loše organizovanog može se objasniti činjenicom da je zakazala austrijska policija, i agenti koji su poslije prvog neuspjelog pokušaja atentata dozvolili da se nastavi predviđeni protokol. Takođe nije do kraja objašnjena ni odgovornost generala Poćoreka, on je već istog dana pravdajući se izvještavao da je Čabrinović priznao da su bombe nabavljene u Beogradu. Ovo je bila prva optužba na račun Srbije, a odmah za tim počela je žestoka propaganda austrijske štampe.

U prvom članku o atentatu list *„Hrvatska“* okomio se svom žestinom na Srbe: „Oba zlikovca su fanatični Srbi, sinovi onog kletog plemena koje

26 *Isto*, str. 27.
27 *Isto*, str. 29-30.
28 V. Ćorović, *Odnosi izmedju Srbije i Austrougarske*, str. 644.
29 V. Dedijer, *nav. djelo, str*. 532-533.

svuda sije mržnju, klanja i ubojstva, koje gramzeći za vlašću podlo obara za sobom sve“, a u istom broju pomenute novine pisalo je: „Ubojice, ime ti je Srbin! I jesi Srbin, prokleto ti sjeme i pleme.“[30] Slični tekstovi mogli su se pročitati i u sarajevskom „Hrvatskom dnevniku“, koji je optuživao Beograd za organizaciju atentata. U samom Zagrebu organizovani su i antisrpski protesti u kojima se pozivalo na osvetu. Protesti protiv Srba održani su i u Sarajevu, policija je toga dana na slobodu pustila muslimanske i katoličke robijaše da predvode proteste. Grupa demonstranata u Sarajevu, njih 200-300 napalo je hotel Evropa u vlasništvu Gligorija Jeftovića uz pokliče protiv Srba i Srbije.[31] Odmah po ovim događajima u Sarajevu su počela neselektivna hapšenja srpskog stanovništva; Poćorek je 29. jula izvještavao u Beč da su izbile demonstracije protiv Srba, ali i srpske protiv katolika. Druga tvrdnja austrijskog generala bila je neistinita. Razjarenu rulju predvodili su austrijski oficiri. [32]

Dok je u Sarajevu i Zagrebu žaljen nadvojvda, ili je to samo tako trebalo prikazati, u Beču je stanje bilo drugačije. U svom dnevniku profesor Jozef Redlih je zapisao: „Protiv nadvojvode postoje duboke antipatije, koje su rasprostranjene i u širokim narodnim slojevima. Njegova psiha gospodara, njegova bigotnost, njegovi finansijski poslovi nevjerovatno sitničavi i nečasne vrste, njegove neukusne umjetničke zbirke zbog kojih je on odavno postao strah za trgovce starinama, njegovo bolesno zadovoljstvo o ubijanju koje iskazuje na životinjama što se već poduže ne može nazvati lovom, njegova duboko uvredljiva navika da je sramotno nepoverljiv prema svakom časnom čoveku, navika koja ga čini prijemčivim za svaku denuncijaciju, sve ovo, kao i ograničeni i prevrtljivi karakter njegove supruge, bigotne, nepoverljive i uobražene, učinilo ga je neomiljenim širom Austrije i u celoj Mađarskoj.“ U nastavku teksta profesor Redlih zapaža: „Bog dobro misli Austriji, pošto ju je uskratio da ima ovakvog cara“, na marginama spisa profesor nadvojvodu poredi sa azijatskim despotom.[33] O pogibiji nadvojvode u Sarajevu svoje mišljenje iznio je i pisac Štefan Cvajg. On je pisao da je pogibija princa Rudolfa izazavala iskrenu tugu kod naroda, dok za Ferdinanda navodi da su ljudi iste noći nakon njegove smrti „brbljali i smijali se“, a do kasno u noć ulicama Beča svirala je muzika. Cvajg čak navodi da su mnogi tih dana odahnuli zbog likvidacije nadvojvode. [34]

30 V.Ćorović, *Crna knjiga, Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme svetskog rata 1914-1918*, (elektronsko izdanje) , Beograd, 1920, *str.* 10.

31 Isto, str. 11- 12.

32 V.Ćorović, *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske*, *str*. 644-645.

33 A. Mitrović, *nav. djelo, str*. 28-29.

34 Isto, str. 29.

Vijest o ubistvu Ferdinanda hladno je primio i sam car Jozef koji je sa sinovcem bio u sukobu još od njegove ženidbe sa Sofijom Hotek, a Cvajg je naveo da je car mrzio od srca nadvojvodu. Ako već nijesu žalili nadvojvodu u Beču, onda su željeli da njegovu pogibiju iskoriste za rat sa Srbijom, počele su optužbe na račun Beograda bez ikakvih dokaza. Među prvima je Beograd optužio Vatikan, tako je službeni list Kurije optuživao za atentat srpsku Vladu i to je ponavljao u više navrata.[35] U Beču su počeli aktivno da rade na pridobijanju podrške za rat sa Srbijom, grof Berhtold zajedno sa carem Jozefom ubjeđivao je njemačkog poslanika Čirškog da je rat sa Srbijom neizbježan, Aleksandar Hojos je govorio da rješenje srpskog pitanja smatra nužnim. Sa druge strane Mađarski politički prvak Ištvan Tisa bio je protiv rata sa Srbijom zbog nedostatka dokaza.[36]

Habzburška monarhija u tom trenutku dobila je odlučujuću podršku od njemačkog kajzera Vilhelma II koji je na telegramu Čirškog zapisao: „Sad ili nikad“, i njemački Generalštab bio je za rat. Pored zagovornika rata u Beču je postojala i antiratna struja, tako je Hajnrih fon Licov smatrao da je zvanična politika Austrougarske avanturistička, upozoravao je da rat sa Srbijom neće ostati lokalizovan već će prerasti u svjetski rat. [37]

Ipak u Beču je preovladala ratna struja; Aleksandar Hojos izjavio je da treba iskonstruisati rat sa Srbijom. Tako je u Beču odlučeno da se Srbiji uputi ultimatum; za izradu ultimatuma bio je zadužen Aleksandar fon Musulin. Trebalo je stvoriti dokument koji će svojom formom zadiviti svijet. Forma ultimatuma pažljivo je sklapana četiri nedelje, ali ovaj spis uspio je da zaprepasti čitav svijet. Britanski sekretar za spoljnu politiku Edvard Grej izjavio je: „Ovo je najužasniji dokument koji je jedna država poslala drugoj“, a na tekst ultimatuma oštro se reagovalo i u Parizu i u Petrogradu.“[38]

Polemišući sa Grejom car Vilhelm je izjavio:„Srbija je razbojnička banda i mora biti kažnjena za zločin.“ Ova izjava veoma je važna kada se uzme u obzir da je baš njemački kajzer pohvalno govorio o Srbima; postavlja se logično pitanje kako je došlo do promjene stava? Odgovor je jednostavan. Nakon Balkanskih ratova i pobjede srpske vojske Srbiju je trebalo pridobiti na stranu Centralnih sila, pa je 1914. trebalo što prije započeti rat okrivljujući Srbiju.

Nijesu samo u Beču i Berlinu pisali i govorili negativno o Srbima i Srbiji. U Velikoj Britaniji antislovenska politika imala je svoju tradiciju još od vremena vlade Bendžamina Dizraelija. Tako je profesor Kings Koledža,

35 D. Živojinović, *nav. djelo*, str. 51.
36 A. Mitrović, *nav. djelo*, str. 43-44.
37 *Isto*, str. 55.
38 *Isto*, str. 266.

Džon Klapam, ljutito reagovao na mogući rat Engleza i Njemaca. Govorio je: „Ja sam Tevton, ne Sloven“. Veliku dozu slovenofobije pokazala je i Emili Hobhaus, ugledni publicista i socijalni radnik. Ona je pisala generalu Janu Smatsu: „Zapamti udružili smo se protiv naših dobrih prijatelja, veoma civilizovanih Nemaca, sa Srbima za koje se govori da su najgori narod u Evropi i Rusima koji su polu varvari. Zaista prijatno društvo.“[39] Britanska štampa zauzela je takođe negativan stav prema Srbiji, listovi „The standard“, „The times“, i drugi pisali su da je atentat spreman u Beogradu.[40]

Julska kriza imala je odjeka čak i u Sjedinjenim Američkim Državama, atentat u Sarajevu izazvao je interesovanje američke štampe, ali je ubrzo ta vijest nestala sa naslovnih strana. Predsjednik Sjedinjenih Država Vudro Vilson, atentat u Sarajevu okarakterisao je kao strašan zločin.[41] Srbija je u američkoj štampi ponovo našla mjesto po objavi rata, njujorški „World“ donio je na naslovnoj strani karikaturu na kojoj je prikazan veliki austrijski vuk spreman da proždere nevino jagnje Srbiju. Jedan od listova sa najvećim ugledom njujorški „Times“ pisao je da je Austrougarska kriva za rat, i da atentat koristi da se učvrsti na Balkanu. U ovom listu se dalje navodi: „Vesti o ratu iz Beča čitaju se ovde sa gađenjem i osećanjem sramote.“[42]

Dok je svjetska javnost pratila razvoj događaja vezanih za Sarajevski atentat i julsku krizu, u Beograd je 23. jula 1914. godine stigao ultimatum. Srbija je bila spremna da prihvati sve tačke ultimatuma osim tačke 6, u kojoj se tražilo da austrijski policijski organi vrše istragu na teritoriji Srbije.[43] Očigledno ova tačka bila je formulisana tako da je Srbija odbije, prihvatanje ovog zahtjeva narušilo bi suverenitet Srbije. Još prije upućivanja ultimatuma u Beču je donesena odluka da se izvrši izmjena granice prema Srbiji, dok će drugi dio teritorije Srbije biti podijeljen između balkanskih država.[44]

Beč je uložio sve napore da Crna Gora ostane neutralna u budućem ratu. Kralj Nikola saznao je za atentat, na pola puta između Salcburga i Trsta. Ova vijest na njega ostavila je dubok utisak, a svom ljekaru tom prilikom je rekao da će atentat dovestio do rata. Odmah po dolasku na Cetinje crnogorski kralj uputio je telegram saučešća caru Franc Jozefu, a već 4, 5. i 6. jula došlo je do protesta u crnogorskoj prijestonici protiv Dvojne monarhije zbog progona Srba i antisrpske propagande.

39 D. Živojinović, *Nadmeni saveznik i zanemareno srpstvo, Britansko-srpski odnosi (1875-1941)*, Beograd, 2011, str. 320.

40 *Isto*, str. 320-321.

41 D. Živojinović, *U potrazi za zaštitnikom, Studije o srpsko-američkim vezama 1878-1920*, Beograd 2010, str. 138.

42 *Isto*, str. 165-166.

43 V. Ćorović, *Odnosi između Srbije i Austrougarske*, str. 711.

44 A. Mitrović*, nav. djelo*, str. 279-280.

Prijestonicom Crne Gore protestovalo je 300-400 ljudi pa je Vlada morala da zabrani ova okupljanja. [45]

Ultimatum koji je stigao u Beograd umjesto odsutnog Pašića primio je dr Laza Paču u šest časova poslije podne. U zoru sljedećeg dana Pašić je stigao u Beograd i otpočela je sjednica Vlade na kojoj je odlučeno da se ništa ne preduzima dok se ne čuje mišljenje Rusije. Prijedlog odgovora na ultimatum sastavili su Pašić i Stojan Protić, dok su drugi ministri davali sugestije, odgovor je bio gotov i preveden u 17:45h, tj. petnaest minuta prije isteka roka. Odgovor na ultimatum u austrijsko poslanstvo lično je odnio Pašić, Srbija je odgovorila pozitivno na sve tačke sem na tačku 6, takođe Pašić je predložio da se svi nesporazumi riješe pred Međunarodnim sudom u Hagu.[46] Nezadovoljna odgovorom Srbije, Austrougarska je 28. jula 1914. objavila rat Srbiji, a na stranu Srbije ubrzo je stala Crna Gora, i kralj Nikola pozvao je narod u borbu za srpstvo i jugoslovenstvo. Bečki kardinal Gustaf Pipl govorio je: „Rat predstavlja glas boziji koji govori kroz riku topova.“[47]

Dvojna monarhija ipak nije dobila ono što je željela, umjesto lokalnog rata izazvala je svjetski rat u koji su jedna za drugom ulazile Rusija, Francuska, Velika Britanija, dok je Italija ostala neutralna sve do 1915. kada je ušla u rat na stranu Antante. Habzburška monarhija povela je svoj posljednji rat, cilj rata sa Srbijom bio je da Austrougarska povrati status velike sile, a umjesto toga ona je 1918. godine nestala sa karte Evrope, te je dinastija Habzburga otišla u Istoriju.

45 Novica Rakočević, *Crna Gora i Austro-Ugarska 1903-1914*, Titograd, 1983, str. 165-166.
46 I. Božić, S. Ćirković, M. Ekmečić, V. Dedijer, *nav. djelo*, str. 378-379.
47 D. Živojinović, *Vatikan u Balkanskom vrtlogu*, str. 53.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.41-09

Љубомир ЋОРИЛИЋ

ЗЛАТНИ ВРТОВИ ПОЕЗИЈЕ ДОБРИЦЕ ЕРИЋА

У српској критици поезије за децу и младе скоро да нема приказивача, критичара, есејисте, професора српског језика и књижевности, писца огледа, предговора, поговора, књижевног историчара, па ни песника, који није записао или изговорио коју реч о песничком мајсторству највећег савременог српског песника за млађу, старију и велику децу Добрице Ерића (1936). О том самородном богомданом песнику, који данима може да говори наизуст своје стихове, као нико пре, нити у његово време, написано је и изговорено више него о било којем другом савременом српском песнику. И све у одушевљењу, пре свега, изворном лепотом стиха, рустикалних тема и мотива.

Мало ко није записао, или изговорио, да су у српском народу од Ерића, можда, познатији само Змај и Десанка. А ни то двоје бесмртника нису далеко одмакли у популарности и блискости са својим народом. Нису Змај и Десанка тајили, па ни Ерић не таји, велику жудњу за блискошћу са својим народом, јер, у природи је сваког песника тежња да их прво разуме и прихвати његов народ, па тек, потом, и други којима је стало до вредности поезије.

У ово време би се, чак, могло написати, и рећи, да је Добрица Ерић познатији од Змаја и Десанке међу децом и одраслима, јер се о њима у школи и животу све мање говори. Данашње генерације су нападнуте електронским средствима и технологијом која се, мада беживотна и отуђена од човека и духовних вредности, намеће уместо свих уметности, па и уместо поезије. Ерић, међутим, одолева забораву магичном привлачношћу своје поезије, животним и песничким ставом, чистом душом и рецитативним способностима да искаже своју песничку осетљивост и мисао на књижевним сусретима по школама, на трговима, народним свечаностима, у програмима радија и телевизије. Он је песник који се, уз Матију Бећковића што нам долази из друге сфере, показује као најбољи

казивач своје поезије. Ерић данас најпотпуније одржава у народу представу о поети као жртвеном посвећенику песништва, и то укупним вредностима поезије коју пише, одбраном њене загонетне привлачности, песничком појавом и посвећеничким јавним наступом. Из Ерића проговара искон поезије, биће српског језика, честитост српског рода и биће уметности уопште.

Сви који су писали и пишу о Ерићу уочавају и код младог и код зрелог Ерића непојмљиву раскош дара за творачки чин певања, не слутећи увек да пред собом имају неисцрпну енергију српског језика која се прелива преко вештине складања стихова у велику оду бесмртности човека, у радосну, мада, понекад, и у сетну, дисовски очајну песму. Овај велики мајстор песништва изронио је из бића српског народа. Учио се и научио на бисерним примерима народне лирске и епске песме, уводећи своју поезију у ризницу Вуковог језика. Учио је и на примерима српске народне посленичке и обичајне традиције, али и на ауторским изабраним формама најбољих српских и светских песника. Ујединио је у свом певању искуства живота његове родне Груже, Србије и света као завичаја свих људи. Остварио је, при том, дубоку искрену везу свог бића са бићем деце, одраслих, и целог народа.

Све је поезија

Пратећи лично осећање живота и поезије, боље је од свих српских песника изразио славу рађања и опстајања у свету. Његова љубав према детету и одраслом човеку огледа се у искреном осећању припадности природи, своме роду и Богу, у Великој тајни открића да постојимо, и да тој Тајни дугујемо љубав. Они који су писали и говорили о песнику који има своје дане и недеље, године и векове, своје цветне празнике и свечаности, радосне људске плиме и тужне осеке, написали су и рекли да су му стих и песма изворни и чисти, окренути лепоти сна и чаролије; да се одликују пенушавом речитошћу, маштовитиим играријама и метафоричном кићеношћу; да доказују песниково изузетно осећање за лепоту и магију поетског језика, са изванредним осећањем за облик. Потврдили су скоро сви одреда да је Ерић расан, речит, као амбари набрекли од злата добре летине; да је заљубљен у поезију, залуђен поезијом, пијан од стихова, необуздан од среће што је такав.

Добрица Ерић је видљиво у свакодневном одушевљењу поезијом. Метафору као да с јабуке скида, па је кити, па се дичи њоме. Знаменити

професор Рашко Димитријевић рече да није исто кад било који други песник напише или изговори речи као кад то чини Ерић: кад Ерић каже ливада, река, јаблан, зелено, то нису обичне именице као код већине песника; осећа се као његово, или још боље: нешто што антејски ниче из саме земље. У томе се слажу скоро сви познаваоци српског песништва, јер, Добрица је дубоко, свом душом, уронио у поезију завичаја. Додајемо: у поезију природе, детињства, живота, српског бића, космоса љубави и родољубља. Природе као отеловљења Божијег духа постојања и стварања; детињства као, како сам каже, празника, ливаде, језера, где целог живота огледамо своје лице; живота као родилишта лепоте, снова и људске патње; српског бића као страсно сједињеног тела и духа са географско-историјским простором и временом; космоса љубави и родољубља као безграничне оданости вољеном бићу и бићу отаџбине.

Ерић као ретко ко препознаје своју судбину у судбини свог народа, и зато јој се предаје без остатка. У његовој поезији доминирају два подједнако снажна осећања: химнично осећање рађања и баладично осећање и предосећање смрти – зле судбине која се и данас надвија над животом српског рода.

Кад пева о завичају, родној Гружи, мајци, кћери, брату, поточићу, цвећу, птици, небу, сунцу, сунцокрету, маку, свицу и свитању, мрављем свету, о северним пределима, кружићима, страху, смрти, кад пева о кривој Дрини, својој земљи, о Божићу, православним празницима, храмовима, о Морави, српском роду – појмите да је све то једна песма, за сва доба и узрасте, благо које се издваја из свег другог ауторског блага песничког. У раном добу барокно окићен епитетима и речитим поредбама, осунчаним метафорама, ономатопејски озвучен речима и изразима, Ерићев римовани стих је верна слика природе коју мало ко, осим песника, уочава пре него што је препозна у оку и слуху песника, слушајући, или, читајући. Тек тада добијамо уверљиву потврду да постоји тај свет природе, земље и неба, свет шуме, ливаде, њиве, подједнако у песниковој Гружи и Калипољу, свуда око нас по Србији – најроднијој земљи таквим сликама и песничким призорима из Ерићеве поезије.

С почетка су у Ерићевој поезији превладавали ведри тонови. Његов пев био је, превасходно, химна лепоти гружанских пејсажа, химна селу, раду, небеском поретку ствари и појава, да би касније, како се богатило животно и песничко искуство, и сазнање, и како је дубље урањао у смисао живота и пролазности, Ерићевим песмама и књигама овладали меланхолични тонови и тамнија страна живота. Са туговањем за пролазним и прошлим, песнику се отвара и ново поимање смисла живота, па

ће, поред осталог, настати и Ерићеве тугованке над судбином човека и српског рода. Биће то, истовремено, снажни песнички коментари актуелне људске и политичке стварности. Тај ће се песнички исказ нарочито испољити након сазнања да је живот у српским просторима кроз векове и данас пакао који угрожава и опстанак. Ерићево химнично осећање родољубља понеће и терет актуелног времена и догађаја, преобразиће се у вапај срца и ума да се уразуме силе нечастиве које се обарају на српски род и отаџбину. У таквом су тону испеване Ерићеве песме о вољеној земљи, Морави, па и неке молитвене песме о Светом Сави и празницима. Ерић и у њима моли Светог Саву да просветли и наше душмане који нам земљу отимају. У таквом је тону испевана и песма о дечаку избеглици са Косова, песме о Храму Светог Саве, о прецима, пркосу...

Православно честит, Ерић не види кривњу само у туђим силама нечастивим, него их препознаје и у свом роду. Затиче их у разним нечасним ђаволским радњама, а најчешће у нечасном угрожавању језика и писма, православног српског духа, слободе и територије, јер, по песниковом мњенију, изнутра помажу нечастивим силама споља. Ерићево Писмо учитељу песнички најбоље илуструје колико је снажан песников морални прекор који нам упућује. Отуда, Ерић све чешће пева туробно, горко, резигнирано и жалобно, творећи целе књиге тако интониране и саздане. Постао је песник разапете земље, који нема других речи осим оних које тој земљи служе. Добри Добрица се поистоветио са отаџбинским мученицима, са народним певачима. Он говори певајући, он пише усмене народне умотворине.

И није искључено да ће неке Ерићеве песме једном постати својина народа. Народ воли све то што Добрица пише јер осећа да пише срцем, да је душом и разумом на страни свога рода и отраџбине.

Ерићева поетика

Нико од српских песника није, као Добрица, сваку слику коју види и наслути око, свако осећање свога рода претворио у дубоко доживљену песму, у цео један систем певања и мишљења. И нико није толико очаран речима свога језика које тако сувисло слива у песму. Ерићева песма као луч светли свеопштом радошћу, али и певањем о уклетом животу у овим поднебесним просторима, дариваним лепотом и патњом, славом и страдањем, разметним сном и злехудом јавом. И у античком одмеравању снаге и лепоте, Ерићева би песма изборила видно место на сцени позоришта живота.

Добрица Ерић пева не водећи рачуна о узрасту. Први је код нас објавио књигу песама са поднасловом *за децу од седам до седамдесет седам година*, дакле, за млађу, старију и велику децу. Другим речима, Ерићеве песме су, доживљајно и стилистички, за све узрасте читалаца, јер је живо опевао девојчице румене од стида и дечаке бледе од жудње, што зрачи из свих чула – слуха, говора, вида. Опевао је своју Србију, српски народ, његова страдања, стрепњу и узнесења. А то разумеју и млади и стари, сви који знају српски језик и читају ћирилицу.

Има једна врлина Ерићеве поезије коју су до сада, тако изразито, имале само Змајеве, Десанкине, Антићеве и песме Душана Радовића. Сваки написани стих, свака строфа и песма препознају се као Ерићев стих, строфа, песма. Имају своју, ерићевску поетику, свој језик, динамику, звук, своју риму, теме и начин певања и обликовања. Имају свој усхит и значење. Јединствен у изразу, стекао је Ерић јединствен стил и форму тако да га лако разликују од других песника и деца и одрасли. Речи, стихови, строфе, песме, целе књиге имају своју боју, звучање и значење.

Није ли то у обиљу још један грумен злата у вртовима поезије Добрице Ерића, најлепши могући одсјај метафоричког угођаја који нуди Ерићева ризница стихова. Или је само ухваћени бљесак утајеног значења речи које се открива само од себе као последица Ерићевог двојаког осећања које исказује песмама: оног химничног осећања детињства и живота, и баладичног осећања збиље која отима срећу и мир деци и одраслима. То стање песме, са два супротна осећања, прожима садржину песама утајеном енергијом смисла која рађа неочекиваним слојевима значења. То су та два осећања света која доносе мисаону тежину. И зато песник Драган Лукић записа да је Ерић природно народно благо, сливено у јединству творачке идеје и коначне песничке остварености.

Можда је неко био сажетији стихом и сликом. Краће описивао догађај. Можда је успео да наметне мудрију, филозофски замршенију мисао. Неко је сигурно боље служио песничким програмима и покретима трудећи се да остане у књижевности за децу, младе, одрасле, али, нико није, као Добрица, успешније следио искон поезије, нити остварио разноврсније мноштво мајсторских песничких форми: од дистиха, катрена, до сонета, сонетног венца и лирске песме невезаног стиха.

Пред истином остварене поезије падају све примедбе о распојасаном, необузданом језику и местимичној наративности. Ерић је све своје песничке идеје, стихове и строфе осмислио као намеру. И вишак речи и стихова у појединим песмама је осмишљени вишак, потребан Ерићевој песми. Да је тако потврђују и рецитативне одлике Ерићевих песама које

долазе до изражаја кад их говори песник, или који други казивач – за разлику од поезије многих песника која после ауторових казивања читаоцу звони значењски празно и беживотно.

Благо српске нације

Добрица Ерић је благо српске поезије, и српске нације. Један од најдаровитијих које смо у нашем песништву икад имали, и најстраственијих заљубљеника песме: песник, укратко, сав то, и само то, и ништа друго.

Није Добрица Ерић романтичар, мада лепо звучи ако се узимају у обзир врлине романтизма. Није зато што није романтично сентименталан, нити благоглагољив како би неки хтели да га прикажу у немогућности да сагледају толико богату песничку и језичку ризницу стихова, рима, лиризма, жубора говора, људске и промишљене песничке осећајности.

Ерић је једна велика, неизлечива, небески лепа бољка поезије. Доказује да је писање поезије велика радост, али и продубљивање бола живота. Унео је у поезију искуство посвећеника српском роду и језику, који драматично преживљава затрављене српске националне теме и мотиве и узноси их песмом до небесних висина. Његова поезија није само узвишена песма живота, него и молитва за спасење српског рода коме, одувек у овим просторима, отимају изворе, праг и огњиште.

Добрица Ерић је златни рудник српског језика, јединствена појава међу миљеницима Творца поезије. Већ се скаменио као класик, а и космос га је уписао у своју читанку непролазне уметности – поезије.

Сам Бог нам га је дао у ово несрећно време.[1]

1 Напомена: У овом тексту су цитирани краћи делови записа Драгише Витошевића, Милете Аћимовића Ивкова, Стевана Раичковића, Љубивоја Ршумовића, Слободана Марковића, Рашка Димитријевића, Крстивоја Илића и владике сремског Василија.

ТОКОВИ
1/2020

СВЈЕДОЧАНСТВО

ТОКОВИ 1/2020

УДК 2

Горан КИКОВИЋ

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И ИСТИНА О ЊЕНОЈ АУТОКЕФАЛНОСТИ У ЦРНОЈ ГОРИ КРОЗ ИСТОРИЈУ

Поводом чињенице да последња комунистичка власт у Европи, умјесто да демократизује земљу и врати одузету имовину, коју је цркви комунистички режим одузео, најављује усвајање некакавог закона гдје ће ту имовину да одузму и да је препишу на државу, сматрамо за нужно да назначимо неколико неспорних историјских и црквено-правних чињеница.

Познато је да су све значајне манастире и цркве подигли Немањићи који су по мишљењу ове власти окупирали Црну Гору. У долини Лима зрачиле су светосавским, православним духом њене митрополије још од проглашења српске аутокефалне цркве (1219. године). Са митрополитске катедре из манастира Ђурђевих Ступова као и са катедра цркве Светог Петра и манастира Милешево, настављено је ширење светосавља и у вријеме тешког турског ропства, црквена звона и глас калуђера позивао је народ да издржи и у најтамнијем периоду српске историје, кад му је запријетила бездана пропаст, глас наде позвао га је да се држи своје вјере и цркве и да се одрекне борбе за национални опстанак. Са ове свете земље – из долине Лима, Рашке и Ибра – поникли су први српски државници, владари, политичари, дипломате и знаменити духовници, па и први српски светитељи (Св. Симеон Мироточиви, Св. Сава, Св. Стеван Првовјенчани, Св. Краљ Стефан Дечански и др.) У долини Лима, Ибра и Рашке многи споменици и светиње свједоче о аутохтоној градитељској школи у историји градитељства и умјетности познатој под именом Рашка школа. Та велика градитељска школа са својим монументалним грађевинама и високим умјетничким дометима превазилазила је (и превазилази и данас) националне границе. Величанствени споменици културе и светиње:

Студеница, Ђурђеви Ступови у Будимљанској жупи, Св. Петар у Бијелом Пољу, Сопоћани, Милешево, Ариље, Св. Никола у Тополици, као и друге бројне цркве и манастири у долини Лима, па и они који нијесу имали среће да у цјелости преживе варварска разарања Турака, њихова пустошења и паљења, и данас својом монументалношћу и сјајем, неки макар у остацима темеља, свједоче о једној великој цивилизацији и развијеној култури српског народа у средњем вијеку и на овом простору. Управо ти бројни споменици и светиње, међу којима су полимски најбројнији, и данас изазивају дивљење европске и свјетске културне јавности, докази су великог домета наше средњовјековне културе и развијеног, духовног живота наших далеких предака, још у вријеме прије него што су настале велике цивилизације на западу Европе.

То све доказује да је овај простор имао индивидуалност током свог историјског постојања, истицао се особеношћу и богатством духовног живота, посебно дјелатности њених епископија и митрополија. Територија Будимљанске митрополије, од свог настанка па до гашења имала је изузетно велику геополитичку улогу у повезивању српских држава – Зете и Рашке. Полимље је било њихова спона, а у доба Немањићâ средишњи дио ових српских уједињених земаља, да би у нововјековној историји, када се кроз ослободилаштво стварају и изграђују двије националне државе – Црна Гора и Србија – такође, имало значај чврсте њихове везе, копче. И тако све до данашњих дана, без обзира што су тренутно Србија и Црна Гора физички раздвојене и нијесу дио исте државне заједнице.

Последњих година, а загрцнуто и агресивно ових дана за нама, бучно се најављује и промовише аутокефалност тзв. црногорске православне цркве, што увелико збуњује мање обавијештену јавност утолико више јер се бесрамно фалсификује историјска истина.

Није на одмет изнијети, овдје, кључне принципе које нико не може дерогирати па ни политички мисионари, атеисти и комунисти, који јуришају на све српско како би помогли новим колонизаторима чије су уцијењене слуге. Прво питање, које се не може избјећи, јесте: чиме је мотивисана дрека новопечених црногорских аутокефалиста – јединoм могућом њиховом инспирацијом – несумњиво је да су пиони у игри која траје вјековима и наставља свој прљави рат против православља.

Све је то видљиво последњих деценија у Македонији, Прибалтику, Украјини, Русији па чак и у Грчкој, очигледна је и не треба је посебно доказивати. То је наравно сфера политике, а не права. А шта каже црквено право?

Свака црква која тражи аутокефални статус може га добити од Мајке-цркве, тј. од цркве у чијем је саставу. Ако од ње не добије сагласност, ниједна је православна црква не може признати. Типичан примјер је тзв. македонска православна црква, коју осим Ватикана не признаје ниједна православна црква, јер није добила од матичне Српске православне цркве сагласност за аутокефалност.

Црногорска митрополија се налазила у Српској патријаршији у Пећи, коју је турски султан Мустафа III укинуо 1766. године. У раздобљу од 1766. до 1920. године она је живјела самостално, али признање – аутокефалност – није добила. Наиме, пошто је према канонском, односно црквеном праву њена мајка Српска православна црква била насилно укинута, она је своје признање односно аутокефалност могла тражити и добити само од Васељенске патријаршије у Цариграду (Истанбулу). Међутим, тзв. црногорска црква није то никада затражила па ни добила томос (повељу), којом би јој Васељенска патријаршија признала аутокефалност. Српска православна црква је, на подручју тадашње Србије, 1789. године тражила и добила томос о аутокефалности. Црногорска митрополија га није тражила, као уосталом ни Карловачка митрополија, па се стога не могу сматрати аутокефалним са становишта црквеног права. Зашто у то вријеме није тражена аутокефалност црногорске цркве сасвим је јасно: за разлику од данашњих уцијењених сепаратиста, ни Црногорска митрополија ни владарска династија Петровић-Његош није служила туђим интересима, него јој је живородни циљ био обнова српске државе и Српске православне цркве са сједиштем у Пећи. Цетињска митрополија је била једина епархија у оквиру укинуте Пећке патријаршије која је сачувала своју слободу и остала непотчињена ни према Цариграду ни према Москви, па су се њени митрополити осјећали као прави насљедници српског патријарха, носећи титулу егзарха (чувара, надзорника) Светог Трона Пећке патријаршије, у периоду 1766-1920. године.

Овдје ћу навести да су све владике (митополите) из куће Петровић Његош завладичили или рукоположили српски патријарси, или други високи достојанственици Српске цркве. Идемо редом:

- Владику Данила завладичио је Српски патријарх Арсеније Чарнојевић (Црнојевић) у Сечују (Угарска) 1700. године;

- Владику Саву је 1719. године увео у чин митрополита Патријарх Пећки Мојсије (Чурула).

- Владику Василија је 1750. године завладичио Патријарх Атанасије II (Гавриловић).

- Владику Петра I завладичио је у Сремским Карловцима 1784. године Митрополит Мојсије (Путник);

- **Владику Петра II** је рукоположио за архимадрита на граници турско-црногорској, митрополит призренски Хаџи-Захарије.

Зато је неопојано смијешно и крајње неозбиљно да данас било која свјетовна власт „зацрта у својој агенди“ проглашење аутокефалности једне цркве, јер она то може добити само у канонској процедури односно поштовањем црквеног права по коме тако нешто може учинити само Мајка-црква, у чијем окриљу она постоји и од које затражи и добије сагласност. Изван тога, никад и нико јој то не може „опослити“. Актуелни црногорски сепаратисти и њихови историчари, упрегнути у коло историјског фалсификовања црногорске историје, позивају се на члан 1 Устава Светог Синода Црногорске митрополије из 1903. године и на члан 40 Устава Књажевине Црне Горе из 1905. године, гдје се наша Митрополија назива „аутокефалном“, али неће да саопште јавности истину да ју је тако назвао својом вољом књаз-самодржац Никола I, дакле свјетовна власт, а да статус аутокефалности није стекла канонским путем односно одлуком Васељенске патријаршије у Цариграду! Обновом Српске патријаршије 1920. године и повратком Црногорске митрополије својој матици Српској православној цркви, важну историјску улогу имао је митрополит Митрофан Бан, за кога дежурни фалсификатори монтенегринског режима такође лажно свједоче да је био „аутокефални митрополит“, иако је он био апсолутно ношен идеалима уједињеног Српства и поновне обнове Српске православне цркве и српског патријарха!

Дакле, да би једној цркви била призната аутокефалност, она мора да испуни неколико незаобилазних услова:

- да тражи признање аутокефалности (да добије томос од Мајке-цркве у чијем се окриљу налази),

- да хиротонију својих црквених поглавара врши на својој (а не на страној територији!),

- да мора имати најмање три епископа (што Црна Гора није никад имала!),

- да има довољно свог свештенства и монаштва за нормално функционисање Цркве (да посједује богословију и теолошки факултет),

- и да испуни још подоста додатних критеријума да би се квалификовала за могућност да затражи признање аутокефалности, које ћемо овом приликом изоставити.

Још једном, данашњи фалсификатори историје не пишу да је Црногорска митрополија у ствари преименована светосавска Зетска митрополија

(уздигнута на ранг митрополије 1346. године када је српска архиепископија уздигнута на ранг патријаршије, те да Црногорска митрополија није никакава „Црногорска аутокефална црква“ која им је тек тако затребала, одједном, из истих побуда које су се прије Другог свјетског рата осмислили Секула Дрљевић и Савић Марковић Штедимлија, оснивајући Црногорски сепаратистички покрет и активно учествујући против Срба у оквиру НДХ. Свети Василије (а не грађанин) Острошки постоји читав вијек прије него је Црна Гора постала држава, чак и да узмемо да рачунамо од 1796. (битке на Крусима) или 1858. (битке на Граховцу), а не од Берлинског конгреса 1878. године! Да би утврдиле ко је градио црквене храмове по Црној Гори партијске комисије морају доћи до података да су их све подигли српски великаши, а да су их Турци поробили у једном (дужем) периоду историје. И како ће то данас успјети легално конфисковати у корист државе, када нема објекта који је она држала за своје? Јер је по сваком демократском законодавству – црква одвојена од државе!

ТОКОВИ
1/2020

ПРОЗА

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-33

Миладин ЋУЛАФИЋ

ДУША

Можда се све то зове – старост, али, ето... волим да навратим, у јесен, у село, у моје родно... А већ сјутрадан, рано, пођем у шуму, путем, поред потока. Толико је сувог злата около, да се једва примијети излазак сунца. Јесте ли запазили: свако дрво има своју јесен. Тихим, благим пламеном изгара вишња. Код брезе, зелено узмиче навише, с гране на грану, а тамо, на самом врху, пожути тек кад доље и нема више лишћа, и то је као неки посљедњи крик. Јова, наједном, нижим гранама, падне у боју труљења, а горе се још подуго зелени омлад – два годишња доба, једновремено, на истом дрвету. Пјеге попадну лијеску. Кане у тишину преостали љешник. Буква прескочи одмах у боју високог чистог пламена – да све то погасе прве кише, и да се укажу, као кроз дим, висока опрана стабла; на њима, остане само понеки лист, згрчен, као послије ватре... Опада лист; и има сваки свој тренутак за то, свој пут. А доље се, полако, приближавају, обликом и бојом, и све је само кратак предах, припрема за неки нови тајанствени пут...

Наједном, ухватим себе, како повлачим ногама по шушкору, као дијете. И, тај жубор лишћа, и жубор потока, и хитри скок ведрине са једног брда на друго – омамљују, вуку у оне давне добре дане, незаборавне и заборављене. Једна птица гњурне, с висине, готово ме окрзне по рамену; учини ми се, да је хтјела да слети на моје раме, па се предомислила... Идем тако, мало путем, мало поред пута, заглéдам пањеве и маховину, једем дивље крушке – све док ме не заустави гомила камења, на уском простору између пута и потока. Крај тог камења, морам да застанем, да погледам, да ослушнем... Једва се слути, да је ту некад нешто зидано – осипа се камен, враћа се у раније своје стање, у беспоредак. Опет ћу да *уђем* на она врата од којих нема више ни трага, да *вирнем* у прозор којег више нема...

Некад, давно, било је ту камење и трње. Па је неко саградио воденицу. Тишина мирисала на свјеже брашно и на коњску гриву. Једнога дана, зауставила се воденица – неко је умро, није било никога да то наслиједи. Замирисало је сада, на влагу и на паучину... А онда је у село дошао човјек који крпи фуруне. Рекао је, да му се наше село свиђа – има пуно да се крпи – да му је скитња досадила и да би волио да има своју кућицу. Макар кров, каже – да одатле кренем, и да се ту вратим. Ту је и псу, каже, дато. Неко од мјештана, досјети се, да му прода воденицу. Фуруну да ми направиш, каже, и ено ти. Фурунџија није био задовољан оваквом кућом; тјешио се: ово за привремено, док зарадим, док направим нову. Стално је говорио: Направићу, нађето, нову, видјећете... каква ће то кућа да буде... И тако, из године у годину. Зашто се потуцаш, говорили су људи, зашто не опоравиш воденицу, па да мељеш. *Ја* да мељем? *Ја* да будем воденичар? Па ја сам, брађо моја, мајстор свога заната... зар не видите, какве руке ја имам... Да меље – то може свако... Да се затворим ту, да оглувим, да ме загуши брашно, је ли? Да причате, како вас крадем, је ли? Моје је, да идем по бијелом свијету и да мајсторишем... Бићу ја, једнога дана... видјећете... Мора да су га Цигани направили, закључили би, још једном, сељаци...

Сада је ту, опет, камење, зова. Сједнем на један раван камен, усред рушевине, усред опалог лишћа. Дуго сједим. Присјетим се нашег фурунџије – како је живио, и како је умирао...

Крпио је, скитао, пио. Морам мало да се помучим, каже, да зарадим – па ћу да направим кућу, да се оженим, да живим као човјек. За двије године, видјећете... Прођу двије године, а он, једнако, скита, пије и крпи. Подсјети га неко, на оно што се зарекао. Не могу да се окућим, каже он, зато што много пијем. А зашто, брате, толико пијеш? Па пијем, људи, зато што ми се никако не да, видите... ни куће, ни... Још да ми није ракије, отровао бих се, давно, појела би ме она рђа, не знате ви колико ја тога претурим преко руку... А зашто не направиш себи фуруну? Направићу... полако, не могу свуда да стигнем... Па се, горак, нашали: Нећу да радим бесплатно. А одакле си дошао? Па... ја, овако, од села до села... већ сам и заборавио одакле сам почео. Моја су сва села. Имаш ли кога? Имам вас... имам – боцу у џепу и ове гараве руке... Ајде, направи једном ту кућу, да видимо. Љут, поднапит, фурунџија се чешка по већ сиједој сљепоочници, каже: И направићу, да знате, и биће виша, бар за спрат, од ваших... кад сте такви... И не само да ћу кућу направити. Не знате ви, нико не зна – не знам ни ја, само наслутим, кад се напијем – шта бих ја, једнога дана, могао да направим, кад ми сине... нешто... предосјећам, неко чудо... е,

то: *чудо*... Лаже, говорили су сељаци, њему је овако најбоље, не може он другачије. Тако му је записано. Дворе да му саградиш, он би одмах, са својим ранцем, и с боцом, преко села...

Нарочито је нама, дјеци, био занимљив. Чупав, пијан, бучан, и тако добар и вјешт. Од зарђалог згужваног плеха направи, зачас, фуруну. А ко је још, у нашем селу, у свијету, могао тако нешто? Нико. Па да је имао бар неки нарочит прибор. Маказе, чекић, наковањ, неке бургије... зато је нама увијек изгледало, да он све то уради голим рукама, и неком загонетном силом, којом само он располаже, и коју прикрива тим оскудним алатом. Једном сам се усудио да га питам, колико је фуруна окрпио. А ко би то знао, сине мој, ко би то пребројао... Бројао ја, до седамдесет... и пет, па ми досадило... Зашто да бројим? Главно је, да ја закрпим, да удесим, да утоплим људе... ето вам, добри људи, дјецо, гријте се... Угриј се и ти, кажу, чекај... А ја велим: Хвала, добри људи, не гријем се ја тако, ја своју драгу фуруницу у џепу носим... Прије сунца, жури он путем низ поток. Покушавали смо, да га пратимо. Али, ко њега да прати. И стално нас – баш тада! – неко од старијих позове, изгрди, запосли. Још бленемо за њим. Ишчезне, и не враћа се по неколико дана. Гдје ли је он сад, докле је стигао, кога ли је све срео, шта је све чуо и видио, како изгледа кућа у којој је заноћио... Упутимо се, крадом, уз поток. Тихо, на прстима, приступимо његовој кућици. Зуримо кроз пукотине на вратима – оне су сасвим тијесне, и нама се чини, да то није случајно. Неко се попне на ниску натрулу врбу с доње стране – да погледа кроз прозор. Унутра, сумрачно и тајновито. И као да све то, и мрак и тишина, каже: Направићу ја, једнога дана, *неко чудо*. Дјечак скочи одозго, задихан, погледа остале, уврне, са неком сумњом, главом. Сви ураде то исто. Ослушкујемо тако, напрежемо се, све док се унутра, у оној тишини, из паучинавог сна, пробуди оно давно заустављено камење, и почне да вавоће, све хучније... И ко зна, шта се све покрене тамо, у одбрану своје недокучивости. Разбјежимо се. И ето новог доказа, да је сав тај посао фурунџије нашег срачунат само на то да нешто прикрије, нешто што он стално ради и припрема – то његово: *чудо*... Виркамо нестрпљиво низ пут, и он се, најзад, појави – са неке друге стране. Никад не знаш, с које ће стране да искрсне, и кад. Прича, опет: има тамо, у једном селу, један човјек, мало чудноват; има тамо једна дјевојка; има тамо једна јабука, али није као ове; а какву један има ракију; а један други има коња... Било је, изгледа, доста посла, каже му мој дјед, страшно миришеш на ракију. Мирише на ракију и пут којим прођем, каже фурунџија, не иди за мном – опјанићеш се...

А једнога дана, неко донесе глас, да се наш Вујта – тако су га звали – разболио. Болује већ неколико дана – а ми мислили, да је некуд отишао – у својој кућици, сâм.

И почео је да се припрема дјед. Ставио је нову капу. Узео нови штап. Боцу ракије гурнуо у џеп. Нека попије још ово, каже, да лакше *путује*. Ако *он* лежи, два дана, рекао је дјед, онда ја знам, како се та болест зове... Идем и ја с тобом, ђедо. А зашто? Па... да видим. Шта да видиш, није то за тебе. Никако. Сједи ту, играј се с дјецом. Био сам упоран, било је и суза – и дјед је попустио. Ишли смо полако, уз поток. Касна прохладна јесен, мирише, као и сада, на влажан лишај. Дјед се, поиздаље, гласне. Из кућерка се нико не одазва. Тишина ми баци пред очи овакву слику: лежи Вујта унутра, поцијепан и рашчупан више но икад прије, раширених руку, отворених уста, послије неког дугог и мучног рвања... Дјед зовне поново (зачудих се: глас му се није промијенио). Сад се врата одшкрину, и – жмиркајући, бранећи се руком од свјетлости, што је нагрнула споља – појави се фурунџија. Напријед, добро ми дошли... опростите, што нијесам одмах... мислим, причинило ми се – шта се све мени не причиња, у овој ватри – мислим: то мене *неко други* зове... очекујем ја, знаш, *госта*... Ушли смо, у полумрак. Дјед је сјео на ниску једину столицу, ја, на камен, који је некад имао ту неку намјену, па тако остао. Домаћин је прилегао. Опростите, каже, не могу да стојим – изгуби се, од тога, и оно мало свијести... Лежај је био оскудан – сува папрат, неколико комада старе одјеће.

Обневидио сам, брате, од болова, каже Вујта, усправљајући се малко, а није ред, знам, да овако дочекујем госте... Ја тебе не видим, више сам те по гласу познао... Је ли ти то боца у џепу – дај, брате, да повратим вид...

А шта се збива с тобом? – пита дјед.

Ето, видиш... дођох у ову своју јазбину, да ту испустим душу... тако и звјерка, кад наслути свој крај... Преспавао тамо, на ледини – можда сам мало дубље потегао – а земља, јесења, повукла... Видим ја ујутру: не да ми да устанем, грлимо се, кукала ти мајка, заклињемо се једно другоме на вјечну љубав... Усправим се некако, тетурам, а она ме, видим, прати, каже: скачи ти, још мало, као преклан пијетао, али – мој си... Ево је, богами, и овдје, једе ме, из ове думаче...

Већ је попио, у два маха, пола боце.

Пијеш, брате, много. Видиш ли ти, да ће да те попије ракија!

Није то... Спавао сам ја и раније тако, и падале на мене и кише и сњегови и свакојаки ђаволи, па ништа... Ово је нешто друго... онако, ето, дошло... судбина, брате. Накрпио си се, каже, напио – и сад, ајде... Лажеш,

богами, судбино... ко се напио – ја?... А ја тек почео. Али, кад ти кажеш... Гдје ме задеси баш сад, главу ти шашаву, кад има највише посла. Досад су људи чекали, премишљали – да виде прво хоће ли бити зиме ове године, знаш, какав је човјек – а сада, кад их опали први мраз, вуку за рукав, и не питају за цијену... Пао сам ти ја, брате, на зле гране... а да ми је да закрпим, још само три фуруне – ја бих рекао: збогом сиротињо...

болеснику, па је оћутао; умјесто тога, рече мени: Покупи, сине, мало грања, да му наложимо.

Донио сам суварке и, ускоро – на огњишту узиграше пламенови.

Хвала вам, добри људи – исправио се још више фурунџија – Бог ће вам ово платити... Ех, дуга ли је ноћ била. А поток надолази... сањам воду испод мога кревета (да, рекао је *кревета*!), ријека иде подно мога кревета... однесе ме вода... камење... најзад, ухватим се за неку ограду, охрабрим се, кад оно: гробљанска ограда... па не могу, ни да пустим, ни... и пробудим се... И лишће навалило, суво лишће, хоће да ме затрпа, мене и моју кућу, видим ја... А да ми је, људи моји, још само три фуруне... само три, да закрпим... ја бих рекао: збогом сиротињо...

Дјед је устао, поздравио се; одлазећи, подјарио је ватру.

Устајем и ја, сада, овдје, са овог камена, опраштам се.

Враћам се, лагано. Опет ме подсјети шума: свако дрво, ипак, неком својом бојом, улази у јесен. Поток ме прати, и мрмља, дједовим гласом: Ех, чу ли ти оно, сине: још три фуруне, каже... и, збогом сиротињо...

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-33

Велимир РАЛЕВИЋ

ТРИ ПРИЧЕ

1.

ПРИЧА О ПУТУ И СУВОЈ ПЛАНИНИ

Усамљена и далека, огрнута сунчевом јаром, простирала се велика Сува планина. Без дашка вјетра, ћутала је помирљиво – као да јој бијаше свеједно за све капи овога свијета. По њеним храпавим, пепељастим леђима вијугао је узани Пут, киван што се не може продужити и отиснути некуда даље.

Заробљен на Сувој планини, Пут је сваке вечери, под звјезданим небом, у себи понављао – Путеви који немају циља не треба ни да постоје.

Једне вјетром прошаране ноћи, знајући за његову тугу, планина га – отворивши му тајни пролаз, позва у своју унутрашњост. Пут се спуштао ка срцу планине, осјећајући као никад свјежину и снагу својих корака...

На огромном платоу каменитог средишта жуборио је извор. Поред извора стајаху и двије мајушне птице, које и не обраћаху пажњу на утркивање неколико оближњих свитаца.

– Планино, па ти нијеси сама! – озарено узвикну Пут.

– Наравно да нијесам – каза му планина, па настави – Морам ти нешто рећи, јер и ти си дио мене, а било би ми драго кад би ме послушао...

Пут је ћутао, а планина се наново огласи.

– Као што си се спустио и завирио у моју душу, пробај да се спустиш и у своју дубину. Без обзира на све невоље, пробај да будеш Пут који води ка самом себи. Пут таквог пута је најтежи, али и најблиставији.

– Али, на то ће Пут – како издржати онолику жегу... Бар да имам уз себе какво стабло, птицу... Слаб сам и самотан...

– Помири се са својом самоћом и пусти да те она води. Видјећеш, она умије да буде и благослов. Погледај мене, само захваљујући освајању, па предаји својој самоћи – у срцу кријем и извор, и птице и свице... Она ми је помогла да нађем смисао, да будем – а то осјећам и знам – посебна и мјесецу и звијездама, а и оном сунцу што ме немилосрдно пржи... Самоћа је унутрашња ватра... Дивно је на њеном огњу и изгорјети...

Сунце је и даље гријало над Сувом планином, бјесомучно жарећи њен узани Пут који се, одлучно силазећи у себе, пео ка својој самоћи.

2.

ПРИЧА О ПРАВИМ ПЈЕСМАМА

Кроз злокобну ћутњу снијежне планине провлачило се охоло фијукање сјеверца. Доскора, између стољетних храстова, назирали су се трагови Правих пјесама, у збјегу. Промрзле, жедне крила и мјесечине, сунца и плавети, али и правих читалаца, данима су вукле своје готово залеђене стихове, којима у грлу бијаху застале ријечи. Канџе бијеле смрти пратиле су колону и ловиле оне најнеотпорније, па су слова, замишљајући звијезде, непомично остајала у бјелини... Праве пјесме су знале гдје иду и биле су надомак циља...

Занемарене од људског чопора, осрамоћене и од оних који пјесме и пишу, Праве пјесме су кренуле ка брдима. Нико није ни примјећивао да их нема. Јесу пјесници – али њима су била важнија самољубља и звања, неголи да моле Праве пјесме, које су им ионако некуд измицале, да се врате. Пјесници су остали да и даље пишу своје неувјерљиве стихове, убјеђујући и себе и друге да је оно што раде права поезија. Због тога су, чемерне, Праве пјесме и кренуле у планине – да нађу вучје јазбине, да нађу курјачка љета, да нађу вукове који ће их крвљу исписивати.

3.

ПРИЧА О ДРУМУ И ПТИЦИ-ЗМАЈУ

По ободу далеке горе, заборављен од људских корака, вијугао је стари друм. Запуштен и зарастао у драчу и коров, дријемао је под модроплавим небом.

– Кад бих бар могао да узлетим, размишљао је – да се испружим горе колико сам дуг – био бих висећи мост између сунца и мјесеца, небеска писта за птице...

Тргоше га скакутави кораци једне необичне птице.

– Хвала ти што си дошла – гласну се стари друм – али, зар ти није љепше небо? Птицама је дато да лете.

Она му каза:

– Птицама јесте дато да лете, али ја сам изабрала да будем птица која воли да корача. Уосталом, под крилатим небом разноразних птица и птичурина то ме чини и посебном. По томе ће ме препознавати. По томе ће ме и памтити. Додуше, многе ме птице због тога неће подносити... Мрзјеће ме... Сметаћу им... Али, тако је и код људи – ко год им се отргне од оних који би да полете, они му скраћују крила.

Стари друм се обрадовао овако домишљатом госту, но – не бјеше то птица као и све друге – бјеше то вишевјековни змај, становник пећине над вражјим вировима. И збиља, када се боље погледа, иако је изгледао као птица, био је сасвим чудан. Очи су му биле крупне и продорне, орловске, навикнуте на небо и дружење са муњама. Имао је издужен и оштар кљун, док му кристалне канце бијаху као стаклени шиљци, огрнути прамењем утишане ватре.

Досадило бјеше Птици-змају самовање над вражјим вировима. Раније би умиривала дивље вјетрове или их усмјеравала на другу страну, отварала, у својој пећини, тајна врата од Онога свијета, проматрала ријетке ловце који би са својим соколима пролазили друмом, жудећи за хватањем посљедњих змајева. Птица-змај је осјећала да је можда и једина од своје врсте.

Некада, давно, залазила је и међу људе. Преображена у људски облик, мјерила им је снагу и моћ, у мимоходу, по сјају њихових погледа. Када би ноћу корачала уснулим насељем, најчуднији јој бјеше самотни пјесник који би замишљено, са свог прозора, гледао у озвјездано небо, па

се враћао свом столу гдје би, уз пригушену свјетлост лампе, записивао нешто до зоре. Можда им је ово човјек-змај, мислила је... А једном су се, у мрачном дијелу улице, срели лицем у лице. Пјесник је осјећао да стоји пред нечим што није од људског рода, али се није бојао. И Птица-змај је знала да је човјек са сјајем у очима добро види.

Мирољубиво и ћутке, гледале су се и разумјеле двије огромне самоће...

Нема више старога друма. Готово да се стопио са шумом. Ипак, за ведрих вечери, покоји радознали мјесечев зрак пробије се кроз грање и обасја његову бившу путању, по којој се назиру нечији свјежи трагови – са дахом утишане ватре.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-33

Никола МИЛОВИЋ

ТРИ ПРИЧЕ

1.

ВО ВРЕМЈА ОНО

И закле се Оним који живи у векове векова, који сазда небо и што је на њему, и земљу и што је на њој, и море и што је у њему, да времена више бити неће (Откровење Јованово, 10, 6).

Испуњавајући послушање нисам водио рачуна о времену, али поуздано знам да имам деведесет девет година.

Првих двадесет пет лета провео сам међу незнабошцима, далеко од Цркве и благодати Божије. Прекривен мраком телесног живљења, дане сам кратио многоговорљивошћу и лакрдијашењем, као што то чине они који немају наду. Потом сам примио Свето крштење и четврт века провео у свету, покушавајући да будем достојан хришћанског имена, и да војнички занат, наслеђен од оца, обављам ревносно и сагласно заповестима. Редовно сам ишао на Литургију, постио постове, удељивао сиромасима и чинио дела побожности. Трудио сам се да подам цару царево, а Богу Божије. Нисам крао, нисам лагао и нисам чинио прељубе, иако се мој дух мучио у борби са старим човеком. Желећи да стишам валове страсти и умирим лађу свог живљења, читао сам душекорисне књиге, пронашавши нарочиту потпору у *Лествици* Преподобног Јована Схоластика, игумана Свете горе Синајске.

Када сам напунио педесет година, пожелео сам да у потпуности сперем окорелост са срца и да свој ум, то бесно и халапљиво псето, ослободим од греховних веза, без остатка предајући своју вољу вољи Божијој.

Најпре сам распродао имање и добитак разделио ништима, а онда сам једног несвакидашњег дана, у којем се на небу истовремено златило сунце и сребрио месец, отишао код надалеко чувеног старца, који је туђиновао у пећини и словио за светог. Причали су ми, а убрзо се и сам у то уверих, да овај чрнац ногама стоји на земљи, док срцем и умом додирује небеса. Иштући савет и поуку, упитао сам преподобног у ком манастиру да инокујем, а он је благословио да останем уз њега и да се венчам са сећањем на смрт, јер је то, како рече, најбољи начин да постигнем потпуни заборав сопствених врлина, који неки називају и смирењем. Слутећи да ми се преко овог богоугодног оца обраћа Дух Свети (*а где је Дух Господњи, тамо се раскидају окови*), прихватио сам позив без премишљања, и наредних двадесет пет година провео у авиној близини. Од тада сам, борећи се са блатом и самочинством, беспоговорно слушао старца, а он ме је руководио на тесном монашком путу и чувао од замки нечастивог. Када је умро *онај који је посматрао Бога дању и ноћу у чистоти своје светости као у огледалу*, и који је достигао *савршено савршенство савршених, чијем усавршавању нема краја*, остао сам у благословеној пештери да о корици хлеба и листу горког зеља самујем још четврт века.

После старчевог упокојења, народ је почео да долази к мени, иако бејах сасвим ништаван. Примао сам их и говорио им оно што ми је Господ стављао у ум, не изустивши ни једну једину реч по својој памети. Одбацујући обмане о својој тобожњој праведности, вазда сам пред собом имао отачка упозорења да су се многи спасили без прорицања, знамења и чудеса, али да без смирености нико није ушао на небеску свадбу.

Пре неколико месеци, до мене су почели да допиру зли гласови. Људи су говорили да српску земљу пустоше Обри, похлепан и лукав народ, који неки називају и Аварима. Када су иноверни коњаници предали мачу и огњу сва оближња села и градове, па и сам царски Сирмијум, људи су престали да долазе у старчеву пећину.

Оставши сам, у потпуности сам се предао тиховању. Стојећи на молитви, успињао сам се на високу гору бестрашћа и созерцавао славу Божију. Тада сам неочекивано почео да урањам у своје некадашње дане. Нисам то чинио умом, уз помоћ сећања, него уистину, читавим својим бићем. Притом, нисам био *поред* већ сам био *у* оном *ја* из тог времена. На таквим путовањима свет сам посматрао својим оновременим очима, али из свог садашњег бића. Знам да је ово што говорим нејасно, али ја сам прост човек и не умем да пронађем речи које ваљано дочарале оно о чему сведочим. Углавном, који год да сам узраст одабрао, понашао сам

се онако како је одговарало мојим тадашњим годинама. На пример, ако сам био дете, жеље су ми биле детиње, као и телесне способности, али имао сам знање и духовно искуство деведесетогодишњака.

Користећи новостечену слободу, најпре сам хрлио у оне дане у којима сам могао да видим лица мојих родитеља и других мени блиских људи, иако су они, гледано из онога што називам садашњицом, давно помрли. Када сам се вратио на почетке свог монашког живота, видео сам блаженог старца. Он ми се осмехну осмехом пуним одобравања. То је избрисало сваки траг сумње из мог срца и учврстило ме у уверењу да су моја путовања угодна Господу, јер их не вршим на своју руку и без благослова. Тек после сам се досетио да би понешто у мом пређашњем животу ваљало променити, донети неке другачије одлуке, исправити грешке и надокнадити пропуштено. Знао сам да то могу да учиним без по муке, али питао сам се да ли је то воља Божија? Одлазећи у прошлост, постао сам свестан грехова које сам у међувремену потиснуо дубоко у заборав. За њих сам, дакако, принео покајање Господу, али нисам ишао даље од тога, остављајући да минули дани буду онакви какви јесу, иако сам се стидео много чега што сам у свом дугом живљењу учинио, или сам, пак, пропустио да учиним. А онда сам почео да све чешће бирам ово време у којем имам деведесет девет година и ову благословену пећину у којој поседујем преко потребан мир и слободу да понављам: *Господе, Исусе Христе, Сине Божији, помилуј ме грешног...*

Понекад се питам шта ће бити после? Да ли ћу, прожет блиставим зрацима мисленог Сунца, постати способан да у свим временима обитавам у истом тренутку? И шта ће ми донети та ванвременост, кад и овако, стојећи пред лицем Божијим *сада и овде*, имам све што ми је потребно?

2.

НА ЈАВИ ИЛИ У СНУ

Када сам се после много година вратио у родни град, могао сам да тумарам улицама уздуж и попреко, без бојазни да ће ме неко зауставити и засути непријатним питањима као што су шта, ко, где, када, како, зашто... Са својих педесет и четири године постао сам случајан пролазник, такорећи нико или, још тачније, било ко, што му на крају дође на исто. Признајем да ми то није сметало. Напротив, осетио сам неслућену

слободу мог новог положаја, слободу која је донекле личила на смрт, сан или заборав.

Једне познојесење вечери, у време када у овим крајевима почињу први мразеви, ходао сам главном улицом скривен иза своје непрепознатљивости. Желео сам да прођем кроз град од његовог почетка до краја, дакле од Самачког хотела па све до надвожњака. Додуше, бројеви кућа одувек су расли од надвожњака ка Драпшинској колонији, или још прецизније – од Селтерс бање, где је почетак главне варошке саобраћајнице, па све до скретања за Рајковац, где је њен крај, али за нас Драпшинце, ма шта о томе мислили градски оци и њима подређене урбанистичке службе, сви ти важни људи који доносе одлуке по свом нахођењу, главна улица почиње од Самачког хотела, а завршава се код надвожњака.

Ходао сам полако, што би се рекло ногу пред ногу, али без застајкивања. Посматрао сам добро познате призоре наше вароши, са тек понеком новом зградом или обновљеном фасадом на старим грађевинама. Први пут сам стао тек на средини тог пута, испред зграде у којој је мој отац провео своје последње године, али не да одахнем, него да осмотрим терасу стана на другом спрату, а потом и кухињски прозор, на једва метар од тог балкона. Нема потребе да се овде задржавам, рекох себи, отац није у том стану. Можда га могу пронаћи на неком другом месту, али овде свакако не.

Таман када сам хтео да наставим даље, озарила ме је мисао: можда само сањам да су прошле све ове године и да отац није више међу живима? И шта ако отац у стварности никад није живео у том стану у главној улици? Можебити да сам и то сањао? Можда отац није ни одлазио од нас? Или је, са друге стране, отишао, али се још није уселио у тај стан? Ипак, ако је отац отишао, а није се упокојио, онда мора бити горе, иза тих прозора, јер је ноћ и хладно је, и нема где друго да буде. А шта ако и он, попут мене, лута градом и нико га не препознаје? Можда смо се вечерас негде мимоишли? Не, то не може бити... Да смо се срели, ваљда бисмо познали један другог? Али, овде се ништа не може узети здраво за готово, ово је литература.

Ако бих се попео на други спрат зграде пред којом сам застао и позвонио на добро позната врата, можда не бих добио одговоре на сва ова важна питања, али свакако би ми много тога било јасније. Ипак, нећу то учинити. Чак ни у овако самовољној прози. Мада, мени није веровати. Често чиним оно што не желим и још чешће говорим оно што не мислим, не зато што сам лицемер, већ зато што се писац пречесто оглушује о моју вољу, тако да понекад *испадам* из свог лика.

Ако је све ово јава, онда је боље да не звоним на врата иза којих не знам ко ће изаћи и да ли ће се тај неко препасти од мене. Или ћу се можда ја препасти од њега? Са друге стране, ако је сан, пробудићу се пре или касније и све ће се разјаснити без по муке. Или можда неће?

Доста је било јалових питања. Добро је знано да нам снови приређују смицалице. Јава такође. За сада је најбоље да се препустим току ове приповести (била она јава или сан) и да продужим ка надвожњаку, а не да скрећем у сумњиве завојице непоузданих претпоставки и нагађања. Дакле, решено је, рекох себи, настављам даље путем који сам јасно зацртао.

Али тек што сам начинио десетак корака, напречац сам променио мишљење и одлучио да се вратим. Или је писац то учинио уместо мене. Тек, попео сам се уз степенице и стао пред врата на другом спрату. Позвонио сам. Нису ми отворили. Покуцао сам. Опет ништа. Неко време сам се колебао, а онда сам сишао низ степенице и изашао на улицу. Погледао сам ка прозорима и видео да је у стану упаљено светло. Две су се воље бориле у мени. Једна ме је вукла низ улицу, у мрак, друга ме је вукла горе, у неизвесност. Поново сам се успео уз степенице. Звонио сам и куцао, као и први пут. Онда сам притиснуо кваку. Врата су била откључана. Закорачио сам у стан и повикао: хало! Није било одзива. Можда сам погрешио? Можда је требало да повичем: оче! Тек, било како било, начинио сам још неколико корака, погледао најпре у кухињу, па у дневну собу. Телевизор је био укључен, али стан је био пуст. Учинило ми се да чиним нешто неприлично. Окренуо сам се и похитао доле, на улицу. Преда мном се шљаштио излог продавнице у приземљу познате четвороспратнице. Из њега су ме гледале две пластичне лутке одевене у одела од јефтиног штофа; једна је имала перику, друга не. Одустани, говорио сам себи. *Дани су човечији као трава*... Продужи даље док још можеш.

Оглушивши се о опомене разума, опет сам ушао у зграду. У стану, у дневној соби, необријан и са зимском капом на глави (била је то шубара, чије су се *уши* подизале и везивале изнад темена), седео је отац. Опет сам устукнуо. Добро је знано да је сан слика смрти, само што нисам био начисто да ли је ово сан.

Нашавши се испред зграде, дубоко сам удахнуо хладан јесењи ваздух. То ми је појачало бол у грудима, али ми је избистрило мисли. Постало ми је јасно да ћу се упркос свему вратити да још једном видим оца.

Попео сам се уз степенице и ушао у стан. Овог пута без куцања. Отац је био гологлав, стар и уморан. Зар стар? Када је умро имао је онолико година колико ја имам сад. Ни мање ни више. А ја сам и сад само дете.

Ушао сам у дневну собу без оклевања. Отац ме је погледао и осмехнуо се. Не, ово није сан, не може бити. Али није ни јава.

Ћутали смо. Речи су за странце. Не за нас. Отац је устао и загрлио ме. Потапшали смо један другог по рамену и погледали се у очи.

Да ли да изађем, па да опет уђем? Не, рекох себи, то никако. Нека наш сусрет потраје што дуже, на јави или у сну, кога је брига?

3.

ПЛАТА ЗА ГРЕХ

Све је изненада попримило суморну боју оног који ништа више не види осим умирања и за кога као да се унаоколо не дешава ништа друго него само умирање (Томас Бернхард, *Ходање*)

Човек је смртан и то је белег срамоте и „плата за грех“ (Георгије Флоровски, *Долина смртне сени*)

Живео сам са родитељима на периферији града, у радничкој колонији, у малом стану са два прозора, кроз које сам посматрао овај свет. Истини за вољу, није се одатле могло видети много од његовог прелесног шаренила, али и оно што се нудило мом детињем оку било је задивљујуће: у првом плану врхови високих и као стрела правих топола, а у даљини, за чистих и прозирних дана, Космај и плаветно небо над њим.

Растао сам безбрижно, као и већина мојих вршњака, а онда се догодило оно што ми је сасвим изменило живот.

Све се, наравно, одиграло ноћу. Као и сваке зимске вечери, мајка ме је покрила и добро ушушкала, јер собу, због оскудних средстава којима смо располагали, нисмо могли да грејемо. Затим је угасила светло и отишла у кухињу, код оца. Претпостављам да је прала судове и да су потом гледали телевизију.

Увек када бих се обрео у мраку, све би ишчезло. Нестала би соба, нестао би кревет, па чак, на неки зауман и необјашњив начин, нестао бих и ја. Остала би само празнина. Чудио сам се томе, али нисам схватао о чему је реч. Био сам само дете.

Те ноћи, буквално ниоткуд, појавио се *неко*. Дошао је до мене нечујно, као да хода на врховима прстију. Легао је у мој кревет, подвукао се под мој покривач и ставио главу на јастук тик до моје главе. Онда се

окренуо ка мени својим неописивим, забрањеним лицем и прислонио своја уста на моја уста, свој нос на мој нос и своје чело на моје чело. Прилепљен уз њега, лежао сам без покрета и скоро без даха. Осим што сам био престрављен, био сам и спљоштен, као човек који је прислонио уста и нос уз огледало или прозорско стакло.

А онда сам учинио нешто што нико не би очекивао чак ни од тако лакомисленог детета какво сам ја у то време био. Вођен неким необјашњивим поривом, одбацио сам страх и погледао у очи које су ми се бестидно нудиле. У њима сам, као у дубини бездана, видео плату за грех и белег наше срамоте.

Када сам сутрадан устао из кревета, свет није више био исти. Тополе су се осушиле, небо је било теже од олова, а ја сам постао као вода која се проспе на земљу и више се не може покупити. То, додуше, нико није приметио. Ни сада, педесетак година касније, нико то не примећује, али ја сам умро, једном и за свагда. Час моје телесне кончине биће тек пуко озваничење оне давне, истинске смрти.

И то би било све, сав инвентар мог мртвог живота, да ме једног дана није посетио Он. Рекао је: *Ја сам Првенац из мртвих*. И још: *Ко верује у мене, ако и умре живеће*. Силина тих речи подигла ме је из мисленог гроба на чијем сам дну обитавао од раног детињства. Са мене су спали погребни повоји, искорачио сам из смртне сени, а на мом лицу су заиграли зраци подневног сунца. Тада сам на дар добио веру, наду и љубав, као и чврсто обећање да ће моја кривица једном бити опроштена. Када време достигне своју пуноћу и када наступи опште васкрсење мртвих, не само мој отац и мајка, моја жена, деца и ја, већ и сви људи које познајем, као и сви људи које ћу у том часу упознати, заувек ће бити отргнути из страшног загрљаја смрти, којем сам се оне давне ноћи тако лакомислено и грешно предао.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4 - 33

Милија ПАЈКОВИЋ

ДВИЈЕ ПРИЧЕ

1.

ИЗЛОЖБА

Одлучи једном један сликар да својем градићу подари своју самосталну изложбу. Насликао је и нацртао негдје између четрдесет до педесет портрета својих суграђана, а можда и нешто више, што у оловци, што у пастелу, што у акварелу, а што у уљу, и то различитих величина, рађених највише на основу сјећања. Дуго је премишљао да ли да изложени радови буду мјешовити, нешто женски, а нешто мушки или само мушки, односно, женски.

- Ако будеш водио рачуна о подијељености, односно о подједнакој заступљености оба пола, можеш направити некакаву униформност и може се уочити намјерна подјела - савјетовао га је један од познаника, који је, уистину, волио умјетност, сликарство, поготово, али и није премного научио о њему.

Међутим, и поред те чињенице, сликар се, ипак, замислио над његовим ријечима и кад је побоље размислио увидио је да је овај, ипак, донекле, и био у праву!

Зато је почео да размишља да изложи само женске портрете. Таква изложба би привукла доста посматрача, и самих портретисаних, њихових породица, ближе и шире родбине, пријатеља, пријатељица, и оних више од тога, али и оних којима би се радови допали. Прошао би и добро што се тиче новца од продаје слика, јер од нечег се мора живјети, зар не?

- То и не помишљај - рекао му је без околишења кум, а кум је кум, без обзира што овај кум није, ни макар површно, познавао сликарство, а не само сликарство, него и умјетност, уопште. Кумара је био сасвим окренут картању и, могло би се рећи, да је у томе био прави умјетник, али и у браковима, јер је њих пет био већ наносао на својим јуначким плећима, а, управо га је био зајахао и шести.

- Ако изложиш само женске портрете изгледаће као неко додворавање женском роду, а, ваљда знаш како је њима тешко угодити, односно, то ја одлично знам и добро сам то осјетио, куме мој добри и поштени.

Послије таквих прича, сликар се, коначно, одлучио да изложи само мушке портрете, уз очекивање, да барем мушкарци неће имати примједбе на свој изглед и на оно како су представљени на његовим радовима. Наравно, слике су биле без икаквог наслова и назнаке.

И, коначно, урађен је каталог, постављене су плакате и стигло је вече отварања изложбе у главном градском изложбеном павиљону. Сала је била претијесна да прими све, и оне који су дошли због пријатељства, рођаштва, али и оне који се разумију у сликарство, уз оне који су се ту нашли само из пуке радозналости, с потајном надом да изложба не успије.

Али изложба је, итекако, успјела, а два говорника су сажето и веома надахнуто рекли оно што је и требало у таквим приликама. А онда, уз уобичајено послужење, уз сокове и коју чашицу јаке домаће ракије, понеко се од оних који су насликани и нацртани, запитао гласно, тако да и многи наоколо то и чују:

А није мене овак'а брада, А и ово уво.

Ауууу, брате, колики ми је нос, није мене вала толики, а ни такав.

Уста ми нијесу погођена....

Ово једно око ми је овако, а оно друго онако, испало је некак'о шућмурасто....

Некако сам нагрдан оће...

У њиховој близини је стајао, сасвим случајно, јер је на том мјесту био и прије њиховог наиласка, стари и угледни професор историје умјетности, помно посматрајући слике и цртеже, који је, хтио то или не, чуо све њихове опаске. У једном тренутку, управо кад су они застали да узму ваздух прије новог налета, окренуо се према њима, смијешећи се:

- Добро, господо моја драга, па како, побогу, онда знате да сте, управо, ви на овим сликама и цртежима?

2.

НОВЧАНИК

Десило се то у вријеме кад је кошава показивала да ће увелико царовати! Истина, тог предвечерја, док је још било неке видјелице, и док није још била упаљена улична расвјета, није дувала онако како то она зна, али је, ипак, с времена на вријеме, показивала своје право лице. Том кратком улицом, која се уливала у већу и прометнију, пролазило је мало пролазника, мада је било и тренутака кад би било кратке и изненадне гужве. Тог касног поподнева, међутим, пролазника је било толико да си могао на прсте да их избројиш – тек би понеко, с набијеном капом до обрва, и подигнутим оковратником од капута, жусто прошао, не окрећући се ни десно, ни лијево, журећи ка својем одредишту и једва чекајући да се дохвати топлине.

Први од њих који је само овлаш спустио поглед ка плочнику, угледао је постарији кожни новчаник. Лежао је одбачен испред излога тек закатанчене продавнице.

- Ух, гле, новчаник! - помислио је пролазник и пажљиво се осврнуо око себе.

Затим се полагано, онако кобајаги, увјерио да на пушкомет нема живе душе и да новчаник није привезан лаксом или концем. А онда га је наглим покретом зграбио, као што дијете зграби своју прву рибу у потоку. Окренуо је леђа улици и отворио буђелар, онако брзо и нестрпљиво. У новчанику није било ништа и одбацио га је презриво даље од себе, удаљивши се журним корацима. Исто су урадила још тројица или четворица, а онда је наишао крупнији намјерник, тако ушушкан да су му се само назирале очи, а који је, испоставило се, био прилично присебнији од осталих. Он и није претјерано журио и брзо је схватио, чепркајући помно по његовој унутрашњости, да новчаник има тајну преграду са патент отварачем. Од онога на шта је наишао у прегради, напросто му је застао му дах – била пуна страног и домаћег новца, наравно, важећег. Из тамне унутрашњости новчаника смијешило му се једно истинско, а ненадано богатство! И то у право вријеме! Као да се молио и домолио! Још једном је погладио толики новац, да би се и увјерио да не сања. Погледао је да у некој од преграда новчаника нема личних исправа или нечег сличног, а кад је наишао на њих и неколико признаница, одбацио их је далеко од себе, као да одбацује

неки велики терет. У исто вријеме је провјерио да ли су његове исправе тамо гдје и треба да буду, у лијевом унутрашњем џепу сакоа, а кад се увјерио да је све у реду и да су ту, брзо је стрпао новчаник у унутрашњи џеп, повукавши патентни затварач и кренуо је, сав срећан и блажен, ка главној улици.

Иако се запутио преко ње, онуда куда и треба, право преко пјешачког прелаза, у тренутку кад је било то и дозвољено за пјешаке, дакле, по свим правилима њеног прелажења, ипак се није осврнуо на возило које се изненада појавило с бочне стране и оно га је, напросто, покосило. Брзо су стигла кола хитне помоћи и два болничара су га, с напором, ставила на носила и убацили у возило, које је укључило ротационо свијетло и сирену.

- Остаће жив - рекао је један од њих, док су се труцкали на путу ка болници.

- Сва прилика - прихватио је други - дјелује да ће тако бити. Ево, лице почиње да му се румени помало.

Дежурна љекарка која је стигла са њима само је климнула главом у знак одобравања.

Кад су ушли у станицу хитне помоћи, кад су га смјестили на лежај и укључили инфузиони раствор, пажљиво су, појачани и присуством медицинске сестре, претресли све незнанчене џепове у потрази за било каквим документима. Међутим, ништа нијесу нашли, сем старог кожног новчаника.

Темељито су претражили све његове преграде, иа и ону тајну, али ништа, ама баш ништа нијесу пронашли. Макар ни парче папира!

- Чудновато, новчаник, а ништа у њему! – рекли су сви истовремено, узгред испијајући кафу, чекајући да повријеђени дође к себи и да им он открије ко је и одакле је.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-33

Славица КНЕЖЕВИЋ

ЗАБОРАВИ БЕОГРАД

Живео сам у билингвалности, на Атланском мосту, између Америке и Београда. Већ увелико сам се осећао срећним потрошачем, без сувишних историјских сећања. Дефиле моћи слуша наређење свог команданта, а он не слуша никог до себе самог. Ту слику сам заборавио, удаљио је од себе хиљаду светлосних година. Ни моја трепавица никада није била у њој. У слободном свету је допуштено слободно мислити, чак и ако погрешно мислиш. Пожељно је игнорисати своју колевку, то сам одмах схватио, и што је брже прецрташ, пре си слободан. Ја сам у тој одредници имао брзину метка. Ако испод земље на којој човек живи, нема његових предака, не рачуна се да је одатле. Али, тада нисам о томе мислио. Смрт ми се није указивала ни у назнакама. И да се којим случајем усудила да ми се покаже, задрхтала би преда мном.

Млад и смео, брзо сам усвајао туђе вредности. Своје вредности, варварски мирно, оставио сам тамо, одакле сам дошао. Осећао сам се, да извините, као да сам се олакшао после дужег трпљења и полетео, лаком, за свим новим. Скочио сам преко баре и рекао ХОП! УСПЕО САМ. Крв те речи, одредила је положај мом сунцу. И то ми је импоновало. Али не задуго. Стално ме опомињало нешто необјашњиво, што се прућака и тера моју крв да зебе, упозоравало ме да сам нешто заборавио, да ми нешто фали, нешто чега морам да се сетим. Зар задавање ударца речима да задивим простоту, упитно сам се насмејао самом себи. Не, не и не, није то. Моја упорност да се сетим, била је награђена, али ме исто тако бацила у бригу. Човек никада не сме да заборави да лови, огласио се исконски ловац у мени. Ако то заборави, заборавио је себе, заборавио је створитеља и сваког свог. Схватио сам да ми недостаје изазов. Да, изазов! У зао час, схватио сам да опет живим у цензури, која искориштава моју жељу за лагодношћу и мој отпор према напору и изазову. Омамљен и омађијан, сметнуо сам с ума уметнички императив, који гласи: стално узнемиравати свет, не дати му да дрема, саопштавати му да није здрав и да зло заиста постоји.

Погледао сам себе искоса, да видим какав је утисак на мене оставило ово сазнање. Имао сам пуне очи и празно срце. Био сам између два филма. Да ли знате какво је то време? Срећни сте што не знате. У Америци сам прочитао брдо сценарија, што би рекли, много истог. То није било оно што сам хтео. Признајем, нисам знао шта хоћу, важније ми је било шта нећу, а опет, био сам сигуран, да ћу, то што хоћу, наћи, и, када нађем, препознати, као што бих, у најмрклијем мраку, препознао зељаницу моје мајке. Већ неко време, моја трпеза беземљаша, призивала је укусе, који су ме подсећали на све друго, осим на храну; као да је из подсвести, утопија повратка ускакала у моју свест.

Затварам очи за овај видљиви свет и покушавам да видим свет у мојим очима. У својој бесаници и помахниталом немиру, назирем да моје одсуство на Исток личи, а мој судњи час на Запад личи. И ово небо које сада видим, смртно је. И оно ће проћи. Полако, али са сигурношћу, увиђам, срамећи се себе самог, што тек сада, у покајке, долазим до спознаје, да се овде сва права своде на једно право; на право Америке да мери, кроји и убија. Моја обећана земља се осећа обавезном да, било куд да пође, обује чизме и стави шлем. Ако је авион бржи од коња, то не значи да се човечанство није вратило у ново варварство.

Коначно, у добри час, небо се отвара нада мном. Знам, ако још једном склопим очи, од овог света који видим, ништа остати неће. А није да нисам имао предзнаке. Слушао сам Великог како се обраћа Малом. Слушао небројено пута, а сад га и чујем, као монолог актуелног Великог Инквизитора.

- Шта ја радим? Шта је моје занимање? – риком лава улази ми у уво.

- Ја убијам људе! – поносно удара шаком о сто.

Признајем, није да нисам имао предзнаке. Нисам хтео да чујем, нисам хтео да видим. Бранио сам се да то није мој проблем. Нисам дошао овде, да би то био мој проблем. Мој проблем сам оставио тамо. Тамо далеко.

- А шта ви радите? – пита варварски мирно, тако мирно, као када сам се ја одрицао својих вредности. – Не бавите се ни са чим. Имитирајући мене, радите мој посао – констатује оштро. – И како то радите? Међусобно се убијате! Ви сте манијаци! Зашто мени нисте рекли? Да сте мени рекли, ја бих то урадио. Поврх свега, не бих био неуспешан као ви. Довео бих посао до краја. А то значи, побио бих вас све и сахранио. Ни знамење вам не бих оставио. Нећу да вас прокунем, вас је већ, ионако, Бог проклео, дајући вам мене. Као вашу комплексашку чежњу за узвишеним циљем.

Човече, какво је ово отрежњење! Какав је ово шамар слободи! У новом свету, нема ничег новог. Само препаковани стари свет, мени добро знан, са све машном, ради постизања снажног ефекта узбуђења, због новине коју очекујеш, док не уђеш у клопку.

Опет, признајем, имао сам предзнаке као и сваки епилептичар, с тим што се он, после напада, ничега није сећао и зато је био невин у целој овој причи. После напада, устајао је са великим умором, поспаношћу и стидом, као да се осрамотио, или направио кривично дело. И мирно чека казну. А ја? Ја сам се свега сећао. Да бих то сакрио од себе самог, ушао сам у причу „Царево ново рухо“. Причу, која најбоље осликава јад и беду човекову.

Једне ноћи сањао сам себе, како се враћам у фетусну безбедност мајчине утробе, где нема суочености са питањима смисла и бесмисла. У сну знам да сам једном био богат. И да сам волео. И да сам говорио српски. Будим се усред ноћи. Страх ме одрођава. Затрпаће ме.

Устао сам, попио мало воде, сабрао се и кажем себи: Ти си уметник. Доживео си успех. Постао си јак. Сада је време да одбијеш лак успех. У домовини си чезнуо за оним што је лепо очима, а овде, у туђини, чезнеш за оним што је лепо срцу. И ту сам већ у опасности да ме прегази нова млада естетика забавног и спектакуларног, без простора за ауторски филм, за уметност. Нисам дошао да будем обућар. Да правим ципеле по мери. Ја сам овде због могућности обећане слободе. А та млада естетика забављачког, заједно са неумољивим законима тржишта, не може да разуме моје балканске вране, које су, ломећи орахе, открилe асфалт. Врана узме орах у кљун и, са висине од десет метара, снажно замахне главом, дајући му тако убрзање. Паф! И открила је асфалт. Моје вране су једно јутро невиђено заграктале. Било их је толико, да су зацрнеле небо Њујорка. Али ниједна другој није извадила око. Порука сведоку те слике је гласила: Време је да си опет свој. Овде нема хлеба за твоју душу.

Било ми је јасно да само у Београду могу да снимим свој следећи филм. Само у Београду могу да нађем јунака двадесет првог века. Вране су ме вратиле. Вратиле у Београд, тачно оног трена, када сам себе заваравао и убеђивао императивом: ЗАБОРАВИ БЕОГРАД! Дошле су у таквом часу, да је било немогуће одустати. Спаковао сам кофере и сео у авион, задовољан што себе нисам понизио, нити издао уметност.

Нашао сам се у стварности до гуше. Стварност, шта је то? Прича о стиду? Чијем стиду? Да ли само мом? Кажу да је Стаљин гледао филмове сам, да не покаже емоције. Ексцентрични Лаза Костић, песник, је, го голцијат, исписивао стихове, пред поноћ, крај свог прозора, испод ког су

се сакупљали саблажњиви и знатижељни суграђани, на шта је он одговарао: „Ко вас зове да гледате?“ Леонардо се усудио да погледа у све, али никада није видео живу вагину. Нацртао ју је према женском лешу, неосетљиву и отворену, мислећи на орхидеју. И заиста, има нечег превише вагиналног у том цвету. Ето, шта је геније! И од живог човека је живљи.

Преко Стаљина, Лазе, Леонарда и мене, знам само једно, да је лична емотивна истина једино поуздана. Осећам се као дугогодишњи затвореник, изненада избачен у бучни, захуктали живот. Тресе ме дивља радозналост, посматрам, сва чула су ми укључена, све ми је нестварно, застрашујуће или смешно, све је фантастично. Дајем себи задатак: пренети неком ову емоцију на другој страни кугле преко белог платна. Пренети патњу и губитак, сурове чињенице века. Како их исказати филмским језиком? Као одлазак? Да! Хоћу то да снимим с леђа. Она су увек искренија, не глуме, не удварају се, немају потребу да се допадну као лице. Уосталом, живот се напада с леђа, ретко је то лицем у лице. Треба да разорим све окоштале принципе гледања, навике осветљења, употребу глумачког тела, артикулацију гласа, место и време паузе, да направим шок. Све шок до шока. Морам бити неустрашив у сусрету са тим рушевинама, морам изградити здраву снагу за тај моменат. Боже, употреби ме! Користи ме! Али, бојим се да Бог неће да схвати колико бих му постао снажан и одан роб. Остаћу неупотребљен.

Шта је? Чини ми се да негодујете. И у праву сте. Хоћу са Богом да тврдим пазар, и још се не бојим, него се јуначим. У високој школи злочињења, зна се шта је балканско шегртовање. Дајем све од себе, да омекшам затегнутост праћке и онемогућим извесност аутогола. Бодри ме светлост, ухваћена у вршку Реноарових сунцобрана, али недовољна за филмску реч, која ће артикулисати покајање. Џиновски свећњаци, низ које је годинама падао восак, грубо наговештавају где је закопано сањарење о пејзажу, о сунцу, о небу, о самоћи, о страху.

У безнадежном возу, загађеном балканским смрадовима, не смета ми да водим интелектуални дијалог и ћутим разлике пред великом химном трагедије. Ту изненада сретнеш таквог човека и, као да си срео сопствени живот, занемиш. Први пут схватиш природу. Она не разликује жртву од нападача, она само разликује успешност од неуспешности. То је њена правда. Човеково је да ћути читав век у славу Незнаног Јунака. Док се не споје у једно и оду у вечност. У тренутку те мисли, срце сам своје извадио из груди и преместио у своју главу. Нашао сам лик двадесет првог века. Била је то женска дојка.

Да, женска дојка! Највеће савршенство које је природа дала. Слободан сам то да тврдим и да кажем: Ја сам уметник и то на земљи, испод које су моји преци. Дакле, свој сам на свом. У црно-белој техници, камера у гроплану фокусира женске дојке. Леву је закуцало одојче, а десну одрастао мушкарац. Женска сиса, разапета између живота и секса. А обоје су љубав. Жестока метафора! Сјајно сам ово снимио. Презадовољан сам.

Да ли су се ђаволчићи поиграли, или ме сам Бог помиловао по глави, углавном, било ми је суђено да налетим на бескућника, који је налагао ватру да би се угрејао. Наишао сам управо у тренутку, када је хтео да зажди некакав рукопис. Зграбио сам га за руку и буквално му га отео. Оставио сам старцу нешто ситнине, да купи пиће и векну хлеба и задовољно отишао кући. Дневник, који то и није, прочитао сам исте ноћи у једном даху. Изуо ме из ципела. Књига ме вратила кући. Био је то текст аутобиографског карактера, иако писан у трећем лицу. Почињем да читам поново, дописујем своја запажања и коментаре. Хоћу да се изразговарам, исваћам, испсујем, надасве, исплачем. Дуго сам ћутао на српском.

„Место рођења бола“, то је за мене више од наслова. Те три речи су слика породице, на било ком крају земљине кугле, артикулисане прималним криком. Већ видим, у првом кадру мог филма, камера фокусира таблу са натписом ул. Др Суботића, испод које стоји спомен плоча, на којој пише: Овде је студирала Она, несуђени професор Медицинског факултета у Београду. Та, Она, пише рад из Неурофизиологије под насловом: „Шта сањају мачке“, и хоће да га објави у Лондону. „Ја знам енглески“, каже професорка, руководилац научно- истраживачког тима и отима јој рад, привијајући га на груди, као своје дете. Гледа је подсмешљиво и разбојнички арогантно, док младо створење, још детиње наивно, са безнадежно празним рукама и, широм отворених уста, да би врана могла да улети, стоји у, надасве, страшној неверици. Па, Она је студирала Медицину, само да би се бавила науком, тачније, изучавањем људског мозга. Професорка јој је помогла да пронађе себе, а сад јој та иста професорка помаже да изгуби себе. Ако ниси џелат, жртва си, руководилац научно- истраживачког тима исписује резиме завршне сцене и говори императивно: „ЗАБОРАВИ БЕОГРАД! Иди у провинцију и бруси занат лекара. Превисоко је ово за тебе“. Те, управо изговорене речи, закуцавају девојчино срце и остављају је, окачену, да виси на њему. Лавина плача, само што не провали из ње и обори је на под, али се она, снагом очајника, одупире и упорно стоји као гост у кући, који је игнорисао упуство: Не радуј се оном чему се надаш, јер увек ће бити како власник куће каже. И зато сада гост не зна како да потрефи излаз.

Бајку о научнику девојка завршава снажно залупивши врата за собом и улази у стварност.

Тек када је дошла кући, дозволила је себи да се сруши и одгуши. Сузе су потекле незаустављиво, са великом шансом да подаве њене родитеље. Када су мајци почеле на нос да излазе, она није издржала: „Шта си ти мислила?! Да те пусти испред себе, да будеш боља од ње? Јеси ли ти нормална?“

Али, девојка није сушила образе, нити се дала утешити. После три сата психичког цунамија, мајка је престала да се плаши да ће бити оптужена за окрутност. Изабрала је речи, којима ће ћерку уздрмати или казнити да извуче поуку: „Не будалај више. Свима си нам живце покидала. Мислила сам да си паметна, а ти си стварно будала. Та кучка те видела наивну и поштену и искористила те. Узела ти је знање и памет и сад се сликај. Не цмиздри више! Љута сам на тебе; нисам знала да си таква слабица, срам те било. Мислила сам да личиш на мене; да ћеш бити куражна као ја, а ти ко говно. Пу! Ја те нисам родила.“

Девојка постиђено устаје и иде да се умије. А нема чистијег лица, него лица опраног сузама. Како ово да филмски изнесем?

Следећа сцена приказује бели федерни кревет, на којем седи млада жена у пози мислиоца и под притиском већ одавно изговореног императива: ЗАБОРАВИ БЕОГРАД! Тај шапат, који је стално прати и диктира јој живот, је вербални крупни план у осветљености величине круга. Гледалац је кичма њеног лика, њена емоција. Морам појаснити шта она осећа, како се то одиграва у њој. Како да дочарам да мисли да је недовољна као мајка? Како да насликам њену жељу да буде много, а не да има много? Како да филмским језиком пресудим да је највећа срећа смртника на Балкану, да се никада није ни родио, а ако се родио, да умре што пре. Моја јунакиња се осећа издато од себе саме, а, надасве, издато од Бога. Страшне ли мисли! Као што нека бол не пролази, тако ни снага те издаје у њој не престаје. Као угашени жар, чека ветар да је распламса и да је сагори по вертикали, до последњег људског претка и до првих животиња у том низу. Али како ово језиком филма да испричам? Само ми се размножавају и умножавају мисли. Није суштина мог сликарства да репродукујем видљиво, већ да оно учини видљивим свет, или стање свести, емоцију, психу, да гледаоцу изгради његов нови доживљај, који ће памтити као део свог живота.

Мој лик двадесет првог века је млад. Интензитет лирског у филму биће повластица управо те младости. Сигуран сам да сам и ја још млад. Јер, све што погледам, на песму ме зове, све што дотакнем, опече ме.

Још у мени има искуст првог пута, још имам младе нервне завршетке. А то је у сваком веку на нивоу златног доба високе моде. Морам ово изговорити новим, управо порођеним речима, дозволити им да дишу, да им срце куца и да живе даље, или их одмах убити, али их ни случајно не смем оставити рањене. Ове речи морају постати својина која се преноси с генерације на генерацију. Само да не одем у кич и патетику, тобоже опомињем себе, а већ срљам у то, укључујући наратора, који говори: „Мени је жао, жао ми је свих људи. Једнако ми је жао оних, који чине зло и оних, који га сносе. Да ли је ово проклетство или благослов?“

У следећој сцени се види федерни кревет. На зиду, иза њега, окачена је теписерија, на којој су два пауна, профилом окренута један према другом, али се не љубе. Млада жена, у пози мислиоца, наслоњена је на левог пауна, њена мајка на десног, док отац, дете и мачак леже, и, сви заједно, изузев заспалог мачка, гледају у телевизор. Библијска сцена! Еденски врт! Аутобиографија овог простора, најављује повратак у невиност. Време пре змије и јабуке. У позадини, музика преузима улогу дијалога. Цела ова слика ми пружа осећај увећаног простора у грудима и тихе победе.

У следећој секвенци, камера фокусира шпорет на дрва са, од чађи поцрнелим, сулундаром, креденац обојен у резедо, сто, четири столице, бродски патос, који провирује испод тепиха, две јагњеће коже, које је уштавио отац, на зиду слика три мачета у златном раму, елипсоидно, невелико огледало, без рама, са мат белом ружом десно, судопера са водопроточним бојлером у квару, стаклена чаша од еурокрема, са ситним пољским цвећем, које је убрало дете, ђачки радни сто и ружичаста плишана фотеља, у коју прерасло ђаче одавно више не може да седне. Као да изглед овог простора, најављује повратак моје јунакиње, у нешто, што је дира тамо, где никог не пушта. Млада жена, истерана из једног простора, зна да се може вратити у Београд, само на један начин. Као краљица! И то је њен императив самој себи. И дошла је тамо, где је рекла да неће. Није могла зауставити ноге. Отерана у ову невиност, умреће као девица. А дете? Да ли је оно реметилачки фактор у њеном девичанском путу до храма? Оно је одавно за њу плод партеногенезе. Желим да прикажем ово, као једно велико бекство. Бекство у страх и самоћу.

У трећој секвенци, отац седи на клупи, мачак стражари, чучећи поред њега. Снимам их с леђа. Гледају реку, која одлази, и одлично се разумеју.

Из илузије технолошке надмоћи, вратио сам се буквално на периферију цивилизације, ближи интерполу него интернету. Мој филмски лик је живи споменик патње, гордости и ароганције, која га омета да призна да је у бекству. Бекству од живота. Живи у опасној прошлости, која храни

снове. Жели да види своју смрт у овој причи. И то осећање је као трава. Ишчупаш је овде, она никне тамо. Стално се подмлађује.

Као уметник, имам потребу да разумем човека. Не и гомилу. Она је за мене нешто конфузно, плитко, хаотично, она је, надасве, лудило. У Америци сам научио да ништа нисам урадио, ако не умем да продам то што сам урадио. Зато постиђено признајем, да и овде морам бити мађионичар гомиле. Ако мој гледалац у мраку сале дође до самосвести и издвоји се из масе, постаће јако заразан. Та зараза може да има два пута. Наравно, све зависи од имунитета. У горој варијанти по мене, карте за мој филм ће се, већ колико сутра, мање продавати, прекосутра још мање и... Где сам био, шта сам радио? Ништа. Све су то ћорава посла и тамо и овамо. У резултату је само важно колико се зарадило. Друго се ништа не рачуна.

Ускаче Наратор да ме одбрани: Отишао сам из земље, која је против историјског памћења, јер своју историју нема, а туђу не зна. Она има дебелих разлога за заборављање; њена историја је почела геноцидом и наставља се геноцидом. Али, све је то пролазност мољца, његов вечити посао. У целој овој причи, ја сам ни тамо ни овамо.

Увек заборављамо да сваки сусрет може бити последњи и свака реч опроштајна. Текст ми се тврдоглаво супротставља са: немојте се удаљавати и стварати нове путиће. Створите једну течну целину, али без премошћавања, да се лева и десна обала преко ноћи не нагоде или покољу, док једна малена и нежна чита „Црвенкапу“, не знајући да ће много и много воде испод моста проћи, док не стигне до „Чаробног брега“. Асоцијације скачу на мене, као на неоседлано коњче. Ја, гиздав, поскакујем, пропињем се, па што збацим, збацио сам. У фази сам младог коња. Прекрасна филмска реч. Само да му нађем моћан простор, да се разигра. Ако је још нешто остало од нетакнуте природе.

Мисли ми се раскокодакале, чини се свака ће снети по једно јаје. Морам да заштитим свој духовни простор, да зађутим, да се осамим, да ослушнем космички лед. Не знам куд ударам. Дошло ми да дигнем руку на себе, али не могу, отац ми је још жив. Више немам снаге да се загњурим у очи моје јунакиње и да помирим све то што излази из ње и оно што неће да изађе, да је видим целу. Као да ме ухватила параноја, најважнија техника преживљавања, када си у бекству. Херојство ми је потребно више него икад.

Нагло склапам књигу. Разлози су овоземаљски. Мој исукани мач тражи корице. Ипак сам ја само мушкарац са јаком потребом. Да ли да купим или измаштам жену? Брзо излазим из стана. На улици увек постоји могућност сусрета са псом или курвом. С леђа погрбљена, у изношеним

ципелама одлази већ избледела ноћ. И све зебе до звезда. Пабло Неруда је у праву, када каже да ватра има половину студени. Нисам рекао да је био у праву, већ да је у праву. Размишљам о речима као о бојама, а о папиру као платну.

Ахматова се тврдоглаво вратила и у трећем читању. Нисам знао шта хоће од мене. Знао сам шта ја хоћу од ње. Био сам одувек, на неки начин, заљубљен у њу. Као нешто нејасно, то осећање ме вребало и опчињавало; заскочило би ме изненада и одвукло у ноћ, моје омиљено доба дана. Имао сам лудачку потребу да моју филмску јунакињу обучем у ту заљубљеност и у физички изглед Ахматове. Знам, неке жене нису за кроћење. Потребно им је да нађу неког, подједнако дивљег, да би јуриле са њим. Ми смо били тај пар. И, као да ми је Ахматова узвраћала. Осећао сам да је заљубљена у идеју да је моја опсесија.

Ахматова седи у фотељи наспрам мене, надземаљски лепа. Осмехује се као разлог човекове бачености у време. „Тешко ми је, много, стално“, чујем њен величанствени стих, као одзвањајуће срце двојице браће, космоса и човека.

На рембрантовској црнини неба, првој празнини из које је настао свет и из које се увек изнова покреће, стављам исечену месечеву кришку диње. Не, нећу жеђ представити глиненом шољом. Слике кока-коле и Мерилин Монро, Ендија Ворхола, померам у леви угао, као симболе жеђи једног, сада већ, потрошеног века. Као симболе потрошачког. Изазивам доброту воде, да исуче свој „гром тишине“. Дотле, у десном углу, ћути мачка, коју сам донео из оближњег контејнера да „оком векова“ сведочи документарност овог удеса. Сцена ће трајати колико и један просечан коитус мумифицираних младића у предвечерје старости. Ох, та њихова тако болна гротескност! Уместо да буду мудри старци, они се понашају као просјаци. Кажем: Ниси способан, а хтео би мој к.... да ј.... Е, не дам ти га! Фуј.

Сусрет Ахматове, надземаљски лепе, космоса, са плавичастим дрхтајем нежности и мене, са црвеним шалом „а ла Модиљани“, збива се у поноћ. Слика би се могла назвати рандеву векова испод сата.

- Како си? – питам је.

- Доброоо – чује се јека њеног гласа.

- Зашто се не спустиш са те висине и кажеш одсечно и кратко?

- Бојим се да не уплашим то добро.

Стављам јој цвет у косу. Како сам кренуо, биће то Ахматова са цветом у коси. Није она заслужила такву асоцијацију. Забога, па ја то улазим опет у зону кича, љубоморан на Модиљанија. Не без разлога. Она постоји на његовом цртежу. Е, мора да постоји и у мом филму. Кад год сам

кренуо да то подебљам у себи, на најбољи начин, време се померило унапред и више нисам знао шта ћу мислити о томе касније. А када је дошло, трчањем сустигнуто касније, нисам могао више да се вратим и урадим све другачије. После јарке јучерашњице, сутра је остало без боје. Како је кренуло, боље на живо да се оперишем; да ми поваде све што не ваља, него да идем код психијатра. Боље јунак, него брука, чујем моју бабу, којој су све леје под конац, а она, као да игра ламбаду између њих, у нашој башти.

Треба ми разговор, да нађем решење за јуначење које следи. После десет сати седења, занос мог лирског „ја“, излази из кафане. Ноћ се примиче крају; умируће звезде, као Моцартове кугле, топе се у устима нерођеног дана. Јутарњи повратак у реалност доноси одлуку: Самоћу, највећи бол човека, снимићу као левитацију Ахматове, као усамљеност лепоте, која лебди над пустињом света. „Мајке више не треба да рађају. Човек нека живи сам, као Бог“, говори ми Песникиња. „Жена је та, која све продаје. Чак и мушке гаће“, одговарам јој. Продаће и овај мој филм. Овакав приступ захтева образованог гледаоца, или доброг преводиоца, а мени није намера да направим херметичан филм. Морам да идем на емоције, на кожу. Публика мора у овој сцени да види „Болеро“ и чује ноћ, или ја нисам успео.

Лајтмотив филма биће Ахматова у левитацији, чврсто сам одлучио. Цео филм треба да изгледа, као кад изађеш из мајчине утробе и сваког минута плачеш. Онај ко не заплаче, нема му хране. Својим плачем захваљујеш, а не знаш да ли је то захвалност или псовка. Саветујем ти да плачеш. Да плачеш по сваку цену. Да би остао жив. Ипак ће бити потребан тумач и због оног образованог гледаоца.

Разматрам како да завршим филм. Пада кишица. Лудак носи прибор за пецање и иде средином ђаде. Аутомобили га заобилазе, шкрипе кочнице. Он повремено скреће, застаје на самој ивици пута, одакле почиње стрмина, и забацује удицу. Промиче Ахматова у левитацији, на музичкој кочији генијалног Равеловог „Болера“. Само неколико тактова ове музике могу да поједу све, што се пре и после ње чује. Зато остале сцене неће имати инструменталну подлогу. Али, тишина неће бити тиха. Повремено ће бити снажна, као погребно звоно.

Не могу да одолим, ипак ће завршна слика бити хипнотична шара, на крилима лептира, који се гости стрвином, и то људетином. У громогласној тишини. Или ће завршна сцена бити мучење десне шаке, да се њена три прста више никада не могу скупити, да би се Србин прекрстио. Али, како год одлучим, Ахматова ће бити у левитацији. И њен величанствени

ТОКОВИ
1/2020

ПОЕЗИЈА

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-1

Миодраг ПАВЛОВИЋ

КОСОВО

Сад је то прича у граду будала,
а тад су погинула цара два!
За вечеру седоше јунаци без глава,
а неман се хранила с морског дна.

Рекоше књиге: потоње је време,
ето се погуби кнез, а васкрсава убог
Лазар, и оба иста: расте им моћ
да сами себе посеју ко семе.

Кавга се заче и битка је храм
подигнут брзо у ништавилу неба,
двојника сусрести с мачем треба
да не постанеш земља, да не останеш сâм.

Сад бирај, царства ти се нуде,
битка се и кроз облаке вуче.
Зло је и горе, иза гроба се опет туче
и добру твоје сени двојници худе.

Победа тамни, а поразу нема краја
и ти који волиш вечна дејства
клечањем својим постаде звезда
и узгред, одрубише ти круну насред раја.

Сад је то прича у граду будала,
тада су погинула цара два!
На вечеру с царицом села је трава,
а пут твој и твоја поља, ко зна?

ПСАЛМ I

Благо оном који седи мирно на својим столицама и чије срце није јазбина скривених зверова.

Благо ономе који може да помилује лалин цвет, а да јој латице не обори у хладну воду и чије речи још нико није чуо, мада сви знају да он говори много.

Благо ономе ко попушта пацовима и оставља залогаје ситима, и чија је утроба пуна лептирова, док снегови застиру једино лице сунца.

У зли дан, када се спусте обале и отворе пред Судом лажљива темена, Господ ће га сачувати.

Док се прсти буду разилазили у бачви с вином, безгрешна његова кожа биће дата на чување облацима.

И када зенице буду гледале сопствене груди како се топе као олово, његове кости ће ући у састав једне рибе, и риба ће бити ослобођена исповести.

Благо њему, јер у зли дан Господ ће га сачувати од сеобе по звездама и оставиће га да ужива у мраку са мртворођеном децом. И биће блажен!

ПСАЛМ II

Господ царује. Нека се веселе незрели плодови, нека се радују деца на црвеним острвима.

Зелено небо огрће његова рамена и непроменљиве звезде леже у његовим зглобовима.

Облак на његовој глави препун је наоружаних сенки и муње његове замрачују сусрете разумних погледа.

Непријатељи његови као престрашене девице падају украј пута.

Разголићени кукови на жртвеницима казују правду његову и смрзнуто лишће клања се слави његовог прста.

Нека се стиде сви који су напустили кругове веровања и који гологлави стоје по ноћи изнад кровова.

Вратите се отпаднути, једите земљу испод његових табана и љубите образе задављених паса.

Јер Господ је висок, над свим боговима који су стварали дојке по зидовима.

Жене његове га не остављају без песама док се пламени дижу из малих чаша.

Радујте се када видите залазак сунца међу својим уснама.

Господ који царује оставиће вас у загрљају са нагорелим месом праведника.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-1

Рајко Петров НОГО

ОЧЕ И ОЧЕ НАШ

И тамо преко реке отац је осто бучан
С анђела лети перје издире се на свеце
У све се он разуме за све однекуд стручан
Аз буки вједи сриче с чопором вечне деце

Ако се описмени тад јао ти га мени
Писмен пред Неписменим знао сам да занемим
Не пита лако како већ теже зашто живим
Како тако Никако Још се осећам кривим

На овој танкој међи Оче Наш живео сам
Спремајући се за дан кад ћу најзад да живим
Миц по миц прође живот Не сазнах шта сам ко сам

Камо ли како зашто у градовима сивим
Содоми и Гомори све ово опет поче
Промених ево светом да тебе питам Оче

СОНЕТ И СМРТ

Узалуд си пропртио кроз мећаву невољниче
Смрзла су се худа слова заледили стиха редци
А било је да куд прођеш сустопице невен ниче
И босиок коме су се радовали тихи преци

Где је она милост божја Присети се несрећниче
Два катрена два терцета Читав роман Хитро реци
Ко сад језди кроз облаке витлајући срећи кличе
И пикира стрмоглаво у загрљај живој реци

Окупај се у сећању несмирени залудниче
У белини изнад снега где ждралови залуд криче
Да ће бивши расковниче твоју грозу југу однет

Ни пртине нема више док завејан луд узниче
Тајним писмом урезујеш у снег и лед крај од приче
А мећава благородна већ римује смрт и сонет

ЗАТВОРИ КАПКЕ СПУСТИ РЕЗЕ

Затвори капке спусти резе
Препиши мртву срму зиме
Коју по добу студен везе
У катрене и чисте риме

Отвори врата тачној смрти
И залеђеном шупљем свету
У строги ритам у стих шкрти
Смрт је код куће у сонету

У празну опну плазму саспи
Прашину срца зрнце соли
И задњу жишку згаслог лета

Онда спиритом све то полиј
Па у пламену слатко заспи
Смрт кротко пева из сонета

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-1

Радован ЗОГОВИЋ

КРУНИСАЊЕ СТЕВАНА ДЕЧАНСКОГ[1]

Под копреном црном новембарске ноћи,
Под теретом тешким времена и људи,
Спава Ипек[2] стари, град славе и моћи,
А Бистрица прича, ко гуслар кад гуди:

„Бејаше пре подне, јануарског дана...
Кријаше се сунце за копља бајраке.
Све бејаше чило, ко из дечјег сана.
Пећ бејаше дивна, као град из бајке!

„Одједном са града грмнуше лумбарде...
Запеваше звона гласом који гали...
Зајецаше трубе, звекнуше кимвали...

И ритмичним кроком проминуше гарде
Па се нова храма отворише врата,
И млади краљ ступи са круном од злата.“

28.-X -1926. год.

1 Први пут објављено у: *Венац – књижевни омладински лист*, Београд, књ. XII, св. 4–5, септембар 1926–јун 1927, стр. 25.

2 Ипек – турски: Пећ.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-1

Благоје НИШАВИЋ

МАГИСТРАЛЕ

*Б*рат мој кад је рођен, Видовдан је био,
*Р*ану Лазареву отац је укрио.
*А*ко сан надживи, а будан је снио,
*Т*јескобу би своју кад-тад изњедрио.

*М*нога су небеса горјела тог јуна.
*О*ко ми потече – да види и чује:
*Ј*ава коју сањах од данас је пуна
*В*ида, брата мога, чије име зује

И пчеле у липи, као никад медне,
*Д*алеки предјели, сунца, бисер шкољке.
*О*тех се од сунца са звијезде ледне!

*М*ного други био: крио своје бољке
И од самог себе – да му не ухватим
*Р*ану, сад и моју, да и ја не патим.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-1

Милица БАКРАЧ

СОНЕТ ПАСТИРУ

нашем Владици Јоаникију

И ви, што сте лица под маскама скрили,
И за пуцањ спремну подигосте руку,
Знајте, нису вуци оно што су били:
Вјернији су своме Пастиру и вуку!

Оданом Пастиру и његовом гласу,
Оном који штити и порте и њиве,
Узданици, слову, молитви и спасу
Преко свих земаља гдје му чеда живе,

И пјевају ко што не запјева нико!
И живе док траје борба непрестана!
Не дамо те, вуче, виде и Владико!

Не гледали хладно небо Савиндана,
Ако нам од страха заледе се груди,
Пред нишаном подлим и невјерном ђуди.

Космет, 12. децембар, 2019.

ГОСПОДЕ, НИЈЕ НАМ ХЛАДНО

Господе, није нам хладно
у доба мразно и гладно!

Зебу нам руке и лица,
но, ми смо ко јата птица

чије се гнијездо свија
код Светога Василија.

Не, Боже, хладно нам није.
Твоје нас огњиште грије.

Богородица, њежна Мати,
на пут нас пребрижна прати:

и старце, и дјецу, и оце...
Мотри конопе и зле коце,

чекају нâс и броје.
Господе, промрзло је...

Рођени, због нас не зеби.
Наш вид је подигнут Теби

у доба сурово, гладно.
Сити смо, није нам хладно!

10. 01. 2020. године

НА НЕБУ РАНКО СВЕТИЊЕ БРАНИ

Ранку Јововићу

Дођоше хладни, олујни дани.
Камену студен. Птици на грани.

Не фали соли виду и рани.
Чуј нас, Пјесниче, и због нас бани,

замахни пером, пред зебњу стани.
На небу, Ранко, светиње брани.

Сад ти је лако. Сад имаш мобу.
Објави војну страшноме добу!

Троглаву алу, витеже, рани.
С Ловћена, Ранко, светиње брани!

Јер језик српски твоја је кама.
Прискочи, снаго, благо нама...

А ћирилица плам твога штита,
замахни, не дај! Ако ко пита:

Ко ли је онај вој одабрани?
Викнућу гласно: Светиње брани

Јововић Ранко, наш брат и пјесник!
Побједе часне свједок и вјесник!

Не мрзни, сузо. Ћути. И кани!
Не небу Ранко светиње брани.

11. фебруар, 2020.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-1

Велимир РАЛЕВИЋ

***

Натрунићу свој пут ако невидљива свила
Заборави на прозор и замишљену црту
Пут правих од својих звијезда и априла
Ћутљив и стрпљив као зид у врту

Изневјерим ли лет срушићу кров нечији
И изгубити се не одем ли сунцу и води
Злато се крије у углу стопа дјечијих
Моје трагање је стаза која самој себи ходи

Постојим у сасвим обичној киши
Што без грома клизи низ далеку хрид
Кап сам – сањам море од обале тиши
Сан једини траг је и једини вид

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-1

Ранко РАДОВИЋ

ОРАЧЕВА ПЈЕСМА

Ваздан сијем, моја њиво...
Ко луд сијем – тебе нијем.
Ваздан пишти љуто сјеме
Испред мене;
А кад клонем сав на тјеме,
Ти заишти:
Да нам роде из ледине,
Три љетине.

Колико је, топла њиво – мојих рала,
Бразда твоја прогутала –
И попила врелог зноја,
Њиво моја!
Толико је коров – трава
Проклијалих изнад стида,
Прогутало мојих глава
Од немила – до невида...

Да те немам, да нијеси од мог Соја,
Њиво моја, дао све би!
Али не дам, Сан који ми роди
Вила;
Обноћ кад је долазила
Да јој радим – што и теби.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-1

Љерка ПЕТКОВИЋ

ТРИ ТАЧКЕ

Она никад није брисала
написано –
ни оно оловком
меког срца
што оставља
дебели траг,
ни танке линије
плаве крви
изливене у блиједом часу
надахнућа.
Никад није прекрижила
ни слово,
иако их је бивало
на погрешним мјестима,
у погрешним редовима,
на погрешним странама
свијета.
Никад тачку није макла
иако их је често
било три.
Пуштала је да се
живот наставља
и зри,
баш тако –
у низу,
у гомили,
у реду,
и без реда,
онако како дође,
и како оде,
како долије осмијех,
или како одлије тугу.

А само једном је хтјела,
једном помислила,
у једно свето
недељно јутро,
да здроби камен
у бубрегу,
у жучи,
у утроби
спрженој
угарцима
сагорелих
ријечи.
Само тада је хтјела
у мутној
плодовој води
истеклој прије
судњег дана
да удави мисли,
да тврдом црвеном
гумицом
јако,
јако,
јако,
најјаче
избрише поглед,
све док се папир
не истањи,
док не постане провидан
као бијела зора,
док се не претвори
у рупу
оивичену драњцима
прворођене среће.

Само тада је хтјела
да брише изречено.
Али није.
Ставила је три тачке
са много празнине
између њих.

МИ СМО РИЈЕЧИ СВЕ ДО СВОЈЕ СМРТИ

Вољела је своје мале
битке,
тренутке ишчекивања
и откривања,
између редова,
између погледа,
између боја и облика,
између алузија
и стварних слика.
Вољела је
ту игру надмудривања
са временом
и пјесмама које тешко
напуштају око,
ту борбу мислима
на омеђеном
шаховском пољу.
Вољела је да броји кораке:
један,
два,
три,
и тако до десет,
прије него се зачује
пуцањ у двобоју
са привиђењима,
са људима,
са сновима.
Вољела је да
прати знакове
и да ослушкује тајне
далеког артизма,
уображеног
као „облак

у панталонама“,
а привлачног
као синестезија
на длану.
Вољела је те мале
битке,
тренутке у којима се
након свега
ћути
а цијелим бићем зна –
Ми смо ријечи
све до своје смрти.

НЕНАПИСАНА ПЈЕСМА

Та се пјесма
сто пута рађала
и умирала
на јастуку
прије првих пјетлова,
прије свитања,
прије позива
на молитву.
Сто пута се расипала,
нестајала,
топила
као коцка шећера
на језику,
као лик
који се губи
а брани снагом
громова
што повремено
у сљепоочницама
бију.
Та пјесма се сама
враћала,
као стара мелодија
са изгребане плоче
по којој игла
шкрипи
а привија се око срца
као изгубљена
снага.
Та пјесма
без лица,
као племенити
дух из древних
трагедија,

у мојим јесењим
мислима
прерушена у
причу о животу,
као пјена
без почетка
и краја,
никад није дала дану
да је повриједи
и спали,
и да је стихом окује,
та најтиша пјесма,
поникла
у задњем
погледу
моје мајке.

ТОКОВИ 1/2020

Нада МАТОВИЋ

УДК 821.163.4-1

НА ЦЕТИЊУ

Гдје Његош спава,
гдје ноћи златом обасјане су,
на гробу твом птице нашле су дом
и говоре стихове твоје,
да народ на тебе сјете,
да стихови твоји у заборав,
ко голубови, не одлете.

На Његуше сви долазе,
да са тобом прозборе,
да мудрости твоје зборе,
да сјутра у неко ново свануће
о теби дјецу уче.

Ову пјесму посвећујем теби, пјесниче славни,
нек Ловћеном њен пој кличе,
нек се са тобом сви диче.
Нека дјеца с поносом уче
стихове твоје Луче.
За нас још умро ниси,
ти само спаваш,
а будни су твоји списи.

Молим све оне врхове плаве,
да кад прођу поред твог гроба,
поклон свој дају теби,
то не мора бити стих,
већ доказ да још живиш у сјећању
и малих и великих,
такви људи умријети не могу.

Хвала, хвала за мудрост сваку,
иако млад умро си
с поносом живи сјећање на личност такву,
такви треба да живе и кад су у мраку.

Највише сам вољела да учим о теби,
у теби видјех и узора.
С радошћу сјећам се сваке приче твоје
и не дам да ми се сјећања на тебе упокоје!

ТОКОВИ 1/2020

Zerin MURIĆ

УДК 821.163.4-1

DOĐI

Hajde
Dođi
Budi mi blizu
Dok ti pričam
Kako me boli
Okrutnost ovog svijeta

Budi tu
Dok pokušavam ne zaplakati
Sjećajući se oholosti života
Slušaj me dok govorim
O velikim maštanjima
Neuslišenim molitvama
Ili pak neuslišenim onda kad sam htjela

Hajde
Dođi
Dok uz zalazak sunca
Čekam novo rađanje
Nove nade i pobjede

Slušaj dok Mjesecu prepričavam
Minule dane, mjesece i godine
Dođi da proljećnom cvijeću
Čitamo omiljenu poeziju Antića
Pričamo o najljepšoj strepnji Desanke
Da im olakšamo buđenje uz Šerbedžiju

Budi tu
Dok uz tihi povjetarac
Slušamo Crvenu Jabuku
I zamišljamo vrijeme kada su se pisma pisala

Dođi
Budi mojoj duši proljeće

BOJIM SE

Bojim se
Otići ćeš
Otići ću
I šta onda
Izabraćemo
Puteve različite
Dva različita svijeta

Ponovo stranci
Ostaće samo sjećanja
Na davne noći
Provedene dane zajedno
Razgovore i šale

Nikada više
Nećemo ići trotoarima grada
Smišljati gluposti
I nadimke
Bježati od tuđih očiju
U naš svijet
Gdje smo bili jedno

Otići ćemo
Bojim se
Zaboraviću ti boju glasa
Osmijeh
Oči

Postaćemo samo mrlja
U sjećanju
Jedno drugog

О ТЕБІ

Pisaću bez prestanka
Plave horizonte pjesmom ću ispisati
Ispričaću lastama o tebi
Poslaću vrapce da pjesmom
O tebi grad nagrade

Pisaću bez prestanka
U nadi da ćeš jednog dana pročitati
Kako imaš ljepotu mjeseca

Možda ćeš jednog dana
Saznati da sam
O tebi pričala zvijezdama dalekim
Možda ti nekada more bude pripovijedalo
Priču o dvoje
Koji su bili tako blizu
A opet daleko

Na krvavoj hartiji
Izvezaću tvoj lik
I pokloniti ga barci
Ako jednom do nje odeš
Vidjećeš da si moja mirna luka

Pričaću o malom princu
Klincima iz ulice
Neka priču ponesu
U igrama svojim
Možda tako budeš znao
Da si ti moj mali princ
Čija ću ruža biti

ТОКОВИ
1/2020

ЛИКОВНА КРИТИКА

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-09

Zorica JOKSIMOVIĆ

POEZIJA LIKOVNOSTI TIJANE DUJOVIĆ LIŠČEVIĆ

Odjekuje u meni riječ, i slika, i akordi koji ih prate. Jako kao gromobljesak kada se razlije po horizontu, pa traje u glasu memorije.

Eho mojih koraka iz Moderne galerije u Podgorici, odjekuje u tišini. Promiče mnoštvo skulptura, izraza, sjena. Autorska izložba Tijane Dujović Liščević. Manifestacija – „Decembarska umjetnička scena 2015". Likovni poligon na kojem živo pulsiraju: poetika vremena, poezije i slike.

Bjelinom prostora intezivno diše duhovnost. Tamo gdje linija zastaje, riječ dodaje; gdje riječ nedostaje – slika, njen odraz ili pokret ustaju. A kad se nađu na jednoj liniji – oni se jednače i suprostavljaju; ne pristaju da se ćuti, ni sada, kad je vrijeme ćutanju.

Samo onaj ko literaturu dobro kuša (a imalo joj je i po kome i od koga doći) može odabrati Bašlarovu misao kao osmišljenu poruku svog izraza: *Ta duša, ta sjenka, taj šum jedne sjenke, koja želi svoje jedinstvo, ona se čuje spolja, a da ne možemo izvjesno znati da se nalazi iznutra*.

Skulpture Tijanine (izdvojene po ciklusima), rađene od prirodnih materijala kakvi su drvo, papir, glina, platno, kao i žica i providni klirit, i još dosta nađenih u prirodi, koje je umjetnica oživjela i darovala im život, svjedoče neprolaz – njenu neraskidivu vezu sa majkom Zemljom.

U umjetničkom davanju poznata i svojim stvaralaštvom prisutna u brojnim muzejima u zemlji i inostranstvu, galerijama i privatnim zbirkama. To umjetničko Biće čuva Tijanu od prolaznosti i od smrti. Naraslo do zrelosti, da samostalno egzistira.

Lijepo poređane priče stvaralačkih ciklusa: *Linije i one*, *Kotrljam kroz vrijeme*, *Plutovanja*, *Ćutanje sekunde*, *Šareno groblje duha i pomalo uma*, imaju poetski sažetak i umjetničko bilo, pa poput planinske brzice ona veže sve svoje pritoke u snažnu rijeku sigurnog toka.

Čini se sve je isto, a nije. Glasno zbori i boli tišina.

Prozračne i hladne ploče klirita iz ciklusa *Šareno groblje duha i pomalo uma* na kojima gordo stoje stihovi oca joj, pjesnika iz moje čitanke, Jovana Dujovića, lelujaju u prostoru i nenametljivo poručuju. Ovo je posebna priča, zgusnuta emocija, snažna poruka. Tu je i čelični friz naslova njegovih objavljenih knjiga i, poviše svega, umjetničko Biće Tijanino. Uspjela je da od te dvije rascijepanosti, na istoj liniji, postavi dva harmonična svijeta koji se uzajamno dopunjuju. Jedan je njen, živ – likovni, a drugi besmrtni, poetski – njen i očev. Oba univerzalni – naši.

Time je Tijana pokazala da je umjetnost negacija smrtnosti, a da mali čovjek – posmatrač, u izložbenom prostoru, bašlarovski osjeća da „pra čovjek živi u njemu s nesmanjenom vitalnošću, da mu je izraz sažetak – linija i poezija".

Ispisuje vrijeme kvalitet jednog postojanja, a Tijanino umjetničko Biće, simbolikom suprotnosti – koroziranog metala i prozirne lakoće ploča ukazaće na težinu nemira ovog svijeta duhovnosti, koji krvari kao rđa na platnu. Na čistotnoj bjelini prostora vlada izraz svih čula: mirisa (duvana iz lule), ukusa (trag vina na čaši) i vida (stihova koji nijemo odzvanjaju). Odzvanja sklad pluralizma čulnog. Ima li veličanstvenijeg spomenika nego što je pjesnička riječ u zagrljaju umjetničkog izraza?! Ima li bolje zaostavštine od poetskog utvrđenja na čijim temeljima se čvrsto, a opet izražajno-tanano, može graditi vlastiti svijet?!

Otac i sin na istoj ravni (očevi u Crnoj Gori kćeri oslovljavaju – *sine*) zajedno na umjetničkom tlu kao stvarnost i fikcija, kao juče i danas, bitišu u Jedno – uzvišeno – Sada. Uzdigla ga je kao što je Njegoš uzdigao Lovćen i dovela u besmrtnost, a vlastito umjetničko – nju samu.

Ovo nije odbrana od zaborava već raširene ruke u zagrljaju dvaju svjetova poezije: jedne – pisane na papiru, i druge – iskazane slikom i skulpturom u prostoru.

A što je sve to, do poezija vlastite likovnosti.

I sagradi Tijana Dujović Liščević Svijet spajanjem ćutanja i tišine sa metafizičkim Bićem, onim što nazva „ukradeno vrijeme za sebe" u kojem zagospodari njen „usud, privilegija i oaza". To nije, kako je znala reći za vrijeme posvećeno vlastitom stvaralaštvu, onaj „luksuz baviti se sobom", već Njena suština, Bitak, koji će, kao nit biti utkan u sveobuhvatnu tkaninu Umjetnosti života, što, dugo, dugo pokrivaće Biće vremena. Sada, kada „ćuti sekunda" traje prikaz ovog ovdje i onog tamo; ovog što je nestalo kao transmisija u ono što je umjetnost trajanja. Ona sada (od)„Kotrlja kroz vrijeme", „i bi krug" dospio u san, u Bitak bića umjetničkog. Linijo bitisanja! Anđeo sna ti zatvori oči i svojim tananim krilima odnese, „onako kako djeca hvataju leptira sa dva prsta prikradajući se straga" Liniji trajanja. Čelična

Linijo moja, čvrsta i tanana, riječi ove nemaju glasa. Skupile se kao „ševa“. (U jevrejskom pismu ševa je znak za gubitak samoglasnika). Danas prepoznajem kako moj jezik treba da govori bez jednog. Osjećam se kao to slovo koje mi okrenu glavu i ode, ljubomorna na snagu ovih koji ostadoše. Bol koja prati odlaske traži gorak lijek koji će da nas liječi.

P.S. Kada u tebi ostane viđeno, pa traje, živi i postoji.

ТОКОВИ
1/2020

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.41-09

Проф. др Драгомир М. КИЋОВИЋ

НАД РУКОПИСОМ БОСЕ ДЕЛЕВИЋ

(Боса Делевић, *Јелисава Лења,* издање аутора, Београд 2019, стр. 118)

Нови рукопис Босе Делевић, као да носи ону поруку садржану у максими Борислава Пекића: „Човјек и ако пада мора махати рукама. Увијек, наиме, постоји могућност, да ће на вријеме, прије коначног пада, научити да лети.“ А гдје је бољи и љепши лет него изнад завичаја, свог села, планине, катуна – изнад живота. Јер, одозго се и боље и више види – или види се све. Виде се стопе из дјетињства, остали трагови који опомињу, уједају за срце, веселе душу, враћају казаљке сата у рану зору обасјану зракама јутарњега сунца. Одозго, са врха животнога бријега као да је милија свака мрвица хљеба на породичној софри са које се шире мириси сиромаштва али богатства окупљене чељади.

Зато ауторка зналачки својим „списатељским летом“ оставља књигу на чијим страницама су слике живота, минулих времена, људи и догађаја. Све је то једно трајање које показује да смо „нити што спајају нерођене са мртвима“. Овај рукопис показује да нема и не смије бити заборава. Заборав се лијечи сјећањем и писањем. Боса се осмјелила да своја сјећања подијели са читаоцима и да им поручи и да поглед уназад отвара будућност. Прошлост припада свима, па „писано сјећање“ бива богатство које нам поклањају људи од дара. Јер, није све у причању – него и у претварању приче у писмо, тако то она и чини.

Овај рукупис представља практикум рађен као насушна потреба људи који имају изражено интересовање за селом, планином, и животом у њима. Ауторка потврђује сву истинитост кинеске пословице, која каже: „Путниче, ако ти се некад негдје у далеком свијету угаси свјетлост завичаја, знај да више никада нећеш прогледати!“ Зато је овај

рукопис стваран са великом снагом и од срца, са жељом да се светиљке из кућа и колиба бучичких никада не угасе, већ да буду путокази за будућност. Оне су кандило из којег миром мирише живот! Боса је овом књигом вратила свој дуг завичају. Представила га је широј читалачкој публици и учинила га вјечним! Ова књига, коју препоручујем за штампу, биће, вјерујем, радо читана и цитирана. А то је судбина драгоцјених књига. Честитам ауторки!

ТОКОВИ 1/2020

Мр Радоје Т. ФЕМИЋ

УДК 821.163.4-09

НЕОМЕЂЕНОСТ ПРИПОВИЈЕДНОГ НАДАХНУЋА

(Славица Кнежевић, *Граничарева кћи,* Књижевна задруга Српског народног вијећа – Подгорица, 2019)

Најновија књига Славице Кнежевић представља аутентични знак виталности савремене српске прозе, тј. оног њеног рукавца који постоји на периферији јединственог књижевног, културног и духовног простора – у Црној Гори. Наиме, Славица Кнежевић је, као аутор пет објављених романа (*Милева Анђео и уважени професор*, *Излог у сребрној лисици*, *Генетска прича*, *Склониште* и *Погреб сунца*) направила формално-жанровски заокрет који контрастира неписаним законитостима очекиване еволутивне интеграције приповиједног материјала од једноставнијих ка сложенијим формама. У том смислу, књига *Граничарева кћи* најпримјереније би се могла окарактерисати као вијенац приповиједака, у којем су приповиједни текстови аутономно структурисани и флексибилно повезани идентитетом приповједачке инстанце, односно имплицитно сугерисаним аутобиографским искуством.

Кроз приповиједање у трећем лицу износи се несистематизована, лирска породична хроника главне јунакиње – Дивне Рамшић, која сопствени живот у сјевероисточном крају Црне Горе непрестано посматра као резултанту немилосрдних судбинских, историјских и породичних кретања, омеђених колективним метежима и личним драмама њених најближих сродника. По асоцијативном механизму остварују се бројне реминисценције на живот претходних генерација, у којима се тежња ка индивидуалности нужно сукобљавала с колективистичким устројством динарског патријархата. У таквим приликама, еманципатроска снага јављала се из спремности да се одбрани право на самосвојност, али и да се досегнута лична слобода суспрегне у корист опстанка заједнице, непрестано изложене осипању и сваковрсним невољама.

Основни идејни подтекст Граничареве кћери огледа се у проблематизацији идентитета књижевне јунакиње, која интроспекцијом покушава да одгонетне властити егзистенцијални положај у односу на стихијност амбивалентног породичног насљеђа, које се испоставља и као духовна и емоцинална ризница, али и као турбни пртљаг успомена којег се могуће ослободити тек дислоцирањем егзактног доживљаја у текстуалну раван. Симболичка подударност намеће се при поређењу *Граничареве кћери* с ранијим великим литерарним пројекцијама које су реферисале на готово идентичну просторну структуру (издвајамо, прије свих, *Лелејску гору* Михаила Лалића). Опорост живота на таквом тлу рађао је суровост човјека који је такав, изнуђени витализам преносио и на сопствене потомке: „Граничар је растао са смрчом и буквом, разговарао са медведом и вуком, надзидавао врх планине и тепао јагњадима. То је била дозвољена нежност. Имао је цело небо у души и земље у величини својих опанака; довољно да буде спреман за такмичење с каменом“. Рустикалност дочараног свијета релативизује интелектуалистичко-контемплативни тон приповједача, као и језички контраст на релацији: приповједач – књижевни ликови. Примордијалне породичне односе, у којима се нарочито идентитет женских ликова изграђује статусом Мајке, Баке и Ћерке, приповједач надограђује потоњим урбаним искуством живота. Међутим, генерацијска промјена као да је само омогућила успјешније камуфлирање првобитно успостављених односа, а не никако њихово укидање и тријумф индивидуалности. Отуда је запањујућа судбинска истовјетност покољења потврђена кроз читав двадесети вијек – од одласка Османског царства на почетку, до доласка НАТО злочинаца на самом крају епохе. Веома је илустративна приповиједна стратегија наизмјеничног укрштања различитих временских планова, тако да се одбацује и предвидљивост хроникалног метода, већ се неочекиваним, видљивим и домаштаним сусретима предака и потомака актуелизује детекција за вјечитим неспокојством, које сустиже и Дивну Рамшић.

Нимало случајно, Дивна Рамшић је љекар; њена емпатија обухвата галерију књижевних јунака које она лијечи, али и исповиједа. Сабирајући животно и радно искуство, она покушава да одгонетне дубоко потиснуту шифру (ауто)деструктивности, из које се помаља аутентична балканска неуравнотеженост, неопозиво потврђена животом. Исцјелитељска снага поезије очигледна је кроз интерполиране стихове из богатог фолклорног насљеђа, али и из корпуса популарне музике. Повлашћеност пјесме наглашена је и њеним ситуирањем на финални дио. Пјесма је, наиме, својеврсни тестамент и посљедњи знак противрјечног, али драгоцјеног

и непоновљивог живота. У маниру висококвалитетног женског писма, *Граничаревом кћери* Славица Кнежевић је посвједочила древну, универзалну истину да се једино прича не да омеђити, и да је по том својству величанственија и од самог живота.

ТОКОВИ 1/2020

Велимир РАЛЕВИЋ

УДК 94

ОПРОЉЕЂЕНЕ ГОРЧИНЕ

(„СНОХВАТ“, збирка поезије, Оливера Цветић, *ЉУБОСТИЊА* – Трстеник, 2019. године, 64 стр.)

Одавно је записано да поезија није ту да даје одговоре, већ да указује на тајну, а тајна скрита и затајена, заприлила се и укоријенила и збиљом и снохватима између овог укориченог сновиља.

Затрепери знаковље од душозборја, замисли се дневље од умља и заумља док исијавају поруке, стозраке и сторуке, наше сјајке са папира поетесе Оливере Цветић.

Омолитвену и окриљену, очемерену, али и освиљену, својатају је бјелине у којима се назиру траговља. Присвајају је хартије које имају шта да кажу.

Стихови – снохвати Оливере Цветић, отисци су срца, сазвучја „сложене једноставности“, окошућени бијег у вјечитој хајци. Ауторка износи из своје љуштуре и немире и страхове, стријепње, своја љубвена трагања и драгања, нудећи нам на длану своје особено сопство, безрезервно пуштајући да је пјесме одају. У свом свлаку од облака, иако окована, проживљено и без стега олистава њено ослобађање, заискрено само њеним небесима.

Оњини печати су путокази, опрољеђене горчине, сновиди усамљеног валовља које би ватром да гаси набујалу жеђ. У тој жеђи оживљавају урамљене тишине, најављују се клијања и буђења, дозријева словље у сијеву и пјеву...

Један од рецензената ове књиге, проф. др Драшко Дошљак, између осталог је записао:

„Нови рукопис Оље Цветић ‘Снохват’ представља њежно лирско путовање кроз сјећање. У том сјећању су смјештени мотиви и теме које пјесникиња Цветић смјешта у четири пјесничка ‘годишња доба’: *Тишина*, *Буђење*, *Још траје*, *Руку ти пружам*. Ове пјесничке цјелине су рамо-

ви стихова у којима пјесничке метафоре враћају вјеру у поезију. Без те вјере нема ни поезије ни читалаца. Пјесникиња Цветић то добро зна, зато читаоцу нуди стих као трајање и лијек. У поезији је све и прошлост и оно што ће доћи. Снохватање Оље Цветић је успио пјеснички задатак и доказ да Буђење из Тишине Још траје док Руку ти пружам. У тој пруженој пјесничкој руци, на њеном длану, станује ухваћени сан. На читаоцима је да те снове толкују и казују другима. Зато и Ољина порука: 'Удахни песму, // пробуди цвет, // силином жеља // заплени свет'. Заплена поезије је и заплена свијета. У тој заплени је богатство – дрхтај који буди или нас држи буднима. А тада се најљепше сања. И сан и јава су Ољине пјесничке теме, а 'Мостови снова' нијесу само љубавна ћуприја која је спојила двије обале. Они *су* стиховљем обгрлили љубавне топониме који су поглед над ријеком сјећања и трајања. Свака пјесма, свака строфа, сваки стих Оље Цветић натопљен је љубављу. Из њих и капљу и цуре и точе љубавне поруке: 'Мора да постојиш негде // у вртлогу звезданог свода'. 'Снохват' Оље Цветић је више од пјесничког албума ЉУБАВИ!"

Професор музике и композитор, Миливоје Илић, насловивши свој текст „Музиком кроз плави свет Снохвата", записао је о Ољиним пјесмама:

„Једном приликом, у разговору са поетесом Оливером Цветић, водила се дискусија шта заправо значи реч 'снохват'. Било је различитих одговора на то питање, али се није могло прецизно одредити значење. Оно што је сигурно, то је да овакве речи проширују границе нашег језика који је једини духовни језик. То кажем зато што свако слово нашег писма има своје значење у духовном систему српског народа, а такође и свака реч. Вероватно би у енглеском језику снохват била нека мрежа за хватање снова, али у српском то није ни издалека, већ нешто много дубље, неухватљивије, нешто што се мора осетити и не може рационално објаснити, исто као што се Свети Дух, па и сам Бог, не могу научним формулама доказати и описати. Том суровом, усуђујем се рећи, бескорисном и штеточинском рационализму, који само тражи доказе, српски језик измиче и остаје једини језик за разговор са Богом.

Као што наслов књиге уводи у неки други свет, тако сваки стих кроз њега води. Стихове наше поетесе треба читати између редова, гледати кроз њих, тада ће се приказати плава боја којом је сваки заогрнут. Прво поглавље карактерише тамноплава која симболизује тмину, али и свештенство. Како се нижу поглавља, та плава постаје све светлија док не достигне небоплаву нијансу која представља само небо, асоцира на рајску вечност и симбол је Светог Духа. Тако нас Оливера на један

суптилан начин упућује како да се духовно уздигнемо и достигнемо рајску вечност и спознају Светог Духа и самог Бога. Шта би требало музичар, нашавши се пред оваквим поетским изразом да уради, него да покуша да прикаже ту плаву боју, али и друге боје присутне у појединим деловима поетског тока. То сам и урадио. Музички појачао оно што је иза стихова, сада је та плава постала чујна, те је достигнуто јединство музике и поезије у којем једно друго подржава.

Задовољство је, али и одговорност компоновати Оливерине песме због горе описаног духовног набоја који оне садрже, те се као резултат добија квалитетно штиво за музичку интерпретацију. Већина песама из 'Снохвата' је компонована, а неке су добијале и награде на међународним музичким фестивалима."

ТОКОВИ 1/2020

Дамјан ЋУЛАФИЋ

УДК 821.163.41-09

МЕМОАРСКА ПОЕЗИЈА ДРАГАНА ЛАКИЋЕВИЋА

(Драган Лакићевић, *Породични музеј*, Партенон, Београд 2018)

Ако за било чије поетско дјело не би било инвентивно рећи да је у питању „прича у пјесми“, онда је то несумњиво случај са поезијом Драгана Лакићевића, са поезијом писца, који је збирком поема насловљеном „Породични музеј“ уградио врло важну, недостајућу, циглу у грађевину звану савремена српска књижевност. Јер, Данило Киш је имао породични циклус, али прозни, романескни, те је пандан Кишовом дјелу у нашој књижевности требало тек изградити. Подухват је, трудом једног од најмарљивијих српских књижевника и интелектуалаца – Драгана Лакићевића, окончан (?!), јер се сада можемо похвалити и успјелим поетским породичним циклусом, Лакићевићевим *Породичним*: *Албумом*, *Азбучником* и, ево, *Музејом*.

Ову књигу поема чине три дијела, а претходи им „независна“, пролошка пјесма – „Где су оне приче?“. У њу је пјесник збио обиље мудрости стечене кроз прочитане књиге и кроз вјековно искуство морачког народа међу којим је и Драган Лакићевић одрастао и из којег је поникао. Пјесник се, „у рану зору, / док сви спавају“ присјећа дана, година, прошлог, и пита се: „Куд се део онолики свет?“ Као да је нужно да се човјек пробуди из сна, дакле да зору дочека, не би ли тако, свјеже главе, могао о било чему великом озбиљно да размисли, па и о најкрупнијем националном, српском, питању: Куд нам се збјежао онај народ? Куд се раселио? Кад је помро? Напросто, куд се дједе сав онај свијет? Кад нас сможди механизам убрзаног живота, лишеног било какве темељне емоције, ситне радости, која нас несвјесно подмлађује и дух нам пуни непролазном

енергијом постојања и трајања, тек тада је, изгледа, једина опција застати и запитати се о вриједностима којима значај нисмо видјели ни знали онда док су нам биле дио свакодневице.

Уопште, Лакићевић фреска слике из једног времена и сеоског живота, својствених свим честитим, патријархалним породицама Црне Горе. Присутна је демонстрација и илустрација некадашњег сједника и разговора у Црној Гори, уз чашицу ракије, на разне теме. И наш пјесник својом породичном причом, и свиме оним што је са том причом испреплетено, свједочио је о оним констатацијама које су се најчешће могле чути у Црној Гори и Брдима, посебно у 20. стољећу, у међуратном и поратном периоду, а попут: „тежак губитак“, „стријељан јединац“, „угасило се огњиште“... Међутим, пјесник, казано је и познато, види даље и јасније од других, па тако и наш пјесник у пјесми „Како се могло живети“ (поеми која садржи кратку историју највећих ломова нације у протеклих 70 година, а кроз призму народног хероја) предвиђа судбину свог ујака, Милисава Грујића, коју би доживио „да га нису стрељали?“ Кроз историјске удесе српског народа у Југославији увјерава себе да би исто задесило и његовог ујака, јер је био честит човјек, а, изгледа, несреће су се обијале о главу само таквим људима. На крају изводи закључак (очито онај који је могао чути од мнозине ратних хероја, поратним периодом унижених и увријеђених): „Било би му лакше што је стрељан, / него да живи као што је могао живети.“ Кад побиједи војска, која, претходно, крађом обешчасти честиту кућу, онда пјесник записује стихове попут ових: „По томе се зна / јесмо ли рат добили / или изгубили.“ („Инвентар наше старе куће у Бистрици – Доње Липово“)

Пјесник познаје природу, са великим поштовањем о њој пише и уважава плодове које она дарује. Јасно је да се као дјечак или сасвим млад човјек саживљавао са природом, са њом друговао и разумијевао је. Дио продуката таквих размишљања су и многи стихови у овој књизи. „Свако је на својој грани / урезао своје име – / да му нешто на њој остане заувек.“ („Музеј на нашем имању у Морачи“), дакле, природа је, у дјечијој свијести, вјечна, дочим се урезивање имена у стаблу чини с циљем непролазног трајања.

Причајући породичну причу писац се дотиче, збијеним и помало, и понегдје, мистичним формулацијама, многих егзистенцијалних тачака и егзистенцијалистичких проблема. Он, пјесмом, отвара есенцијална питања и, истовремено, пјесничком дескрипцијом на први поглед тривијалне ситуације, на иста питања нуди своје одговоре или промишљања. Тако стиховима

„Боља прича чува се за боље дане
и боље читаоце, она нас не напушта.
Појавиће се кад је њој најпотребније,
па и ако нас тада не буде.“
(„Где су оне приче?“)

пјесник поје стихове дихотомног значења: прво, може се причути аутоапологетски тон који антиципира извјесна читаочева незадовољства одабиром мотива, и, друго, пјесник као да нам поручује да је добрано свјестан миљеа у којем ствара и интелектуалне и емоционалне спремности читалаштва, те као да стога поручује како је испричао само оно и онолико колико је читалац кадар да разумије. Међутим, егзистенцијална упитаност пјесника се не свршава на претходним, спољним тачкама, већ понире најдубље, до самог источништва бића и живота. Тако у другој строфи, дистиху, вишезначне поеме „Мајка мога ока“, пјесник је констатовао своје (да ли само његово?), очито – емпиричко, виђење: „Најсветлије је на почетку живота – / после је све тамније.“ Пјесник овом пјесмом, између осталог, слави, захвално, „жену Дука Беговића“, која није жалила млијека, „намузла га у око“ пјесника, и изоштрила му, видимо, вид, опоравила га и припремила за обиље прочитаних књига и небројене написане и објављене ријечи. То се посвједочава стиховима: „Гледам, кроз млечну маглу детињства, / златасту слику Десанке Дукове: / испраћа у свет своје синове, / и моје очи.“ („Мајка мога ока“)

Кроз породичну призму и калеидоскоп приче и пјесме на породичне теме, пјесник је свједочио и разлоге својег бављења поемом. Кроз живот, начела и догађаје једног хероја и његове породице, пјесник доказује да је у наших старица, у црногорским брдима, ријеч „Сине!“, била најчешће изговарана, али и, због смутних и несигурних времена, са највише бојазни и стрепње. Кад се син не би вратио с војне, а тога је, богме, било превише, некако су мајке биле оне које су очеве надживљавале. Ваљда су „живеле и трпеле, / као да тако, окамењене, / продужавају живот своме сину.“ („Херојева мајка“) Црногорке, српске мајке, мајке хероја, вријеме доказује да су међу ријеткима које имају право да носе одежде од црне свиле. Мајке хероја у Црној Гори доживљаване су, исправно, као најчеститије монахиње и слушкиње на Божјој њиви. Кадре да испуне све Божје завјете: и завјет мајчинства и завјет доживотног трпљења и патње, а све ради љубави према ближњем.

Пјесник није крио своју органску потребу и жељу да почивше, које памти из оног морачко-колашинског свијета, сачува онаквим каквим их памти, није остављао, у том смислу, простора за којекаква *креативна* тумачења онога *што је писац хтио да каже*. Као неко ко је живот даривао књигама и култури свога народа, смисао свог опредјељења, али и нескривања мотива за писање ове књиге, писац је открио у стиховима; „Отада, у књигама тражим своје ближње – / они у њима станују, / и кад им гробови зарасту / по нашим брдима и по туђим земљама.“ („Херојева мајка“)

Потписник ових редака склон је, и иначе, да заборав држи за благослов, иако Драган Лакићевић има друкчије мишљење. Наиме, на више мјеста, али на овом еклатантно, пјесник казује да нема намјеру да заборавља, већ да од заборава отрже. Тако каже: „Моја служба је да помињем / оне које сви забораве, / а ја да заборављам не могу.“ („Рајфер и Лола“) Додуше, свијет, којем не дâ да га заборав потре из бића и памћења, племенит је и радујемо се, особито они који тај свијет памте, или су му последње исписнике запамтили, да их опет, међу поемама у породичном циклусу Драгана Лакићевића, видимо и читањем оживимо.

Особит печат књизи, како рекосмо, дају оне дескрипције господствених, а готово несталих, женских ликова, којих је црногорско село било препуно и које су куће на својим плећима држале, а да нигда не нађоше за потребно да остале на своју жртву подсјете: „Старица, откако се родила: / нико је није видео да једе, да се пресвлачи, / на спавање одлази после свакога, / ујутро рани пре икога / ако је и ишла на починак. / Што је имала, дала је, / и никад ништа ниоткога није узела / нити јој је ико икад понудио.“ („Кад би се обрео пред нашом кућом – музеј живих људи“) И какви год и колико год страшни разлози за ношење црнине били, Црногорка из Брда се чувала помисли на освету и продубљивање сукоба и проливање још крви. Такво размишљање опажао је и наш пјесник па је, кроз лик Милевин, опјевао једну библијску сцену: „Док ложи ватру и меси хлеб, Милева се моли: / ‘Не дај ми, Боже, да замрзим и прокунем, / спаси ми ђецу од зле мисли’.“ („Нико није мртав“)

Али сав свијет из Лакићевићевог „Породичног музеја“ отишао је, кроз „поворку предаха, / спровод праху праха – / братства и племена, / народа Светога Саве и Кнеза Лазара.“ („Кад би се обрео пред нашом кућом – музеј живих људи“) Томе је доказ и смислен одговор на најезду система вриједности, који је међу црногорска брда стигао са Запада – преко телевизије, а који одговор је, заправо, коментар на некадашњи избор за Мис Југославије: „Важнији је образ од људскијех права“.

Стиче се утисак да је пјесник ову књигу, и уопште породична сјећања, у пјесме претакао да се не загубе нама извори и мјеста одакле смо. Јер, „само су извори вечни“. И „не дај Боже да извор утекне!“

Све поеме су, у овој књизи, писане тзв. слободним стихом, и нису римоване, што чини јасним да је књига релаксирана у погледу метричке строгоће. Она је необуздана и непредвидљива и у односу на слог и концепцију строфе, јер су и оне међусобно неусаглашеног и различитог обима. Поетски субјекат је, најчешће и доминантно, câм пјесник. Међутим, иако је збирка поема насловљена *породичном*, као лирски субјекти су присутни сви они које је, онда млад и посебно радознао, мозак пјесника по нечему њему куриозитетном перципирао и запамтио. Ова књига јесте збирка поема. Међутим, насупрот неким српским писцима, који су писали пјесме у прози (Андрић, Дучић, па и Црњански, чији „Дневник о Чарнојевићу“ или „Коментаре“ на „Лирику Итаке“ потписник ове анализе доживљава прозном поезијом), наш Драган Лакићевић је „Породичним музејом“ исписао много прича у форми стиха. И с обзиром на то, а у контексту чињенице да је пјевао о својим сјећањима, збирку породичних поема смо доживјели као ауторову мемоарску поезију, јер је, чак, и насловима неких поема знао да исприча читаве приче.

Породични циклус Драгана Лакићевића мами сузу у оку читаоца и запитаност над катастрофичношћу која је наступила уништењем једног дивног свијета, који смо чинили прије самоунижења свих вриједности које су нас одбраниле кроз све катаклизме које су српски народ задесиле у протеклом, двадесетом, стољећу.

ТОКОВИ

1/2020

МЛАДИ СТВАРАОЦИ

ТОКОВИ 1/2020

УДК 94

Сава ЂУКИЋ[1]

СКРИВЕНА ЉЕПОТА ОЖИЉАКА

Ношен вихором ватрене олује која се јавља у овим младалачким ноћима сањам свемир. Свемир који је на граници између жељене земље и освојеног царства. Пливам валовима трудољубља и свака бура јесте учитељ и сваки гром извор живота. Одједном, из тог бунта ноћи, која се већ прелива у зору, трже ме бол. Тајновита и имперсонална. Погледах у небо. Видјех бескрајни плави круг и схватих да све што рекох није узалудно и што урадих није ништавно.

Будан корачам и размишљам. Ишао сам путем изгнан као из гаја са сјајем у оку и оним болом из којег се лила жеља и стремљење ка вишем. Попут лептира сваки дан сам црно изливао у шарено и сваку утјеху тражио у цвијећу. Комадићима стакла расутог по философији мог животног пута ишао сам опрезно. Али, понеки комадић задао је рану. Крвљу остављах трагове вјечне који ће горким мирисом живот подсјетити да ме има, а лептира да сам му захвалан. Свакидашњи дневник надања и борби испреплетених сукобима са другима и собом оставио је траг. Траг, баш ту, на кожи. Да ли је усуд виновник ове ране, која је пекла и пече или су, пак, сви мачеви судбине само темељи за добар штит? Ходао сам по мраку тишине и трпио толико да не знам може ли се охрабрење у томе снаћи. На мапи борбене логике и овог рата без топа и буздована хоризонтала и вертикала путева и видика укршта се у тачки која значи предају или могућност побједе. Наша је страна, а избор је твој. Теби се обраћам као ничему и свему. Теби, рано, ожиљче нестварни и стварни, физички и мета-

1 Прво мјесто на литерарном конкурсу ученика средњих школа Берана и Андријевице, расписаном од стране ЈУ Центар за културу – Беране, на задату тему. Аутор је ученик III разреда ЈУ Гимназије „Панто Малишић“ у Беранама.

физички. У теби Бог проналази оно што не проналазим ја. Ни зло, ни пакао, ни казну. Увијеним путевима којима сам остављен и створен у трњу, без душе и снаге корачао, био си водич. А нисам те таквог знао. Тренуци су били испуњени нападима живота или, просто, савјести и психе. Кроз роба гледао сам те као краља. И твоја круна је видљива и даље и пече као и они громови врели и олује недаћа на путу космичке хиперболије. Из атрофије дођох у плаветнило. Дубоко у теби нађох невиђеног оца и бол бијелог пастува у локви ништавне крви. Ту, у теби, нађох љубав према свему. У теби се крије моменат испуњен поносом и саможивљем. Поносно тобом красим дане успјеха. Држиш ме у алеји части, сјећаш ме да не одустајем. Дубљи смисао твој налази се у томе да је уживање сањати у твоме саможивљу. Значиш успомену да сам успио, да сам побиједио. Сад не болиш, већ бодриш. Ваљда зато и трајеш до краја вијека.

У теби нађох ковчег љепоте која значи пребољену ноћ и пређен мост. Ти сијаш свјетлост гордости преточене у спокој илузије о нама као војницима. Ловиш ме у свакој шуми посустајања мецима који убијају тугу, чемер и бесмисленост сваког животног тренутка. Кад те видим суза падне, а ја идем даље, јер ти враћаш ме на оно што сам ја и мој мит о себи. Дајеш вјетар и говориш да могу и кад ми се црни облак смијеши. Рече, преживио сам, а зашто и даље не бих? Ти чуваш ми вјеру, узвишени, уливаш ону наду да није све прошло, коју уливаше ми мајка видајући рану коју твориш. Да ли је твој дух мајчински или је ипак с ореолом повезан, ти, рајски сине болни? Оплакивати те више нећу, јер сад знам да ти оплакујеш мене. Али, сузе ми ронио, сузе и уништио. Можеш ићи мирно као и ја сада у овом бунту недефинисане ноћи. Сада, када ходам старином, обраћам ти се као искри значаја мог живота. Спашаваш ме пада, сијаш на мени и болна си ми водиља среће. Све то да кренем, да не станем, да идем до Сатурна и Венере, до Вероне, до Хамлета, до „Пакла“ Дантеовог, до „Мртвих душа“ је оно што јесте лијепо. Да стварам, да се не дам, да будем мастило на папиру жутог живота, да не умрем, да не одем и да се вратим. Вјерујем, жртва сам ти најоданија, ваљда су те анђели зато послали. Лишио си ме даљих грехова и дао крила да љепоту живота тражим у оном лептиру који ми је и сада на челу. Његове боје сада су ми мир, и дом, и перцепција баштине овог еквилибријума животне наде. Ако душа има вене знај да си главна артерија, а срце је све оно из чега ме водиш у боље или, макар, држиш у мјесту, али мирно. Данас, јачина моја је твоје перо стварања лијепе умјетности.

Већ пада ноћ. Пријатеља неких сјенке падају у тами, али твоја свјетлост је увијек ту, иако је из хладног и магловитог рата. Ево, чујем цвркут мјесечине. Револт дана окићен је свјетлошћу мога ока и ожиљка који синергистички дижу једра у мислима ноћи, и рата, и дају снагу за даље и барјак за вјечну хармонију. Хвала ти!

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4 - 34

Сандра ДУБАК[1]

СКРИВЕНА ЉЕПОТА ОЖИЉАКА

Ожиљци су сигуран доказ да путујемо животом, наилазимо на препреке и својој кожи намећемо печат живљења, доказ да смо корачали овом земљом и били дио њеног окриља.

Ту су као сигуран печат да се у нашем животу нешто дешавало, мијењало свој миран ток кретања, узбуркало или пак уништило из коријена. Иза сваког ожиљка крије се наше постојање и сјећање његовог одраза на нас. Од свих рана најболнији је ожиљак на срцу, он заболи сваког дана не дозвољавајући да га тек тако лако заборавимо, па, чак, и онда када покушамо да их предамо забораву, извуку се, измисле, а ми се безброј пута ломимо о њих. Непријатност коју приредимо свом уму и духу, болнији је од рана које доживи кожа. Она је борбенија, издржљивија, она прихвата ране, зацјељује их, каткад окрњава себе довољно спремна да прихвати промјену.

Живот нам даје онолики терет колики можемо носити на својим плећима, зато је сваки пад испит који нам живот пружа, а ожиљак доказ да смо били дио тог испита, био он положен или не.

Успјех је циљ живота, а ожиљак доказ да је наша жеља за успјехом била велика, скоро колико и он сам, доказ да смо жељели и да смо се борили, каткад и против живота. Послије сваке борбе устаните јачи, нека вам ожиљци постану сапутници, подсјетници, књига успомена која вас спрјечава да заборавите чега сте и колико јако били дио.

Не боли сваки ожиљак, не уништава сваки кожу, већина ју оживљава,

1 Прво мјесто на литерарном конкурсу ученика средњих школа Берана и Андријевице, расписаном од стране ЈУ Центар за културу – Беране, на задату тему. Ауторка је ученица III разреда Средње мјешовите школе у Андријевици.

допуњава, ствара о вама слику борца, истичући сврху живота и величину човјека.

Ожиљци су потврда да смо били становници овог свијета, путници који су корачали овим стазама, они су као плима и осјека, долазе и одлазе остављајући за собом траг, поздрављајући нас до сљедећег виђења.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4 - 34

Милица БОЈОВИЋ[1]

СКРИВЕНА ЉЕПОТА ОЖИЉАКА

„Кинтсуги“ – древна јапанска умјетност поправке поломљених предмета течним златом, стварајући уникатан комад који, због своје историје, поприма велику вриједност. Поред своје естетске улоге, „кинтсуги“ је дуго представљао начела јапанске филозофске идеје „ваби-саби“, која позива на откривање љепоте у несавршеностима и манама. Попут предмета чији су комади поново спојени у цјелину племенитим металом, и човјек носи линије течног злата на својој души. Његове линије су знак храбрости, снаге духа и тијела. За ратника, његови ожиљци представљају медаљу. За пјесника, непресушан извор инспирације. За све нас подсјетник да кроз шта год нас овај живот проведе, каква год тешка поглавља исписао на нашим страницама, успијевамо да залијечимо ране.

Наши ожиљци, судбински одређени наратори, причају причу о нашем животу, о оном једном специфичном тренутку када се рана претворила у ожиљак. Прелазећи прстима преко њих, попут пера, присјећамо се онога кроз шта смо морали проћи. Кроз фазе зацјељења. Прво долази инфламаторна фаза. Она ствара, али и боли. Она жели да одбаци ствараоца ране. За њом на ред долази фаза заштите, она нас чува од поновне повреде. На крају, долази фаза која ставља печат на рану. Кожа постаје јача, ојача попут прстију спојених шака које се држе чврсто заједно у мору емпатије. Ожиљак је обоје – и заштита и перманентност.

1 Друго мјесто на литерарном конкурсу ученика средњих школа Берана и Андријевице, расписаном од стране ЈУ Центар за културу – Беране, на задату тему. Ауторка је ученица IV разреда Средње мјешовите школе у Андријевици.

Понекад тај процес зацјељења убрза особа, мјесто, емоција, али примарни исцјелитељ смо ми сами. Наше зјенице су оне у којима се треба указати та сирова и аутентична љепота. Ожиљци имају тенденцију да се скривају. Бјеже од радозналих погледа, питања, осуда и несхваћености. Они жуде да, првенствено, буду схваћени. Да не буду помијешани са слабошћу и стидом, јер се они налазе да потпуно супротној страни спектра. Они ишту разумијевање и њежност, јер њихова снага се огледа кроз физичку спољашњост која није увијек мелем за очи. Они ишту очи, које ће увидјети ту уникатност и извући је из сјенке у којој су тражили склониште. Јер, њихова љепота лежи не у близини којом су зацијелили, већ у храбрости коју су донијели.

Пун круг нас поново враћа на „кинтсуги“. Кинтсуги је тих, али величанствен. Зацијеливши некадашњу рану златном прашином значи прихватити новонастали предмет као драгуљ, дивећи се његовим цртама попут тигрових пруга. Можда би требало да се и наша филозофија окрене посматрању несавршености на овај начин. Ожиљак јесте љепота: она љепота за коју треба срце да би се увидјела ријечима пјесника Румија: „Ожиљак јесте оно мјесто гдје свјетлост улази у вас“.

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4 - 34

Јована ЈОВОВИЋ[1]

СКРИВЕНА ЉЕПОТА ОЖИЉАКА

Према дефиницији, ожиљак означава траг зарасле ране. Траг који опомиње да смо били рањени и да нас је бољело. Ожиљци нас кад-кад засрбе, подсјете да смо једном преживјели и да ћемо преживјети опет. Они нас провјеравају колико можемо да издржимо бол, био он на души или тијелу. Ожиљци прикривају нашу крв, јављају да смо живи и да смо створени за осмијех и плач, за радост и горчину.

Дуго бирам ријечи, дуго се борим да ожиљке преточим у слова, дјела. У том трагању тражим смисао бола. И таман када помислим да сам га пронашла, исклизне ми с ума, срца. Тако се вратим у свијет парадокса, безнађа, бесмисла, затечена и по милионити пут изненађена хладнећом и грубошћу човјека. И опет ожиљак већи од моје жеље да га избришем из збиље, из додира. Такви ожиљци се не виде на први поглед, али често, ноћу, знају да цуре низ наше образе, пеку, соле нашу кожу, натапају јастук или се претварају у модре отиске испод очију, одајући *оно* што не желимо да признамо сјутра дан. Али, то је драж живота, јер човјек без ожиљака као и да није човјек. Човјек без ране је машина од крви и меса, појава којој живот није закуцао на врата. А, ко год је спреман истовремено и за лет и за пад тај није лишен ожиљака. Тај је зарадио рану, али и коју бистрију мисао и слободнији ум.

Људи се често стиде својих ожиљака, журе да их сакрију, да их премажу којекаквим мелемима и травама. Како би их претворили

1 Треће мјесто на литерарном конкурсу ученика средњих школа Берана и Андријевице, расписаном од стране ЈУ Центар за културу – Беране, на задату тему. Ауторка је ученица IV разреда Средње мјешовите школе у Андријевици.

у блиједе мрље, не схватајући да су они њихове медаље, да су то несавршености из којих допиру снага, воља и нада. Заборављају да су ожиљци једна велика меморија, сјећање на враголије из дјетињства, на авантуре, на моменте крупних суза, на прошлост па живот.

Некада од бројних удараца, масница и ожиљака, може доћи до тога да се учауримо, да се уплашимо и сакријемо у рупи, да се склањамо од свијета и, оно најгоре, од себе. Када се то деси, морамо да копамо свој пут назад. Морамо да раскрчимо шуму брига, комплекса, предрасуда, лоших вибрација... То је ђаволски тешко, али је изводљиво. Универзум је на нашој страни, иако нам се некада чини супротно. На нама је да се надамо, али и да се боримо и да вјерујемо у себе, јер читав свијет је у ожиљцима. И планета Земља се окреће, без обзира што је рањавају на различите начине. Тако и ми треба да се крећемо, падамо, устајемо. Плешемо, сањамо, лепршамо испод облака, живимо са ожиљцима, јер тако се увијек пењемо степеник више.

Знам да поносно носим сваки свој ожиљак и све оно због чега ме називају чудаком, онаквом или оваквом. Знам да нијесам савршена, да још увијек учим да волим себе, ратујем и балансирам између срца и разума. Али знам да ћу увијек да волим друге, да половим своје срце, дарујем га свему што радим, свему чему се надам и свему што ми ријечи мами. Можда ћу тиме правити још веће ожиљке, који никада неће зарасти. Али не марим због тога, ту сам да загрлим скитнице, сањаре, задовољим инспирацију, а срце је дужно да све то преживи.

Ожиљци се међусобно разликују, али се тим именом зову све зарасле ране и код ветерана који бранише земљу своју, и код дјеце која су падала са бицикла, и код оних људи подвргнутим операцијама, али и код оних чија су срца сломљема због издаје и неправде. Ожиљци тако носе поруку да смо јачи од оног што покушава да нас надјача.

Зато мораш да гризеш, да будеш вриједан борбе која ти је наметнута. Мораш да желиш и да си наредан изазовима. Мораш да знаш да живот иде даље, да не чека никога, да се не осврће да покупи заостале путнике. Мораш да га пратиш, ако желиш да дођеш до жељене дестинације. Поручујем ти – завири у своје биће. Наћи ћеш прегршт љепоте, разума, емоција. Не покоравај се ранама, воли и кад боли. Ухвати сваки дан. Пронађи снагу у ожиљцима. Чека те награда и скривена љепота која ће нахранити твој дух.

ТОКОВИ
1/2020

IN MEMORIAM

ТОКОВИ 1/2020

УДК 821.163.4-09

Prof. dr Miodrag – Bobo RADUNOVIĆ

PROF. DR VUKOTA BABOVIĆ
(1946-2019)

U Beogradu je, 29. oktobra 2019. godine, u 74-oj godini života, preminuo Vukota Babović, profesor univerziteta, doktor tehničke fizike, član DANU, raniji predsjednik Matice crnogorske – ogranak u Beranama, raniji član redakcije časopisa "Tokovi", jedan od urednika Opšte monografije Berana, i jedan od naših najistaknutijih intelektualaca.

Ovom prilikom iz njegove impozantne biografije izdvajamo važne činjenice. Profesor Vukota Babović je rođen 21. februara 1946. godine u Beranama (tadašnjem Ivangradu), od oca Miloša Vukadinovog iz Budimlje i majke Drage, djevojačko Malević.

Prva četiri razreda osnovne škole završio je u Budimlji, i kako je sam profesor Vukota zapisao, "azbuku naučio kod Stanke Stanojević, abecedu i tablicu množenja kod Luke Orlandića, lokalnu geografiju i istoriju kod Brane Radunović. Završne razrede ošnovne škole u Ivangradu; muziku njemačkog jezika čuo od Amalije Đukić, tada rješavao trigonometrijske jednačine i pročitao avanturistički roman 'Djeca kapetana Granta' i pola kolekcije romana Žorža Simenona; na tavanu roditeljske kuće otkrio paket starih knjiga, strica učitelja Kostadina i oca komuniste: Rusoov roman 'Emil' na francuskom i Marksove teze o Fojerbahu".

Od 1961. do 1965. godine bio je učenik Gimnazije "Panto Mališić" u Ivangradu, kada je "pronikao u definiciju integrala i diferencijala, informisao se kod profesora Slobodana Tomovića o Kantovom moralnom zakonu, razmišljao o sili u drugom Njutnovom zakonu, pročitao 'Čarobni brijeg' Tomasa Mana i savladao rusko pismo da bi čitao o španskoj partiji (Maršalovom napadu) u šahovskim knjigama Maksima Lutovca. Učesnik crnogorske proslave šezdesetogodišnjice prve radiostanice na Balkanu, kada je ozbiljno pomislio da studira elektrotehniku". Maturirao je 1965. godine – IV-b odjeljenje, prirodnomatematički smjer, razredni starješina

Veselin Vuković. Matična knjiga Vukote Babovića govori, njegovi profesori potvrđuju, da je on najbolji đak Beranske gimnazije. Dalja njegova karijera dokaz je svemu ovome.

U jesen 1965. godine, Vukota upisuje i studira tehničku fiziku na Elektrotehničkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Diplomirao je u jesen 1969. godine i zaposlio se na Institutu za nuklearne nauke "Boris Kidrič" u Vinči, u Labaratoriji za atomsku fiziku. Upisuje postdiplomske studije koje su u Beogradu zajednički organizovali Prirodno-matematički fakultet i Elektrotehnički fakultet u saradnji sa Institutom "Boris Kidrič" – smjer: fizika jonizovanih gasova. U junu 1972. godine odbranio je magistarsku tezu: "Prostiranje milimetarskih površinskih talasa na cilindričnoj plazmi", a marta 1976. godine je odbranio doktorsku disertaciju, pod nazivom: "Elektronski talasi u ograničenoj pokretnoj plazmi", i stekao naučno zvanje – doktor tehničke fizike.

Radeći kao istraživač u Institutu za nuklearne nauke u Vinči, povemeno je obavljao i poslove asistenta na Mašinskom fakultetu u Beogradu. Tokom 1978. godine sa porodicom se seli u Kragujevac i počinje da radi kao docent na Prirodno-matematičkom fakultetu za predmete: Elektromagnetizam i Optika. Zvanje vanrednog profesora dobija 1983, a redovnog profesora univerziteta 1999. godine.

Tokom radne karijere obavljao je više važnih funkcija. Obavljao je dužnost upravnika Instituta za fiziku PMF-a u Kragujevcu u dva mandata od 1979–1981, i 1989–1991. godine. Takođe, u dva mandata je bio prodekan za nastavu na istom fakultetu, od 1981–1985. godine, a funkciju dekana Prirodno-matematičkog fakulteta obavljao je u periodu od 1985. do 1987. godine.

Tokom tri decenije plodnog profesorskog rada držao je predavanja iz klasičnog elektromagnetizma i srodnih oblasti: optike, fizike plazme, astronomije sa astrofizikom. Bio je mentor za više od 50 diplomskih radova. Rukovodio je smjerom Oscilacije i talasi na postdiplomskim studijama, pa je bio mentor za više specijalističkih radova, magistarskih teza i doktorskih disertacija.

Profesor Vukota Babović je autor ili koautor preko sto naučnih radova koji su objavljeni u specijalizovanim domaćim i prestižnim inostranim časopisima, a bio je učesnik mnogobrojnih naučnih skupova, simpozijuma i kongresa. Autor je monografije "Eksitacija površinskih elektronskih talasa u plazmi", a sa saradnicima je osnovao BELEROFONT opservatoriju na svom fakultetu. Pisac je i prevodilac s ruskoga nekoliko udžbenika, skripata i priručnika za đake i studente: Osnovni pojmovnik optike, Mjerenja u automatici,

Odabrane lekcije iz fizike. Koautor je prevoda sa njemačkog jezika klasičnih Ajnštajnovih članaka, koautor knjige "Eseji iz fizike".

Vukota Babović je objavio i nekoliko knjiga protestne proze i poezije. Tokom trajanja jugoslovenske krize, raspada, sukoba, ratova i nesporazuma na ovim prostorima, profesor Babović je u više listova i časopisa objavljivao svoje eseje i članke koji su rado čitani. Oni su sabrani u njegovoj knjizi "Kratki kurs sociofizike – Contra negantes" koju je objavila Matica crnogorska.

Sada kada se profesor Babović preselio u sjećanje iskazujemo mu veliku zahvalnost što je svojim radom, znanjem i angažovanjem pronio slavu naše Gimnazije, Budimlje, Berana, ljudi ovoga kraja i cijele Crne Gore. Ovaj vrsni intelektualac nije žalio vremena i truda da pomogne svome zavičaju. Pamtimo i danas njegovo angažovanje tokom 2007. godine, kao člana redakcije, u obnavljanja beranskih "Tokova", jednog od naših uglednih časopisa. Nemjerljiv je njegov doprinos u afirmaciji ovoga časopisa za naučna, književna i društvena pitanja. Njegova intelektualnost i iskustvo, kao i naučna otmenost i ljudska smirenost doprinosili su, u presudnim trenucima, da *Opšta monografija Berana*, a on je bio jedan od urednika, dobije svoj konačni sadržaj.

Razgovori sa njim donosili su sticanje novih znanja i iskustava. U tim privilegovanim trenucima, profesor Vukota je zračio mudrošću i ljudskom skromnošću. Pamte se i njegova učešća na predstavljanjima knjiga iz različitih naučnih oblasti, a posebno književnosti. Svestrano obrazovan dominirao je smirenom rečenicom i čvrstim stavom. Ljudskost i humanizam stavljao je u rang svog patriotizma koji je kod njega bio oznaka za ugledanje drugih. Tu, na tu temu, nije bilo mjesta za kompromis. Pokazivao je to na svakom mjestu. Zbog toga treba i čitati njegove eseje. Iz njih se uči o patriotizmu, antifašizmu, čovjekoljublju.

I ovom prilikom, želim posebno da istaknem, sa koliko ljubavi i ponosa je govorio o svojoj Budimlji, o svojim Beranama i svojoj i našoj Crnoj Gori. Zbog svega toga i danas, od svih nas, posebno poštovanje i zahvalnost za nezaborav. Njegov odnos prema porodici, braći, primjer je intelektualca koji nije zaboravio značaj porodičnog ognjišta.

Iza profesora Vukote Babovića ostali su da se ponose supruga Mirjana, ćerka Milena, sin Miloš, troje unučadi, braća: Vladimir i Vukadin, snahe , sinovice, sinovci..., sestra Vinka koja ga negdje sestrinski čeka, kao i svi mi koji i danas iskazujemo zahvalnost Čovjeku kome je ovaj grad zasluženo dodijelio prestižnu Nagradu "21. jul".

Nezaboravni profesor i Čovjek! Vukota Babović!

УПУТСТВО ЗА САРАДНИКЕ

ДОСТАВЉАЊЕ РАДА

Рад треба доставити редакцији у два штампана примјерка куцана на рачунару или у електронској форми (на диску, флешки или послат електронском поштом), на адресу : Центар за културу, ул. Милоша Малишића бб, 84300 Беране, са напоменом: за ,,ТОКОВЕ``.

- Радови се достављају у Word формату, са Times New Roman фонтом
- Електронска адреса: **czkba@t-com.me.**
- Писане верзије рада се не враћају аутору.

ПИСАЊЕ РАДА

Текст треба да буде откуцан двоструким проредом. Све странице основног текста треба да буду нумерисане. Уз текст рада треба дати и посебну, насловну страницу. На насловној страници треба навести наслов рада, академску титулу, име и презиме аутора, институцију у којој је аутор запослен, мјесто, приватну или службену адресу (поштанску и електронску).

Рад не треба да буде дужи од 16 страница основног текста. Уз рад треба приложити резиме дужине 16 редова. На крају резимеа навести кључне ријечи (до пет).

На крају рада на посебним страницама наводи се списак коришћене литературе.

САДРЖАЈ

СТУДИЈЕ, ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Др Љубомир ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ
МИТРОПОЛИЈА ЦРНОГОРСКА НИКАДА НИЈЕ БИЛА АУТОКЕФАЛНА 7

Др Никола МАРОЈЕВИЋ
КОМЕ САМ ЈА БЛИЖЊИ? 65

Др Жарко ЛЕКОВИЋ
МОЈКОВАЧКА БИТКА 71

Прим. др. мед. Горан ЧУКИЋ
ПРЕ И ПОСЛЕ САЗНАВАЊА ЗАКОНА РАЗВОЈА ДРУШТВА. 87

Prof. dr Draško DOŠLJAK

HODONIMIJA BERANA 119

Doc. dr Andrijana NIKOLIĆ
LJEPOTA STVARANJA ZA NAJMLAĐE 131

Goran BABOVIĆ
MATEMATIČKE FUNKCIJE U FIZICI 143

Čedomir LUTOVAC
NIKOLA I PETROVIĆ-NJEGOŠ I NJEGOVO VRIJEME 183

Filip D. VUČETIĆ
SARAJEVSKI ATENTAT I JULSKA KRIZA 1914. 209

Љубомир ЋОРИЛИЋ
ЗЛАТНИ ВРТОВИ ПОЕЗИЈЕ ДОБРИЦЕ ЕРИЋА 221

СВЈЕДОЧАНСТВО

Горан КИКОВИЋ
СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И ИСТИНА О ЊЕНОЈ АУТОКЕФАЛНОСТИ У ЦРНОЈ ГОРИ КРОЗ ИСТОРИЈУ 229

ПРОЗА

Миладин ЋУЛАФИЋ
ДУША 237

Велимир РАЛЕВИЋ
ТРИ ПРИЧЕ 243

Никола МИЛОВИЋ
ТРИ ПРИЧЕ 247

Милија ПАЈКОВИЋ
ДВИЈЕ ПРИЧЕ 255

Славица КНЕЖЕВИЋ
ЗАБОРАВИ БЕОГРАД 259

ПОЕЗИЈА

Миодраг ПАВЛОВИЋ
КОСОВО 271

Рајко Петров НОГО
ОЧЕ И ОЧЕ НАШ 273

СОНЕТ И СМРТ 274

ЗАТВОРИ КАПКЕ СПУСТИ РЕЗЕ 275

Радован ЗОГОВИЋ
КРУНИСАЊЕ СТЕВАНА ДЕЧАНСКОГ 276

Благоје НИШАВИЋ
МАГИСТРАЛЕ 277

Милица БАКРАЧ
СОНЕТ ПАСТИРУ 278

ГОСПОДЕ, НИЈЕ НАМ ХЛАДНО 279

НА НЕБУ РАНКО СВЕТИЊЕ БРАНИ 280

Велимир РАЛЕВИЋ
*** 281

Ранко РАДОВИЋ
ОРАЧЕВА ПЈЕСМА 282

Љерка ПЕТКОВИЋ
ТРИ ТАЧКЕ 283

МИ СМО РИЈЕЧИ СВЕ ДО СВОЈЕ СМРТИ 285

НЕНАПИСАНА ПЈЕСМА 287

Нада МАТОВИЋ
НА ЦЕТИЊУ 289

Zerin MURIĆ
DOĐI 291

BOJIM SE 292

O TEBI 293

ЛИКОВНА КРИТИКА

Zorica JOKSIMOVIĆ
POEZIJA LIKOVNOSTI TIJANE DUJOVIĆ LIŠČEVIĆ 297

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Проф. др Драгомир М. КИЋОВИЋ
НАД РУКОПИСОМ БОСЕ ДЕЛЕВИЋ 303

Мр Радоје Т. ФЕМИЋ
НЕОМЕЂЕНОСТ ПРИПОВИЈЕДНОГ НАДАХНУЋА 305

Велимир РАЛЕВИЋ
ОПРОЉЕЋЕНЕ ГОРЧИНЕ 309

Дамјан ЋУЛАФИЋ
МЕМОАРСКА ПОЕЗИЈА ДРАГАНА ЛАКИЋЕВИЋА 313

МЛАДИ СТВАРАОЦИ

Сава ЋУКИЋ
СКРИВЕНА ЉЕПОТА ОЖИЉАКА 321

Сандра ДУБАК
СКРИВЕНА ЉЕПОТА ОЖИЉАКА 325

Милица БОЈОВИЋ
СКРИВЕНА ЉЕПОТА ОЖИЉАКА 327

Јована ЈОВОВИЋ
СКРИВЕНА ЉЕПОТА ОЖИЉАКА 329

IN MEMORIAM

Prof. dr Miodrag Bobo RADUNOVIĆ
PROF. DR VUKOTA BABOVIĆ (1946-2019) 333

Часопис за научна, књижевна и друштвена питања
Број 1-2020

Издавач

ЈУ Центар за културу
ул. Милоша Малишића бб
Беране

За издавача
Слободанка Ивановић

Припрема за штампу
Драгана Палевић

Тираж
300

Штампа
Пегаз - Бијело Поље

Први број ``ТОКОВА`` је објављен 1971. године.
Часопис излази два пута годишње (јун-децембар).